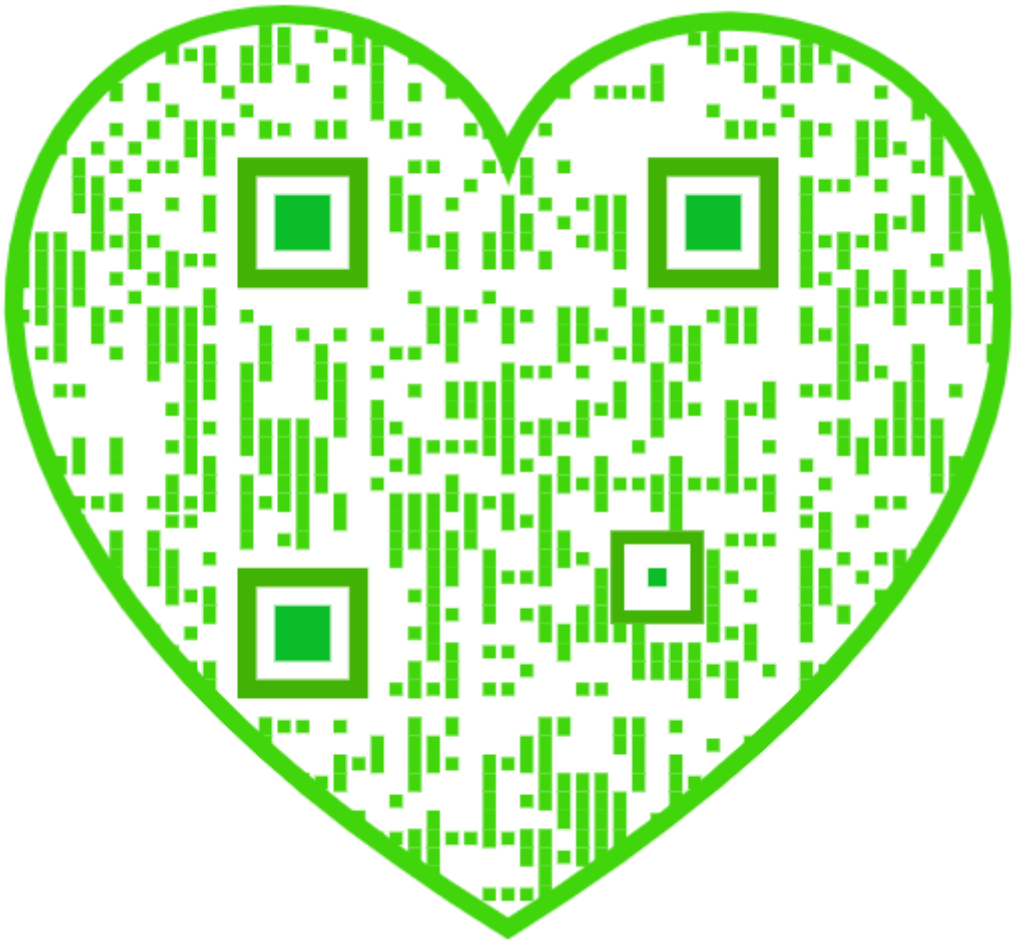

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

EEN EN DERTIGSTE DEEL.

1857.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum.
I Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Paumes benediede,
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Stahl, Bunsen en Israel Pick als vertegenwoordigers der drie hoodrigtingen van het Protestantisme, en de drie groote behoeften des tijds. 1, 65

Luther's alleen regtvaardigende geloofsakte. . . . . "

Nadering tot de Katholieke Kerk. 35

De Katholiek aan zijne tegenwoordige en toekomstige lezers en begunstigers. 48

Over de Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid als de Godgeleerdheid der toekomst. (Eene redevoering van P. Hofstede de Groot.). 178

De eenige Middelaar. (Ter beantwoording der twee Brieven van Dr. J. C. Zaalberg.) *Ingezonden door Prof. J. C. H. Muré.* Slotartikel. III. De toepassing der Verlossing van Christus, den eenigen Middelaar. 201

Blz.
De bemiddeling door de priesters in de Katholieke Kerk. 214
Het middelaarschap der Heiligen. 230
Eene exegetiesch-psychologische proeve. 261
Protestantsch getuigenis over de liefdewerken bij de Katholieken en de Protestanten. 269
Brieven van F. aan zijn studievriend L. over zekere karakteristieke Protestantsche volksliteratuur. Ie Brief. 286
IIe Brief. 376
Jakoba van Beijeren en Martinus V. 329
Antikatholieke ethnographie, aardrijks- en reisbeschrijving. . 361

VERSCHEIDENHEDEN.

Dekreet tegen het misbruik van het Magnetisme 51
Veroordeeling van een zoogenaamd „Herderlijk onderrigt" der Janseniste bisschoppen. 53
Wegbereiding tot Rome. 54
Teregtwijzing van valsche berigten over Silesië. — Toeneming der Katholieken aldaar. 55
Afnemende Bijbellezing bij toenemende Bijbelverspreiding. . 56
Drie Katholieke Almanakken voor het jaar 1857. 57
De houding der Amerikaansche Protestantsche Synode in de kwestie van de emancipatie der slaven. 199
Verboden boeken. 293
Aanklagt tegen Dr. J. C. Zaalberg. 294
Merkwaardig verschijnsel in de Anglikaansche Kerk. . . . 297
De Hervormde kerk in Drenthe door de wereldlijke magt ingevoerd en beheerscht. 299
Hoe de Engelschen de Sandwichs-eilanden beschaven. . . 302
De Nederl. Gustaaf-Adolf-vereeniging. — Hare jongste algemeene Vergadering en haar driemaandelijksch tijdschrift. 308
Het ontstaan der G.-A.-Vereeniging. 309
Aard en doel. 310
Inrigting en Bestuur. 311

Blz.

Verslag der jongste Vergadering. 312
Kwartaalschrift der G.-A.-Vereeniging. 318
De kwestie der reorganisatie van de Oostenrijksche Gymnasiën. 322
Schets van Parijs. 325

LETTERLOOVER.

Alleluja. — *Paaschzang*. 326

Sprokkelingen:

Een staaltje van Engelands inwendigen toestand. . . 200
Getal Mormonen. . . . . —
Toeneming der Fransche zendelingen. 392
De grootste vijand van het Protestantisme. . . . —

Bladz.	reg.						
124	5	v.	b.	*staat:* hoewel	—	*lees:* hoeveel.
141	14	»	»	doet	»	doen.
157	12	»	»	en	»	in.
161	6	»	o.	»	uit uw nauuur	—	*lees:* uw natuur.
144	2	»	b.	is *in* met	*heen*	—	en
160	8 en 9	»	o.	» *levende* »	*eenige*	om te wisselen.	

STAHL, BUNSEN EN ISRAEL PICK

ALS

VERTEGENWOORDIGERS DER DRIE HOOFDRIGTINGEN

VAN HET

PROTESTANTISME,

EN

DER DRIE GROOTE BEHOEFTEN DES TIJDS.

De strijd der drie opgenoemde schrijvers beantwoordt aan de innige drievoudige verdeeldheid, waardoor het Protestantisme van zijn begin af tegen zich zelve protesteerde, en aanhoudend in steeds grooter getal van sekten uiteenging.

Stahl, Bunsen en Israel Pick vertegenwoordigen drie rigtingen, die, omdat zij oorspronkelijk aan de dwaling eigen zijn, zich slechts wijzigen naar den landaard of andere omstandigheden, maar overal in het Protestantisme worden aangetroffen. Zoo zouden we ook voor de drie opgenoemde schrijvers er drie anderen, ten onzent meer bekende, kunnen in de plaats stellen. De abstracte rigting van den Ridder Bunsen wordt hier vertegenwoordigd door den Hoogleeraar Scholten; de rigting van het gevoel, dat slechts het aan abstractie tegenovergesteld

feit kent, en welke door Israel Pick tot het uiterst wordt gedreven, is die van den Hoogleeraar Hofstede de Groot, en de Groninger school; terwijl de heer Groen van Prinsterer, dien wij om zijn geloof en zijne groote begaafdheden zoo ver boven Scholten en Hofstede de Groot plaatsen, als Stahl boven Bunsen en Israel Pick, ook dit met den beroemden Duitschen staatsman gemeen heeft, dat hij het meer orthodoxe Protestantisme is toegedaan.

Maar het Protestantisme spreekt het liefst Duitsch, en is zoo nationaal, dat het zich niet alleen wijzigt naar den volksaard dien het ontmoet, maar overal, waar het zijn Duitschen stam niet aantreft, iets van zijne natuur verliest.

Deze nationaliteit in plaats van katholiciteit, waardoor het Protestantisme zich aanstonds als valsch Christendom en bloot menschelijke opinie verraadt, wordt het duidelijkst, wanneer men de oude oorspronkelijke orthodoxie vergelijkt met de meest oorspronkelijke gebreken van den Duitschen volksstam, die begrijpelijker wijze zich het krachtigst in zijn mythologie openbaren.

Men stelle zich dat treurige mysticisme voor, 'twelk de godsdienst, die zoo bij uitstek maatschappij en historie is, besloot in het mijmerend en zelfbeschouwend Ik, en het nog voor zinnelijke zwakheid hield, binnen tempelwanden, naakt en verwaarloosd als de cel van een kloosterling, te turen op een boek en langzame psalmen te zingen [1]). In eenzaamheid moest de mensch zich be-

1) Dat was consequent van Luther, dat hij het te kerkgaan en het vieren van feestdagen slechts aanzag als onvolkomenheid, dewijl men het zoo ver brengen moest, dat men dat kerkgaan niet meer noodig had, en iederen dag voor een feestdag hield.

geven, daar zich zelven leeren kennen als een volstrekt boos wezen, dat tot niets in staat is dan tot zondigen, en dat, boozer zelfs dan een verdoemeling, ook met de genade altijd zonde bedrijft. Slechts in dien nacht van wanhoop vol vreeselijke visioenen („*facies terribiles*") was redding voor de ziel te vinden, werd Christus gegrepen en als in de hel brak de hemel uit.

Het Gods-idee waarin deze duistere leer haar steunpunt zocht, was dat van een vreeselijken dwingeland, die alle menschen als onvrije werktuigen regeerde, geen orde, dat is geene bemiddeling onder hen toeliet, derhalve geen andere wet in die regering volgde dan een volstrekt willekeurig *effatum* of *fatum*, en het bloed van zijnen eenigen Zoon vorderde, niet om waarlijk te vergeven, de zonde uit te wisschen en te heiligen, maar om de zonde slechts niet toe te rekenen, zijne wraak te verzadigen en dat willekeurig *fatum*, waarnaar de een ter zaligheid, de andere ter verdoemenis geschapen was, te voltrekken [1]). Tegen dien verschrikke-

---

1) In Luther's *De Servo arbitrio* kan men zien, dat hij de vrijheid van den wil volstrekt ontkende, en deze onvrijheid geenszins toeschreef aan den zondeval. „Vrijheid van den menschelijken wil „laat zich volstrekt niet met Gods Voorzienigheid vereenigen, „want Gods eeuwige Voorzienigheid en onze vrije wil zijn juist „zoo tegen elkander overgesteld als vuur en water; — in de „Voorzienigheid van God ligt het onomstootelijkste bewijs, dat de „mensch geen vrijen wil heeft." Luther zelf zag in, dat volgens de gezonde rede daarmede het kwaad in God werd geplaatst, maar de *eindige* rede noemde hij het beest dat *vermoord moest worden door het geloof*, en antwoordt dien overeenkomstig: „Ik weet wel „wat zoo zeer ergert, en tegen de gewone natuurlijke menschelijke „rede aanstoot, namelijk dat God uit wil en alleen uit *zijnen* wil „de menschen verlaat en verstoot evenals hadde Hij genoegen in „hun eeuwigen ondergang, in de eeuwige zoo groote smart en pijn

lijken God moest de zondige mensch zich over plaatsen, leeren sidderen en beven en zich zoo vernietigen, dat hij, gelijk Luther leert, zelfs zich van zijne eigen persoonlijkheid ontdeed om slechts op den lijdenden en verrezen Christus als op het *niet* en het *wezen* zijn oog te vestigen; dan vond hij zich zelven in God terug, was hij God: „*want door het geloof wordt de mensch God*" [1]).

We zullen de zich zelve beantwoordende vraag niet doen of deze zwarte pantheïstische mystiek de godsdienst zij van Hem, die zoozeer de menschelijke daad en vrijheid

---

„der arme ongelukkige menschen, terwijl Hij toch zijne goedheid, „genade en barmhartigheid zoo hoog en menigvuldig laat prijzen. „Daaraan hebben ten allen tijde zulke groote mannen aanstoot „genomen. En wie zou daaraan ook geen aanstoot nemen? Ik moet „het zelf bekennen, dat mij die gedachte hard tegen het hoofd „heeft gestooten, en mij schier tot de diepste verslagenheid en wan„hoop gebragt, *voordat ik leerde hoe nuttig* de verslagenheid is „en hoe nabij daar achter de genade ligt." Plank, *Gesch. d. Entst. unseres prot. Lehrbegr.* B. II, S. 128, 129. Men ziet het. Luther *philisopheert* hier op de Voorzienigheid, en deze zijne philosophie, waarnaar de oneindige oorzaak geene eindige ondergeschikte waarlijk vrije oorzaak toelaat, draagt hij slechts op de godsdienst over. Hij kan dientengevolge ook daarin geen menschelijke daad, geen bemiddeling van gezag of van Heiligen erkennen. En de Protestanten meenen nog, dat hunne leer welke de menschelijke tusschenkomst overal verwerpt, uit den bijbel geput is! Uit dien bijbel die een opgeschreven *historie* of *maatschappelijke bemiddeling* is!

Gelijk men, door eene bemiddelende orde in de onbewuste en bewuste natuur aan te nemen, God niet uit de natuur verwijdert, maar integendeel Hem daaruit bewijst en zijne immanente werking leert vatten — evenzoo is bovennatuurlijke bemiddeling, orde of maatschappij niet verwijdering van Christus: integendeel daarin ziet, daaruit bewijst men Hem, en aan de Kerk, dat is aan de groote eenheid of maatschappij, die Hem uitdrukt wijl zij door Hem bestaat, erkent de wereld dat Hij God zijnde zoowel als mensch, waarlijk van den Vader gezonden is. Joan. XVII.

[1]) *Luth. Opp.* Witt. T. V, f. 299 *b*.

huldigde, dat Hij stervend aan het kruis, zelfs in zijne moordenaars nog grond voor vergeving aanwees, en voor hen bad als niet in den volsten zin handelend, als geen moordenaars *van Hem*, dewijl zij niet wisten wat zij deden.

Maar welk is het vaderland van die leer? in wat luchten is zij geboren? Zeer zeker is zij niet Oostersch; zij herinnert volstrekt niet aan die oorden, waar de blijde schitterende zon verrijst en ergens het Paradijs moet gebloeid hebben. Neen, het is wel duidelijk: haren oorsprong had ze in 't koude, peinzende Noorden, in dat Niflheim (Nevelland), waar zelfs de groote goden in slaap vielen [1]), waar alle nachten Wodan met de gedoode krijgers door de lucht voer, en de droomen van 's menschen verdoolden geest, reusachtig als die van Indië, maar tegenovergesteld aan dezer veelkleurigheid, zoo ijzig, zoo zwart, en bloedig wreed waren als de bosschen waarin de menschenoffers geslagt werden, en in wier schrikwekkend duister men de eigenlijke Godheid waande tegen te blikken. In dat land, door den H. Bonifacius tot het Christendom bekeerd, kwam te midden eener onchristelijke bedorvenheid, de oude aardgeest weder op, behaalde in diepe eenzaamheid de zwartste, raauwste, reusachtigste hartstogt die er zijn kan: de geestelijke hoogmoed van een uitgevasten en vermagerden monnik de overwinning over een liefdevol geloof, en werd de treurigste, koudste, onmaatschappelijkste aller leeringen, het Protestantisme geboren.

---

[1]) Om eerlijk te zijn moeten wij er bij voegen, dat, naar de Duitsche mythologie, de goden eenmaal weder zullen ontwaken maar ook dan voor eeuwig vernietigd worden. Wat vrolijkheid!

Naar Duitschland hebben we derhalve het oog te wenden. Daar is het nevelig voorgeborgte, waar nacht en dag zoo dooreen spelen dat ze hetzelfde zijn; daar staat de zwart gebladerde boom der droomen, en heeft men het ook in de zelfbeschouwing zoo ver gebragt, dat men eindelijk in het *alleen aldoend geloof* het *Ik* ontdekte, waarvan de geheele wereld met hare menschelijke geschiedenis, met bosschen, bergen en rivieren, met zon en maan en sterren, slechts de ontwikkeling en verschijning was. Beter kon men het woord van Luther niet uitleggen: „de ge„heele schepping is een momaangezigt, eene spookver„schijning van God; *est autem larva Dei tota crea„tura*" [1]).

De hoofdzaak is echter dat we zoo grondig mogelijk die drie oorspronkelijke rigtingen van het Protestantisme begrijpen, waaronder we die van Luther, die van Muncer of der Herdoopers, en eindelijk die van Zwingli verstaan.

Iedere dwaling, 'tzij afgoderij, 'tzij ketterij, 'tzij absolute philosophie, is een streving van den mensch om zich in Gods plaats te stellen, zich met God te verwarren, en *oneindig* en *eindig* te *vereenzelvigen*.

Zij is daardoor verloochening van *den* Middelaar.

In Christus immers zijn de goddelijke en de menschelijke natuur niet met elkander verward, versmolten, of

---

1) „De animale mensch kan niet onderscheiden, slechts de geesten telijke onderscheidt den persoon van *het Woord*. En de geheele „schepping is een momaangezigt van God." De kantteekening heeft er nog bij: „een gesluijerde God", *velatus Deus*. *Luth. Opp.* Witt. T. V, fol. 298. *b*.

vereenzelvigd: maar op de volkomenste wijze vereenigd in de eenheid eener oneindige akt of Persoon, zoodat de oneindige natuur der Godheid van de eindige der menschheid absoluut onderscheiden en verschillend blijft.

Wat namelijk kan alleen het *midden* zijn tusschen oneindig en eindig, tusschen God en mensch? Het is volstrekt onmogelijk, dat *oneindig* overga in *eindig*, of andersom *eindig* in *oneindig*. Op die wijze is daartusschen geen *midden* denkbaar. Het oneindige is absoluut, en zoodra iets niet oneindig, niet God zelf is, is het noodzakelijk eindig. Het eenig mogelijke *midden* is alzoo, dat eindig en oneindig, goddelijke en menschelijke natuur *zonder verwarring vereenigd worden*, gelijk de Katholieke Kerk ons van *den* Middelaar leert, die eenen oneindigen wil heeft en eenen eindigen, enz.

Daarmede is het uitgemaakt, dat waar gelijk in het Protestantisme bovennatuurlijk en natuurlijk, geloof en rede, en dientengevolge *oneindig* en *eindig* verward en versmolten worden, men op den duur aan den God-mensch den eenigen Middelaar, waardoor alle bemiddeling is, niet kan blijven gelooven. Dat is niet mogelijk!

En wil men nu reeds vooraf een bewijs, hoezeer de vereenzelviging van oneindig en eindig, die hoofdoorzaak van sekte-wezen en sekten-vermenigvuldiging, het eigen is van 't Protestantisme? De meeste Protestanten gelooven niet meer aan de Godheid van Christus; en dit algemeen gevolg bewijst reeds die hoofdoorzaak; maar zij doen dat zoo instinktmatig, zoo weinig van 'tgeen zij denken bewust, en als blinde stoppelen voortgedreven door den altijd blazenden geest van het Protestantisme, dat ze nog van *den* Middelaar blijven spreken, ja zelfs de Katholieken daarbij beschuldigen, van den Middelaar te onteeren. Onbe-

schrijfelijke verwarring! die wel tot vernedering strekt der menschelijke rede. Want neen, het zijn geen waanwijze burgerlieden, het zijn geleerden van verschillenden en van den hoogsten stand die zich met onverdragelijken ophef aldus uitlaten. Men hoort predikanten, die de Godheid van Christus loochenen, nog van *den* Middelaar spreken. Zij schijnen zich eene ongerijmdheid te *verbeelden*, want *denken* kan men zoo iets niet: dat er namelijk een overgang van oneindig in eindig bestaat, die op zeker niet te bepalen punt, het midden uitmaakt tusschen God en niet God! Of is zoodanig hunne geestverbijstering niet, dan moet het hun duidelijk zijn, dat de bemiddeling van Christus slechts eindig is, niet dan in graad verschilt van de orde of bemiddeling der geschapen natuur, en in den schakel der eindige oorzaken slechts tot de hoogste behoort [1]). Maar hoe dan nog te spreken van *den* Middelaar? Hoe dan onder een vloed van scheldwoorden, der Katholieke Kerk te verwijten, dat zij, door ook *eindige* orde of bemiddeling in de godsdienst aan te nemen, *den* Middelaar verloochent? — De diagnosis der soms zeer gecompliceerde ziekte is niet gemakkelijk, en aan louter moedwil kunnen we bij vele aanzienlijke Protestanten, die zulk een taal toejuichen, niet gelooven. Helaas niet minder dan de eenvoudigen strekken de geleerden tot bewijs voor de van hen verloochende orde der genade, immers waarnaar de mensch gezag noodig heeft, en analogiesch aan de van God geschapen natuur, uit maatschappij wordt geboren. Wie geen kind is van

---

1) De eindige natuur begint niet, en kan niet beginnen met zuiver *één*. Zelfs de mensch mag niet alleen zijn, en van *den* eenigen Middelaar spreken, dien men voor geen God erkent, is bare onzin.

het rijk en de Kerk niet tot moeder heeft, kan God niet hebben tot Vader.

De Katholieke Kerk leert, dat Christus *de* Middelaar is, en Hij dien ten gevolge eene Hem nabootsende eenheid, orde of bemiddeling (want die woorden beteekenen op verschillende wijze dezelfde zaak) van zich doet uitgaan en waarin juist de vrucht van zijn eenig Middelaarschap bestaat. Hij is God en mensch, oneindig en eindig, en daar de H. Geest, de Liefde, door Hem verdiend, noodzakelijk naar de gelijkenis zijner oorzaak werkt, zoo stort die Geest zich naar gelijkenis van Christus en diens verordening uit en vereenigt zijne ongeschapen *goddelijke* krachten met de krachten der eindige *menschelijke* natuur. De orde of bemiddeling dezer laatste is dus door den van Christus verdienden Geest niet vernietigd maar integendeel verheven, en verschilt tevens absoluut van die des Verlossers, dewijl zij slechts bemiddeling is en blijft van *eindige* personen, en waarin *genade* en *natuur* niet alleen altijd volstrekt verschillend en onderscheiden blijven, maar zich, hoe innig vereenigd, niet verbinden in de eenheid van een goddelijk Persoon. — Gelijk men nu in de orde der natuur God niet loochent door te erkennen, wat men aan zijne ouders en overheden of groote weldoeners verschuldigd is, en men juist in die mate meer de noodzakelijkheid gevoelt tot de absoluut hoogste of oneindige oorzaak der dingen op te klimmen, als men telkens hooger en voortreffelijker oorzaak ontmoet en erkent — evenzoo loochent men, in de bovennatuurlijke orde, den Vader niet door zijnen menschgeworden Zoon te aanbidden, en loochent men wederom dien Zoon niet door de van Hem voortgebragte morele oorzaken of Heiligen aan te roepen. Integendeel,

hoe grooter invloed men zich genoopt gevoelt hun toe te schrijven, des te grooter en dringender is de gevoelde behoefte, om dien Christus te prijzen en te aanbidden, die zulke oorzaken heeft voortgebragt. Abraham was waarlijk vader der kinderen Gods. Hoe kan men kind Gods, en toch kind van Abraham zijn? Omdat God *door bemiddeling van Abraham* diens geloovige nakomelingen tot zijne kinderen maakte; want Abraham was de vader der maatschappij waarin de belofte werd overgeleverd. Wie dus Abraham eerde als vader der geloovigen, ontkende daarmede niet dat de geloovigen kinderen Gods waren; want de bemiddeling diens aartsvaders kwam uit de Godmenschelijke bemiddeling van Christus voort.

Hoe groot moest dan niet de menschelijke werkzaamheid en bemiddeling zijn, toen Christus, aan wien Abraham alles te danken had, op aarde kwam! Wij zien dat in een ontzettend feit. Want de Zoon Gods wilde zoozeer de bemiddeling der eindige menschelijke natuur, dat hij Zoon des menschen, dat is mensch werd in den volsten zin, en niet eensklaps als mensch uit den hemel daalde, maar na een bemiddelende reeks van vaderen, eindelijk ter wereld kwam door de bemiddeling eener vrouwe, die van zijne genade overstelpt, met vrije gehoorzaamheid sprak: „uw wille geschiede", en zoo onbegrijpelijk nederig was, dat zij Moeder konde worden van haren God en Verlosser. Dat allergewigtigst feit is door Maria, de Koningin der Apostelen, welke het alleen wist, het eerst verkondigd, maar het staat van de eeuwen bevestigd voor onze oogen, want de groote maagdelijke Moeder, de Katholieke Kerk bestaat, en bewijst, als zigtbaar bovennatuurlijke bemiddeling, haren Stichter den eenigen Middelaar.

Neen, de Protestanten, men kan er gerust op zijn, en behoeft hen niet van kwade trouw te verdenken, verstaan daarvan volstrekt niets. De streving naar een valsch absoluut is de diepe kwaal van den menschelijken geest, en hun geloof, waarin eindig en oneindig verward werden, heeft die helaas! aangeboren zwakheid zoo ontwikkeld, dat zij *den* Middelaar hebben verloochend. Hoe dan is het mogelijk, dat zij iets van bemiddeling begrijpen? Zonder het voorbeeld is immers de nabootsing niet te verstaan [1]).

Met die verwarring van oneindig en eindig is Luther begonnen, en daarnaar vatte hij de geheele godsdienst op; want deze zijne dwaling blijkt niet bloot uit menigvuldige plaatsen zijner schriften, zij is zigtbaar in ieder deel van zijn wankelend systeem. Wat hij van het bovennatuurlijke, van 's menschen wil, van het zinnelijke, van de zonde, van Gods bestier, van de geschiedenis, van de Kerk, van den bijbel, en zelfs van de Triniteit beweerde, 't is alles naar het valsch absoluut verwrongen en verdraaid.

---

1) Hoe diep die kwaal zit in den menschelijken geest, zullen we uit een klein voorval toonen, waar we als kind welcer om gelagchen en het daardoor onthouden hebben, maar dat we nu begrijpen. Op de vraag van het klopje, dat ons in de godsdienst onderwees: „van wien hebt gij uw dagelijksch brood?" antwoordde een jonger broertje: „van den bakker." En de goede vrouw had al haar philosophie, die juist niet groot was, noodig, om aan het knaapje te doen begrijpen, dat de werkzaamheid van den braven bakker juist van God kwam, en volstrekt niet daarmede in tegenspraak was, dat wij van God alles, en ook het tarwebrood ontvingen. 't Is met de Protestanten inderdaad hetzelfde; zij kunnen maar niet begrijpen, dat goddelijke oorzaak waarachtige oorzaak voortbrengt, en dat we Christus te dieper aanbidden, hoe meer we de Heiligen aanroepen en vereeren.

Die vreeselijke tegenstrijdigheid nu, die hem dan het een dan het ander deed zeggen, en dengenen die er hem op verwezen, antwoorden: Gij weet niet wat tegenstrijdig is — moest er aanstonds twee andere uit zich voortbrengen.

Men kon namelijk dat van Luther gepredikt absoluut, en waarvan de gevolgen zich bij hem met de orde van een ziekteproces ontwikkelden, nader trachten te bepalen, en daartoe het opvatten óf met het *gevoel* óf met het *abstract verstand*. In het eerste geval, wanneer men zich met God zelven één gevoelde, moest het dolzinnigst fanatisme het gevolg zijn; in het tweede, wanneer men de abstracte verstandsvormen voor Gods levende realiteit hield, moest integendeel ijskoude en onverbiddelijke regelmaat volgen.

Al zeer spoedig kwamen deze twee zoo verschillende gevolgen te voorschijn. En het kon moeijelijk anders.

De hervormingsleer was bloot menschelijk verdichtsel, en moest dus, in hoe grooter overdrijving zij bestond, en met hoe meer geweld van stem en vreeselijke woorden zij door Luther werd uitgebulderd, zich zooveel te sneller naar de tweevoudigheid van 't menschelijke wezen splitsen. Wat Luther tot hetzelfde maakt was niet hetzelfde, en de beide elementen vlogen des te verder uitéén, als hij ze met meer geweld wilde verwarren. Zoo dan vertoonde zich de vreeselijkste wanorde, en poogde, in de geschiedenis indringend, die diepe harmonie des Christendoms te vernietigen welke zich reeds op Thabor had vertoond. Dewijl in 't *Godmenschelijk* hoogepriesterschap tegelijk de profetische waardigheid was en de koninklijke magt des wetgevers, kwamen beiden in den uitstralenden luister te voorschijn, en Moses en Elias spraken met Dengene die

maatschappelijke orde met goddelijke vervoering zou bezielen. Maar in Luther trad een valsche wereldredder, een valsche Messias op, die God vereindigde en den mensch veroneindigde, en naast hem kwam Muncer, de valsche profeet, die hem vloekte, en Zwingel, de valsche wetgever, die hem onttroonde; ziedaar de wanorde van het Protestantisme.

Er volgt uit het voorgaande, dat we, om die drie rigtingen nader te verklaren, ons vooreerst en vooral met Luther's leer hebben bezig te houden, en te toonen, dat daarin inderdaad verwarring van het oneindige en eindige plaats heeft.

Zij ligt in ieder zijner valsche stellingen: we hebben keuze; maar we zullen ons bepalen tot die waarin men zegt het eigenlijk Protestantisme te bestaan, en die de regtvaardiging toeschrijft aan het *geloof alleen.*

Wat is toch wel dat *alleen* regtvaardigend geloof? Eer we dat van meer nabij onderzoeken, zullen we eenige inleidende opmerkingen maken, die al aanstonds doen zien, dat, schoon het toch eindige menschen of personen moeten zijn die gelooven, niettemin dat gelooven eene oneindigheid of God zelf schijnt te wezen.

Vooreerst is dat regtvaardigend geloof zonder eenig progres. 't Is een absoluut begin en tevens de voltooijing! Hoe kan zoo iets eindig zijn?

Door de Katholieke leer voorop te stellen zullen we het duidelijk maken.

Naar de Katholieke leer is de genade des geloofs, die den geest verlicht en den wil beweegt, de wortel der regtvaardiging; haar *begin* derhalve, niet reeds hare vol-

komenheid en de geheele orde der godsdienst. Zulks vindt daarin zijne verklaring, dat de Katholieke Kerk den mensch niet als volstrekt boos beschouwt, het menschelijk individu en de menschelijke persoonlijkheid erkent, en derhalve medewerking met de genade, bovennatuurlijke daad van den mensch vordert.

Christus heeft ons verlost, maar die verlossing moet worden toegepast, moet niet bloot objectief buiten ons blijven, maar door 't menschelijk subject worden aangenomen en toegeëigend. De H. Geest is daarom door Christus verdiend, en met den Vader van Hem afgezonden, opdat wij in staat zouden zijn te doen wat we van onze natuur, al ware zij niet bedorven, niet zouden kunnen, namelijk ons met Christus vereenigen, en door en met Hem den Vader dienen.

Onze eindige menschelijke natuur nu, is als zoodanig eene progressieve zich ontwikkelende natuur, en niet eensklaps volmaakt; dien overeenkomstig is het geloof in 't menschelijk subject slechts begin; uit *het geloof* komt onder voortgaanden invloed der genade *de hoop* voort, uit beide *de liefde*, en ofschoon nu dat hopend en liefdevol geloof regtvaardigt, en wij dan den heiligen *wil* hebben die de eigenlijke *aannemer* der gave is, blijft er altijd progres gevorderd; want die liefde versterkt het geloof, verlevendigt de hoop, en moet zelve weder meer en meer ontgloeijen, opdat hij die regtvaardig is nog meer geregtvaardigd worde.

Naar het echt Protestantisme integendeel, 'twelk de waarde van 't *menschelijk individu*, en dien ten gevolge de maatschappij der Kerk verloochende, kan van geen progres sprake zijn. De regtvaardigheid wordt toegerekend, zij is niet de onze, wij worden geen *regtvaardige per-*

sonen [1]), integendeel wij blijven boos, en zoo weinig doet al ons doen en laten tot die regtvaardigheid af, dat Luther zegt: „De christen of de gedoopte kan ook wanneer *hij* „*wil*, zijne zaligheid niet verliezen, hoe groot zijne zonden „mogen zijn, tenzij hij niet gelooven wil. Geene zonde „kan hem verdoemen dan het ongeloof (niet gelooven) „alleen. — Wanneer *in den geloove* een echtbreuk kon „gedaan worden, ware het geen zonde. Wees zondaar, „en zondig krachtig, maar geloof nog krachtdadiger, en „verheug u in Christus, welke de overwinnaar is der „zonde, des doods en der wereld; zondigen *moeten* wij, „zoo lang wij hier zijn. Het is genoeg dat wij door de „rijkdommen der glorie Gods, het Lam erkennen, het- „welk de zonde der wereld wegneemt; van *dat* (Lam) *zal* „*ons de zonde niet losrukken, wanneer wij ook duizendmaal* „*op eenen dag hoererij bedrijven of doodslag begaan.*" Deze overbekende, van Möhler en honderdmaal vóór en na hem aangevoerde plaatsen, bewijzen Luther's tegen niets opzienden en inderdaad genialen geest; zij zijn vreeselijk, maar consequent. Doch zij bewijzen tevens, dat volgens zijne leer, wij menschen, aan onze regtvaardiging, ook met verdienstelooze medewerking, volstrekt niets kunnen doen, en voortgang in de regtvaardigheid eene onmogelijkheid is. Ons eindig wezen komt in de godsdienst niet te pas. Indien er nog van verbetering gesproken wordt,

---

1) We zullen later zien, hoe Luther de menschelijke *persoonlijkheid* op zij zet. „De *christen*, zegt hij, is niet *formaliter* regt- „vaardig, is niet regtvaardig naar zijne *substantie* (als persoonlijk „bestaand wezen) of naar zijne *hoedanigheid.*" De regtvaardigheid wordt slechts toegerekend aan onregtvaardig blijvenden. „De sophisten" (de Katholieken), zoo spreekt hij, „maken er eene hoedanigheid (*qualiteit*) van en plaatsen die in het hart." *Opp.* Witt. Tom. III, f. 511, *b.* 512, *a.*

geldt dat de ondergeschikte, zedelijke orde. In de eigenlijke orde van de godsdienst gaan wij niet vooruit, en tegenover God is de mensch niet actief. „De regtvaardigheid „is louter passief, want daarin doen wij niets of geven „wij niets terug aan God, maar ontvangen wij slechts; „en ondergaan wij de werking van een ander in ons, „namelijk van God" [1]).

Dat regtvaardigend geloof schijnt dus niet iets eindigs, maar geheel goddelijk te zijn. Het laat geen voortgang toe. De hoop is er niet mede bestaanbaar, veel minder komt zij er uit voort; want dat geloof maakt den mensch absoluut zeker van zijne zaligheid, en hoe kan iemand hopen die zeker is? In zoover de hoop een verlangen of liefde is van 't oneindig geluk (*amor castae concupiscentiae*), is zij zelfs zonde [2]). Eindelijk de liefde is slechts gevolg van regtvaardigend geloof, en volmaakt dit niet [3]).

We zeggen het nog eens: dat eensklaps in den nacht der vertwijfeling ontstaand geloof kan niets eindigs aan

---

1) *Luth. Opp.* Witt. Tom. V, fol. 272.

2) „*Amor castae concupiscentiae peccatum est.*" Overeenkomstig zijne pantheïstische zedeleer, moet de mensch handelen gelijk God, die niet gehoorzaamt en geen geluk nastreeft. „Iedere akte van geluk „zoekend verlangen (*concupiscentiae*) naar God, is kwaad en hoererij „des geestes; en het is niet waar, dat de akte van verlangen „geordend (goed) kan worden door de deugd van hoop: *want de „hoop strijdt tegen de liefde*, welke alleen wat Godes is zoekt en „verlangt (niet eigen geluk)." Ibid. Tom. I, fol. 56.

3) Luther dringt aanhoudend daarop aan, dat het *geloof alléén* regtvaardigt; de gevolgen van dat geloof worden aldus door hem opgegeven: ten eerste, versterving des vleesches, enz.; ten tweede, *liefde tot den naaste;* ten derde, *nederigheid en vrees tegenover God.* Ibid. Tom. I, f. 72. Soms vliegt de consequentie er in harder woorden bij hem uit, en zegt hij, dat wij niet God, maar onzen naaste hebben te beminnen. Het spreekt, dat, als de mensch onvrij en puur passief is, er geen terugwerking naar God kan zijn.

zich hebben. Gelijk in God het begin onmiddellijk het eind is, zoo is dat geloof niet aanwezig of het is onmiddellijk volmaakt. Geloof is begin en eind. „De genade „zegt: geloof in Hem (Christus), *en alles is reeds ge-„daan*" [1].

't Wordt nog duidelijker dat dit geloof op een of andere wijze een alles in zich zamenvattende God moet zijn, wanneer men bedenkt, hoe 't Protestantisme en bijzonder Luther de geheele godsdienst alleen in geloof doet bestaan.

Wij Katholieken hebben een ons bestierend, van God bijgestaan gezag, sakramenten welke genade geven aan die goed voorbereid naderen, vermaningen, gebeden en zegeningen der Kerk, voorbeelden der Heiligen die ons Christus vertolken, een offer waarin zich onze eerdienst volmaakt, en waarmede wij ons vereenigen in de H. Communie. En wie kan al die instellingen, vieringen en oefeningen opnoemen, welker doel is ons in geloof, hoop en liefde te volmaken? Het is eene geheele van Christus vervulde wereld, een hemelrijk 'twelk ons meer en meer tot burger tracht te maken, en waarbij alle onzigtbare magten en krachten en Heiligen Gods ons bijstaan.

Wat heeft Luther voor dat alles in de plaats gesteld? geloof, anders niet dan geloof! Wat is het hoogste dat de mensch kan hebben? geloof! Wat de kracht der sakramenten? geloof [2]! Wat de volmaaktste en eenige eerdienst? geloof [3]! Wat het gebed zelfs? Men zou ten minste daarin hoop en liefde veronderstellen; maar ook

---

1) Ibid. T. I, f. 55.

2) „De sakramenten zijn anders niet dan teekenen, welke het „geloof bevestigen, en die ons uitnoodigen te gelooven, en die „zonder geloof volstrekt niets baten." *Opp.* T. I, f. 86.

3) *Opp.* Tom. II, p. 5.

dat is alleen geloof [1])! Wat eindelijk is het priesterschap, dat zoo bijzonder actief schijnt? Nog eenmaal alleen geloof [2])! Die geheele wereld, die voor ons Katholieken begint met het Doopsel en eindigt met de H. Communie, is in één ondeelbaar punt gevat; gelooven is gedoopt worden en communiceren te gelijk; het geloof bevat alles, doet alles, is het *al-een!* Hoe kan dat ooit het geloof eens *eindigen* menschen zijn?

We moeten ons bekorten, maar één zeer in 't oogloopende eigenschap heeft dat geloof, welke we niet mogen nalaten op te merken. Het vat zoo de geheele godsdienst in zich zaâm, dat het geene Kerk noodig heeft, en de geloovigen de Kerk uit zich voortbrengen en haar maken naar believen.

De absolute of valsche wijsbegeerte, die, 'tzij materialistiesch, 'tzij pantheïstiesch, God met den mensch vereenzelvigt, stelt dien ten gevolge *de* maatschappij als het vrij produkt der individuen voor. Niet de mensch wordt diensvolgens uit de maatschappij geboren, maar de maatschappij uit den mensch. Gewis dan is God en mensch, hoe men 't ook versta, *hetzelfde*, dan is de mensch de

---

1) „Twee vereischten zijn er voor een waar en Gode aangenaam „gebed; het eene is, dat wij de belofte hebben, het tweede, dat „wij aan die belofte volstrekt niet twijfelen." *Opp.* Witt. T. I, f. 70. Liefde is voor het gebed niet noodig! En het kan wel niet anders, wanneer eenmaal is aangenomen, dat geloof zonder liefde de hoogste akt is. Schoon zulk een ongerijmdheid niet was vol te houden, bleef er toch een groot onderscheid tusschen het gebed der Katholieken en der Protestanten. In het gebed der laatsten heerscht de liefde niet; zij kunnen daarom onmogelijk zoo hetzelfde woord repeteren, en eenvoudig spreken als de liefde doet; zij gebruiken vele woorden, want hun bidden is redeneren en beschouwen.

2) *Opp.* T. II, 90 et passim.

bron der wet, boven de wet verheven, en maakt hij de wet der deugd zelve, want deugd is bij uitstek maatschappelijke betrekking.

Welaan diezelfde revolutionaire leer vindt men in het Protestantisme, en dwingt ook daar vereenzelviging van God en den mensch te veronderstellen.

Luther smaalde op het kerken-bouwen der Katholieken, en vergeleek dat meermaal bij het bouwen van moskeën door de Turken. De reden daarvan was zijn hoogmoed, waardoor hij zich één waande met God, en het ter kerk gaan als kinderlijke onvolkomenheid beschouwde. Maar dezelfde hoogmoed bleek sterker daaruit, dat hij stichter wilde zijn der Kerk in hoogeren zin.

Reeds dat het alleen regtvaardigend geloof, naar zijne leer, geen vonkje van menschelijke liefde in zich sloot, maar het die liefde noodzakelijk voortbragt, zou ten bewijs kunnen genomen worden, dat zulk geloof, als absolute voortbrenger van 's menschen liefde, niet anders kon zijn dan God zelf [1]).

---

1) Men lette op het onderscheid: Naar de Katholieke leer is er wel een beginsel van liefde in 't geloof, en daarom ook de wil noodig om den geest, subject van 't geloof, te doen toestemmen, maar dit geloof is niet volmaakt en regtvaardigend, voordat de liefde ontvlamt; waaruit dan verder de goede werken volgen, die dus *de regtvaardiging niet verdienen*, maar integendeel, omdat zij van den reeds geregtvaardigde verrigt worden, en als vruchten van Christus' verlossing, Gode behagelijk zijn. Naar Luther is het geloof reeds zonder de liefde volmaakt, en, zooals in de aangehaalde plaats, scheldt hij de Katholieken uit voor *sophisten, die het geloof plaatsen in het hart!*

Men ziet daaruit, hoe geheel bezijden de waarheid de Hoogleeraar Hofstede de Groot het Katholiek geloof, 'twelk eerst door de liefde regtvaardigend is, voorstelt als een louter verstandelijk kennen, waarbij de liefde niet te pas komt. Dat hij eene opwerping, door den H. Thomas wederlegd, voor de leer diens grooten mans uit-

Maar wij willen dat niet verder ontwikkelen; het behoort tot de menigvuldige opmerkingen die wij achterlaten, en maken er alleen gewag van om des te beter de volstrekt goddelijke voortbrengingskracht te doen begrijpen, welke Luther aan zijn geloof toeschrijft.

De Christen, of beter gezegd de geloovige wordt dan niet uit de Kerk geboren, maar de Kerk uit den geloovige! Kan de mensch zich meer in de plaats stellen van den levenden God?

Wat is de Kerk? eene wereldhistorie, dat is, eene zich ontwikkelende maatschappij, welke met het eerste menschenpaar begint, waarin God om Christus' wille telkens ingrijpt, en haar der volmaking naderbij voert, totdat eindelijk die Verlosser zelf komt, en na zijne Verrijzenis de volkomen maatschappelijke eenheid of Kerk sticht, voor welke Hij gebeden had als den prijs van zijn lijden en dood. Deze is de heilige geschiedenis of Kerk bij uitstek, welke de volken vergadert en zich door alle eeuwen voortzet, totdat zij met Christus in glorie verschijnen zal.

Wat wil dan Luther en willen nog de Protestanten? De godsdienst, dus beweren ze, bevat geen menschelijke daad, geene menschelijke orde of bemiddeling, is alzoo

---

geeft, doet verbaasd staan en lagchen; maar niet minder daarom moet ons die voorstelling verbazen, dat de hervorming juist van de verloochening der liefde is uitgegaan. Zou de Hoogleeraar niets meer over de hervorming gelezen hebben dan de *Tafereelen* van Ter Haar? Intusschen denke men niet, dat de heer Hofstede de eenige is; hij steekt ook in dit opzigt in 't minst niet boven anderen uit; de geestverwarring is algemeen, en het is volstrekt niets zeldzaams, dat de Protestanten de leer der hervorming als Katholieke leer veroordeelen. Wie aan den zondeval van Adam niet gelooft, leze Protestantsche dogmatiek.

geene maatschappij of geschiedenis; zij is een idee, een gevoel, een bewustzijn, kortom een zeker geloof, en wij die dat geloof hebben, wij zullen de eigenlijke wereldgeschiedenis maken, wij de orde, waar alle andere orde van afhangt, wij de Kerk stichten!

Konden we hier de Kerk als de eigenlijke geschiedenis en wereldorde beschrijven en daarin de heerlijkheid doen herkennen, welke de Vader aan zijn menschgeworden Zoon beloofd en geschonken heeft, eerst dan zouden we dat blind en verwaten opzet naar verdienste kunnen beschamen.

We zullen slechts wijzen op eene enkele hoedanigheid der Kerk: dat zij *onafhankelijk is van den Staat.* Want ziedaar reeds iets, dat bovennatuurlijk, dat meer dan bloot menschelijk en slechts door goddelijke kracht mogelijk is. Boven staatsmagt toch is er geen hooger in de eindige orde der natuur. Niets in die orde overtreft der menschen maatschappelijke eenheid, welke dienovereenkomstig de hoogste eindige sanctie heeft en hebben moet: het regt van leven en dood. Kortom, Staat met al wat er toe behoort, is de hoogste ontwikkeling van 's menschen natuurlijk vermogen; eene maatschappij derhalve die ook dat vermogen overtreft, die voor staatsmagt niet zwicht en daarvan onafhankelijk blijft, is bovennatuurlijk, is kracht Gods, is bewijs, dat de Zoon van den Vader gezonden is.

Maar indien nu degenen zich tot God maken, welke de slechts tijdelijke orde of maatschappij als het produkt beschouwen hunner individuele soevereiniteit, wat dan van hen te denken die meer dan dat, die de van den Staat onafhankelijke Kerk uit zich willen voortbrengen?

Van Protestantsche zijde zelve is het den revolutionairen, ook dan wanneer deze weinig gevolglijk het goddeloos beginsel hunner leer verwierpen, dikwerf met harde woorden onder het oog gebragt, dat de mensch geen God is; dat hij aan eenen Staat of onafhankelijke maatschappij volstrekt behoefte hebbend, haar nooit kan hebben voortgebragt en nimmer met *absolute vrijheid* kan regelen; dat wanneer hij, Gode gelijk, anderen niet noodig heeft, het onbegrijpelijk is waarom hij nog den Staat wil stichten, te meer daar hij door zulk eene stichting zich zelven en anderen slechts in hunne vrijheid verkort; dat eindelijk de ondervinding bewezen heeft en nog alle dagen door treurige gevolgen bewijst, hoe onmogelijk zulke beginselen zijn in praktijk te brengen, en de koningen, of zoo er meer hoogste overheden zijn, als van het volk aangestelde dienaars te betrachten. Wij onderschrijven al het gezegde en achten het slechts in eenen oppervlakkigen tijd als wij beleven mogelijk, de *volkssoevereiniteit per se* te verdedigen, en niet in te zien, dat zulks vereenzelviging van God en mensch veronderstelt. — Maar is er iets van dat alles, hetwelk niet tegen de Protestanten met nog meer kracht kan worden aangewend. Zijn zij dan Christus in persoon? Ook de Christen kan zijn eigen oorzaak niet voortbrengen, en als het geloof uit het gehoor is, als het door de prediking en de sakramenten ontstaat, kunnen de geloovigen niet de bron zijn van 't gezag, en zij de priesters of predikers niet als hunne dienaars hebben aangesteld; ook daar heeft de ondervinding bewezen en bewijst nog dagelijks, dat die beginselen niet zijn in praktijk te brengen en Protestantsche van den Staat onafhankelijke Kerk volstrekt onmogelijk is; ook daar is het hoogst ongevolgelijk en tegenstrijdig, eene Kerk die voor 't geloof

onnoodig is, te stichten, en daardoor de absolute Christelijke vrijheid te belemmeren. 't Is meer, 't is een hoogst misdadig ondernemen, en de Protestanten die heden over hun eigen Kerk jammeren als eene grenzelooze verwarring, zijn daarin met zich zelven in de grootste tegenspraak. Zij laten zich over hunne Kerk met eene vrijheid uit, die het buiten allen twijfel stelt, dat zij geloof of godsdienst volkomen bestaanbaar achten zonder Kerk, en de geloovigen voor zoodanige *zonen Gods* houden dat deze geene kinderen der tevens menschelijke Kerk zijn. Maar waarom dan gejammerd? Men moest integendeel niets dulden wat naar Kerk geleek, en het als godslasterlijk beschouwen, dat de zonen Gods tot zonen der menschen en wel der predikanten wierden gemaakt. In waarheid, geloovigen die zelven hunne eigen priesters of leeraars aanstellen als hunne dienaars en eene van den Staat onafhankelijke Kerk maken, zijn God zelf, *zijn van den Zoon Gods niet meer te onderscheiden.* Luther door zijn pantheïstiesch beginsel gedreven, geeft zulks onmiskenbaar te verstaan, als hij bewijzen wil, dat de priesters slechts de van de geloovigen aangestelde dienaars zijn. „Degenen, zoo spreekt hij, „die wij priesters heeten zijn dienaren uit „ons gekozen, die uit onzen naam alles doen." En welk bewijs voert hij terstond daarvoor aan? — De volgende Schriftuurplaats: „Zoo achte ons de mensch als *dienaars „van Christus.*" I Cor. IV, 1 [1]). Derhalve zijn dan de geloovigen hetzelfde als Christus!

---

1) *Luth. Opp.* Witt. Tom. II, f. 90. De Kerk is zeer zeker met Christus één, maar als met haar Hoofd, en analogiesch aan de orde der natuur, waarnaar de koning hoofd is der *georganiseerde* maatschappij, de man het hoofd is des gezins, en in 't menschelijk ligchaam het organisme direct of indirect aan 't hoofd onderworpen

De Protestanten zoeken dat goed te maken, door de allerzonderlingste hersenschim eener onzigtbare Kerk, uit zigtbare menschen bestaande, en door een zigtbaren historiesch opgetreden Godmensch gesticht! Wij Katholieken, zeggen zij, hebben slechts een uiterlijke Kerk!

Alsof de Katholieken het innerlijke verwierpen, omdat zij ook het uiterlijke aannemen! Sinds wanneer is het eene ontkenning van de ziel des menschen, te beweren dat hij ook een ligchaam bezit, en zonder hulp der zinnen of des ligchaams niet handelt, niet bemint en zelfs niet denkt?

Er geen raad mede wetend, maken sommigen de Katholieke Kerk tot de uiterlijke symboliek van het innerlijk en geestelijk Protestantisme [1]) 't Is wel Spinosistiesch of Schellingiaansch! Maar deze pantheïsten beweerden ten minste, dat het ligchaam op de gedachte geleek, terwijl de Katholieke Kerk in de uiterste tegenspraak is met het Protestantisme. Is het licht een symboliek van de duisternis?

De Zaligmaker zegt, dat niemand tot Hem komt dan die door den Vader getrokken wordt; maar Degene tot wien gekomen werd was bij uitstek zigtbaar, ook dat komen was zeer zigtbaar, en de oorzaak waarom de Vader trok, was de zich zigtbaarmakende Zoon Gods, het Woord dat

---

is, maar waarnaar evenwel het organisme van den staat niet de koning zelf, van 't huisgezin niet de man zelf, van het ligchaam niet het hoofd zelf is. Wij zeggen *analogiesch;* want in de Kerk heerscht hooger eenheid, maar juist daarom ook hoogere onderscheiding en individualiteit. De Kerk is als *bruid* veel meer van Christus onderscheiden dan de staat van den koning, en in 't Christelijk huwelijk hebben de vrouw en kinderen veel meer persoonlijkheid en regten, dan zij zouden hebben in het slechts natuurlijke. Dus is de leer van den H. Paulus. Maar wanneer men de *bemiddeling* loochent, wordt alles pantheïstiesch één.

1) *Die gesetzlich-katholische Kirche als Sinnbild der Freien-evangelisch-Katholischen Kirche.* Von Dr. J. P. Lange. Heidelberg, 1850.

vleesch werd. We willen er niet langer over spreken. De Kerk is bij uitstek zinnelijk en uiterlijk, omdat zij bij uitstek innerlijk en geestelijk is, en Christus deed *wonderen* omdat Hij God was.

Wij noemden de onzigtbare Kerk een hersenschim; en zeker, de abstractie van den menschelijken geest gaat zoo ver niet, dat hij in staat zij iets dergelijks te denken; want dezelfde reden waarom men de orde of bemiddeling des gezags verwerpt, doet ook bemiddeling van Heiligen en orde in 't onzigtbaar geestenrijk verwerpen, en hoe of de Protestanten als pure geesten met elkander in verband staan en nog wel eene Kerk of organiesch geheel uitmaken, behoort ongetwijfeld tot de methaphysiek door Voltaire omschreven als een spreken waarbij men noch van anderen noch van zich zelven verstaan wordt. Het alleen regtvaardigend geloof laat zelfs de gedachte van eenen hemel niet toe, en met regt stelde Schwenkfeld [1]) naar dat geloof, God op den jongsten dag voor, niet als oordeelend en goed en kwaad loonend, maar sprekende tot de uitverkorenen: „Komt hier, schurken die gij zijt, „komt in mijn hemel om mijns Zoons wille!"

Het voert ons tot eene andere opmerking. Luther, als we later zien zullen, begreep zeer wel, dat zoo hij slechts het minste goede in den mensch liet bestaan, aanstonds aan dat nog overig beginsel *werkzaamheid* moest worden toegeschreven, en de geheele Katholieke leer weder volgde. Hij verklaarde derhalve den mensch niet slechts voor boos maar de boosheid zelve. 's Menschen rede is in strijd met de waarheid des geloofs, zijn wil noodzakelijk kwaad doend, en boozer dan een duivel kan hij met de genade

---

[1]) Döllinger, *Die Reformation*, I, S. 275.

nog de zonde niet laten, ja hij is de zonde zelve (*ipsum peccatum*), en zijn wezen niet *zondig*, maar *zonde* [1]). „Dewijl wij *geheel* uit en in zonde geboren zijn, zoo is „onze natuur *zonde;* en tegen deze boosheid baat niets „dan de dood wanneer zij *geheel* ondergaat" [2]).

Hoe nu is het mogelijk dat zulk een wezen gelooft? Dat geloof dat alles is en alles doet, en zelfs de Kerk voortbrengt, moet toch iets goeds en wel eene onbegrijpelijk groote goede daad wezen. Maar des te onmogelijker is het dat een zoo afschuwelijk boos subject als de mensch, subject van 't geloof, of de geloovende zij. Wat meer is, de goddelijke waarheid blijft ons volstrekt vreemd, indien zij zich niet voor ons uitdrukt in de woorden en orde der rede. Het *bovennatuurlijke* heeft namelijk twee beteekenissen: in de *eerste* is het de *levende* God zelf, of God

---

1) Möhler in zijn *Symbolik*, S. 74, en Staudenmaier in zijn *Lehre von der Idee*, S. 704, voeren de van Quenstedt, *Theologia didactico-polemica*, Witt. 1669, P. II, p. 139, 135, verzamelde plaatsen aan waar Luther zegt: *hominem esse peccatum, hominis essentiam esse peccatum, peccatum originis esse id ipsum quod nascitur ex patre et matre*, enz.

2) *Luth. Opp.* Witt. Tom. I, f. 72. Uit hetgeen hij, in zijne menigvuldige preken over den doop, leert, blijkt het ten overvloede, met hoeveel waarheid wij gezegd hebben, dat in zijn alleen regtvaardigend geloof, als in God zelven, het begin onmiddellijk het einde is, en de mensch niet het subject of de geloovende persoon kan zijn. Want in dit sakrament, 'twelk in de Katholieke Kerk de *deur of ingang* genoemd wordt, stelt Luther reeds de volkomenheid. Al het overige dient niet om bij de genade des doopsels nieuwe genaden te voegen, maar slechts om het in 't doopsel geschonken geloof, 'twelk alles omvat en de volheid is, te verlevendigen, zoo echter dat het aan onze regtvaardigheid, als slechts toegerekend, volstrekt niets afdoet. De genade des doopsels is voor geen volmaking vatbaar, en het geheele Christelijke leven een doopsel, 'twelk zich voltrekt in den dood, wanneer het *ligchaam*, dat is ons *eindig wezen*, vernietigd wordt.

in zijne eigene substantie. Daar nu onze rede nergens tot het leven of de substantie kan doordringen, zou dat bovennatuurlijke ons geheel vreemd en onbekend blijven, ware er geen bovennatuurlijk in de *tweede* beteekenis: als vereeniging van de oneindige kracht Gods zelve met de krachten der eindige natuur, eene orde, welke in Christus *God* en *mensch* haar middelpunt vindt, zoodat *geloof* niet enkel is een goddelijk licht, en eene goddelijke kracht, want, nog eens, deze zouden ons volstrekt vreemd blijven: maar een goddelijk licht dat zich met het licht der rede, en eene goddelijke kracht die zich met de kracht van onzen wil vereenigt; eerst op die wijze is de deugd des geloofs denkbaar. Wie dus de waarheid en zekerheid der rede ontkent, ontkent de waarheid des geloofs. En nogtans Luther beweert, dat onze rede volslagen duisternis is en strijdig met de goddelijke waarheid. Hoe dikwerf wordt dat door hem betuigd [1])! en uitdrukkelijk zegt hij, dat zijn alleen regtvaardigend geloof met de rede strijdig is [2]). Het is derhalve volstrekt onmogelijk, dat het eindig redelijk wezen, hetwelk wij mensch noemen, gelooven kan. Hoe veel licht men in een verstand brenge, hetwelk met de waarheid strijdig is en daardoor ophoudt verstand te zijn, het baat niet;

---

1) Bij Bretschneider, *Luther an unsere Zeit*, kan men vele dier plaatsen, echter niet alle vinden.

2) „ Wij hebben de helft van ons wezen, namelijk *de rede zelve* „ en *de krachten der rede tegen ons.*„ *Luth. Opp.* Tom. V, f. 290. Hij spreekt daar weêr van zijne *bekoringen* tegen het alleen regtvaardigend geloof. Het zijn zijne wroegingen. De reden waarmede hij zich geruststelt is, dat hij niets *menschelijks* leert, en zegt: „ ik schrijf *alles* aan God toe en *niets* aan den mensch.„ O neen, de mensch heeft zelfs geen rede of gezond verstand, is eene manicheïsche booze substantie, of liever bestaat niet. Wat God verheerlijkende leer!

men kan de voorwerpen in den nacht, niet den nacht zelven verlichten.

Welke zal de oplossing zijn?

Eene eigenlijke oplossing kan niet gegeven worden. Want zeer duidelijk blijken, in dat alleen regtvaardigend geloof, oneindig en eindig te zijn verward. Immers God kan niet gelooven of de geloovende persoon zijn, en Luther, ofschoon hij overeenkomstig zijne leer zegt, dat geene andere deugden met het geloof mogen gelijk gesteld worden, noemt het toch eene *deugd.* Het moet dus iets eindigs wezen. Dan van den anderen kant is niet alleen dit geloof weêr zoodanig dat geen eindig wezen, hoe goed, er het subject van kan zijn, maar de mensch wordt zoo tot de boosheid zelve gemaakt, dat men genoodzaakt is, niet den mensch maar God zelven voor den eigenlijk geloovenden persoon te houden.

Echter kunnen wij deze verwarring van oneindig en eindig in zooverre uitleggen, dat wij de dwaling opgeven welke daaraan ten grond ligt; en deze is het Pantheïsme in mystischen vorm. In hoever Luther nog manicheïesch denkt en het kwaad zelf zich als substantie voorstelt, kunnen we daar laten, dewijl het Manicheïsme in allen geval zijne verklaring in het Pantheïsme vindt.

Naar Luther's geloofsleer heeft de eindige mensch geen bestaan. Een zondig of boos wezen is mogelijk, maar een wezen dat *de* zonde, *de* boosheid, *het* kwaad is, bevat eene tegenspraak en is slechts het door de verbeelding gekleurde *niet.* Tot zulk een wezen maakt hij den mensch, dewijl hij aan dezen niet alleen eenen onvrijen en in het kwaad gevestigden wil toeschrijft als aan een duivel of verdoemeling, maar nog daarenboven dat *noodzakelijke* kwaad doen als strafbare zonde beschouwt.

Hetgeen hij van de rede zegt, komt op hetzelfde neêr. Hij acht haar strijdig met het geloof, en wil haar „door 't geloof vermoord" hebben. Maar eene rede, met de eigenlijke waarheid strijdig, is rede en geene rede, is eene onbestaanbare tegenspraak, en een wezen dat zulk eene rede tot grond, tot vorm of uitdrukking heeft, is een zoo boos wezen dat het volstrekt niet bestaat.

Het alleen regtvaardigend geloof, 'twelk door Luther het eerst werd gepredikt, is daarom in den grond niets anders, dan een bewustworden van den mensch, dat hij als *eindig* wezen volstrekt boos zijnde, ook als zoodanig niet bestaat, maar God zelf is. Vandaar dat Luther zoo dikwerf en zoo nadrukkelijk leert, dat juist als men wanhopig is, en de *absolute* onmogelijkheid gevoelt van iets goeds, hoedanig ook [1]), te doen, de vergeving komt en Christus in die duisternis schuilt. De haat tegen het stof en het zinnelijke, aan het Protestantisme steeds eigen, spruit uit denzelfden grond. Dat erkenning van *eindig* bestaan

---

1) Het Protestantisme maakt geen onderscheid tusschen natuurlijke orde der rede en de bovennatuurlijke des geloofs. Naar de Katholieke leer kan de mensch geen *bovennatuurlijk* goede daad verrigten, zonder *bovennatuurlijke* hulp of genade; maar hij kan als redelijk *wezen natuurlijk* goed doen met die hulp of bijstand, waardoor God de natuur helpt of onderhoudt. Daar echter de menschelijke natuur, door de zonde bedorven zijnde, ten kwade helt, zoo kan hij (tenzij hem eene bijzonder uitstekende genade verleend wordt) *in 't algemeen* de zonde niet mijden, ofschoon iedere zonde afzonderlijk genomen, door hem kan vermeden worden en vrij door hem bedreven wordt. Een der bedoelingen (niet de eenige) waarom God aan de Joden de wet gaf, was hen tot de overtuiging te brengen, dat zij zonder genade het van den mensch gevorderde *bovennatuurlijk* goed niet konden verrigten en 's menschen natuur bedorven was, maar niet om hen volstrekt *wanhopig* te maken, en zich voor erger dan duivels te houden. De heidenen, hoe diep bedorven, verrigtten soms zedelijk goede daden.

of oorzaak [1]), noodzakelijk verbonden is met erkenning van het stof, weet ieder die in de wetenschap geen vreemdeling is; de consequente pantheïst ontkent het bestaan van het stof, en voor hem is alles geest; wie daarentegen niet dan eindige oorzaken erkent, is materialist, en voor hem is alles ligchaam. Door Luther nu wordt het ligchaam, niet gelijk in de Schriftuur als het meest tot zonde prikkelende, maar als de zonde zelve voorgesteld. Zoo ook wordt het begrijpelijk, dat hij geen derde of zuiveringsplaats aanneemt, en den mensch, hoe afschuwelijk boos, eensklaps den hemel laat binnengaan; het ligchaam is de eigenlijke mensch, de ondergang daarvan is de ondergang der zonde; en gelijk we uit de vroeger aangehaalde plaats zagen, wordt door den dood onze booze natuur, waartegen volstrekt niets baat, met de zonden vernietigd.

Maar we zullen dat alles nog duidelijker zien bij de beschouwing van de mystische akte zelve des alleen regtvaardigenden geloofs, want we meenen door de gemaakte opmerkingen den lezer genoegzaam te hebben voorbereid, om thans op de gestelde vraag te antwoorden: wat is eigenlijk dat Protestantsch gelooven, of wat hebben wij onder die akt te verstaan, waardoor de mensch eensklaps geregtvaardigd wordt in het oog van God.

We zullen de akt van het Protestantsch geloof van drie zijden beschouwen: ten eerste in zijne allernaaste oorzaak; ten tweede in zijne natuur; ten derde in zijne voltooijing of meest praktiesch moment.

Vooraf moeten wij waarschuwen, dat, dewijl wij den

---

1) Luther beweerde, dat men het bestaan der eindige oorzaak, *causa efficiens*, niet kon bewijzen. *Luth. Opp.* Witt. T. VI, f. 30.

eigenlijken zin en beteekenis zullen zeggen van het Protestantsch gelooven, men daarbij in 't oog moet houden, dat Luther, al mogt hij zijn eigen duistere mystiek niet begrijpen, eenen veel forscheren, meer de oneindige realiteit zoekenden geest had, en onvergelijkelijk hooger streefde, dan de thans in oppervlakkigheid wegvlietende Protestanten. Men dient Katholiek te zijn, om te begrijpen wat Luther eigenlijk zocht. Want helaas, hij was in 't eenig ware geloof opgevoed, hij had eene godsdienst beleden, welke zich voltrekt in de vereeniging met Jesus Christus, door middel van zijn allerheiligst ligchaam en bloed. Ontzettende vervulling van 's menschen streven naar den levenden God! 't Is waar, de behoefte aan die oneindige realiteit blijft nog altijd de kracht, welke het Protestantisme ademloos voortdrijft, en dan hier dan daar den Christus doet zoeken; maar ach! Luther had aan die bruiloftstafel aangezeten! Luther was priester, had Christus gediend in zijne tijd en eeuwigheid vereenigende offerdaad, en, ook dat mogen we niet vergeten: Luther was monnik! Hij had dien zoo verheven stand omhelsd, waarin de mensch zijn gansche leven tot een eeredienst verheft, en alles, alles verzakende om God alleen te zoeken, dat koninklijk priesterschap, waardoor wij allen met Christus offeren, zooveel mogelijk in zich tracht te ontwikkelen en te volmaken. Eindelijk, wat hooge natuur had God in hem met zulke genadegaven bekroond! Luther, het blijkt onmiskenbaar uit zijne schriften, was een geboren genie; hij bezat tegelijk dien hooggaanden geest en dat vurig minnend harte, door welker vereeniging alleen de zoo bijzondere streving naar het oneindige mogelijk is, waarin eigenlijk het genie bestaat [1]). Hij was koning

[1]) Gelijk de rede daardoor het oneindige denkt, dat zij de

door zijn geest, koning doordat hij alles om God had verlaten, koning, nog eenmaal, door zijn heilig priesterlijk ambt. Welke grootheid, welk een man die zwichtte! Hij viel, en Gods engelen weenden bij zijnen val!

Neen, wij kunnen het niet uitdrukken; men moet er over napeinzen, het oog werpen in de diepte des lichts waarin hij had moeten opvaren, om den duisteren afgrond te meten waarin hij nederzonk, om de ledigheid, den vreeselijken honger naar God te begrijpen dien hij thans zelf wilde vervullen; om die zwarte wolken van hoogmoed zich voor te stellen waar hij te vergeefs in rondblikte en de tastende handen in uitsloeg, terwijl zijn liefde, tot den verschrikkelijksten hartstogt ontaard, in plaats van op de schoongekleurde vleugelen der verbeelding te zweven, zich rondwentelde in het grofste, zinnelijkste, walgelijkste slijk! Wat was de haat van een Voltaire, en van wie meer na dezen zich eenen naam hebben gemaakt in de geschiedenis des kwaads? Inderdaad slechts eene tooneelvertooning bij den haat, de ziedende gramschap, de voorspuwende woede van Luther tegen de Katholieke Kerk. Wie zijne schriften niet gelezen heeft, kan er zich geen denkbeeld van maken. Zijne leer zelve wat was zij anders, dan de diepste hartstogt tot systeem gebragt? Het woord zij gezegd: Luther heeft een satanische grootheid, die hem bij 't hoongeschater der zijnen

---

eenheid en de *oorzaak* of het leven denkt *als hetzelfde*, zoo wordt weder tot bijzondere nastreving van het oneindige de vereeniging gevorderd van het één zoekend verstand en de leven zoekende liefde. De zoogenaamde drooge geesten vergaderen schatten zonder dat een enkele hun toebehoort, zij zijn logiesch helder als water, maar dat is nog geen diamant; daarvoor wordt de groote gloed der *liefde* gevorderd. Men ziet er uit, hoe de natuur door hare analogie de waarheid bevestigt van 't Katholieke *geloof door liefde volmaakt*.

doet tuimelen uit de lucht. Hij stelt zijn *Ik* tegen alle gezag, tegen de geschiedenis der eeuwen, tegen de geheele wereld over; hij poogt met afschuwelijk godvreezende hoovaardij den Zoon des almagtigen Vaders, niet gelijkend, maar gelijk, uit God zelven geboren te worden, als Geest uit Geest, om dan, met oneindige vrijheid nederdalend, in den lageren zigtbaren kring der menschen, de Kerk, dat eenige werk van Jesus Christus, voort te brengen, en eene nieuwe wereldorde van zich te doen uitgaan! — Maar weet hij 't? Verstaat hij zijn eigen taal? Neen hij weet, hij verstaat zijn eigen woorden niet; dezelfde hartstogtelijke mystiek welke hem zijn beginsel gevolgelijk tot uitersten doet voortzetten, verhindert hem, zich dezer gevolgelijkheid genoegzaam bewust te worden. Dikke duisternis heeft, tot regtvaardige straf, zijne gedachte bezet; naderbij beschouwd blijft slechts een gedrogtelijke dwerggestalte over, en terwijl hij stralen van licht over de wereld meent uit te schieten [1]), groeit

---

1) Het is verwonderlijk hoe diep en omvattend Luther soms in zijn spreken is, middelerwijl hij zich zelven niet verstaat. Wat Plato van de manie opmerkt, waardoor dichters groote dingen zeggen, die zij zelven niet begrijpen, is op Luther zeer toepasselijk; hij is een booze dichter, maar een dichter!

Men hoore met wat hoogmoed hij de wereld meent te veranderen: „Ons evangelie, heeft, Godlof, veel groot goed uitgewerkt. „Te voren (vóór mij) wist niemand wat het Evangelie, wat Christus, „wat doop, wat biecht, wat sakrament, wat het geloof, wat „geest, wat vleesch, wat goede werken, wat de tien Geboden, „wat het Onze Vader, wat bidden, wat lijden, wat troost, wat echt„staat, wat ouderen, wat kinderen, wat heer, wat knecht, wat „dienstmaagd, wat duivel, wat engel, wat wereld, wat leven, „wat dood, wat zonde, wat regt, wat vergeving der zonde, wat „God, wat bisschop, wat pastoor, wat Kerk, wat een Christen, „wat het kruis zij; summa: wij wisten volstrekt niets van 'tgeen „een Christenmensch weten moet; alles is door den Pausezel ver-

de hoorn van domme wederspannigheid zijn terugwijkend voorhoofd uit!

Het Protestantsch alleen regtvaardigend geloof - ziedaar zijn werk.

Wat dan is dat geloof, dat *al-één*, 'twelk de geheele godsdienst in zich zamenvattend, voor geen volmaking meer vatbaar is, en den mensch maakt tot God?

„duisterd en onderdrukt." *Luther's W.* Walch. Ausg. XVI. 2013. Zoo spreekt hij dikwerf, en zegt dan niet alleen, dat hij de geheele godsdienst zoo bekend heeft gemaakt, „dat nu een knaap „of meisje van vijftien jaren meer van de Christelijke leer weet, „dan te voren alle hoogescholen, en doctoren wisten", maar voegt er bij: „bovendien wat huwelijk, wat wereldlijke overheid, wat vader „en moeder, vrouw en kind, man en zoon, knecht en dienst- „maagd, en in summa allen stand der wereld heb ik door Gods „genade tot een goed geweten en tot orde gebragt." Walch. Ausg. XIV, 253.

Hij moest dus het bewustzijn hebben, dat zijne leer met de gansche bestaande godsdienstige en zedelijke wereld in strijd was, en naar zijn alleen regtvaardigend geloof, een ontzettende omkeer aller dingen moest plaats grijpen. Maar tot hoever ging dat bewustzijn? Begreep hij, dat naar een thans bekend zeggen, in het Pantheïsme *de verkeerde wereld juist de regte wereld*, en hij de groote aartsrevolutiemaker was? Neen, en wil men een bewijs, hoe consequent een verduisterde geest als de zijne kan wezen zonder het te weten? men herinnere zich dan slechts, hoe Luther, sprekende over het eigenlijk middenpunt van Kerk en godsdienst, en waar alles aan hangt: over het Misoffer — aan den duivel de argumenten in den mond legt, welke dat offer als een afschuwelijkheid moesten doen veroordeelen, en dus geheel ten voordeele van zijne (Luther's) leering waren. Daarin is eene consequentie die doet verbaasd staan, dewijl hij, door aan den duivel zulk een rol te geven, het kwaad negatief en tot bestanddeel van het goed maakt; en niettemin is Luther, die aan des duivels bestaan gelooft, en zelfs vol bijgeloof was, zich volstrekt niet bewust, hoe consequent hij hier spreekt. Ook Katholieke schrijvers hebben dat onophoudelijk invoeren van den duivel door Luther niet begrepen. Het is een booze genie die de koorts heeft, en anders ijlt dan een gewoon mensch. De duivel is personificatie der bewegingskracht van zijn systeem: negatie.

Nog eens gezegd: vereenzelviging van God en mensch! en het nu in zijn *naaste oorzaak*, in zijne *natuur*, in zijne *zedelijkheid* beschouwend, zullen wij slechts drie malen datzelfde zien, maar, dewijl het een zoozeer het andere veronderstelt, daardoor des te meer de juistheid onzer uitlegging bevestigen.

(*Het vervolg in de naaste aflevering.*)

NADERING TOT DE KATHOLIEKE KERK.

Over dit gewigtig onderwerp vond schrijver dezes onlangs eenige troostrijke gedachten aangegeven [1]), waar mede hij derwijze instemde, dat hij die voor de hoofdzaak in dit opstel heeft overgenomen. De lezer kan er nu tevens uit opmaken, welke meening er in Duitschland over dat belangrijk punt gekoesterd wordt.

Zoo er voor de Kerk, gelijk de vroomste zielen hopen, een heilrijke, zegenbrengende tijd, waarin het geloof en de liefde tot Christus weder op aarde zullen heerschen, te wachten staat, kan dit voor het Westen klaarblijkelijk slechts geschieden door der Protestanten terugkeer tot de ééne ware Moeder, die zij ter kwader uur met zoovelen hebben verlaten. Ten volle gelukkig - neen - kan zich de Moederkerk niet voelen, zoolang zij zulk een aantal

[1]) *Der Katholik*, Januar. 1857.

afvallige kinderen nog verre van haar ziet ronddolen. En hoe ook kan het overmagtig geworden ongeloof in 't Westen verwonnen worden, zoolang zij die Christen heeten niet ten naauwste verbonden zijn in het ééne ware geloof; zoolang er *wereldlijke* magten in en om den naam van Christus zelven, het Katholieke geloof bestrijden, en Protestantisme en ongeloof uit hunne innigste natuur blijvende oorzaken van steeds verdere verloochening der hoogste waarheden zijn.

Maar moet dan eene allen-omvattende liefde niet vurig verlangen, niet dag aan dag bidden, dat de jammerlijke scheuring en het ongeloof ophouden, en de afgedwaalde kinderen tot de ééne Moeder teruggevoerd worden. Mag het ongepast heeten, van dat godsdienstig gevoel te reppen - na te gaan of er ook grond voor de blijde hoop des terugkeers, of er ten minste eenige aannadering bestaat, en te vragen, wat ieder kan doen, om iets tot verwezelijking van dat hoogste geluk, eenheid in 't geloof, bij te dragen.

Het komt ons niet in de gedachte, ons in breede beschouwingen te verdiepen, of op de wijze van den hoogleeraar Hofstede de Groot, of den predikant Zaalberg, in profecij uit te laten - wij onthullen met hen de toekomst niet, maar gedenken, dat God alleen de wegen kent en de magt heeft, om de afgedwaalden tot de Kerk terug te voeren, gelijk Hij het ook is, die den grooten afval der XVIe eeuw heeft toegelaten. Ook bedoelen we thans geen polemiek tegen het Protestantisme, noch wijzen er bijzonder op, hoe het ijverig bezig is met zich zelf in „grenzelooze verwarring" op te lossen - we bieden slechts enkele gedachten, die ons wel hoogst eenvoudig, maar niet ongegrond voorkomen, over dat groot en heilig onderwerp aan.

Men mag het als zeker aannemen, dat we, wat de verhouding van het Protestantisme en de Protestanten tot de Katholieke Kerk betreft, een nieuw tijdperk zijn ingetreden.

De eerste periode na de Hervorming was uit haren aard die van strijd, van den verschrikkelijksten strijd. Toen het Protestantisme zich verhief, had het geen ander doel, dan voor zich de alleenheerschappij te bemagtigen, de Katholieke Kerk met hare leer en inrigting van heel de aarde te verdelgen en zijne eigen leer en inrigting, als de eenig ware en echt Christelijke, er voor in de plaats te stellen; met andere woorden: het had geen ander doel, dan de gansche Kerk, bij eene vermeende hervorming, af te breken, en aldus de bestaande wereldorde door eene gansch andere te vervangen. Wat ontzettend bestaan! en, menschelijker wijze beschouwd, scheen de Reformatie werkelijk op weg om haar doel te bereiken; en onder de vele schitterende bewijzen, welke de historie ons voor de onverwinnelijkheid en onveranderlijkheid der Katholieke Kerk aanbiedt, is ongetwijfeld dit niet het minste, dat zij zulk een stormgeweld heeft wederstaan en verijdeld. De Kerk van haren kant kon tegenover de Hervorming geene andere gedachte hebben dan zich te handhaven en háár te overwinnen. Het kenmerk van dien tijd was derhalve van zelf de polemiek in den engsten en strengsten zin. En 't bleef helaas! bij geen polemiek met geestelijke wapenen alleen. Bij 't naauw verband van Kerk en Staat, zooals het zich van de middeleeuwen af aan had voortgezet, werd de zaak der godsdienst tegelijk de zaak der staten en volken, werd de Kerk aangegrepen en verdedigd niet door woord en schrift alleen, maar ook met het zwaard en de tijdelijke

magt. Doch God heeft niet gewild, dat langs dien weg de scheuring wierd weggenomen. Het einde van den dertigjarigen oorlog was, dat er een bestand kwam, 'twelk in die dagen niemand bedoeld, welligt niemand voor mogelijk gehouden had. De hoop van het Pausdom te zullen omverwerpen en de Katholieke Kerk in eene Protestantsche te verkeeren, was verijdeld en alle profecijen daaromtrent werden weldra valsch bevonden.

Maar ook het Protestantisme was niet verdwenen: veeleer bleef een groot deel der landen en volken die zich reeds spoedig van de Kerk hadden afgescheurd, er op den duur ook van verwijderd, en een *tweede tijdperk* ving aan: dat der volslagen afgezonderdheid der beide deelen.

Door verdragen gewaarborgd, door den wereldlijken arm beschut, leefden nu Katholieken en Protestanten, meest door staatsgrenzen gescheiden, op verren afstand van elkaâr. In dien tijd gewende men zich er aan, de godsdienst als een regtszaak te behandelen. In plaats van - met welke wapens dan ook - er over strijd te voeren: wat het ééne ware wettige Christendom, wat de éénige ware wettige Kerk was, hield men er zich meer op bedacht, „zijne godsdienst" en „zijne Kerk" voor regtsschennis te vrijwaren. Thans zijn we door een reeds voltrokken historiesch feit in een *derde tijdperk* overgegaan. Genoegzaam overal zijn de vroegere grenzen gevallen; de oude ban: *cujus regio illius religio* is verbroken; overal leven Katholieken en Protestanten met en onder elkaâr, meest onder Protestantsche overheden, aan wie, althans in Duitschland, de geseculariseerde Katholieke landsgedeelten voor 't meerdertal zijn toegevallen; terwijl middelerwijl in Engeland de emancipatie der Katholieken

tot stand kwam, en zelfs in de tot hiertoe uitsluitend Protestantsche landen van 't Noorden de staatskerk, die er zich streng handhaafde, aan 't wankelen is geraakt. Deze in 't oog vallende meer uitwendige feiten bewijzen reeds genoeg, dat we tot een derde en groot keerpunt zijn gekomen.

Maar ook de *inwendige geschiedenis* van 't Protestantisme toont, dat we aan zulk een tijdperk genaderd zijn. Toen zich met den Westphaalschen vrede de verafzondering tusschen Katholieken en Protestanten voltrok, waren bij Lutherschen en Calvinisten over 't geheel de formulieren in hoog aanzien; doch toen met den ondergang van het Duitsche rijk ook de grenspalen der verwijdering vielen, was het hiermede geheel anders geworden. Het Protestantisme der belijdenisschriften en formulieren, dat zoolang tegen de Kerk had gekampt, en welks leerstukken, door de fakulteiten met den scherpen blik eens groot-inquisiteurs bewaakt, en door de wereldlijke *Summi episcopi* met het zwaard verdedigd werden, was meerendeels verdwenen; het beginsel van 't vrij onderzoek, in der tijd zeer inconsequent door de formulierzieke orthodoxie onderdrukt, behaalde de overwinning, en het Rationalisme klom ten toppunt van bloei en magt. Ook dit was, evenals ten tijde van Luther de leer van 't alleen regtvaardigend geloof, weder eene albeheerschende magt geworden; het stelde zich evenmin met een bloot geestelijken strijd te vreden, maar leverde in de revolutiën menigen bloedigen kamp, en heeft op zijne wijze in een vreeselijk despotisme aan de stelling: *cujus regio illius religio* eene bloedige toepassing gegeven. — Het bragt mede aan de Katholieke Kerk zware wonden

toe; niet enkel dat het door staatsmagten, van zijne beginselen doortrokken, hare tijdelijke goederen, en wat veel erger was, hare uiterlijke vrijheid roofde: het verwijderde vele Katholieken, zoo al niet van 't zigtbaar ligchaam, dan toch van den geest der Kerk. Doch ook dien gevaarlijken storm stond de Kerk door, en haar geloof, gelijk wel niet anders kan, bleef ongeschonden, hare inrigting onverlet, hare eeredienst onveranderd. Niet aldus echter in 't Protestantisme; de ontkenning van alle stellige leer nam hand over hand toe, en men zag een toestand geboren worden van zulke willekeur in 't geloof, en veelzins van zoo volslagen ongeloof als zich in de Christelijke geschiedenis nog wel niet had opgedaan.

Thans zijn we er getuigen van, hoe er onder de Protestanten juist daardoor dat er en Kerk en Christendom verging, een smartelijk zoeken naar Christendom en Kerk is aangevangen. Dat is de magt der Christelijke elementen, die zelfs door geen drichonderd-jarige afscheuring van de Kerk geheel konden verdelgd worden; elementen, die in weerwil van de uiterlijke scheiding nog door de genade Gods en den ontzigtbaren invloed der Kerk, door de H. Schrift, door de levensgewoonten en overleveringen bewaard bleven en in onzen tijd, en wel zeer bijzonder sedert der Protestanten naauwere aanraking met de Kerk, weder gewekt en verlevendigd werden. Die Christelijke elementen in 't Protestantisme zien we aan 't kampen, niet allereerst met de Katholieke Kerk, maar veeleer met het Rationalisme in eigen boezem, of liever met het Protestantisme zelf, dat zich uit haren aard tot het Rationalisme ontwikkelen moest, en voorlang, maar thans inzonderheid, ook ontwik-

keld heeft. Hoe dikwijls is het hier te lande en in Duitschland openlijk verklaard: Niet tegen de Katholieke Kerk zij onze eerste strijd: daar houdt men zich nog aan de hoofdwaarheden des Christendoms - maar tegen 't ongeloof, dat in eigen boezem woelt! Men roept zelfs de hulp der Katholieke Kerk in, en wil voor dien strijd met haar wel gemeene zaak maken [1]). Wel is waar willen al die mannen welke in Pruissen, Beijeren, Mecklenburg, alwaar men de Biecht weder algemeen zoekt in te voeren, en meer of minder overal voor Kerk en kerkelijk leven ijveren, hunnen bouw op Protestanschen grondslag beproeven, en achten zij zich veelzins tot te grooter weerstand tegen de werkelijke Katholieke Kerk verpligt, naarmate zij er meer van droomen en zich inspannen, de Kerk in hun midden te verwezenlijken. Doch daarom zullen zij niet te minder genoodzaakt wezen, om, naar gelang zij in hun streven naar Kerk en levend Christendom opregt en trouw zijn, zich van de Protestantsche beginselen te verwijderen en evenzeer de Katholieke leer te naderen; daarmede moeten zij noodwendig met den dag in te grooter tegenstelling met de Protestantsche landskerken en dezer geest geraken. Wat toevlugt en steunsel men allerwege in 't Protestantisme zelf zoeke - het toont zich alles zonder

---

1) Zie de *Verscheidenheden*: „Wegbereiding tot Rome". Nog onlangs klaagde een Protestantsch predikant tegen een Katholiek geestelijke over het schrikbaarlijk ongeloof in zijn Kerkgenootschap, en dat helaas zoo algemeen onder de voorgangers was. „Laat ons - sprak hij in 't heengaan - laat ons toch, Pastoor! den Christus, den Zone Gods, prediken!" — „Tot dusverre, Dominé! - luidde het antwoord des grijzen herders - heb ik met den Apostel niet anders gedaan!"

bestand en ontoereikend. Duitsche Kerkedagen, Utrechtsche Uniën, Londensche en Parijsche bijeenkomsten ter gelegenheid van algemeene tentoonstellingen, met veel ophef vermeld - het eene gelukt evenmin als het ander. Millioenen verspreide bijbels, tonnen gouds bij de geheime genootschappen in verborgen werking - ze geven helaas! het resultaat niet, dat er in gespannen verwachting van te gemoet gezien werd. Zal dan niet eindelijk bij een grooter aantal teleurgestelden de gedachte opkomen, van toch eens nader te onderzoeken, of soms niet die onveranderde Kerk, van welke men zich sedert driehonderd jaren heeft afgescheiden, de eigenlijke Kerk van Christus is?

Terwijl aldus de Christelijke elementen onder de Protestanten meer opleven, en er ontegenzeggelijk eenige nadering tot de Katholieke Kerk bestaat, grijpt de geest van verloochening met algeweld voort; - en die geest, welke op Protestantschen bodem de magt der consequentie, de beginselen en de gezindheid van verre de groote meerderheid voor zich heeft, zal zich bij terugwerking met te meer kracht - gelijk hij reeds doet - tegen die kerkelijke en vrome bemoeijingen aankanten, ze naar best vermogen - zooals we 't zien geschieden - belagchelijk maken, en al die pogingen door 't nog altoos betooverend beroep op het vrij onderzoek zooveel mogelijk verijdelen. Ongetwijfeld zal men in dien strijd tusschen de kerkelijke of meer geloovige en de rationalistische of ongeloovige rigting naar eenigen middenweg zoeken: maar klaarblijkelijk is én die positieve én die negatieve stroom der geesten veel te magtig dan dat een staatkundig *juste-milieu* eene duurzame bemiddeling of verzoening kan uitwerken. De opgezette Unie van Utrecht kan er van getuigen. Maar moeten zoodanige

uitkomsten diegenen welke Christus en zijn rijk opregtelijk zoeken niet gedurig eene schrede nader tot de Katholieke Kerk voeren, althans eene meer dan menschelijke instelling, een eerwaardig en onwrikbaar gebouw in haar doen eerbiedigen, verre boven het scheurend brokkel-getimmerte van 't onmagtig Protestantisme verheven?

En wordt die hoop niet gevoed als we in vele Protestantsche landen van de geleerdste, hoogste geesten, van de edelste harten, van de aanzienlijkste standen, en de verhevenste betrekkingen, met opoffering van alle tijdelijk bestaan en toekomst, tot de Kerk zien terugkeeren. Wat er in Engeland omgaat, is wereldbekend; en ingevolge de gedurige twisten en konflikten tusschen de Anglikaansche geestelijkheid, hoogere en lagere, is er, en onder de predikanten zelven, de overhelling naar de Katholieke eenheid te grooter geworden. Niet lang geleden verzocht, naar de *Globe* meldt, op een Zondag-avond, in de Katholieke kerk van Spanish-Place, de priester aan 't eind zijner preek van de vergaderde geloovigen een eenparig gebed o. a. voor een priester van de sekte der Irvingianen, en voor *tien* andere predikanten der Protestantsche Kerk van Engeland, die allen op het punt waren van de dwaling te verzaken en in den schoot der Katholieke Kerk terug te keeren. In Silesië, waarvan men juist zoo hoog opgeeft, dat er zooveel Katholieken hun geloof verlaten, neemt met elk jaar het getal der Protestanten merkelijk af, terwijl dat der Katholieken naar evenredigheid toeneemt [1]). — In Mecklenburg heeft onlangs een dagblad [2]) zich aldus laten hooren: „Wij willen ons Christendom

---

[1]) Zie de *Verscheidenheden*.

[2]) De *Mecklenb. Zeitung*. Zie *De Tijd*, N.-H. Courant, van 3 Jan.

redden; wij willen ons daarheen wenden waar de Kerk doet wat de Schrift gebiedt; waar de Kerk voorschrijft wat hare bedienaren moeten onderwijzen, wat hare geloovigen moeten leeren; waar men over de eenvormigheid der eeredienst waakt; waar alles plegtig, grootsch, in overeenstemming is met het hart en de aanbidding; waar het magtig Hoofd der Kerk zijn hoofd niet buigt voor de magten der aarde, maar eeniglijk voor God; waar inderdaad de Kerk op eene rots gebouwd is. 't Is met hartelijk leedwezen dat wij het huis onzer vaderen verlaten, maar wij moeten er van scheiden. Voorwaarts naar Rome! *Wohl auf! zu Rom!*" — Zoodanige verschijnselen, gelijk er vele zijn, mogen met het hiervoren gezegde de meening regtvaardigen, dat er werkelijk in dezen tijd toenadering tot de ééne ware Moederkerk bestaat.

Wat hebben de Katholieken, is nu de vraag, gezamentlijk te doen, om van hunnen kant, bij de blijkbare krisis in 't Protestantisme, die gewenschte toenadering te bevorderen?

Dit antwoord laten we nagenoeg onzen Duitschen voorganger zelven geven; steller dezer regelen kan er zich volkomen meê vereenigen, heeft lang diezelfde diepe overtuiging gehad, en daaraan naar best vermogen pogen te beantwoorden.

Het eerste antwoord - zegt hij - dat *a priori* met alle zekerheid kan gegeven worden, is wel dit: *Nu is het tijd en heilige pligt van te bidden!* Vele zielen zijn op weg naar de waarheid, maar een menigte van bezwaren, uiterlijke en innerlijke, houden haar tegen; beletselen van dien aard, dat God alleen ze kan wegnemen. Deze zielen door het gebed, door aanhoudend en vurig gebed te hulp

te komen, is de groote, zoete pligt der liefde. Dát moet ons naauw aan 't harte liggen, én zelven zulk gebed met groot vertrouwen te beoefenen én anderen ter deelneming er aan op te wekken. Wat kan ons beletten in 't verborgen te bidden? Er is Goddank! ter aanvuring van dien gebedsijver ook bij ons niet weinig gedaan; maar wie kan ontkennen, dat er veel meer, veel inniger, met veel meer vertrouwen kon gebeden worden? Inzonderheid moeten alle priesters in de H. Mis aan 't heil dier dolende zielen denken. Dat is het eerste en gewigtigste wat we te doen hebben. De Katholieken van Engeland zijn ons in dit opzigt met hun voorbeeld voorgegaan; zij hebben een beroep gedaan op de gebeden van heel de wereld, en naar den ijver des gebeds is ook de terugkeer tot de Katholieke Kerk in Engeland geweest. Insgelijks in Duitschland, en hier te lande, wordt sinds jaren voor de bekeering van Engeland gebeden; hoe zouden wij niet daarbij en allermeest aan onzen eigen, dierbaren geboortegrond denken? Bidden we, bij andere redenen, uit pligtgevoel van dankbaarheid voor het eiland, van waar wij onze eerste geloofsverkondigers ontvingen: erkentelijkheid vraagt ook hier onze trouwe, vurigste en eenparige gebeden. In zulk bidden toch ligt eene magt, door geene grenzen beperkt, en welker werkdadigheid, evenzeer voor gedurige, niet te belemmeren toeneming vatbaar, als van alle uiterlijke middelen en toestanden onafhankelijk, onfeilbaar zegeviert, en slechts verlamd kan worden door onze eigene kleingeestigheid en laauwheid, maar zeer zeker in die mate toeneemt als in ons zelven het leven der genade te sterker wordt.

Eigen heiliging, vermeerdering van 't leven des geloofs en van waarachtige deugd in den schoot der Kerk zelve -

dat is het *tweede middel*, om Christelijk-gestemde Protestanten aan te trekken. Neen, niet, gelijk het Febronianisme waande, met zich naar een al te inschikkelijken tijdgeest te plooijen, niet met een uiterlijk overtoegevend naderkomen aan 't Protestantisme, trekt men de dwalenden tot de Kerk; maar met het warmste, innigste, werkdadigste leven des Katholieken geloofs. De Kerk zal van den weg niet afwijken, dien zij ook in onze tijden ons ten voorbeeld betreedt. Zij komt onophoudelijk en openlijk voor hare regten en de waarheid op. Heeft men in Engeland en elders ter oprokking van 't laagste fanatisme over aanslagen van 't Pausdom op het Protestantisme geroepen - zoodanige verwijten waren nooit zoo onregtvaardig en onwaar als in onzen tijd. Allerwege is de Kerk bezig met de Christelijke waarheid en 't Christelijk leven aan te kweeken in eigen boezem; hare literatuur gaat over 't geheel meer verdedigender- dan aanvallenderwijze te werk, schoon ook het laatste te zijnen tijde niet behoeft achter te blijven. Gansch vreedzaam is hare praktische werking. Waar zij strijdt, doet zij het tegen de snoode verdrukkingen van tijdelijke magten, welke ook, die de haar regtmatig toekomende vrijheid schandelijk krenken en geheel willen ontrooven, en die zij niet *mag* opgeven. En nog! welk eene tot het uiterste gedreven bezadigdheid en gematigdheid spreidt zij bij de schreeuwendste ongeregtigheden alom ten toon.

En bijaldien wij ook al de onhoudbaarheid van 't Protestantisme op de veelzijdigste en snijdendste wijze toonen, is daarbij zijn eigen verloop en verval geen schreeuwend getuigenis, dat nog alles verre te bovengaat wat wij kunnen zeggen? Moet het de goedgezinden niet doen erkennen, dat het Christendom op Protestantschen grond niet kan behouden,

veel minder in 't leven ingevoerd worden, ter herschepping eener al meer en meer verontchristelijkte maatschappij? Is 't in die drie eeuwen dan nog niet gebleken, dat zulk eene hernieuwing zonder eene met goddelijk gezag uitgeruste Kerk niet geschieden kan, en deze op Protestantschen grondslag volstrekt onmogelijk is? Wat is dan nu op de allereerste plaats noodzakelijk? Dat diegenen, welke wanhopen bij de Protestanten de Kerk te vinden, bij de Katholieken ligtelijk de Kerk Gods erkennen. Doch de ongelukkigen die in 't Protestantisme opgevoed en opgegroeid zijn, hebben het oog door de digte nevelen der altoos onderhouden vooroordeelen zoozeer verduisterd, dat er een magtig-stralend licht noodig is, om dien ouden nacht eenigzins te verhelderen. Daarom geldt het voor de Kerk en hare kinderen thans vooral: „*Laat uw licht schijnen!*" Onvermoeid moet in woord en geschrift de Kerk in hare ware gedaante voorgesteld, moeten vooroordeelen en valsche aantijgingen tegen haar wederlegd, moeten hare leer, hare inrigting en gebruiken, hare verheven eeredienst uiteengezet en toegelicht worden - maar bovenal moet zich de heerlijkheid der Katholieke Kerk in 't leven zelf meer en meer en allerwege openbaren.

DE KATHOLIEK

AAN

ZIJNE TEGENWOORDIGE EN TOEKOMSTIGE

LEZERS EN BEGUNSTIGERS.

De *Katholiek* treedt met deze aflevering zijn vierde *lustrum* of *vijftal* jaren van bestaan in. Bij 't sluiten van zijn tweede *lustrum* heeft hij een afzonderlijk woord tot zijne lezers en ook aan die het niet waren gerigt, met het bemoedigend gevolg, dat zijne begunstigers in aantal merkelijk zijn toegenomen. Bij het begin van zijn vierde *lustrum* of zestienden jaargang en één en dertigste deel, beveelt de *Katholiek* zich op nieuw der algemeene belangstelling van Geestelijken en leeken beleefdelijk aan, zoowel voor grootere of kleinere bijdragen, in zijnen geest geschreven, als voor de nog verdere uitbreiding van den kring zijner lezers, ten einde door beiderlei klimmende deelneming méér nog te kunnen geven en onder Gods hulp, van te veelzijdiger nut te mogen zijn.

Er is, en met reden, geklaagd, dat van tijd tot tijd onze afleveringen onregelmatig verschenen zijn. De Redactie vertrouwt wel, dat dit niet ten nadeele is geweest van hetgeen dan geleverd werd; maar zij zal zich, voor zooverre het van haar afhangt, beijveren, elk nummer op den gestelden tijd te doen uitkomen; doch behoudt zich echter voor, om, gelijk zij reeds enkele malen deed, somwijlen als de uitgebreidheid van eenig hoofdartikel het vorderen mogt, twee afleveringen te gelijk te geven. Dit ook ter voldoening van diegenen, welke ongaarne een aantal kortere vervolg-artikelen, en liever een grooter geheel op eens ontvangen. Bezwaarlijk is hiermede weêr de wensch van anderen overeen te brengen, die aan méér en méérderlei en dus korter stukken de voorkeur zouden schenken. De Redactie stelt ook dat haar uitgedrukt verlangen op prijs, en hoopt er te zijnen tijde, en door

méér bladzijden druks, en door méér kleiner letter, gevolg aan te geven.

Ten antwoord op verdere gedane vragen diene, dat de studiën over de geschiedschrijving onzes vaderlands, welke, naar ons daarbij berigt werd, met veel welgevallen ontvangen zijn, zullen worden voortgezet. — Opstellen, verder, over hoofdkwestiën van den tijd, gelijk het voorafgaand eerste artikel begonnen is er midden in te grijpen; verschillende bijdragen over de Groninger godgeleerden; nadere berigten over de geheime genootschappen, enz., zijn deels gereed, deels in bewerking, en zullen den lezer, naar we vertrouwen, niet onbevredigd laten. De toegezonden *Brieven* over enkele vroegere en latere Protestantsche *Romans* worden eerlang geplaatst.

Doch er zijn ook wenschen geuit, waaraan de Redactie meent niet te kunnen voldoen. Reeds in den beginne bij de derde aflevering [1]) is gezegd, dat de *Katholiek* voor 't meerendeel een wetenschappelijk tijdschrift beoogde te zijn, schoon hij bij die streving ook plaats liet voor opstellen van minder streng voorkomen; datzelfde hebben we in ons nu vóór vijf jaren rondgezonden woord herhaald. Eigenlijk gezegde uitspannings-lektuur diensvolgens heeft over 't geheel de *Katholiek* niet willen leveren, en verwachten ook zeker verre de meesten onzer lezers niet: andere in 't lichtgevingen bieden die overvloedig aan; we wenschen in dezer heilzamen werkkring niet over te treden, evenmin in dien van anderen, welke de berigten van den dag op politiek en godsdienstig gebied gewoon zijn te vermelden. Dit belet evenwel niet, dat ook wij, wat het godsdienstige betreft, belangrijke feiten of verschijnselen, naar 't voorbeeld van vele buitenlandsche tijdschriften, 'tzij afzonderlijk, 'tzij in een overzigt, voor de geschiedenis te boek stellen.

Beoordeelingen of aankondigingen van boeken hebben in den regel slechts plaats voor zooverre men die toezendt en vraagt. Werd (of wordt) er soms geen gevolg aan gegeven, 't was meestal, wijl dit ons in 't belang des toezenders bleek te zijn, of dat er op eene gepaste gelegenheid wordt gewacht. Op voorgang van

---

[1]) Zie Maart 1842: *De Katholiek over zich zelven.*

andere week- en maandschriften elders, zal er nu en dan van nieuw-uitgekomen werken eene korte vermelding of bloote opgave geschieden.

Gaarne ontvangt de Redactie, gelijk zij bij dezen andermaal toont, belangstellende mededeelingen over haar werk; 't is haar een bewijs van hooggeschatte deelneming, waaraan het haar, zij betuigt het met erkentelijkheid, niet heeft ontbroken.

De *Katholiek* zal, gesterkt door 't geschonken vertrouwen der eerbiedwaardige Geestelijkheid en zooveler geloovigen, moedig zijnen weg vervolgen; doch vraagt, bij het diep besef van eigen onvermogen, uw broederlijk gebed om licht, kracht en zegen van den Gever aller goede gaven, dewijl hij bij een werk zoo geheel van opoffering als het zijne, dit nog bijzonder behoeft; gelijk ook hij niet nalaat, getrouwelijk zijnen arbeid en diens begunstigers den Heer aan te bevelen. Sedert het heugelijk feit van den 8 December des jaars 1854, in zijn vorig *lustrum* beleefd, stelt hij zich bij den aanvang van zijn vierde vijftal jaren onder de bijzondere bescherming der Onbevlekt Ontvangen Moedermaagd, en spreekt voor u en voor zich de bede, die in aller mond is:

O MARIA! ZONDER VLEK ONTVANGEN:
BID VOOR ONS DIE ONZE TOEVLUGT TOT U NEMEN!

VERSCHEIDENHEDEN.

DEKREET TEGEN HET MISBRUIK VAN HET MAGNETISME.

De H. Vergadering der Algemeene Inquisitie te Rome heeft den 30 Julij des vorigen jaars eene nadere beslissing aangaande 't gebruik van 't Magnetisme gegeven, en in een rondgaand schrijven van den 4 Augustus daaropvolgende aan alle Bisschoppen doen toekomen. Het stuk is van den volgenden inhoud:

SUPREMAE SACRAE ROMANAE UNIVERSALIS INQUISITIONIS ENCYCLICA AD OMNES EPISCOPOS ADVERSUS MAGNETISMI ABUSUS.

Feria IV, die 30 julii 1856.

In Congregatione Generali S. R. et Universalis Inquisitionis habita in conventu S. M. supra Minervam Em. ac Rev. DD. Cardinales in tota republica christiana adversus haereticam pravitatem generales inquisitores, mature perpensis iis, quae circa *magnetismi* experimenta a viris fide dignis undequaque relata sunt, decreverunt, edi praesentes litteras encyclicas ad omnes Episcopos ad magnetismi abusus compescendos.

Etenim compertum est, novum quoddam superstitionis genus invehi ex phaenomenis magneticis, quibus haud scientiis physicis enucleandis, ut par esset, sed decipiendis, ac seducendis hominibus student neoterici plures rati, posse occulta, remota, ac futura detegi magnetismi arte, vel praestigio, praesertim ope muliercularum, quae unice a magnetisatoris nutu pendent.

Nonnullae jam hac de re a S. Sede datae sunt responsiones ad peculiares casus, quibus reprobantur tamquam illicita illa experimenta, quae ad finem non naturalem, non honestum, non debitis mediis adhibitis assequendum, ordinantur; unde in similibus casibus decretum est feria IV,

21 aprilis 1841: *Usum magnetismi prout exponitur, non licere.* Similiter quosdam libros ejusmodi errores pervicaciter disseminantes prohibendos censuit S. Congregatio. Verum quia praeter particulares casus de usu magnetismi generatim agendum erat, hinc per modum regulae sic statutum fuit feria IV, 28 julii 1847: — *Remoto omni errore, sortilegio, explicita, aut implicita daemonis invocatione, usus magnetismi, nempe merus actus adhibendi media physica aliunde licita, non est moraliter vetitus, dummodo non tendat ad finem illicitum, aut quomodolibet pravum. Applicatio autem principiorum, et mediorum pure physicorum ad res, et effectus vere supernaturales, ut physice explicentur, non est nisi deceptio omnino illicita, et haereticalis.*

Quamquam generali hoc decreto satis explicetur licitudo, aut illicitudo in usu, aut abusu magnetismi, tamen adeo crevit hominum malitia, ut neglecto licito studio scientiae, potius curiosa sectantes magna cum animarum jactura, ipsiusque civilis societatis detrimento ariolandi, divinandive principium quoddam se nactos glorientur. Hinc *somnambulismi* et *claree intuitionis*, uti vocant, praestigiis mulierculae illae gesticulationibus non semper verecundis abreptae, se invisibilia quaeque conspicere effutiunt; ac de ipsa religione sermones instituere, animas mortuorum evocare, responsa accipere, ignota ac longinqua detegere, aliaque id genus superstitiosa exercere ausu temerario praesumunt, magnum quaestum sibi, ac dominis suis divinando certo consecturae. In hisce omnibus quacumque demum utantur arte, vel illusione, cum ordinentur media physica ad effectus non naturales, reperitur deceptio omnino illicita, et haereticalis, et scandalum contra honestatem morum.

Igitur ad tantum nefas, et religioni, et civili societati infestissimum efficaciter cohibendum, excitari quam maxime debet pastoralis sollicitudo, vigilantia, ac zelus Episcoporum omnium. Quapropter quantum divina adjutrice gratia poterunt locorum Ordinarii, qua paternae charitatis monitis, qua severis objurgationibus, qua demum juris remediis adhibitis, prout attentis locorum, personarum, temporumque adjunctis, expedire in Domino judicaverint, omnem impendant operam ad hujusmodi magnetismi abusus reprimendos, et avellendos, ut dominicus grex defendatur ab inimico homine, depositum fidei sartum tectumque custodiatur, et fideles sibi crediti a morum corruptione praeserventur.

Datum Romae in cancellaria S. Officii apud Vaticanum, die 4 augusti 1856.

V. Card. Macchi.

VEROORDEELING VAN EEN ZOOGENAAMD „HERDERLIJK ONDERRIGT" DER JANSENISTE BISSCHOPPEN.

Dezelfde Vergadering heeft bij dekreet van den 4 December jl. een libel, dat ten titel voert: *Herderlijk onderrigt van den Aartsbisschop van Utrecht en de Bisschoppen van Haarlem en Deventer, over de Onbevlekte Ontvangenis der H. Maagd Maria*, veroordeeld en op de lijst der verboden boeken gesteld. Het dekreet, waarin die bisschoppen weder als schismatieke, en gewaande of valsche bisschoppen (*pseudoepiscopi*) der kerkprovincie, waarnaar zij zich noemen, worden gebrandmerkt, luidt in den gewonen ouden vorm aldus:

DECRETUM

Feria V. loco IV. 4 *Decembris* 1856.

Sacra Congregatio Eminentissimorum, et Reverendissimorum Dominorum Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalium in tota Republica Christiana contra haereticam pravitatem Generalium Inquisitorum habita in Conventu S. M. supra Minervam, audita relatione infrascriptae Instructionis Pastoralis, ac censura super ejusdem tenore Dominorum Consultorum de mandato SANCTISSIMI NOSTRI PII PAPAE IX. praesenti Decreto prohibet, et damnat Instructionem Pastoralem Neerlandico idiomate exaratam a tribus pseudoepiscopis schismaticis Ultrajectensibus contra dogma de Beatae Mariae Virginis Immaculata Conceptione, cui titulus: „Herderlijk Onderrigt van den Aartsbisschop van Utrecht en de Bisschoppen van Haarlem en Deventer over de Onbevlekte Ontvangenis der H. Maagd Maria" idest *Instructio Pastoralis Archiepiscopi Ultrajecti ac Episcoporum Harlemensis, et Daventriensis super Immaculata Conceptione B. Mariae Virginis* (Te Utrecht, bij J. A. van Woestenberg 1856).

Hunc itaque librum prohibet, et damnat, ut supra, et vetat, ne quis cujuscumque sit status, et conditionis ullo modo, et sub quocumque praetextu iterum imprimere, nec imprimi facere, neque iam quocumque loco atque idiomate inpressum, apud se retinere, et legere audeat, sed ipsum Ordinariis Locorum, aut haereticae pravitatis Inquisitoribus,

statim, et cum effectu tradere, et consignare teneatur sub poenis in Indice Librorum prohibitorum contentis.

Angelus Argenti S. Rom. et Univ. Inquis. Notarius.

Loco † Sigilli.

Die 15 Decembris 1856 supradictum Decretum affixum, et publicatum fuit ad valvas Basilicae Principis Apostolorum, Palatii S. Officii, in Acie Campi Florae, ac aliis locis solitis, et consuetis Urbis per me Thomam Canobi SS. Inquisitionis Cursorem.

WEGBEREIDING TOT ROME.

De *Boekzaal* van Januarij jl. neemt deze opmerkelijke verklaring uit het Protestantsche maandschrift *Ernst en Vrede* over:

„Men leest in *Ernst en Vrede* naar aanleiding van den nieuwen aanval door Ds. Zaalberg te 's Hage (in zijne Twee Leerredenen over 2 Kor. V: 18—21 en het naschrift daarop) op het geloof der Kerk gedaan:

„„De uitgave dezer leerredenen is te goeder ure gekomen om te doen uitkomen dat, wat er ook van de geprojecteerde Unie moge komen, er in allen gevalle aan geen ophouden van den strijd in onze Kerk te denken valt, dat er in die Kerk althans eene partij bestaat, die het ligter vindt het geloof der Kerk te bespotten dan met kalmte onderzoek te doen naar de gronden, waarop het steunt en waarmede zij, die het geloof deelen dus geen gemeenschap kunnen hebben anders dan om hen te bestrijden. Het spreekt van zelf dat wij dezulken ook niet kunnen beschouwen als de ware verdedigers van het Protestantisme tegenover het Katholicisme. Immers het zijn niet de roomsche dwalingen alleen, maar het is de gemeenschappelijke belijdenis van de gansche Christelijke Kerk, de belijdenis van den drieëenigen God, (bl, 75), die zij in het Katholicisme bestrijden en daarom zien wij in deze bestrijding veeleer eene WEGBEREIDING TOT ROME, naarmate het hun gelukken mogt het aan die belijdenis geloovige gedeelte zoo al niet „*met den zwaarde*" en „tot den bloede toe" (bl. 64) dan toch zedelijk te onderdrukken en hunne stem te smoren. Of nu evenwel deze laatsten *de partij* zijn in de Kerk, dan wel of de eersten het

zijn, — er bestaat geen regtbank om dit te beslissen, geen andere namelijk dan die der conscientie en het oordeel Gods in de geschiedenis. " "

Weinige regelen, maar die ons den tegenwoordigen toestand der Nederlandsche Hervormde Kerk allerduidelijkst voor oogen stellen.

TEREGTWIJZING VAN VALSCHE BERIGTEN OVER SILESIE. — TOENEMING DER KATHOLIEKEN ALDAAR.

We lezen in het 1e Nommer der *Kerkelijke Courant*, Katholieke Nederl. Stemmen over Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde, van den loopenden 23n Jaargang, de volgende zeer tijdige teregtwijzing: "Sedert een aantal jaren, maar vooral in den laatsten tijd, is er veel gesproken en geschreven over den verbazend talrijken overgang van leden der Katholieke Kerk tot het Protestantisme in Silezië. Om te kunnen nagaan, wat er van al dit beweren is, hebben de Katholieke bladen geloofwaardige statistische opgaven medegedeeld, waaruit blijkt, dat enkel in het vorige jaar (1855) omstreeks 900 Protestanten in den schoot der Katholieke Kerk zijn opgenomen; terwijl daarentegen slechts 300 personen Protestant geworden zijn, en zulks meestendeels kinderen uit gemengde huwelijken, die alleen op de doopregisters waren ingeschreven. In het jaar 1854 zijn in Silezië 1228 Protestanten, 41 Rongeanen en 9 Joden in de Kerk opgenomen. In weerwil van de vele ongunstige omstandigheden neemt het getal Katholieken in Silezië sterk toe; terwijl uit echte statistische opgaven blijkt, dat de Protestantsche bevolking van 1849 tot 1854, met ruim 1500 zielen verminderd is."

Dit o. a. ook tot narigt aan *de Vereeniging*, welke verbazend hoog opgaf over den afval van Katholieken in dat land, en op het gezigt der hier gegeven cijfers, waarvoor ook de Duitsche *Katholik* instaat, haren zegetoon wel wat matigen mag.

AFNEMENDE BIJBELLEZING BIJ TOENEMENDE BIJBELVERSPREIDING.

Wat we daar schreven moge paradox klinken, 't wordt ons niettemin door een bijbellievend man in allen ernst verzekerd. Hij is van dat afnemend bijbellezen zoo overtuigd, dat hij nadrukkelijk een werkje aanbeveelt, dat in een behagelijken vorm leert: wat de Bijbel vermag op het hart van den wereldling; dat hij den mensch tot God brengt, en kracht verleent om ramp en leed te dragen, en het bijgeloof en de werkheiligheid [!] bestrijdt"; — dat werkje is *De Geschiedenis van een Zak-Bijbel.* Naar het Engelsch door Elisabeth Johanna Hasebroek, welke begaafde vrouw voor hare zoo vloeijende vertaling van dat wèl geschreven werk gezegd wordt, daardoor op nieuw aanspraak te hebben verworven op den dank harer landgenooten.

Dat alles lezen we in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van December ll., waar de lofredenaar dier *Geschiedenis van den Zak-Bijbel* zijne aanprijzing aldus motiveert:

"Het is waar, in menig gezin is de Bijbel een huisvriend, die licht, kracht en troost brengt, maar in *veel meer* andere gezinnen is hij een gast met wien men leeft *als of hij er niet ware.* Er zijn er die beweren: dat de Bijbel alleen in de kerk behoort, en geene stem in 't gezin heeft uit te brengen. *Bij honderdduizendtallen heeft het Bijbelgenootschap exemplaren van de Heilige Schrift verspreid; doch het Woord Gods spreekt er niet luider of algemeener door in de binnenkamers.* Toen de Bijbel veel geld kostte, was hij een hoog geacht *sieraad,* en 't was toen een genoegelijk oogenblik als hij op tafel werd gelegd en de huisvader hem opensloeg. *Tegenwoordig schijnt de waarde van dat boek met zijn geldelijken prijs in gelijke verhouding te zijn gedaald.* Ligt het aan hoogere verlichting door de wijsbegeerte? of wordt de zon der waarheid verduisterd door den schitterenden glans onzer nieuwere fraaije letteren? Hoe 't zij: de Bijbel is bij *velen* niet wat hij er kan en behoort te zijn."

Alzoo! wie zou 't gelooven, indien een Protestant, die de binnenkameren kent, het ons niet verzekerde: de Bijbel wordt thans minder gelezen naarmate hij meer wordt verspreid! — en derhalve

de welvermelde *Geschiedenis van een Zak-Bijbel* verdient, volgens den ongenoemden aankondiger, *algemeen* gelezen te worden. Als dát geschiedt, zal de gelukkige uitgever (W. H. Kirberger te Amsterdam) den gestempelden band, waarmeê hij 't werkje optooide, en nog wel iets meer, er uit halen. 't Zal dan welligt weêr zijn wat in vroeger dagen de Engelsche dichter George Crabbe in zijne *Kerk-registers* bezong: in des gewonen huismans boekerij,

„Daar wordt lectuur voor 's Heeren dag gevonden:
Vlak naast den Bijbel, nieuw en fraai gebonden,
Den Bijbel aan den arme dubbel waard
Om 't weeklijksch geld, daarvoor met zorg gespaard.
Ziet dien nu ook met keur van prenten prijken,
Die met haar kunst den heilgen tekst verrijken,
En beelden [!!] voegen bij de schoone taal
Van menig hartverteederend verhaal" [1]).

De Bijbel zal dan weêr duurder en dierder gaan worden! — maar dan ook *algemeener* gelezen?...

DRIE KATHOLIEKE ALMANAKKEN VOOR HET JAAR 1857.

Daar hebben we vóor ons den *tienden* jaargang van den *Katholijken Volks-Almanak* [2]), den *zesden* van den *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken* [3]), en den *tweeden* van het *Nieuwjaars-geschenk* [4]), 'twelk in de wandeling de *Almanak van Vincentius* genoemd wordt, als door de Vereeniging van den H. Vincentius van Paulo (te Amsterdam) uitgegeven. Het hooger gevoel dat op het gezigt van dit drietal vriendelijke boekjes bij ons opkomt, dringt de gedachte om ze tot elks waardering onderling te vergelijken en aan alle kritiek, dadelijk bij ons terug. We zeggen dan niet: dáár is verreweg 't meest oorspronkelijks, zijn

---

[1]) Uit de Inleiding, naar de vertaling van K. Sijbrandi, in de *Vaderl. Letteroefeningen* van Januarij jl.

[2]) Te Groningen bij R. G. J. Sladoot, XVI en 178 bl.

[3]) Bij-een-gebracht door Jos. Alb. Alberdingk Thijm. Ord. eq. S. Gr. M. Te Amsterdam, bij C. L. van Langenhuysen, XXXVII en 344 bl.

[4]) Gedrukt bij J. A. F. Beukman te Amsterdam, XXXIV en 118 bl.

de vormen over 't geheel geëerbiedigd en enkele stukken van de meesterhand; - hier is grootendeels vertaling, die wel eens het oorspronkelijke verraadt en de inkleeding veronachtzaamd; - ginds is en het een en het ander: eigen arbeid en navolging, doch in alles de vorm zich gelijk en gepast; we merken ditmaal niet aan: ware *die* vraag *nu* maar niet aangeroerd, of dát verdachte vertelsel zonder strekking of nut, of die en die berijming liever daargelaten, of deze uitdrukking niet gebezigd: - boven alles geven we aan 't genoegen toe, dat ons bij 't lezen van dien drievoudigen arbeid doortrekt: het genoegen van Katholiek te zijn, zich Katholiek te voelen, dat is één met al die vrome harten, welke er in die menigte van bijdragen kloppen, en hierdoor, bij de vele verscheidenheid van gaven, de ééne Katholieke liefde met hare rustelooze voortstreving, op den grond van het ééne onwrikbare Katholieke geloof en zijne onwankelbare hoop, verveelvuldigd te mogen genieten. Ziedaar drie gelijksoortige werkjes van verschillenden ouderdom; de jongere verschijning verdringt de oudere niet, schaadt haar niet; integendeel, naar men ons verzekert, de vele duizendtallen van 't jongste, kleinste, goedkoopste boekje, door de hand der liefde alom binnengeleid, hebben de omwandeling der oudere zusters niet verhinderd, maar bevorderd [1]). We erkennen daar iets eigenaardigs in van 't Katholieke leven, dat altoos van lieverlede zich uitbreidt, en maken ook hier, hoe gering de zaak schijne, met eenige wijziging de bekende woorden van toepassing:

Zóó gloeide (dan schoon ongezien)
De vonk der liefde voort,
Die altijd, altijd om zich grijpt
En altijd hooger gloort.

Die drie boekjes toonen zich, gelijk zij heeten, Katholiek, dat is één en algemeen. Men ziet er een aantal schrijvers en schrijfsters broederlijk en zusterlijk, als blijkbaar van één gezin, vereend; van allerlei stand en betrekking, geestelijken en leeken; van zeer uiteenloopende jaren, van het beminnelijk kind, de jonge jeugd tot den rijpen leeftijd; dichters en dichteressen van verschillende

[1]) We hebben nog van een Almanak gehoord, die dit jaar het eerst voor de Katholieken van Zeeland moet uitgegeven zijn, doch zagen tot dusverre dit boekje niet.

talenten, die zeker allen niet even hoog op den heiligen zangberg staan - maar die allen met ééne liefde vervuld, van ééne liefde vervoerd, iets leerzaams, iets verkwikkelijks, iets verheffends voor medebroeders en zusters ten beste geven, om, in beminnelijke goedhartigheid, hen allen met zich naar het ééne groote doel voort te voeren: God hier op aarde te kennen, te beminnen, te dienen, om Hem hierna eeuwig te aanschouwen. Aller ééne zielswensch, ééne liefde en hoop, uitgegaan van één geloof, stemt in alles verwonderlijk en als van zelf overeen, laat zich heel gerust en vrijmoedig uit: gansch niet bezorgd, naar 't schijnt, dat zij, die zich zoo één voelen met Hem die de Weg, de Waarheid en het Leven is, van het regte spoor zullen afdolen. Er is bijv. bij die vele verscheidenheid van leering, vermaning, of streeling niet angstvallig rondgezien, of men soms niet met eene of andere bijbelplaats in strijd kwame; noch heeft men den zin van eenigen tekst, na een lang en hardnekkig staren, naar *eigen* uitlegging zoeken op te dringen: de Katholieke geloovige ontwaart zoodanige behoefte niet, heeft meer dan eene doode letter: in zijne onfeilbare Kerk heeft hij den hoofdinhoud des Bijbels op allerlei wijze in levend schrift vóor zich, hij leest derhalve de goddelijke waarheid niet bloot in een moeijelijk te verklaren boek, maar aanschouwt haar in voortgaande geschiedenis uitgedrukt en verzinnelijkt, zeker voor hem wel de beste uitlegging die hij van de gewijde oorkonde hebben of wenschen kan. Door al wat hij dag aan dag *om* zich ziet, *in* zich voelt, verstaat en doorgrondt hij, bij 't zich altoos ontwikkelende kerkelijke leven, oneindig meer van het diepe woord Gods, dan de eenzaam turende, gansch geïsoleerde Protestant uit een dooden letterdruk, hem door goddelijk gezag noch voortgezette geschiedenis toegelicht, met zijn eigen hoofd alleen ooit halen kan.

Is dáár naar de algemeene eigen klagt „grenzelooze verwarring" — hier blijkt verrassende zamenwerking en eenstemmigheid onder zoovelen, die toch niets van elkanderen wisten. Zij geven te zamen een soort van genoegelijk geheel, toonen ons een goed deel van het ééne, rijke leven der Katholieke Kerk. Wij zien haar werken die bovennatuurlijke maatschappij van God en mensch, met haar ééne middenpunt van gezag, 'twelk de eenheid handhaaft harer leer; zij klimt tot Christus en zijne Apostelen op; omvat

alle tijden, plaatsen en volken, heeft heilmiddelen, krachten en goederen voor allen, en wijst ons op hetgeen zij in Christus voortbrengt: op hare liefdewerken, hare inrigtingen en stichtingen; inzonderheid op hare Heiligen, en allereerst op haar eigen hoogste wederbeeld: de Onbevlekt Ontvangen Moedermaagd! Zij toont ons de gansche maatschappij van haar leven doordrongen, de wetenschap verheven, de vrije kunst geheiligd, en hare ordenende magt tot zelfs op den dag- en jaarkring toegepast waarbij de sterfelijken leven. We zullen het gezegde, met de opschriften eeniger bijdragen aan te voeren, dadelijk staven. Men vergeve ons het soort van spel waarmeê we ons verlustigen: voor een kind der Kerk is zulk spelen een zielsverheffend genot.

Dit, den tijd regelen — zegt ons naar waarheid het geestig en grondig geschreven stuk: *De Katholieke Almanak* — dit vermag de Katholieke Kerk alleen „in de reine maagdelijkheid, de onbeweeglijkheid harer BEGINSELEN; in de moederlijke vruchtbaarheid, het volle veelzijdig vatbare en alom toereikende van haar LEVEN, van hare WERKING." — Onbewegelijk gewis, en tevens zich met de eeuwen en naar hare behoeften ontwikkelend, en naar Gods ordening en beschikking ook tijdelijk bezit verwervend, 'twelk we zien in *Het wereldlijk gebied van den Paus*, waar ons eenige deugdelijke gronden en getuigenissen van worden gegeven, en eene adelijke jonkvrouwe ons de hoofdstad, het middenpunt der wereld, *Rome* en zijn *Forum* van aanwijst. Daar rijst Paus *Innocentius de Derde* vóor ons in de glorie die hem toekomt, en staan zijne lasteraars beschaamd; hij vertoont zich „als een der grootste en standvastigste pausen, als iemand, die met een vol gevoel van zijne waardigheid bezield, zich beschouwde als stedehouder Gods op aarde, en als dusdanig, zonder aanzien van personen, handelde naar hetgeen godsdienst, recht en wet geboden. Ook in alle zijne andere handelingen straalt die liefde voor billijkheid door, en desniettemin wordt hij soms afgeschilderd als een monster van heerschzucht en dwingelandij."

Maar zie weêr elders de krachten derzelfde Kerk in die tallooze scharen der Heiligen uitschijnen welke zij voortbrengt en verheerlijkt. *De aanroeping der Heiligen* zal u leeren, wat haar die gekroonde ledematen zijn en hoe ieder hunner eene glorie te meer

voor haren goddelijken Stichter is. Bewonder de eenvoudige, allerbeminnelijkste landmans-dochter, *De heilige Zita*, eene arme *dienstmaagd*, wier schoon leven een schat van leeringen bevat; of verplaats u — want de Kerk, zeiden we, omvat alle tijden, oorden en volken, allen stand en staat — verplaats u uit het Zuidelijk Italië naar ons Noordelijk Vaderland, en sta verbaasd bij al wat in dagen van druk hare trouwe kinderen hebben uitgestaan; erken daar in eene andere maagd, van meer gegoeden huize dan de dienstmaagd van Lucca, in de *pia virgo Nordicia* eene dergelijke liefde en opoffering, waar zij hare schoone jeugd slijt *Op het* haar en ons zoo boeijende *Hof*; beiden o. a. vol zorgzame hartelijkheid voor kinderen en armen; beiden vlammend van liefde jegens het Hoogwaardig Geheim des Altaars; Zita dankbaar gehecht aan 't dierbaar kerkje van St. Frediano, de maagd onzer hoofdstad aan hare H. Stede, die zij niet kan verlaten, want dáár heeft haar Zaligmaker zich in 't Mirakel geopenbaard; want „ik wil - zegt ze - graâg den grond drukken, waarlangs Hij zijne heilige voetstappen gezet heeft; ik wil zoo gaarne blijven,..... hier..... ter heilige stede, waar Hij onzen ouderen verschenen is." Zij mogt het zingen, zij, en de H. Zita, en de bekeerlinge, die God in eene *Processie met het H. Sakrament* zoo wonderbaar tot zich trok, wat het *Schoon lied van 't Allerheiligste Sakrament* belijdt:

De Hostie daar
De schijn voorwaar
Van brood is 't maar:
't Blijkt wel gewis
't Geheimenis:
Dat Jesus 't is.

Daar, in 't Altaargeheim, is 't middenpunt, is de voltooijing van 't geestelijke leven; dáár de zon, waar Gods uitverkoren zielen zich om heen getrokken voelen, en rondom bewegen; dáár het toonbeeld, wat ze nastreven; dáár het Offer, waarvan zij spijzen om één met het Offer ook zelve het te wezen en zich gansch en al aan God op te dragen. Daar putten de liefdezusters, welke *Het Christelijk Huisgezin* ons in de scholen, in de besmettelijke hospitalen en op het slagveld laat zien, de kracht voor haren heldenmoed; dáár de immer zwijgende bewoneren van *Het klooster van La Trappe* dezelfde bovenaardsche kracht tot die strenge

boete-oefeningen voor eigen en voor 's werelds schuld; dáár dat gevoel, 't welk in de *Overdenking bij het graf van mijnen Heiland* is neêrgelegd.

't Is al weder diezelfde Kerk, welke desgelijks ieders gewone, dagelijksche leven doordringt en verheft; gij vindt het in *Het Christelijk Huisgezin* des eenvoudigen handwerkmans geheel naar de natuur geschetst; gij hoort het in den verwinnenden Generaal, die op het bloedig slagveld een *Klinkdicht* schrijft, om, naar de gedane gelofte, openlijk zijn geloof in de Onbevlekte Ontvangenis der Moedermaagd te belijden, en dankbare *Hulde aan Maria zonder vlek ontvangen* te brengen; of gij verheerlijkt de vruchtbare Moederkerk, waar gij als verbaasd getuige den *Doop van Clovis*, den eersten Christenvorst van 't Westen, aanschouwt, of den nog trouwen *Ridder van St. Jan* te Jerusalem begroet. Zij is tot allen gezonden, heeft en geeft lessen voor Vorst en Volk, niet altoos met de vruchten als *De droom eens Konings* het schildert, maar ze telkens voor beiden herhalend, ieder tot *Volmaaktheid in zijn Staat* opwekkend, voor *Overdreven zucht naar Onafhankelijkheid* waarschuwend. Zij heeft woorden van vermaning en van troost *Voor Rijken en Armen*, wien zij beiden *Een blik ten Hemel* leert slaan; en legt zij dezen eene verkwikkende *Verzuchting voor een Kruisbeeld* in den mond, of doet zij *Des armen bede aan de H. Krib* als een offer van aangenamen geur opstijgen: zij voert de rijken al weldoende rond, doet nog als weleer koninginnen in de stulp der behoeftigen binnentreden. Zulk weldadig *Bezoek* brengt hen elkander nader, wint tot zelfs den balsturigen Vorstenhater, hij buigt en knielt voor 't lieflijk woord der Koningin dat hem verteedert;

> En naast hem knielt zijn gade neêr
> En al zijn kind'ren groot en kleen,
> Zij knielen weenend om haar heen.
> Zij voelen 't wel. Zij schonk hun meer
> Dan 't goud: nu weêr in 's vaders ziel
> Een lichtstraal van den hemel viel.

Maar leidt u de Kerk hare heiligdommen binnen, in eene der *Sint Ursulaas*: in de *Nieuwe Kerke* of in die *Op het Hof*; in de kapel van 't vorstelijk Versailles of die der *Kruisheeren van St. Aagten*; treedt gij bij de *Processie met het H. Sakrament*, of *Bij Rosa's lijk*, het landelijke kerkje uit en in - hoe zijt ge er overal getuige

van haren heiligenden en verheffenden invloed op 's menschen geest en hart, op welsprekendheid en alle kunst. Hoor van den kansel *Op het Hof* die kernige taal van overtuiging en overreding; hoor alom dien plegtigen *Gregoriaanschen zang*; het dankbaar ruischen van den *Kerszang* bij 's Heeren Geboorte; dat slepend *Miserere* der kloosterlingen, 'twelk in den stillen nacht erbarming smeekt voor de zonden der wereld; dat *Gezang voor de Overledenen*, het *Kunstwonder*, den zwanenzang van Mozart: zijn wereldberoemd *Requiem*. Of wilt ge blijder toonen: ga nog eens *Op het Land*, of *Op het Hof*, 't is *Lente*, 't is *Meimaand*, 't is *Avond*, 't is de feestmaand der dierbare Moeder! Wat is de Lieve-Vrouwekerk allerwege door schilder- en beeldsnij-kunst gesierd; wat schatten van 't fijnste drijf-, borduur- en alle kerkwerk! Wat hebben tal van maagdelijke handen het schoone Mariabeeld met smaak getooid. 't Is nog bij tijds gereed gekomen, al spoedde de drukke, gulle Gertrudis wat laat van haar zeetogtje terug. Maar de zacht-ernstiger Dorothea en Susanna hadden ook in 't frissche groen reeds zorgzaam het mystieke *Roosje* gestoken; freule Maria Louise bezag het werk met den blik eener peinzende kunstenaresse en hoogde het geheel wat op met enkele gouden loovers *Uit Italië* meêgebragt, terwijl een acht- of negen-jarig meisje - ik hoorde haar Catharina noemen - van buiten met hare *Lelie der dalen* — liefelijk zinnebeeld! — in *'t Witte kleed* kwam aangehuppeld, welke schoone tak door eene mij onbekende hand, *Maria* ter eer, boven in den kroontros der festoen-nis werd gehecht. Met kinderlijken eenvoud ging toen het jonge meisje in het *Witte kleed* aan 't zingen:

Maria, goede Moeder!
Hier kniel ik voor U neêr,
Om U met d' Eng'len t' eeren,
O Moeder van den Heer!

Onder de vele dankbaren, die daar nu telken avond der *Meimaand* de Onbevlekt Ontvangen Maagd kwamen vereeren, trad er ook een herstelde kranke toe, die, zijne droeve *Ziekbed-gewaarwording* gedachtig, hier een erkentelijk *Ave Maria* wilde opdragen en o. a. sprak:

Ave dulcis, Mater Christi!....
Stijg mijn danken en mijn loven
Als een rozengeur naar boven,
Tot uw elpen tempeltrans;

Ik zag er, hoe Gods Moeder in aller harten, op aller lippen was, voor levenden en *Overledenen* werd aangeroepen maar tevens alle glorie, aan haar, aan de Heiligen, aan wie ook gegeven, op haren Zoon, haren en aller Verlosser, eenparig werd teruggebragt, zoodat *De ontworpen Evangelisatie der Katholieken* ten dezen geen voortgang behoeft te hebben. De Protestanten mogen er gerust op zijn.

Ge ziet, waarde lezer! dat de drie lieve boekjes, schoon er zooveel verschillende handen aan werkten, een niet onaardig geheel opleveren; nog hebben we niet alle bijdragen genoemd, en de genoemde niet meer dan aangegeven. Is nu die eenstemmigheid niet genoegelijk, niet verheffend voor een Katholiek hart? Is het niet uiterst zoet, zich met allen één hart, één ziel te voelen, gelijk het immers ook was bij den beginne der Kerk? — We danken dan alle, door ons herdachte en niet herdachte, schrijvers en schrijfsters, zangers en zangsters, tot de ouderwetsche herders en herderinnetjes toe, voor 't velerlei genoegen dat ze ons hebben verschaft. We noodigen onze lezers uit, de aangewezen stukken of stukjes eens op te slaan en na of over te lezen; maar bovenal raden wij hun, en den trouwen poorters onzer goede hoofdstad inzonderheid, aan, nog een uurtje of wat *Op het Hof* te gaan toeven, om er die groote mannen als Pastoor Marius, Vondel, Pater van Teilingen en wie al meer over de ééne ware Kerk en de *Altaergeheimenissen* te hooren spreken, en wat ze u verder van die dagen der beproeving zullen ophalen. Dáár valt zeer veel te leeren. En als zij de *Processie met het H. Sakrament* andermaal volgen, en het *Schoon lied van het Allerheiligste* nog eens hooren en meêzingen kunnen, zal hun zeker het herhaalde *Bezoek* niet berouwen — en alzoo blijve *de* eene en andere *Katholieke Almanak* aller begunstiging van ganscher harte aanbevolen.

STAHL, BUNSEN EN ISRAEL PICK

ALS

VERTEGENWOORDIGERS DER DRIE HOOFDRIGTINGEN

VAN HET

PROTESTANTISME,

EN

DER DRIE GROOTE BEHOEFTEN DES TIJDS.

LUTHER'S ALLEEN REGTVAARDIGENDE GELOOFSAKTE [1]).

De zoo duistere geloofsakte, waardoor de mensch in weerwil dat hij in doodzonde blijft, voor God als regtvaardige geldt, is niet zekere aan het Protestantisme eigen dwaling, of die daar onder meer andere dwalingen gevonden wordt: zij is het hoofdbeginsel, de nachtelijke oorsprong aller Protestantsche dwalingen, ook dergene waarnaar het afgetrokken bijbelwoord voor eenige kenbron der waarheid gehouden wordt. We hebben derhalve in die geloofsakte het historiesch begin en dogmatiesch beginsel, waardoor we niet slechts Luther, maar van den eenen kant de meer abstracte Zwinglianen en Calvinisten, van den anderen de vurige Herdoopers en piëtisten, en

---

[1]) Zie de vorige Aflevering bl. 1—35.

al verder den niet ophoudenden strijd kunnen begrijpen, welke in onze dagen zooveel gewigt en beteekenis verkregen heeft.

We meenen al niet beter in het dieper begrip dier geloofsakte te kunnen inleiden, dan door kortelijk te vermelden, hoe Luther zelf er toe gekomen is.

Luther, door een schrikwekkend ongeval aan den dood en het ander leven herinnerd, had zich in een klooster begeven, verviel daar bij 't nastreven der Christelijke volmaaktheid in scrupulen, en 't ging hem gelijk het zoo velen scrupuleusen gegaan is en nog gaat: hij sloeg van angst en hopeloosheid over tot een vermetel vertrouwen.

Deze zijne gewetensgeschiedenis maakte hij tot eene leer, stelde hij der geheele wereld tot een voorbeeld, en verklaarde dien donkeren weg dien hij gegaan was, voor den eenigen weg ter zaligheid! Iedereen moest leeren wanhopen, zich leeren aanzien als de boosheid zelve, om dan eensklaps door even overdreven vertrouwen zich één te wanen met God en zeker te zijn van zijne zaligheid.

Echter zijn deze bij de scrupuleusen dikwerf voorkomende gemoedstoestanden van overdreven angst en roekeloos vertrouwen, hier, waar er van Luther's leering spraak is, niet in een gewonen, maar uiterst overdreven zin te verstaan, zoodat de mensch daarbij als van het *niet* meent over te gaan tot het *wezen*.

De grond daarvan is een *absolutisme* 'twelk bestaat in eene verwarring of vereenzelviging van *oneindig* en *eindig*, welke niet als *één* kunnen gedacht worden dan in eene abstracte algemeenheid, als bij voorbeeld *wezen* of *zijn*, waar men alles onder verstaan kan. De mensch die dan niet dat *wezen* of *zijn* is 'twelk als God gedacht wordt, is het *niet*.

Vraagt men waarom Luther's scrupule tot zulk een absolutisme voerde: dan is het algemeene antwoord, dat iedere hartstogt overdrijft, oneindig en eindig verwart, en er derhalve geene leer meer overdreven en absoluut is, dan die waarin hartstogt wordt tot beginsel gebragt. Maar gaan we in het bijzondere.

Vooreerst herhalen we, dat Luther eenen uitstekenden geest bezat, en daar de hoogmoed zich bijzonder in den geest zoekt te vestigen, moest hij meer dan anderen vatbaar zijn voor die *nieuwsgierigheid*, welke meer weten wil dan voor den mensch mogelijk is te weten, zich niet tevreden stelt met de waarheid „als in een spiegel" te zien, maar haar zelve, haar in haar *leven* en *substantie* wil waarnemen; waarvan het gevolg is, dat men zijne eigen gedachten, woorden of voorstellingen voor de *substantiële* waarheid zelve houdt, en zich alzoo verbeeldt in zijnen geest een woord te baren, dat niet bloot een *voorstelling* is der waarheid, maar dat substantiële uitdrukking van substantie, of het medezelfstandig Woord des Vaders is! Men verwart zijn *eindig* ik met den *oneindigen* God!

Deze zelfde booze neiging, in 's menschen geest werkzaam, heerscht niet minder in zijnen wil, en daar Luther kloosterling was, de volmaaktheid van wiens stand volmaaktheid is bij uitnemendheid, zoo kon hij nog te meer van deze zijde tot dat absolutisme verleid worden. *Vereeniging* van onzen wil met den wil van God is de ware Christelijke volmaaktheid; maar zulks wordt door den hartstogt overdreven tot eenheid of *vereenzelviging* van den menschelijken wil met Gods wil. Men waant dan God steeds buiten en ver van zich, zoolang men niet *hetzelfde* met Hem is, en zich dus met God verwarrend, komt

men slechts op andere wijze tot hetzelfde absolutisme als de hoogmoedige wetenschap.

Zelfs het ligchaamsgestel van Luther schijnt van invloed geweest te zijn, en dergelijke uiterste overspanning en wanhopige gedachten bij hem te hebben bevorderd. Men weet, dat zoo borstkwaal doorgaans tot moed en opgeruimdheid stemt, buiklijden en hypocondrie groote droefgeestigheid en zwaarmoedigheid kunnen voortbrengen, en blijkens Luther's getuigenissen had hij in hooge mate met de laatstgenoemde kwaal te worstelen [1]).

Eene menigte van oorzaken welke den zoo prikkelbaren Luther tot zijn absolutistiesch idee konden voeren, vatten we zamen met te zeggen, dat het een idee was van zijnen tijd, en het slechts gunstige omstandigheden en een individu als Luther noodig had, om in de geschiedenis door te breken. Een ieder ondergaat den invloed der eeuw waarin hij leeft; het is een luchtstroom die op ons weegt, die ons meêvoert of eenzijdig doet overhellen, en er is slechts één middel om voor den opkomenden wind van leering aan zekeren tijd eigen niet te zwichten: zich vast te houden aan de Kerk, welke alleen boven de veranderingen der

---

1) Men vindt daar nog bewijzen van in vijf brieven van 't jaar 1521 bij de Wette II, p. 17, 29, 33, 41, 51. 't Is wat al te duidelijk uitgedrukt. Durissima patior excrementa, ut numquam in vita, ut remedium desperarim. — Medicinam pillularum tentavi, mox excrevi sine sanguine et violentia, sed nondum bene habet laesa et saucia caro ex pristinis diruptionibus, imo nihil minus dolorum passus sum, quod podicem extruderit vel vehementia pillularum vel nescio quis casus. — Natura digestionis nihil mutatur et saucedo perseverat. — Durities digestionis meae, ut video, perpetua erit, semper lenienda remediis: quarto, imo quinto fere die secessum habeo. — Hodie sexto die excrevi tanta duritia, ut poene animam efflarim. Nunc sedeo dolens, sicut puerpera lacer et saucius t cruentus.

wereld verheven is, en lijdend zonder te zwichten, zich slechts het goede toeëigent wáár immer door haar ontmoet. Dan Luther ging zijn eigen weg en zwichtte voor den geest der eeuw. De waarlijk groote mannen maken van de maatschappij waarin zij leven gebruik, om haar ten goede om te wenden of te doen voortgaan; maar hoevelen die voor groot gehouden en gevierd worden, ofschoon ze niet meer gedaan hebben dan hun zeil gespannen op den geweldigen stroom, of geest genoeg bezittend om de beweging te zien, slechts de beweging zoo hard mogelijk zijn vooruitgesneld. Dat er zoo menigvuldige hervormers ontstonden, die ieder het Protestantsch idee anders verklaarden, strekt ten bewijs dat dit idee in den tijd lag, en produkt was van eenen wanordelijken, verwoestenden geest. In eene revolutie staan er altijd een aantal van helden op, die elkander den voorrang betwisten.

Luther werd door een bedorven tijdgeest overmand, werd vervoerd door de valsche speculatie en de pantheistische mystiek, welke reeds zoo dikwerf in de middeleeuwen zich baan hadden willen breken, en nu tegen een oppervlakkig Nominalisme overstaande, wel moesten veld winnen en tot het uiterste komen. De speculatieve theologie is hooger en gevaarlijker dan de positieve, maar nog hooger en gevaarlijker is de mystieke; en die duizelende hoogte werd Luther door een verkeerden leidsman opgevoerd. Zelfs goede mystieke schrijvers laten zich, bij hun streven naar innige vereeniging met God, soms op onschuldige wijze zeer pantheïstiesch uit, en zijn reeds daardoor gevaarlijk voor diegenen bij wie eene dergelijke neiging meer ontwikkeld is. Dan om een bewijs te geven hoe de valsche mystiek onbewust tot een *abstract absoluut* leidt, kunnen we eenen schrijver aanhalen, die zoozeer

God *zelven* wil beminnen, dat hij Hem poogt te beminnen boven of aan de andere zijde van Christus, ja boven de H. Drievuldigheid! Alsof God slechts een *abstractie*, eene *algemeenheid* was, en de drie Personen niet dan de individuen dezer boven hen staande algemeenheid [1]! Wel duidelijk is het dat hij om God zelven zooveel mogelijk te naderen of in zich te hebben, zijne menschelijke abstracte gedachte voor God nam. Een dergelijk mystiek geschrift, waarin steeds van God op algemeen philosophische wijze gesproken en de volkomenheid des Christens zoo voorgesteld wordt, dat zij niet meer die eens menschen maar van God zelven moest zijn, had Luther zich bijzonder eigen gemaakt [2]. Ook komen er in zijne schriften menigvuldige plaatsen voor, welke van een ver gedreven pantheïstische speculatie getuigen: als zijn verwerpen der eindige oorzaak, zijn ontkennen der menschelijke vrijheid, niet als gevolg der erfzonde maar als onmogelijk in een eindig wezen; zijn partij kiezen voor Parmenides tegen Aristoteles; zijn beweren dat Gods *essentie* genereert; de verwarring van het Woord des Vaders met de schepping of de geschapen dingen, enz. Ware hij slechts philosoof geweest, welligt zou hij tot die uitersten niet gekomen zijn; maar de speculatie diende bij hem aan de mystiek, en hij dacht zich die ongerijmdheden meestal in mystische vormen van zonde, van verlossing, Christus, geloof, enz. en verwarde de in de openbaring uitstralende oneindigheid met zijn valsch absoluut.

Eindelijk de groote oorzaak was die welke de schrift

---

1) Zie Bossuet, Instruction sur les états d'oraison. Livr. II.
2) *Die Deutsche Theologie.* Zie Luther's voorrede.

het begin van alle zonde noemt, de hoogmoed, en wel de hoogste hoogmoed: de geestelijke! Deze bijzonder deed Luther in scrupulen vervallen; en om nu des te beter te begrijpen, hoezeer hem dit bij zijn aanleg, zijn toestand en omstandigheden tot het valsch pantheïstiesch absoluut moest vervoeren, zoo laat ons zulk eene scrupulositeit, afgescheiden en onafhankelijk van Luther's persoon en gesteldheid, kortelijk beschouwen.

We herhalen het, iedere hartstogt streeft naar dat absoluut, naar veroneindiging van het eindige ik, en brengt, den mensch voor God in de plaats stellend, eene verwarring van oneindig en eindig voort, zoodat men dien slechts behoeft te analyseren en in beginselen over te brengen, om een geheel valsch stelsel te vinden.

De geestelijke hoogmoed, die de magtigste is van alle hartstogten, streeft dus wel bijzonder naar het valsch absoluut, en zelfs de scrupulositeit welke dien ten oorsprong heeft, geeft daarvan onder schijn van deugd onmiskenbare blijken.

Zulk een scrupuleuse is absoluut in zijne denkwijze, verstaat het onderscheid niet meer tusschen goed, beter en volmaakt, acht niets goed dan zeker onbepaald absoluut, zoodat hij niet alleen de minste zwakheden voor euveldaden, maar wat niet aan dat absoluut beantwoordt reeds als kwaad beschouwt.

Hij is absoluut in zijne beoefening der godsvrucht, houdt niet van wat gematigd of *middellijk* is, en in plaats van, langzaam voorwaarts strevend, eerst het minder moeijelijke te beproeven, gaat hij met zeker geweld te werk, en wil met den absoluten sprong van den hartstogt eensklaps een groote heilige zijn.

Hij is absoluut in zijne beoordeeling, en volgt zonder

het te weten eene zeer pantheïstische methode; want ook hij verwart de realiteit met de voorstelling, de gedachte met het bevestigend of ontkennend oordeel, de neiging met den werkelijken wil, enz.

Hij is absoluut in zijn individualiteit, tegenover God en tegenover anderen. Want hij houdt zich niet met God maar steeds met zich zelven bezig, en zijne aandacht is aan zijn *ik* gewijd. Hij betrouwt niet op God maar op eigen krachten, wil daarom bijzonder uit zich zelven, uit *eigen keuze en vrijheid* handelen; dat schijnt hem volmaakt! Gehoorzamen doet hij derhalve niet, of althans slechts in schijn, dewijl hij alles beoordeelt en opvat naar zijn absolutisme, 'twelk hem voor hulp en raadgeving van anderen ontoegankelijk maakt.

Hij is absoluut in zijne droefheid, als hij het ongeluk heeft eene groote of kleine zonde te begaan; want het kan niet missen, of voor dien hoogmoedigen, dat is zwakken geest, worden de zinnen te sterk, en eene gedaante als van Catharina Bora moet wel verschijnen. En wanneer hij dan in zijn absoluten spiegel ziet, welke de minste vlek monsterachtig vergroot, wat bittere, grimmige droefheid, wat moedeloosheid en wanhoop is de zijne! Uit louter hoogmoed noemt hij zich den grootsten van alle zondaren, een monster!

Eindelijk is hij absoluut in zijne wendingen en verandering. Wanneer hij de vermaning tot nederigheid en betrouwen, hem bij dat paroxysme van zwaarmoedigheid gedaan, opneemt naar zijn absolutisme, vervalt hij van het eene uiterste in het andere; nederigheid is dan bij hem volstrekt hopelooze veroordeeling van zich zelven, en vertrouwen op God een geheel werkeloos overlaten aan God. Zoo overdreven naauwgezet als hij vroeger was, zoo los,

ligtzinnig, euvelmoedig is hij thans. Catharina Bora wordt geroepen. God zorgt voor alles!

Wij zeggen het met de klaarste overtuiging: Er is geen enkele trek dien we, 'tzij in de neigingen van 's menschen gedachten en wil, 'tzij in de valsche mystiek of speculatie, 'tzij in 't scrupule van den hoogmoed, hebben nagewezen, of we kunnen er het Protestantisme in aantoonen.

Maar nu voege men het gezegde bijéén, stelle zich de veelvuldige oorzaken die we opnoemden, in zamenwerking voor, en bedenke hoe zij elkander moesten versterken, voortjagen en eene spanning te weegbrengen, welke niet dan met eenen verrijtenden en verwoestenden schok kon eindigen. Het was de hoogmoed in eenen geest als die van Luther; in eenen geest, gewend en geoefend om op te varen in den dunnen ether der scholastieke abstractiën, en daarbij de hulp had eener scheppende verbeeldingskracht en der voortwaaijende stormen des gevoels; in eenen geest die zich laafde, of neen, zwolg aan de schijnbaar kalm en zacht uitvlietende, maar inderdaad gloeijend heete en bedwelmende bron der valsche mystiek; en die niet alleen de diepe waarheden des Christendoms ter beschouwing nam, om in dier oneindigheid zijne valsche ideën voort te drijven, maar deze ideën als Christelijke volkomenheid in gevoelige praktijk poogde te brengen, en waar zijne gedachten moesten ophouden, nog voortging met de verbeelding van een ziek ligchaam en den hartstogt van een nog zieker gemoed. De toestand welke daaruit geboren moest worden, is niet te beschrijven. De zoo bekende krachtuitdrukkingen van Luther, welke van louter kracht niets zeggen, en tot geen gering bewijs strekken zijner absolutistische dwaling,

zouden mogelijk hier kunnen dienen, om de overspanning en de geweldige worsteling te schetsen, welke bij hem een zoo rampzalig einde nam. Maar kunnen we haar niet afmalen, we begrijpen haar volkomen; we begrijpen Luther's toestand in 't klooster; we begrijpen die vermagering, die onvertroostbare droefheid, dat geweldig vasten en nachtwaken, en die bezwijming, waarin men hem 's morgens vond bij 't openen van zijne cel. Ach! de nacht der wanhoop daalde om zijne ziel, en tot de laatste schemeringen van het lang kwijnend vonkje der liefde vergingen. Daar las, daar hoorde hij zich toeroepen: „Geloof „toch! Betrouw toch op God, en steun op uwe eigen „krachten niet!" En eensklaps vatte zijn voortgezweepte hartstogt die woorden aan, verzwolg, verteerde ze als een uitschietend vuur. En wat gewerd er van? „Ik ben niets, louter niets, riep Luther, ik ben de zonde! Gods woord is alles! Dat woord geloof ik, dat vat ik, daarmede ben ik één. Wat gaan mij de natuur, wat de zonde, wat het ligchaam meer aan? Het zijn slechts wolken om de zon waarin ik ademhaal en leve!" — En het vreeselijke drama had uit: eene heidensche godheid was nedergedaald om den smartelijken knoop te lossen: het *al-een* der geloofsakt was gevonden.

De eenheid met God, waartoe hij waande gekomen te zijn, was onwaar, was niet werkelijke, levende, onderscheiden eenheid, maar de algemeenheid of subjectieve vorm zijner gedachte, welke hij voor de realiteit nam. In plaats van *maatschappelijke* eenheid met God, waarin het *onderscheid* en de personaliteit des menschen niet vergaat maar zich verheft, kwam slechts *abstracte* eenheid waarin onderscheid en individualiteit wordt verzwolgen, en de mensch òf *onmiddellijk* één en dus als hetzelfde met God,

òf als niet bestaande tegenspraak gedacht wordt. Het nederig betrouwen des Christens is geen zelfvernietiging, geen vergaan in God, maar de hoogste werkzaamheid der liefde. Door nederig betrouwen op God daalt de mensch tot in de bron zijns geestelijken levens, om daar *door genade*, met volle bewustzijn en eindige vrije daad, uit Gods hand *de genade aan te nemen.* Want wat in de natuur zoo niet plaats heeft, dat de mensch medewerkt bij zijn eigen geboorte: dat gebeurt in de hoogere orde der genade. Een redelijk wezen te zijn, verstand en wil te hebben, hangt van den mensch niet af; hij heeft die en kan niet alle rede, niet allen wil verwerpen; maar hij kan de genade, hij kan het geloof, hij kan de liefde verwerpen. Het nederig betrouwen nu is, om het zoo uit te drukken, de groote kunst der Heiligen, om in dat begin terug te grijpen, om zich in den hoogeren oorsprong van 't bovennatuurlijk leven te verdiepen, en de genade aan te nemen. Het is dan niet meer een verdiensteloos medewerken met de genade als bij de regtvaardiging, maar het is hooge *deugd*, het is vrucht uit den reeds geheiligden grond, het is volmaking gelijk alle volmaking, namelijk levendige terugkeer tot oorsprong of beginsel, zoodat de Heiligen uit kracht der verkregen ontwikkeling, veel meer hun toevlugt nemen tot God dan iemand die zich eerst bekeert. Het ware nederig betrouwen is dus liefde, is eene innige *maatschappij*, van Christus met den mensch, waarin *vereeniging* geene *vereenzelviging*, en *onderscheid en verschil* geen *strijd of scheiding* is, maar de gave zoo waarlijk en levendig wordt *geschonken*, dat zij eigendom wordt, en daardoor zoo waarlijk, zoo levendig en dankbaar *aangenomen*, dat zij niet ophoudt gave te zijn. Want de liefde is te gelijk

gave en *bezit*. En als Paulus uitroept: Nu leef ik niet meer maar Christus leeft in *mij*, is dat waarlijk niet gezegd: ik leef, ik besta niet meer in mijne substantie en persoon. De taal der vervoering is niet de taal van het absolutisme.

Maar dat verstaat de koude hoogmoed van het Protestantisme niet; het kan hartstogtelijk zijn, maar niet beminnen. Luther, 't is iets afschuwelijks, heeft de liefde geloochend, en daarmede alle leven, alle oorzaak, alle werkzaamheid. Van liefdelooze vrees en schrik slaat in zijn geloofsakt de mensch over tot liefdeloos geloof of eenheid met God zelven. Nederigheid is voor hem scheiding van God, betrouwen is voor hem eenzelvigheid met God. De onderscheiding der maatschappij is voor hem strijd, scheiding, tegenspraak; de eenheid der maatschappij is voor hem abstracte eenheid of eenzelvigheid, en hier zijn wij aan het eigenlijk beginsel van die onmaatschappelijkheid van 't Protestantisme, van die verwerping aller orde of bemiddeling, van dat geroep dat niets tusschen God en den mensch te dulden is, van die onmiddellijkheid, die, we zullen het zien, de verloochening is van Christus, en den Drievuldigen God der Openbaring.

Luther begint op de volgende wijze de geloofsakte voor te stellen:

„Al vast is op te merken, dat de geheele Schriftuur „verdeeld is in twee deelen, in geboden en beloften. „De geboden leeren wel goede dingen, maar niet aan„stonds gebeurt wat geleerd is, want zij toonen wat wij „doen moeten, maar geven geene kracht om te doen. Doch „zij zijn daartoe geordend, dat zij den mensch aan zich „zelven toonen, hij er zijne onmagt tot het goed door „leere kennen en aan zijne krachten wanhopen. Te dier

„oorzake hooren zij tot het Oude Testament, ja *zijn* het „Oude Testament.

„Maar wanneer de mensch door de geboden zijn onver- „mogen geleerd heeft, en nu angstig geworden is, hoe „hij aan de wet zal voldoen; want aan de wet moet vol- „daan worden, zoodat geen jota of puntje (onvervuld) „voorbij ga, dewijl hij anders zonder hoop zal verdoemd „worden: dan wordt hij *waarlijk vernederd* en tot niet „gemaakt in zijn eigen oogen, wordt hij gedwongen aan „zich zelven te wanhopen, en elders en door een ander „hulp te zoeken, welke hij in zich niet vindt."

Is dat iemand die waarlijk nederig is?! Wie dat alles weet, en de hoogste volkomenheid nastreeft, is nog zonder geloof?! En zonder eenige liefde zoekt men Christus?! Deze ongerijmdheden verklaren zich door het zondige feit: 't is de van hoogmoed scrupuleuse Luther die schrikt en beeft voor de hel en in wanhoop verkeert. Zijn godonteerend voorbeeld moeten alle menschen volgen! Hij gaat voort:

„Hier komt het andere deel der Schriftuur: de be- „loften van God, welke Gods glorie aankondigen, en „zeggen: Indien gij de wet wilt vervullen en niet be- „geeren [1]) gelijk de wet vordert, zie hier dan: geloof in

---

1) Hoogmoedige scrupuul, pantheïstiesch mysticisme en absolute philosophie maken geen onderscheid tusschen een voorzwevende gedachte en een werkelijk oordeel, noch tusschen opkomende neiging en actieve toestemming van den wil. Het begeeren, al is het onwillekeurig, acht Luther zonde. Maar daar blijft het niet bij, zelfs het goede begeeren naar geluk, naar den hemel, is zonde, en zooals hij 't in een vroeger aangehaalde plaats noemt, „geestelijke hoererij". De mensch mag niet *actief* zijn, want wat actief is bestaat nog, en de mensch moet *vernietigd* worden. — Zie over de concupiscentie de schoone uitleggingen en de daarop betrekkelijke plaatsen der Schriftuur en der Vaders in den Catechismus van 't Concilie van Trente, P. II, c. II, 43 en P. III, c. X.

„Christus, in wien de genade, regtvaardigheid, vrijheid „en alles beloofd wordt. Indien gij gelooft, hebt ge 't, „indien gij niet gelooft, hebt ge 't niet. Want wat u „onmogelijk is in al de werken der wet, welke menig- „vuldig en niettemin vergeefsch zijn, zult ge kort en „gemakkelijk vervullen door 't geloof, dewijl *God de Vader* „alles in 't geloof heeft gesteld, zoodat degenen die dat heeft „*alles* heeft, die dat niet heeft, *niets* heeft. Rom. XI, v. 32. „Zoo geven de beloften van God datgene wat de geboden „eischen, en vervullen wat de wet gebiedt. Zoodat alles „van God is, zoowel de geboden, als hunne volkomene „vervulling. Hij alleen gebiedt, ook Hij alleen vervult. „Daarom behooren de beloften tot het Nieuwe Testament, „ja *zijn* het nieuwe Testament" [1]).

Ziedaar het eind van Luther's wanhoop; hij sloeg tot een roekeloos, euvelmoedig, godtergend vertrouwen over, en dat noemt hij geloof waarin men Christus grijpt en door noodzakelijkheid gedreven goed zal doen [2]); want „door 't geloof wordt de mensch God", is hij bij gevolg boven alle geboden verheven, zoodat hij, schoon honderdmaal hoererend op eenen dag, zijn heil niet kan verliezen. Zoo te gelooven is het ware Christendom, en ieder moet nu, na met Luther te hebben gevreesd en gebeefd, ook met Luther alles absoluut aan God overlaten.

We ontkennen niet, dat die poging, om aldus de geheele godsdienst- en wereldgeschiedenis in twee woorden zaâm te vatten, een lang niet gewonen geest aanduidt; maar niet minder is daarin zigtbaar het absolutisme en valsch enthousiasme der groote dwalingen. 't Is geen har-

---

[1]) *Opp.* Witt. Tom. II, f. 5, 6.

[2]) Eindige vrije wil bestaat niet: „*res est de solo titulo*".

monie, geen eenheid vol overeenstemmende kontrasten; maar de mensch en God, het gebod en de genade, het Oude en Nieuwe testament worden tegen elkander overgeplaatst, als zwart en wit, als het niet en het wezen, als het logische neen en het logische ja, en vormen eenen helschen strijd, die zich oplost in eene abstractie.

Neen, de geboden geven door zich zelve geene kracht; maar kan daarom *bij* die geboden geene kracht worden gegeven? Werd dan aan Abraham bij het gebod geen genade geschonken om het te volbrengen? En al is zijne regtvaardiging uit het geloof, gelijk zij het buiten twijfel is, volgt daaruit, dat hij na die regtvaardiging niets heeft te doen, niet meer gehouden is aan God te *gehoorzamen* en geen overspel meer schaadt [1])?

Christus, zegt Luther, is geen wetgever [2]). Integendeel Hij is de wetgever der wetgevers, want Hij is God, en toont het te zijn, door liefde te gebieden uit eigen naam. Joan. XV, 10, 12. Want ofschoon de liefde des menschen *eindige* vrijheid is, en dus kan geboden worden, is het toch God alleen die uit eigen naam aan de vrijheid gebieden kan. Maar als de mensch geen eindigen vrijen wil heeft, en door 't geloof God zelf wordt, o zeker dan kan de liefde niet geboden worden, dan bestaat zij zelfs niet meer, en blijft slechts de doode abstractie, welke den grond uitmaakt van het orthodox Protestantsch geloof.

Wij zullen ons daar nu nader van overtuigen, door de geloofsakte, gelijk we voornemens waren, *vooreerst* te

---

[1]) Men vergelijke wat Paulus en Jacobus van Abraham zegt, men zal dan de Katholieke leer en de uitlegging vinden van Gods spreken tot Abraham: „*Omdat gij dat gedaan hebt*".

[2]) Ad Gal. *Opp.* Witt. T. V, fol. 374. 't Is zijn geliefkoosd honderdmaal herhaald idee.

beschouwen in hare onmiddellijke oorzaak of vorm, die haar maakt tot datgene wat zij is, en waarin zij bestaat.

Waarin alzoo bestaat de alleen regtvaardigende geloofsakte?

In eene verwarring of vereenzelviging der menschelijke gedachte met God, 'twelk, om niet meer bewijzen aan te voeren dan noodig is, daaruit blijkt, dat naar Luther's leer, de mensch alleen in zijne gedachte, zelfs zonder bemiddeling van Christus' ligchaam en bloed, met Hem volkomen *één* wordt, zoodat de *woorden* der belofte, welke de mensch denkt en waarin hij, zoo 't heet, Christus grijpt, verward worden met het oneindige Woord des Vaders, den Logos.

We hebben straks gehoord, dat het verlossend Evangelie bestaat in de beloften Gods. Luther herhaalt dat telkenmale: „Het *woord* Gods en het Evangelie is dit, dat het ons „zondevergeving belooft, want dit is de gansche inhoud „van het Evangelie, dat de zonden vergeven zijn der„genen die in Christus gelooven" [1]). Het komt er dus slechts op aan, die beloften aan te nemen. En nu hoore men, hoe Luther - na het gemaakte onderscheid tusschen de geboden die den mensch tot wanhoop voeren, en de beloften, waarin deze eensklaps verlost wordt en *alles* heeft - de *woorden*, waarin de belofte uitgesproken of gedacht wordt, beschrijft als levende kracht, en ze verwart met Christus of het Woord.

„Dewijl nu deze beloften van God *heilige*, *ware*, *regt*„*vaardige*, *vrije*, *vredevolle woorden* zijn, en *vol zijn van* „*alle goed* [wat wonderbare woorden!], zoo gebeurt het „dat de ziel welke zich daaraan (aan die woorden) met

---

1) *Opp.* Witt. T. I, f. 76.

„vast geloof hecht, zoozeer met hen *vereenigd wordt*, ja „door hen *geheel en al verzwolgen wordt* (*absorbeatur*), „dat zij (de ziel) er niet alleen deel aan heeft [aan die „woorden!!], maar er van doorvoed, tot dronkenschap „gebragt, en van alle hunne kracht vervuld wordt. *Want* „*indien de aanraking van Christus* genas, *hoeveel te meer* „deelt *deze allerfijnste aanraking* (*tenerrimus*) in den geest, „ja deze *verzwelging van het woord*, alles wat aan *het* „*woord* eigen is mede aan de ziel! Zoo wordt derhalve „de ziel [dewijl zij Christus *het woord* aanraakt en er „van verzwolgen wordt] door het geloof alleen, zonder „de werken uit het *woord Gods* geregtvaardigd, gehei- „ligd, tot *waarheid gemaakt* (*verificatur*), bevredigd, „bevrijd en met alle goed vervuld, en waarlijk *dochter* „*Gods*.

„Daaruit is gemakkelijk te begrijpen, waarom het ge- „loof zooveel kan, en waarom noch eenig goed werk, „noch alle goede werken [schoon na de regtvaardiging „volgend] aan het geloof kunnen gelijk komen. Want „geen goed werk kan aan *het woord* Gods kleven, en „in de ziel zijn [1]). Maar alleen het geloof en *het woord* „regeren in haar; en gelijk *het woord* is, zoo wordt door „hetzelve de ziel." — Daarop volgt eene vergelijking der ziel met een gloeijend ijzer; namelijk, het ijzer zelf is vuur geworden.

Eer we voortgaan, en de pantheïstische vereenzelviging die er in dat geloof plaats heeft nog duidelijker doen zien,

---

1) Met het goede werk is de mensch *actief*, hij kan dan niet zich vernietigen of in *het woord verzwolgen worden*, en daar het werk van den wil uitgaande zich in uitwendige daad voltrekt, zoo is het geene *abstractie* of Protestantsche diepte; is het niet *in* de ziel, welke geene *activiteit* heeft, en één is met God.

verzoeken we op te merken, hoe de *werkelijke* aanraking van Christus, welke door de vrouw van 't Evangelie Luc. VIII, 43—48 met zooveel *geloof* geschiedde, dat zij genezen, en van den Zaligmaker om haar geloof geprezen werd, — door Luther gesteld wordt beneden de van hem uitgevonden aanraking in den geest en *verzwelging in het woord*. Hij meent dus in dat *woord* iets reëels, namelijk Christus, of God, en gelijk hij hier zegt, dat door het geloof *het woord* in de ziel regeert, zoo zegt hij op andere plaatsen: „het geloof waardoor alleen *God* in ons woont, werk„dadig is (*efficax est*) en regeert" [1]). Kortom door en in *het woord* heeft de eenheid plaats, en „we worden door „het geloof des Woords geregtvaardigd, en in Christus' „ligchaam ingelijfd" (*incorporati*) [2]).

Alzoo na eenige loftuitingen op het alomvattend en aldoend *geloof* beschrijft Luther dat als een huwelijk met Christus, door wiens (slechts *gedacht*) vleesch wij zóó met hem één worden, dat onze personaliteit in de zijne vergaat, en de zonde blijkt slechts *negatief* te zijn [3]).

„Christus is vol genade, leven en heil. De ziel is vol „zonde, dood en verdoeming. Thans kome het geloof, en „daar dan gebeurt het dat de zonde, de dood en de hel „van Christus zijn [!!] en de genade, het leven en het heil „van de ziel. Want als hij de bruidegom is, moet hij ook „al wat de bruid heeft aannemen, en aan haar wat hij „heeft schenken. Want wie zijn *ligchaam en zich zelven* „aan haar geeft, hoe geeft hij niet alles aan haar? En

---

1) *Opp.* Witt. Tom. II, f. 410.
2) Ibid. Tom. VII, f. 482.
3) Het kwaad is bij Luther niet dan het eindige of het bloot *logische neen*.

„wie *het ligchaam* van de bruid aanneemt, hoe neemt hij „niet alles aan wat van de bruid is [1])?"

„Daar heeft dan een allerzoetst schouwspel plaats, niet „alleen van gemeenschap, maar van heilzamen *strijd en* „*overwinning*, heil en verlossing. [De strijd tusschen kwaad en goed die één worden; immers het kwaad is slechts het eindige, hetwelk eigenlijk niet bestaat en één is met het oneindige.] „Want daar Christus God en mensch is, en „die *persoon* welke niet gezondigd heeft, niet sterft, niet „verdoemd wordt, zelfs niet zondigen, niet sterven, niet „verdoemd worden kan, en zijne regtvaardigheid, zijn „leven, zijn heil onoverwinnelijk, eeuwig, almagtig is: „daar, zeg ik, een zoodanige persoon *de zonde*, *den dood*, „*de hel* van de bruid, omwille van den trouwring des „geloofs, gemeenschappelijk, ja *tot de zijnen* maakt [*imo* „*propria facit!!!*] en hij daarin (in die zonden) niet „anders gesteld is dan *als ware het de zijne*, als hadde hij „gezondigd, arbeidende, stervende, in de hel nederda- „lende [2]), om alles te overwinnen, *en daar de zonde en* „*de dood hem niet verzwelgen kunnen — worden zij nood-* „*zakelijk in hem verzwolgen. Want zijne regtvaardigheid* „*is alle zonde te groot, zijn leven magtiger dan alle dood,* „*zijn heil onoverwinnelijker dan alle hel.* — Wie kan die „koninklijke bruiloft hoog genoeg schatten? Wie kan de „rijkdommen van glorie dezer genade begrijpen, daar „deze rijke, vrome bruidegom, Christus, tot vrouw neemt „dat arme, goddelooze hoertje (de ziel), haar vrijma-

---

1) Men lette wel, hoe ligchaam en ziel hier identiek genomen worden.

2) Hier is de eigenlijke hel te verstaan, gelijk we later zien zullen: want naar zijne leer heeft Christus niet de *straf* der zonde, maar *de zonde* op zich genomen.

„kende van al haar kwaad, en haar versierende met al „zijn goed. Want nu is het onmogelijk dat hare zonden „haar doen verloren gaan, dewijl deze op Christus gelegd „en in *hem verzwolgen zijn*, en zij (het hoertje of de ziel) „die regtvaardigheid heeft in Christus haren bruidegom op „welke zij als op hare eigene kan groot gaan, en die „tegen al hare zonden, tegen den dood en de hel stellen, „en zeggen: indien ik gezondigd heb, toch heeft mijn „Christus niet gezondigd, in wien ik geloof; *al het zijne „is het mijne, en al het mijne is het zijne* [1]).

En dat gaat alles in den geloove, in de *gedachte* toe!! Derhalve in die *woorden* welke de beloften uitdrukken, en met Christus of het Woord, den Logos, verward worden, gaat de booze natuur te niet, wordt zij met de zonden *verzwolgen*. Want „als we Christus door 't geloof „grijpen, moeten wel alle zonden geene zonden meer zijn" [2]).

Het zelfbedrog van Luther, we hunnen het niet te dikwijls herhalen, bestaat eigenlijk in de menschelijke abstracte gedachte voor de zaak of de realiteit zelve te houden. Eindig en oneindig gaat dan in eene *algemeenheid* verloren [3]).

---

1) *Opp.* Witt. Tom. II, f. 5, 6.

2) *Opp.* Witt. T. V. f. 308.

3) Om het zoo duidelijk als slechts mogelijk is te zeggen:

Wanneer we onze gedachten of voorstellingen der dingen voor objectieve realiteit, of de dingen zelve houden, zijn wij genoodzaakt hetgeen slechts aan onze gedachte eigen is toe te schrijven aan de dingen of de objectieve realiteit.

Zoo kunnen we het oneindige niet denken zonder tegenstelling van het eindige, immers wij ontkennen daarbij het eindige en zeggen *on*eindig *niet* eindig, enz.

Wat volgt er nu, wanneer wij, onze menschelijke gedachte

Ware het zoo niet, verwarde Luther niet den objectieven Christus, het oneindige Woord met zijne eigen gedachte, zoodat die *algemeenheid*, welke de vorm van ons menschelijk denken is, door hem voor de oneindigheid gehouden wordt, onmogelijk zou hij dan aan Christus, in plaats van de straf en voldoening voor de zonde, de zonde zelve toeschrijven; want slechts in de algemeenheid kan men alles zamenvatten, en onder het onbepaalde woord van *wezen* God en Satan verstaan. Vandaar ook, dat hij deze eenheid der ziel met Christus „*eenen strijd en overwinning*" noemt. Zulks strekt tot een overvloedig bewijs van 'tgeen we gezegd hebben, dat Luther geene maatschappelijke eenheid der ziel met God meer denken

---

voor de realiteit zelve houdende, aan deze laatste de vormen en tegenstellingen van ons denken toeschrijven?

1. Dat het oneindige en eindige zonder elkander niet *bestaan* kunnen, immers wij kunnen het eene zonder tegenstelling van het ander niet denken;

2. Dat het eindige in *werkelijken* strijd is met den oneindigen God, of door en door boos is; want de bloot *logische* tegenoverstelling in onze gedachte van eindig en niet eindig, wordt dan voor reëlen of werkelijken strijd genomen;

3. Dat het booze echter niet eigenlijk *boos*, maar slechts *eindig* en voor het *oneindig* noodig is;

4. Dat de eigenlijke waarheid niet is dan *algemeenheid*: als bijv. *zijn*, *wezen*, *bestaan*, waar men alle mogelijke dingen onder verstaan kan; want ons denken is in zich of in *zijnen vorm* altijd slechts *algemeen*.

5. Dat dus *oneindigheid* met *algemeenheid* of onbepaaldheid verward wordt, zoodat het eindige slechts schijnbaar bestaat, maar inderdaad hetzelfde is met het oneindige (algemeene). Immers, als gezegd is, kan ik onder *zijn* of *wezen* eindig en oneindig, goed en kwaad, kortom, alles verstaan.

De oppositie of strijd waarin dus Christus die *de zonde verzwelgt* - de overwinning behaalt, is anders niet, dan zijne oneindigheid als *algemeenheid* gedacht, waarin het individuele eindige booze vergaat.

kon, maar persoonlijk *onderscheid* voor hem „strijd" en eenheid of vereeniging voor hem „vereenzelviging" was. Hij noemt die vereenzelviging hier *overwinning*, omdat het eindige, en *niet* eindige of *on*eindige tot één worden in eene abstracte algemeenheid, en daar hij de abstractie met het leven verwart, moet deze *één*wording van ja en neen, van *wel* eindig en *niet* eindig, hem als een Hegeliaansch gevecht voorkomen. Welk een gruwel, de vereeniging der ziel met Christus eenen *strijd* te noemen!

De Protestantsche geloofsakte, voor 't geheim der Eucharistie in de plaats tredende, is dus eene H. Communie gevierd in het hoofd. Inderdaad men kan zeggen, dat de Protestanten willen communiceren in hun hoofd, en door hunne bloote voorstelling den *reëlen* Christus vatten. Dan dewijl daarbij het begin onmiddellijk het eind is, met andere woorden: dewijl daarbij alle orde of bemiddeling der Kerk of godsdienst verworpen wordt, en consequent zelfs de bemiddeling van het allerheiligst Ligchaam en Bloed des Heeren wordt ter zijde gesteld, zoo kan het niet anders zijn en is het inderdaad niet anders dan eene *vereenzelviging* van 's menschen eindigen geest met *den* Geest of God, waaruit de *algemeene* pantheïstische geest ontstaat, in welken eindig en oneindig, ja en neen, goed en kwaad hetzelfde is.

Zoo verkrijgt ook die wonderlijke uitdrukking, straks door ons aangehaald, haren zin: „als we Christus door „'t geloof grijpen, moeten *alle zonden geene zonden meer „zijn.*" Dat de ziel goed, dat zij geheiligd wordt, is begrijpelijk; dan bestaan de zonden niet meer. Maar hoe kunnen er zonden *zijn*, die geen *zonden* meer zijn? Het is de ongerijmdheid van 't Pantheïsme Zonde wordt daarin voor hetzelfde gehouden als het eindige, als de negatie:

wanneer nu dat eindige op zich zelf bestaand gedacht wordt, is het zonde; maar wanneer het gedacht wordt in het oneindige of de alles verzwelgende algemeenheid, houdt het op als eindig gedacht te worden en is zonde geen zonde meer, maar de levensontwikkeling van dat zoogenaamd oneindige, die door negatie voortgaat.

Deze verwarring van den eindigen menschengeest met den oneindigen Geest of God zelven, moet eenen onverdragelijken trots en hoogmoed voortbrengen; en het moge onbewust en onschuldig gebeuren, maar helaas, het gebeurt: zij brengt nog heden bij de Protestanten eene groote laatdunkendheid en eigenzinnigen verstandsgeest voort. De ontzettende impulsie der hervorming heeft nog geenszins uitgewerkt, en veroorzaakt eene pantheïstische neiging en verblinding bij de Protestanten, waarvan wij Katholieken ons geen denkbeeld kunnen maken.

Een voorbeeld van die verblinding, hetwelk tevens een openbaar en weder afdoend bewijs is van de verwarring van den menschelijken geest met God, en der uitdrukkingen en woorden des menschen met het Woord, is de Protestantsche bijbelaanbidding.

Ten allen tijde hebben de dwaalleeraars zich op het afgetrokken bijbelwoord beroepen, gelijk zulks bijzonder bij Tertulliaan te lezen is; maar iets dat gelijk komt aan de wijze, waarop dat bij de Protestanten gebeurd is en nog gebeurt, zal men te vergeefs in de geheele kerkelijke geschiedenis zoeken. Geen wonder! als de levende Christus zelf in de woorden der belofte is, waarom zal Hij dan voor den lezer niet in die bijbelwoorden zijn, welke deze belofte voor hem uitdrukken?

Er zijn Protestanten, die de orthodoxen over hunne bijbelaanbidding bespotten; het is er echter ver af, dat

allen die het Evangelie van de schriften des Nieuwen Testaments onderscheiden, vrij zouden zijn van den waan dien zij belagchen. Zij althans, die dat Evangelie nog houden voor een *aldoend idee*, wanen in den grond hetzelfde. Het is juist dat wat Luther met minder bewustzijn, en daarom met ongestadigheid doet. Dan is ieder letter hem heilig, en dan weder spreekt hij op de stoutste wijze, weet het beter dan Paulus zelf, en is 't alleen het in den bijbel heerschend idee, 'twelk hij als den Christus aanbidt [1]). In allen geval is die verwarring van de woorden der belofte met het Woord de oorsprong der verschillende soorten van Bibliolatrie, om welke wij meer treuren dan lagchen.

De bijbel is eene in menschelijke woorden opgeschreven historie. Luther doet al die woorden vergaan in een idee, hetwelk hij voor de eigenlijke waarheid houdt, namelijk dat van zijn regtvaardigend geloof. Het oud Verbond spreekt de wet uit die wij niet kunnen vervullen en die ons wanhopig maakt, het nieuw Verbond spreekt de belofte uit, of is aankondiging der zondevergeving; en daar nu evenzoo het gelooven niet anders is dan wanhopen om dan verzwolgen te worden door de woorden der beloften, die met Christus worden vereenzelvigd, zoo is het eigenlijk *bijbelwoord* hetzelfde als het regtvaardigend *geloofswoord*, en moet ook die bijbel met het Woord of den Logos verward worden.

Voorwaar dat die gedrukte bijbel met den Zoon Gods vereenzelvigd wordt, is een afdoend bewijs voor 't reeds zoo dikwerf gezegde: dat het regtvaardigend geloof eene verwarring is van onze menschelijke gedachten of woorden met Christus zelven. Luther spreekt gestadig van het

---

1) Voorbeelden bij Bretschneider.

Evangelie of de Schriftuur als ware deze Christus in Persoon. Zoo zegt hij in zijn *Libertas Christiana:* „Er „is eene zaak en wel eene alleen noodig tot leven, tot „regtvaardigheid en Christelijke vrijheid; dat is: het „gewijde heilige woord Gods, het Evangelie van Christus, „zooals Joannes zegt C. XI: *Ik ben de verrijzenis en het „leven; die in mij gelooft, zal in eeuwigheid niet sterven.* „En C. VIII: *Indien de Zoon u vrij maakt zult ge waar- „lijk vrij zijn*" [1]). We zouden plaatsen aanvoeren waar hij aan die bijbelwoorden almagt en andere goddelijke eigenschappen toeschrijft, indien het niet overbekend ware, dat nog heden dezelfde onbewuste verwarring onder de Protestanten eene zeer gewone zaak is.

Men vergunne ons aan eenige in dit tijdschrift reeds aangevoerde voorbeelden te herinneren.

De heer Vilmar, hoogleeraar te Marburg, wil, dat men den bijbel, *Gods woord*, zwijgend zal aanhooren, als wanneer men ondervinden zal, „dat het — *geenszins in „figuurlijken* (en dus in eigenlijken zin) — met ons, tot „ons en in ons spreekt, en het niet eene *uit vele woorden* „bestaande *rede*, maar een *goddelijke daad*, HET *woord* „is" [2])!! — De heer Guizot zegt ter verdediging der bijbel-verspreiding: „al wie werkelijk gelooft, dat God in *die „boeken tegenwoordig is en daar werkt en spreekt*, hij „moet wel wenschen dat de menschen zich in tegen- „woordigheid van God bevinden, die stem van boven „hooren en er in hunne zielen de uitwerkselen van ge- „voelen" [3]). Inderdaad zeer begrijpelijk! Als wij naar

---

1) *Opp.* Witt. T. II, f. 4.
2) Zie *de Katholiek*, D. XXX, bl. 172.
3) Aldaar, D. XXIX, bl. 306 v.

Luther's bewering Christus tegenwoordig hebben (*praesentem habemus*) in de woorden der belofte die wij denken, waarom zouden dan die gedrukte woorden ook het Woord niet bevatten, en men dat groote Sakrament, 'twelk zonder voorbereiding op iedereen schijnt te moeten werken, niet aan de geheele wereld uitdeelen? Om ook uit ons vaderland een voorbeeld aan te voeren, herinneren we, hoe de Predikanten Taats en van Toorenenbergen, in hun verslag over de werkzaamheden van zekere maatschappij hunnen kolporteur of evangelist prezen, die vlakweg den bijbel voor het *Woord* bij Joan. I. verklaart [1]). Men zou meenen Zwingli te hooren!

Luther's zoo onredelijk beroep op de schriftuur alleen rust op denzelfden grond. Hoeveel levendiger dan bij een Guizot of een Vilmar was hem dat verward idee van den in den bijbel wonenden Christus. Dat na de veroordeeling zijner leer door 't kerkelijk gezag hem niets overschoot dan zich op de schriftuur te beroepen, en hij daardoor te meer gedrongen werd zulks te doen, valt geen oogenblik te betwijfelen; maar wie meent dat Luther het alleen daarom deed, bedriegt zich. Reeds te voren beschouwde en verstond hij de *abstracte bijbelwoorden* op eene wijze waarmede geen Kerk en geen kerkelijk gezag bestaanbaar was.

Die bijbel was voor hem zooveel als de belofte, als de zondevergeving, als *Christus zelf*, in wien hij slechts *dat idee* zag, 'twelk hij met de *realiteit* verwarde, en waarnaar hij, met terzijdestelling van historische getuigenis en der in den bijbel verhaalde historie zelve, de echtheid

---

1) Zie *de Katholiek*, D. XXX, bl. 315.

der bijbelboeken beoordeelde 1). De bijbel was het *idee*, was voor hem de *reële* Christus, de *Logos*, die zich zelven bewees. De historie, de daden en mirakelen van Christus hadden voor hem geene waarde: „Diegenen „onder de Apostelen welke het meest en het hoogst „daarop aandringen, dat het geloof aan Christus [de „Luthersche Christus zelf] alleen regtvaardigt, dat zijn „de beste Evangelisten. Daarom zijn de Brieven van den „H. Paulus meer een Evangelie dan Matthaeus, Marcus „en Lucas, want deze beschrijven niet veel meer, dan „de geschiedenis *van de werken en wonderdaden* van Christus; „*maar de genade* die wij door Christus hebben, drijft „niemand er zoo dapper uit, als St. Paulus, bijzonder „in den brief aan de Romeinen. *Dewijl er nu veel meer* „*gelegen is* AAN HET WOORD DAN AAN DE WERKEN EN „DADEN *van Christus*, [dan aan zijnen dood en verrijzenis?] „en wanneer ons een van beiden ontbreken moest, „het beter zoude zijn, dat wij de werken en de historie

---

1) Plank erkent, dat dit Luther's eenig criterium was, en hij daarom den brief van Jacobus, waarin te veel van de werken gesproken werd, voor eenen strooijen brief verklaarde; maar hij begrijpt, als zelf Protestant, de ware reden niet. Het Pantheïsme en alle absolute philosophie maakt tusschen de *methode* en de *objectieve leer of waarheid* (het formele en het materiële) geen onderscheid. Het idee is tegelijk *het bewijs* en de *waarheid zelve.* Zeer waar is het dus wat de heer Chantepie de la Saussaye in navolging van een Duitsch schrijver in *Ernst en Vrede* beweerde, dat het Protestantisme eigenlijk maar *één principe* heeft. Zoo is het! Dewijl het Protestantisme den mensch met God verwart, is de Christus tegelijk de *objectieve* waarheid en het *subjectieve* principe van zekerheid. Om dezelfde reden is de opmerking van Döllinger onjuist, dat Luther *met voordacht* zijne leer met het Evangelie zelf verwarde. *Die Reformation*, B. II, S. 183. Hij deed dat niet *met voordacht*: het was juist zijne dwaling zelve, en hij spreekt daarom altijd zoo in zijne schriften.

„misten, dan *het woord* en *de leer* (het idee) — zijn die „boeken met reden het meest te prijzen, die het meest „*het woord* en de leer van Christus behandelen. WANT „WANNEER OOK DE WONDERDADEN VAN CHRISTUS ER „NIET WAREN EN WIJ NIETS DAARVAN WISTEN, ZOUDEN „WIJ DESNIETTEMIN GENOEG HEBBEN AAN HET WOORD „ZONDER HETWELK WIJ HET LEVEN NIET KUNNEN HEB-„BEN" [1]). We weten niet hoe 't duidelijker blijken zal, dat Luther den *reëlen en historischen* Christus verandert in eenen *slechts gedachten* of idee-Christus, Hem vereenzelvigt met de *woorden* der belofte, in welke de ziel verzwolgen wordt [2]). Dat de bijbel aldus gesublimeerd tot een idee, 'twelk men voor den Zoon Gods zelven houdt, boven de Kerk verheven is, wordt dan zeer begrijpelijk. Helaas nog altijd is het bewust of onbewust deze verwarring van de bijbelwoorden met het Woord of Christus, welke vele Protestanten terughoudt het gezag der Kerk te erkennen.

De kracht der sakramenten ligt ten gevolge derzelfde verwarring van Luther daarin, dat zij eene *prediking* zijn. Hij herhaalt zulks honderdmalen. 't Is *het woord* waarin Christus zit, of hetwelk één is met Christus, en wie die woorden der belofte of der zondevergeving uitspreekt, „het zij, zegt hij, een vrouw of een kind", het

---

1) *Vorrede über den I Brief Petri*, bij Bretschneider *Luther an unsere Zeit*, S. 192.

2) Het spreekt van zelf, dat hij de Apostelen nog minder telt dan den historischen Christus. „Laten de Apostelen groot, laten „zij engelen uit den hemel zijn, *dat gaat mij niet aan.* Wij han-„delen hier niet over de grootheid der Apostelen, maar over het „*Woord* Gods, en de waarheid van het Evangelie." *Opp.* Witt. Tom. V, f. 298; waar tevens weder eene schromelijke verwarring van de Godheid met het Evangelie te lezen staat.

doet niets ter zake, zoo *men slechts in die woorden Christus grijpt.* Uit vreeze van te lang te worden, zullen we slechts een paar plaatsen aanvoeren, maar die beslissend zijn

Schoon hij de wezenlijke tegenwoordigheid, welke hij in strijd met zijn beginsel had vastgehouden, weder tot niets maakte, door haar met de goddelijke alomtegenwoordigheid te verwarren, zou men toch vermoeden, dat hij aan dien, hoe dan ook ligchamelijk tegenwoordigen Christus *om*, *in*, *onder* het brood, de regtvaardigende kracht toeschreef. Het blijkt van neen; die Christus om en in of onder het brood is hetzelfde met de *woorden* der belofte of zondevergeving: „Dit is mijn ligchaam *dat voor „u gegeven wordt.*"

„Met vurig gemoed, zegt hij, moet men het *woord „Gods* omvatten, waar dan ook, en zoo dikwerf men „het hooren mag. En thans heeft God zijn *woord* over „de geheele wereld zóó verspreid, dat er geen hoekje be„staat waar het niet te vinden is. Nu is het *woord Gods* „en het Evangelie eigenlijk dit, dat het vergeving der „zonden belooft; want dat is de *summa* van het Evan„gelie, *de zonden zijn vergeven aan degenen die in Christus „gelooven* — wanneer gij dus dat sakrament (de Eucha„ristie) wilt ontvangen, moet gij bijzonder zorg hebben „voor *de woorden* en gevoelen *dat daarin die schat is*, „*op welken alleen wij veilig kunnen bouwen*" (de regtvaardigende Christus).

„Dat is de schat dien wij in dit sakrament *prediken;* „vestigt daar uwe oogen op, en laat al die vodderijen „der scholastieken daar, welke zich veel daarmede moeijen, „hoe Christus' ligchaam kan tegenwoordig zijn, bijzonder „in het zoo kleine ligchaam des broods. Houdt u met „mirakelen niet op, *maar hecht u alleen aan het woord*

„*vast*, en uwe eenige zorg zij, hoe gij uit dit sakrament „de vrucht kunt hebben, namelijk de vergeving der „zonde" [1]). — De eigenlijke zaak is dus niet het ligchaam en bloed van Christus, maar het *woord*. Nog sterker is het volgende: „Al ware er niet dan *enkel wijn* „*en brood*, gelijk gij (Zwinglianen) zegt, en echter *het* „*woord* aanwezig was: Neemt, dit is mijn ligchaam *voor* „*u gegeven*, zoo zou desniettemin door dat *woord* in het „sakrament *vergeving der zonde* (naar Luther de volheid „der godsdienst) zijn. Gelijk wij in den doop enkel water „erkennen, maar dewijl het *woord Gods* er in is, zoo „zeggen we vrij uit met St. Paulus: de doop is een bad „van wedergeboorte en hernieuwing. *Alles is gelegen aan* „*het woord* [2])!"

Eindelijk wordt door die verwarring van Christus of het Woord met de woorden der belofte en des bijbels de Protestantsche eeredienst ons begrijpelijk gemaakt.

Wij zijn er nu eenmaal aan gewoon, maar het moest ons verbazen, en zal ook ieder onzer, wanneer hij het overweegt, verbazen, dat men de Christelijke eeredienst doet bestaan in eene redevoering! Is dat eeredienst? Is dat onze hoogste omgang met den levenden God, den Vader, den Zoon en den H. Geest? dat de voltooijing der godsdienst, der maatschappij die wij hebben met den Vader en zijnen Zoon Jesus Christus? I Joan. III.

Als men bedenkt wat eeredienst is, hoe daarin de

---

1) Hij ontwikkelt die gedachte waarnaar de geheele godsdiens bestaat om door het geloof in het woord verzwolgen te worden bijzonder in zijne preken over de Biecht en de H. Eucharistie. Zie *Opp.* Witt. Tom. I, f. 77—80.

2) Plank, *Geschichte*, II Band, S. 245. Het H. Doopsel is eigenlijk bij Luther een grooter sakrament dan dat der H. Eucharistie.

mensch zijn opperst doel op aarde vervult, en er dienovereenkomstig, op 't krachtigst door ontwikkeld en gevormd wordt, kan men zich ten minste daar niet over verwonderen, dat onder den onophoudelijken invloed van zulk eene Godsvereering, Christus ten laatste is gehouden voor niet meer dan een leeraar, dan een rabbijn of schriftuitlegger, en van degenen die hooger streefden voor eene mythe, voor de verschijning van het idee! Zij die het laatste doen, en door gevolgelijke ontwikkeling van het Protestantisme, hun zoogenaamd idee voor God zelven houden, zijn wel het meest nabij aan Luther's begrip van eerdienst.

De heden gehouden predikatiën zijn mogelijk schoone en uitgewerkte redevoeringen, maar geen eigenlijk Protestantsche predikatie meer. Niet daarvoor verwierp Luther de Mis, liet hij Satan zelven spreken, en klonk de donder zijner stem: „*Het woord! het woord! het woord!*" Dat woord was het Evangelie of de zondevergeving, in dat woord van belofte was Christus zelf, „dat maakte alle „plaatsen waar het klonk tot een van God bewoonden „tempel, en was *volstrekt het eenige heilige* in de oogen „van God" [1]).

Over de eerdienst en hare bedienaren sprekende zegt hij: „door het *woord alleen* bestaat alles (in de Kerk). „De mensch leeft alleen van Gods *woord*, derhalve dat „hebbende kan hij al het overige missen." Want ook de Eucharistie, op welker gebruik, zegt Luther, de Apostelen niet aandringen, is minder dan het woord [2]). In het woord

---

[1]) Zie Bretschneider's *Luther an unsere Zeit*: Ueber den religiösen Cultus.

[2]) *Opp.* Witt. Tom. II, f. 396.

is alles: „Want door het *woord* leeren we, door het „*woord* consacreren we, door het *woord* binden we, door „het *woord* ontbinden we, door het *woord* offeren we, „door het *woord* oordeelen we over alles." (En nu lette men hoe dat woord met God zelven verward wordt:) „Dat *woord* nu is *hetzelfde* voor *allen*, zooals Isaias zegt: „*ik zal uwe zonen doen leeren van God*" [1]). In dien zin gaat hij verder voort.

Kortom, het woord der predikanten is het *aldoend woord*, het Persische *Honover*, en Luther, die zich Evangelist noemt, geeft ons zijn eigenlijk begrip van prediken, als hij zegt zich „te beijveren, opdat *Christus* aan *Christus* „(den) *Christus* aankondige en *Christus* hoore": *Christus Christum Christo nunciet et audiat* [2]).

Een der hervormers las in de schriften van Luther en der Lutheranen, „*dat Christus zelf met al zijne „verdiensten in het mondelijke woord der predikanten, in „hunnen adem en stem besloten was;* dat het hart zich aan „de mondelingsche preek moest hechten, daarop rekenen, „daarop steunen als op eene rots; want dat de preek was „de rots en het anker, waarop het geweten zich moest „gronden en trots bieden aan dood, duivel en hel" [3]). Zoo iets scheen hem in tegenspraak met Luther's vroeger schrijven tegen „*de bemiddeling*" en zijn beweren dat *de leer der middelen* in de hooge scholen was uitgevonden [4]).

De opwerping was afdoende, maar slechts bij degenen, welke niet door den pantheïstischen geest van het Pro-

---

1) *Opp.* Witt. T. II, f. 395.
2) Ibid. T. I, f. 62.
3) Aldus Luther in zijn Commentair op Isaias.
4) Zie Döllinger, *Reformation*, 1851. Band I, S. 243.

testantisme verblind waren. Voor Luther beteekende zij niets. Wie was het die preekte? Christus! Wie die gepreekt werd? Christus! Wie die hoorde? Christus! (*Christus Christum Christo nunciet et audiat.*) De menschelijke persoonlijkheid ging in 't uitgesproken woord des geloofs verloren. Ieder Christen had de magt der sleutelen, was priester, „want het woord dat hij sprak was niet het zijne maar Gods woord" [1]). We hebben 't reeds gezegd: Eene vrouw, een kind of een priester die de woorden „*Pax tecum*" (de vrede zij met u) of „*Dominus vobiscum*" (de Heer zij met u) uitsprak, verkondigde de zondevergeving of het Evangelie, en degeen die dan in die woorden geloofde, of er zich door verzwelgen liet, was in Christus en geregtvaardigd. Om die reden wilde Luther de biecht behouden; niet als het Katholiek sakrament, verre van daar; maar als prediking *tot een bepaalden persoon gerigt.* „In 't sakrament der biecht en „zondevergeving", zegt hij, „doet noch Paus, noch Bis„schop iets meer dan de geringste priester; ja waar geen „priester is, doet ieder Christenmensch volstrekt evenveel. „Want welk Christenmensch slechts tot u zegge: God „vergeeft uwe zonden in naam van Christus! en gij kunt „dat *woord vatten met een vast geloof*, als sprak God tot „u, zoo zijt gij in dat geloof zeker geabsolveerd. Zoo „geheel en al is alles gelegen aan 't geloof aan Gods „woord. — Ieder Christenmensch mag den anderen, wan„neer hij hem beangst ziet over zijne zonden, vrolijk het „oordeel spreken: wees getroost, uwe zonden zijn u ver„geven. En wie dat aanneemt en gelooft als een woord

---

1) *Opp.* Witt. T. I, f. 57.

„Gods, dien zijn zij zeker vergeven" [1]). In de preek gebeurde hetzelfde, maar de biecht had dat voordeel, dat de belofte meer tot den bepaalden persoon, niet tot de gemeente gerigt werd, en men meer werd aangespoord om te gelooven, wat ook ieder in de preek gelooven moest: dat *zijne*, bepaaldelijk *zijne* zonden vergeven waren. Iedereen kon dus preken. Alleen voor de goede orde waren er predikanten, maar de persoon der predikanten kwam zoo min in aanmerking als die der Apostelen, en Petrus werd door Luther beschuldigd van vele groote zonden, onder andere van afschuwelijke huichelarij, welke gelukkig door Paulus werd tegengegaan [2]). In 't kort wie 't zij die predikt, het doet niets ter zake. „'t Is *niet zijn woord maar Gods woord „en God schat dat niet minder dan of Hij zelf tegen u „gesproken had. Zoozeer heeft God zijn Goddelijk woord „in alle hoeken verspreid*" [3]). In 't geloof is Christus tegenwoordig, en in Hem vergaan de personen. „In „Christus is alles aan allen gemeen, — is alles één en „één alles (*omnia unum et unum omnia*); daarom is een „Christen of geloovige een mensch zonder naam, zonder „soort, zonder onderscheid, *zonder persoon* (*sine nomine, „sine specie, sine differentia, sine persona*). Waar eenheid „is, daar is geen soort, geen onderscheid, en zelfs geen „naam. Zoo antwoordde de beroemde martelaar Attalus „*naar den naam van God gevraagd zijnde*, heel goed: „degenen die meer in getal zijn, worden door namen „onderscheiden; die één is heeft geenen naam noodig. —

---

[1]) *Luth. Opp.* Jen. Germ. T. I, f. 64.
[2]) Zie Bretschneider, *Luth. an uns. Zeit.* S. 194.
[3]) *Opp.* Witt. T. I, f. 57.

„Daarom wordt de Kerk in de schriftuur als verborgen, „(*abscondita et occulta*) genoemd" [1]).

Is het duidelijk? Alle personen vergaan in Christus, zijn zoo één als God, zijn verzwolgen in het woord, en dat is de onzigtbare, diep verborgen Kerk!

In de woorden der belofte of der preek is dus de alles in zich één makende Christus; de ware Mis, zegt Luther, is de preek, is de belofte der zondevergeving, en daarvan is de Katholieke Mis gekomen. Dit zelf, dat hij het Misoffer als eene ontaarding der predikatie of aankondiging der zondevergeving beschouwt, is een bewijs, dat hij de preek niet aanzag voor eene bloote godsdienstige opwekking of vermaning; daaruit immers kon geen Katholieke Mis ontstaan; maar in de preek was Christus tegenwoordig, en die abstracte menschelijke woorden op eene of andere wijs zondevergeving belovende, waren één met het Woord: alzoo van dien Christus, die één was met de woorden der belofte, van die ware Mis, had men een menschelijk werk, een offer gemaakt. „Uit de „mis, die *het woord is* van het Evangelie der belofte, „met een daarbij gevoegd teeken van Christus' ligchaam „en bloed, hebben zij een *werk* en een offerande gemaakt" [2]).

Het woord was het offer dat ieder bezat: „want, zegt „hij, daar heden geen ander offer kan zijn dan dat door „'t woord Gods geslagt en volbragt wordt, en daar het „woord aan allen gemeen is, moet ook het offer alge„meen zijn" [3]); allen priester zijn. Maar opdat de Kerk

---

1) *Opp.* Witt. Tom. V, f. 240.

2) *Opp.* Witt. T. VII, f. 483. Luther zegt datzelfde meermaal; ook hier stelt hij de Eucharistie beneden de preek.

3) *Opp.* T. II, f. 397.

geen Babel worde [1]), spreekt de predikant het geloofswoord uit, en voegt er eenige zedelijke vermaningen bij.

We meenen overvloedig duidelijk te hebben gemaakt, dat de onmiddellijke formele oorzaak van 't alleen regtvaardigend geloof, die het doet zijn wat het is, bestaat in eene verwarring of vereenzelviging van 's menschen geest met God, waarbij de mensch als eindig, als niet inderdaad bestaande in God wordt verzwolgen.

Wij zullen het echter op nieuw bewijzen, door in de *tweede plaats* de geloofsakte in hare natuur te beschouwen, dewijl wij daar slechts eene nadere uitlegging dier vereenzelviging zullen vinden.

Natuur beteekent hetzelfde als *aard* of *wezen*, maar van de zijde zijner beweging, wording of ontwikkeling. Zoo heet de stoffelijke schepping, als steeds bewegende en wordende orde, bij uitstek natuur. Wij verstaan dus door natuur der geloofsakte: haar *wordend wezen*, de wijze waarop zij toegaat; of zij zich door *denken*, door *willen*, of door *verbeelden* voltrekt; of verstand, hart of zinnelijke verbeelding daarvan het eigenlijk subject is; en welke de wetten zijn, waarnaar het zelfbedrog onbewust voortgaat.

Wat dan is dat gelooven? Hoe gaat het toe: is het een *denken* of een *willen*? Of het een *voelen* is, durven we niet vragen, dewijl het alleen regtvaardigend geloof als eene zoo buitengewoon geestelijke zaak wordt geroemd, en voelen slechts eene *sensatie* is, welke de liefde, als meer actief vermogen, in ons gaande maakt.

---

[1]) l. c. f. 398.

Te vergeefs zal men bij de Protestanten daarop een voldoend antwoord zoeken. Wat is er al niet geschreven over *Glauben und Wissen!* De een zegt dit, de ander dat, en de onmogelijkheid blijkt, het voor te stellen als eene met de rede overeenkomende waarheid.

Hoedanig is dan die wonderbare akt, waardoor de mensch God wordt, „want, zegt Luther, door 't geloof wordt de mensch God" [1]).

Wanneer men eenmaal weet, dat de verklaring van Luther's ideën in 't Pantheïsme te zoeken is, heeft die uitlegging van 'tgeen gelooven eigenlijk zij, geene de minste zwarigheid. Dewijl Luther, door zijn mystische vormen bedrogen, zich zelven niet begrijpt, zou men meenen dat de eigenlijke grond zijner woorden moeijelijk te vinden is. We ontkennen dat niet geheel: soms is hij daardoor eenigzins duister, en met zich zelven in tegenspraak. Maar van een anderen kant is dat slechts halve bewustzijn zijner dwaling oorzaak, dat hij zich meestal met te grooter naïveteit, om niet te zeggen, platheid uitdrukt. Eenige voorbeelden:

In zijn schrijven over den knechtelijken wil houdt hij op de grofste wijze staande, dat de mensch als eindig wezen geen vrijen wil bezit, en alleen God een vrijen wil heeft [2]). Zal hij nu met de gevolgen voor den dag komen en durven zeggen, dat de mensch slechts een instrument is? Voorzeker; „ons werken, zegt hij, is niet „anders dan in ons Gods werken lijden, gelijk we dan

---

1) *Opp.* Witt. T. V, f. 299. Hij maakt daar misbruik van de woorden des heiligen Petrus, immers die niet zegt, dat de mensch God, maar der goddelijke natuur deelachtig wordt.

2) Zoo dikwerf; nam superius ostendimus liberum arbitrium nemini nisi soli Deo convenire. *Opp.* Witt. T. II, f. 476.

„ook zien, dat *het instrument* van een werkman veel meer „wordt bewerkt, dan dat het zelf werkt [1]) — dewijl een „Christenmensch niet leeft, niet spreekt, niet werkt, niet „lijdt, maar Christus in hem: al zijne werken zijn Christus' „werken" [2]).

Maar dan volgt dat, daar men zonder vrijen wil niet zondigen kan, zonde eigenlijk geen zonde, en slechts relatief kwaad is: zal Luther ook dat zeggen? Zeer duidelijk! Wij zullen later hooren, hoe hij de zonde in Christus zelven stelt, en hier slechts aanhalen, dat in het regtvaardigend geloof het overspel geen zonde meer zoude zijn [3]); alsmede wat hij elders zegt: „Geene zonde is er „in de wereld dan het ongeloof. Wanneer mijn Hansje „of Leentje (zijne kinderen) in den hoek kakt, dan *lacht „men er om als zijnde het goed gedaan.* Zoo maakt ook „het geloof dat onze drek voor God niet stinkt. *Summa „summarum*, aan den eenigen Zoon Gods niet gelooven, „dat alleen is de zonde in de wereld, en waarom de „wereld geoordeeld wordt" [4]). Over de duidelijkheid valt niet te klagen: slechts als *eindig* genomen is de zonde boos, maar in 't oneindig gedacht is zij het niet, en wanneer de mensch door geloof God is, heeft zijne zonde hare boosheid verloren.

Vragen we verder: als God inderdaad in dien zin alles doet, dat het eindige wezen en zelfs 's menschen wil geene eigen activiteit heeft, dan bestaat het eindige niet waarlijk, en is het slechts eene verschijning van God:

---

1) *Luth. W.* Alt. T. I, Gal. Cap. IV, v. 9.

2) l. c. C. V, v. 4.

3) *Luth. Opp.* Jen. T. I, p. 525. *Si in fide fieri posset adulterium peccatum non esset.*

4) *Luth. W.* Walch. XIII, 1480.

wordt dat ook van Luther erkend? Ook dat! „Alle schepsel „is een momaangezigt (*larva*) van God. — De gierigaard „verslindt wel het brood, maar ziet God niet in het „brood; hij let slechts op het momaangezigt" [1]).

't Is verwonderlijk hoe Luther, zonder er zich van bewust te zijn, zijne dwaling tot het uiterste voortzet: zoo hebben we gezegd, dat hij de Wet en het Evangelie *pantheïstiesch* tegen elkander overstelt als dag en nacht, namelijk niet gelijk zij slechts op elkander volgen, zonder dat in den dag eene ontkenning ligt dat het nacht is geweest, — maar als *strijd* als *ontkenning* des eenen van den andere. Welnu, Luther gevoelt dat wel degelijk en wenscht de Wet van het Evangelie nog sterker te onderscheiden dan den nacht van den dag [2]). Vandaar dat volgens hem de Zoon Gods door de *Wet zelve* gedood wordt. Christus sterft niet door eene *goede* Wet maar door eene Wet die boos is. „De Wet derhalve *als een* „*rooveres* en *een heiligschennende moordenares* den Zoon „Gods doodend, verliest haar regt en verdient gedoemd te „worden, en overal waar Christus is of slechts genoemd „wordt, is zij gedwongen dien naam te vlugten als de „duivel het kruis" [3]).

Er volgt uit het voorgaande dat het geloof bij uitstek Gods werk zal zijn, en wij daar in 't woord verslonden wordende, zelfs niet meer als *instrumenten* kunnen beschouwd worden. Dienovereenkomstig zegt hij ook: „het „geloof is een werk van God, niet van den mensch, „zooals Paulus leert. Al het óverige doet God met ons

---

1) *Opp.* Witt. T. V, f. 298.
2) *Comm. in Gal.* Francof. 1543, f. 104.
3) *Opp.* Witt. T. V, f. 375.

„en door ons (als instrumenten), dat alleen werkt Hij in „ons en zonder ons" [1]).

Daar het nu aan 't Pantheïsme eigen is overal het *vormelijke* en *actieve*, dus ook *denken* en *beminnen*, *oordeel* en *wil* onderéén te warren of voor 'tzelfde te houden, moeten we in de geloofsakte ons op eene dergelijke vereenzelviging verwachten.

Aan die verwachting beantwoordt Luther's voorstelling geheel. De verwarring is zoo groot dat hij 't geloof beurtelings als een *idee* en als een *daad* voorstelt. In zijn schrift *De servo arbitrio* beschrijft hij 't geloof als onfeilbaar zekere *wetenschap*, en het kwaad of ongeloof als eene *onwetendheid*. Het gebed des Zaligmakers waarin Hij zijne moordenaars om hunne onwetendheid verontschuldigt, en 'twelk we als bewijs hebben aangevoerd van de waarde en vrijheid der menschelijke daad, wordt van Luther juist aangevoerd ten bewijze dat die moordenaars onvrij en boos waren, immers zelfs *niet wisten* [2]). Het belet niet dat hij van tijd tot tijd geheel anders spreekt. Dan stelt hij 't geloof weder in het hart, „fides in corde", en is daardoor, als meer gebeurt, met zich zelven in tegenspraak, dewijl hij, gelijk we gehoord hebben, aan de sophisten (de Katholieken) verwijt, dat zij het geloof in 't hart stelden. Somtijds wisselt het een het ander af, als in zijn commentaire op den twintigsten psalm, waar het herhaaldelijk heet: „*nu weet* ik", „nu ben ik zeker", alsof het verstand subject was van 't geloof, dat niettemin terzelfde plaatse weder in 't hart

---

[1]) *Opp.* Witt. T. II, f. 78.

[2]) L. c. f. 490. Quid potest robustius contra liberum arbitrium dici?

wordt gesteld: „fides enim si vere est *in corde*", „*cujus cor dicit* ego credo" etc. [1]).

Maar we kunnen tot meer bepaalde overtuiging van de plaats hebbende verwarring komen.

Als we vragen: is het geloof een kennen, een weten, een voor waar houden? krijgen we ten antwoord: neen, het is „*een vast vertrouwen*" (*fiducia*)! „*een grijpen van Christus*"!, of gelijk heden sommigen even vaag spreken: „*eene overgave*"!

Het schijnt dus eene daad van liefde te zijn, uit kennis geboren; want liefde zonder kennis is ondenkbaar, en die woorden van grijpen, van vertrouwen, van overgave, duiden toch daad en liefde aan. Luther noemt ook het geloof eene boven alle deugden verheven deugd; en wetenschap moge ook door deugd verkregen worden, zij zelve is geene deugd; er moet dus in 't geloof liefde zijn. Maar juist dit wordt met den meest mogelijken nadruk ontkend, en Luther is nooit grimmiger, dan wanneer hij spreekt van 't Katholieke geloof door de liefde volmaakt (*fides caritate formata*). „Dat geloof regtvaardigt *zonder* en *vóór* „de liefde [2]). Derhalve wat de sophisten geleerd hebben „van 't regtvaardigend geloof, indien het volmaakt is door „de liefde, is louter opgeblazen woordenkraam. Want dat „geloof regtvaardigt, *hetwelk Christus den Zoon Gods* „*grijpt*, en door hem verheerlijkt wordt, *niet dat hetwelk* „*de liefde in zich sluit.* Want het geloof, zoo het zeker „en vast zal zijn, *moet niets grijpen dan Christus alleen*, „en nergens anders dan op die vereeniging (met Christus)

---

1) *Opp.* Witt. T. III, f. 359.
2) *Comm. in Gal.* Francof. 1543, f. 122.

„kan men, in de worsteling en de verschrikkingen van „het geweten, vertrouwen" [1]).

De laatste woorden, „*niets dan Christus alleen*", bevatten de oplossing van het raadsel, welke we evenwel uit het reeds gezegde kunnen opmaken. Immers meer geestelijke vermogens, dan *denken* en *beminnen*, heeft de mensch niet, en als het gelooven noch kennis, noch uit kennis gesproten liefde is, blijft er niet over dan aan te nemen, dat in het gelooven kennen en beminnen vereenzelvigd worden, en daarmede is het bedrog van deze mystische geloofsakt openbaar.

We zullen het door eene beschrijving, die Luther van 't geloof geeft, duidelijker maken en tevens nader bewijzen.

Kunnen namelijk *eindig* denken en beminnen werkelijk (niet in pure abstractie) één en hetzelfde zijn? Onmogelijk! Dat is tegenspraak, *nevel*, *duisternis* van het niet. Waar integendeel zijn zij werkelijk dezelfde zaak? Alleen in God! Alzoo is dat geloof, waarin denken en willen vereenzelvigd worden, naar de eindige zijde *duisternis van 't niet*, naar de oneindige *God zelf*, en de regtvaardigende geloofsakte dus anders niet, dan een ondergang van 't eindige in het oneindige, of oneindig licht dat in de duisternis verschijnt.

Luther's eigen uitlegging bevestigt dat volkomen. „Het „Christelijk geloof, zegt hij, is niet eene onwerkzame „(*otiosa*) hoedanigheid, of ledige dop in het hart, die in „doodzonde kan bestaan, totdat de liefde kome en het „levend make, maar indien het een waar geloof is, is het een

---

1) *Opp.* Witt. T. V, f. 296—297. Ten overvloede zeggen we hier, dat naar de Katholieke leer de mensch door liefde zijne regtvaardigheid *niet verdient*.

„zeker vertrouwen van het *hart*, en eene vaste *toestemming* „(*adsensus*), waardoor Christus gegrepen wordt. Zoodat „Christus het object des geloofs, of liever *niet het object* „*des geloofs is*, maar *Christus* is om zoo te spreken *in* „*het geloof zelf*. Het geloof is dus eene soort van *kennis* „(quaedam cognitio), of *duisternis die niets ziet*, en echter „in *die duisternis is Christus. Christus door 't geloof ge-* „*grepen*, *zit*, gelijk God op Sinai en in den tempel zat, „*in het midden der duisternissen.* Onze formele (volkomen) „regtvaardigheid, is dus niet de het geloof volmakende „liefde, maar het geloof zelf en de *nevel* des harten, dat „is, vertrouwen op eene zaak, die wij niet zien, dat is op „Christus, die, hoezeer niet gezien, echter tegenwoordig is. „Het geloof regtvaardigt dus, omdat het dien schat grijpt en „bezit, namelijk *den tegenwoordigen Christus.* — Waar dus „een waar vertrouwen des harten is, daar is *Christus in den* „*nevel zelf*, en het geloof, en dat is de volkomen regt- „vaardiging, waarom de mensch geregtvaardigd wordt, „niet om de liefde, zooals de sophisten praten" [1]).

---

1) Quare fides Christiana non est otiosa qualitas, vel vacua siliqua in corde, quae possit existere in peccato mortali, donec caritas accedat et eam vivificet. Sed si est vera fides est quaedam certa fiducia et firmus adsensus, quo Christus apprehenditur, ita ut Christus sit objectum fidei, imo non objectum, sed, ut sic dicam, in ipsa fide Christus adest. Fides est ergo cognitio quaedam vel tenebra quae nihil videt. Est tamen in istis tenebris Christus. Christus fide apprehensus sedet, sicut Deus in Sinai et in templo sedebat in medio tenebrarum. Est ergo formalis nostra justitia non charitas informans fidem, sed ipsa fides et nebula cordis, hoc est fiducia in rem quam non videmus, hoc est in Christum, qui ut maxime non videatur, tamen praesens est. Justificat ergo fides quia apprehendit et possidet istum thesaurum, scilicet Christum praesentem. Sed quomodo praesens est non est cogitabile, quia sunt tenebrae, ut dixi. Ubi ergo vera fiducia cordis est, ibi adest Christus in ipsa nebula. *Opp.* Witt. T. V, f. 307—308.

Er heerscht in die woorden eene groote verwarring, maar met het bovengezegd beginsel: *vereenzelviging van denken en willen*, vergeleken en daarnaar verstaan, worden zij zeer duidelijk en klaar.

Het geloof heet een toestemming van den geest, *adsensus*, een *zekere kennis die niets ziet*, *cognitio quaedam quae nihil videt* en toch is het in *het hart*, is het een *grijpen en bezitten*, hetwelk bij uitstek aan den wil toekomt; want door wil bezitten we, en al wat we slechts weten is nog het onze niet. Echter noch dat het geloof eene kennis, noch dat het een beminnen is, wordt uitdrukkelijk gezegd: want waarlijk het is geen kennis „*die niets ziet*", en geen bezit met den wil, als er niet de minste liefde aanwezig is. In 't kort het is een kennen dat geen kennen meer, een beminnen dat geen beminnen meer is, namelijk eene vereenzelviging van beide, derhalve eene tegenspraak, een „nevel", een „duisternis". Want om het nog eens te herhalen: *eindig* kennen en beminnen of willen is niet hetzelfde; wie ze als hetzelfde poogt te denken, ziet niets; 't is nacht.

Maar, gelijk reeds gezegd is, kennen en willen is inderdaad één in God. In Hem, wie weet dat niet? zijn de met elkander kontrasterende volkomenheden reële eenheid. Ook in zooverre het oneindige met het algemeene verward wordt, blijft het waar: Gods kennen is willen, en zijn willen is kennen. Derhalve: dat geloof, dat van de *eindige* zijde, als onmogelijke eenheid van *eindig* kennen en beminnen, „nevel en duisternis" is, het is van de *oneindige* zijde God zelf, het Woord. In den nevel is de Zoon Gods gezeten, en door het *niet* heen wordt de mensch God.

Daarmede wordt ook het zeggen van Luther begrijpelijk, dat *Christus object of neen*, *geen object van 't geloof* (*imo*

non objectum) *maar in den geloofsnevel is.* Indien namelijk Christus waarlijk object was, of gegrepen werd door het geloof, zou in dat geloof een werkzaamheid van den mensch moeten zijn. Maar eene zoo onbestaanbare tegenspraak, als eindig denken hetwelk beminnen is, en 'twelk daarom nevel en duisternis wordt genoemd, kan geen werkzaamheid hebben of zijn. Christus is dus in den nevel, en in zoo verre *objectief*, dat hij er *werkelijk tegenwoordig* is, niet in dien zin dat Hij object zij voor het op eene of andere wijze werkzame geloof des menschen. Luther is ten uiterste beducht eenige werkzaamheid aan 't geloof toe te schrijven: „Indien, dus spreekt hij, het geloof niet „zonder *alle* en *zelfs de minste werken is*, regtvaardigt „het niet, ja het is geen geloof" [1]). God, hoorden we straks, werkt het alleen en zonder ons. Is dan het geloof iets niet reëels, iets onwerkzaams, een ledige dop? Voorzeker niet, het doet alles alleen, want het is Christus, de tegenwoordige Zoon Gods zelf! Slechts wanneer wij het als geloof of deugd des menschen nemen, is het een nevel, eene duisternis, een ledige dop, en nog minder dan dat, een ondenkbaar *niet.*

Het is dus al weder hetzelfde wat wij reeds zoo dikwerf gezien hebben: eene vereenzelviging van God en den mensch, waarbij deze laatste door vernietiging God wordt.

Niet weinig zien we bevestigd, wat we in de eerste plaats hadden aangetoond, dat Luther zijne gedachte voor Christus zelven neemt, en het echt Protestantsch geloof eene in 't hoofd gevierde pantheïstische communie is. God is gezeten in het hoofd der ware Protestanten. Christus zelf is in het geloof tegenwoordig, en wel zoo,

---

1) *Opp.* Jen. 1, f. 522.

dat Hij niet eens object of voorwerp van dat geloof, maar zelf in den nevel, ja zelf de *geloovende* is, dewijl God *zonder ons* het geloof in ons werkt.

Echter meenen we de natuur en innige beweging der geloofsakte nog niet genoeg te hebben uiteengezet.

Dat men denken en willen, of wet en wil als hetzelfde denkende, God denkt, is duidelijk. Al ons bewijzen en denken van het oneindige komt daarop neêr, dat wij het tweevoudige der eindige natuur vereenen, namelijk: *oorzaak* of leven (hier wil en volbrenging der wet) en *eenheid* of het vormelijke (hier gedachte of orde der wet), denken als volstrekt hetzelfde. In God alleen is denken en doen hetzelfde.

Het is almede duidelijk, dat Luther in hetgeen slechts voorstelling of *idee* van God is, de substantie van God, den levenden Zoon, den reëlen Christus meent te grijpen, omdat hij niet *het* denken en *het* willen, maar *zijn eigen* denken, en *zijn eigen* willen zich als hetzelfde voorstelt, zoodat hij de *activiteit* van zijn eigen geest en gemoed toeschrijft aan zijne voorstelling alsof deze *actief* en levende substantie ware.

Dan om het zelfbedrog nader te verklaren, hebben we meer te letten op de groote kwaal des geestes. De gierigaard, door den blijspeldichter ons voorgesteld, meent dengene te vatten, dien hij in zijne woede zocht, maar wat vat hij? Zijn eigen hand! Dat is zeer geniaal, zeer waar. Zoo zoekt de hartstogt, waardoor de mensch zich tot God maakt, steeds haar object in zich zelven, en Luther die, naar hij zich uitdrukt en verzekert, „de uitgestoken hand van Christus" meent te grijpen, grijpt zich zelven, zijn eigen voorstelling.

Ten einde dat uit te leggen, herinneren we aan de verschillende oorzaken vroeger door ons opgegeven, waar-

door hij in het pantheïstiesch absolutisme vervalt, 'twelk overal het *vormelijke* en het *werkelijke*, en dus ook *gedachte* en 't *werkelijk object* vereenzelvigt. We hebben toen gezegd, dat de voornaamste oorzaak van zijne dwaling eene valsche mystiek was welke hij in zich zelven van toepassing en tot waarheid zocht te maken, en daardoor verviel in het overdrevenste scrupule. Dit zijn streven zullen we tot grond nemen, om te doen begrijpen, hoe hij er toe komt, de gedachte of voorstelling der zaak voor de zaak zelve te houden

Naar zijn hoogmoedig mysticisme, erkende hij geen andere deugd, en wilde ook van den regtvaardige geen andere deugd geoefend hebben, dan eene absolute, die zoo geheel uit zich zelve het goede doet, dat zij aan geen *gebod* gehoorzaamt, en het streven naar belooning uitsluit. Dit houdt op deugd te zijn, en is oneindige daad Gods, want in God alleen is wil en wet hetzelfde, en Hij alleen boven de wet verheven in zooverre de wet genomen wordt als *gegeven gebod.* God handelt altijd ordelijk of wettiglijk, niet omdat het Hem geboden wordt, maar omdat Hij de levende wet zelve is. Evenmin kan Hij naar belooning of geluk streven; Hij is oneindig gelukkig, of het geluk zelf. Niettemin wordt zulk eene volkomenheid van Luther voor de deugd gevorderd. In weerwil dat hij zelf Christus' Godheid daaruit bewijst, dat Hij boven de wet *als gebod* verheven is [1]), begeert hij, dat de mensch goed zal doen zonder eenig gebod

---

1) *Opp.* Witt. T. V, f. 375. Cum autem Christus in propria sua persona legem vicerit, necessario sequitur eum esse natura Deum. Nemo enim, sive sit homo sive angelus, est supra legem, praeter solum Deum. At Christus est supra legem, qui vicit ac jugulavit eam

of uitzigt op loon. En 't is dus wel met grond als hij zegt, dat de mensch door 't geloof God wordt, wanneer het namelijk waar is, dat de mensch door 't geloof zonder eenig gebod, en uit noodzakelijkheid het goede doet. „Gij kunt, zegt hij, aan een Christen zoo weinig ge„bieden vroom te zijn, als gij van eenen man kunt „vorderen, een man te zijn, of van eene vrouw, eene „vrouw te zijn — derhalve is het klaar dat de wet met „den vrome niets te maken heeft" [1]). Buitengemeen klaar! Zulk een mensch is in het Woord verzwolgen, is God.

Daar hij nu alleen dat *absolute* voor goed hield, en het eindige voor boos, zoo achtte hij de wet en den wil wanneer die van elkander onderscheiden, of eindig genomen worden, voor boos en zondig.

De wet die slechts *gebod* was, gebood wel goede dingen, maar was zonder *kracht*, was slechts *eindig*, een schepsel of *creatuur*, derhalve boos en met Christus strijdig [2]). Niet als zich in smart vervullend, was de wet physiesch kwaad, maar als *eindige* orde, was die slechts geboden wet zedelijk kwaad, was zij „een rooveres, een moorde„nares, die aan Christus hare dwingelandij deed onder„vinden" (Hem in de hel bragt), zij moest verdoemd en vernietigd worden [3]). En Christus (in zijn goddelijk wezen het eindige verzwelgend) had haar gedood: *vicit ac jugulavit eam.*

Evenzoo en het ligt reeds in 't vorige, was de *eindige* wil welke niet de wet zelve was, een onverbeterlijke

---

1) Zie Plank, *Geschichte*, B. II, S. 73, waar meer dergelijke plaatsen worden aangevoerd.

2) Hoc profecto mirabile *duellum* est ubi lex *creaturae* cum creatore (Christo) sic congreditur. Ad Gal. *Opp.* Witt. T. V, f. 374.

3) l. c.

booze wil, welke niets kon dan zondigen. Telkenmale herhaalt Luther in zijn geschrift *De servo arbitrio*, dat alleen zulk een wil *vrij* en *goed* is, die (één zijnde met de wet) boven de wet als gebod verheven is; „vrije wil „is een naam van God" [1]).

Er was derhalve geen midden: óf volstrekte eenheid van wet en wil moest in den mensch, en deze God zijn: óf wil van de wet onderscheiden, de wet slechts boos gebod [2]), en de mensch een boos eindig wezen blijven. „Indien God in ons is, dan is Satan er niet, en is in ons „niet anders dan goed willen. Indien God niet in ons „is, dan is er Satan, en niet anders dan kwaad willen. „En noch God, noch Satan laat in ons een bloot willen, „maar na de (absolute goddelijke) vrijheid verloren te „hebben, worden wij gedwongen aan de zonde te dienen; „dat is, wij willen zonde en kwaad, wij denken zonde „en kwaad, wij doen zonde en kwaad" [3]).

Reeds wanneer zulk een leer theoretiesch aangenomen wordt, moet alle eindig bestaan als strijdig met God ontkend, en de eindige menschelijke gedachte óf voor valsch en onwaar, óf voor de realiteit zelve genomen worden.

Maar, dit houde men vooral in 't oog, het was bij Luther geen bloote philosophie of wetenschap, het was de hevigste mystische praktijk. Als men bij een pantheïs-

---

1) *Opp.* Witt. T. II, f. 476.

2) De wet als gebod of *eindige* orde is als de *eindige rede* boos en in den hoogsten graad strijdig met het God makend geloof. „Nihil fortius adversatur fidei quam *lex et ratio.*" l. c. T. V, f. 303. Reaedificare peccata est rursum legem praedicare et putare servandam et implendam. l. c. f. 229.

3) l. c. f. 479.

tischen philosoof naar de grondstelling zoekt of vraagt van zijn stelsel, dan is het antwoord: *er bestaat geen eindige oorzaak.* Ook Luther beweert wel is waar, dat het bestaan der eindige oorzaak niet kan aangetoond worden [1]), maar hij vat dat zedelijk praktiesch op en stelt zelf voor grondslag van zijne leer, *dat de menschelijke wil niet vrij is*, of niet waarlijk oorzaak is; God doet alles [2]). Daardoor ontstaat bij hem nog veel grooter illusie dan bij den slechts logiserenden philosoof.

Wat immers doet de ware mystiek? Men kan het een praktiesch denken noemen, in zooverre zij zich niet bij denken bepaalt, maar bemint en bidt onder t denken. Zij vereenigt en concentreert al de krachten der ziel, denken, beminnen, gevoelen, verbeelden, in God dien zij zoekt, en de taal die zij voert, is daarom vol tegelijk van de verhevenste ideën, de levendigste gevoelens, en de schitterendste bloemen. Zoo spreekt een H. Ambrosius, zoo een H. Augustinus, altijd spelend als de liefde, altijd allegoriserend, harmoniserend, altijd de eenheid Gods ziende spiegelen. Maar hare vereeniging is geene verwarring; zij houdt geen noodzakelijkheid voor hetzelfde als eindige vrijheid, geen verbeelden voor denken, geen denken voor willen, geen voorstelling voor de zaak zelve. Waarom? omdat zij streeft naar het ware centrum, naar God in Jesus Christus!

Daar komt de valsche mystiek, en acht God nog van

---

1) *Opp.* Witt. T. VI, f. 30.

2) Luther noemt het de kern zijner leer: „*omnium optimus et rerum nostrarum summa est*", en prijst Erasmus, dat deze hem over de zaak zelve en het hoofdprincipe is aangevallen: „hoc in te vehementer laudo et praedico, quod solus prae omnibus rem ipsam es aggressus, hoc est, summam causae, nec me fatigaris alienis illis causis de Papatu" etc. *Opp.* Witt. T. II, f. 525.

zich verwijderd, nog oneindig veraf, zoolang Hij van haar eigen gedachte en wil onderscheiden object is. God mag geen *voorwerp* of doel blijven: „*imo non objectum*", is Luther's veelbeteekenend woord [1]). Zij zoekt geene vereeniging, maar *vereenzelviging*. Zij zoekt God in zich; het *ik* wordt God. Daarmede is het groote regulatief, het alregelend doel, het centrum niet meer in God, maar in het *ik* gesteld, en de verwarring aller vermogens moet wel volgen. Wat dan gebeurt? Zich verbeelden, denken en willen worden niet meer onderscheiden; de hevige *activiteit* van den hartstogt die het denken slechts vergezelt, wordt aan het denken zelf toegeschreven, ja de actie van den geest in het denken - toegedicht aan het gedachte of het object; derhalve geldt bloot *ontkennen* voor actief *vernietigen*, bloot *affirmeren* voor actief *voortbrengen*, het gedachte of *voorgestelde* voor de actieve, levende *realiteit*.

Zulk soort van praktiesch denken is dat van Luther. Hij moet of Satan of God in zich hebben, en tusschen deze twee vreeselijke uitersten geplaatst, *ontkent* hij het eindige niet alleen met al de kracht van zijnen geest, maar vlugt daarvoor als voor hel en verdoemenis: *affirmeert* hij God niet alleen maar begeert Hem als zijn eigen bestaan, als zijn eigen *ik*; en hoe geweldig de verbeelding bij hem in 't spel is, ziet men daaruit, dat hij het huwelijk der ziel met Christus, in weerwil dat het slechts in 't geloof of in de voorstellingen van zijnen geest plaats

---

1) Vandaar dat de Protestanten aan de Katholieke Kerk *Nominalisme* verwijten, alsof zij aan de gedachte geene objectieve waarde toeschreef. Is men dan nominalist, omdat men niet in dat uitsporig *Realisme* valt, 'twelk de gedachte voor de reële waarheid of de zaak zelve houdt?

heeft, doet gebeuren door middel van Christus' *ligchaam*. De in 't geloof tegenwoordige Christus geeft zijn *werkelijk ligchaam* aan het hoertje, aan de ziel!!!

O Luther is zeer opregt als hij zijn geloof een kennis noemt, *die niets ziet*, dus geene kennis; een bezit waarin *geen liefde is*, dus geen bezit, geen wil; Christus zelven *geen object* van 't geloof, maar in 't geloof zelf zijnde realiteit. Hij verwart zijne vermogens onderéén en meent dan de eenheid in zich te hebben der goddelijke daad [1]).

Zoo worden we telkens teruggevoerd tot hetgeen we in het begin en herhaaldelijk gezegd hebben, dat de geloofsakte eene vereenzelviging is van den menschelijken geest met God, eene pantheïstische zelfvernietiging in een onbepaald gedacht oneindig, waarbij niet Christus in de wolken verschijnt, maar de Ik-God in zijnen duisteren tempel. Slechts is ons die vereenzelviging nu duidelijker geworden, en verklaard, hoe de verdoolde geest zijn bovennatuurlijk doel zoekend in zich zelven, zijne eigen voorstellingen moet nemen voor de werkelijkheid, zijne woorden voor *het Woord*, en de geheele godsdienst doen bestaan in des menschen eindige spraak.

Dan zoo de laatste beschouwing van het proces der geloofsakte ons naar het vorige terugwijst, niet minder worden we voortgewezen naar de gewigtige vraag: waarvoor dat geloof uit een zedelijk oogpunt te houden zij? Reeds hebben we, al voortgaande, het meer en meer in zijn levende beweging opgevat en om de begoocheling te verklaren, zelfs doen opmerken, dat Luthers's dwaling

---

[1]) In zijnen strijd tegen Möhler beweert ook Baur, dat in 't Protestantsch geloof *denken en beminnen* als *één* principe worden opgevat. Hij heeft daarin gelijk, en wat Möhler er op aanmerkt is waar, maar onvolledig.

van zeer praktischen of mystischen aard was. Dat is de weg dien we volgen moeten, hoe meer we dat geloof als valsche mystiek in zijnen zedelijken aard nagaan, des te beter zullen wij het begrijpen, en eerst met de *derde* beschouwing, waarin wij nu bepaaldelijk de zedelijkheid der geloofsakt tot onderwerp zullen nemen, zal al het gezegde zijn hoogste verklaring en bevestiging verkrijgen, en de zwarte diepte van het Protestantsch beginsel voor ons opengaan.

Ten einde zooveel mogelijk den zamenhang te behouden en de eenheid van het begrip, waardoor het een het ander bevestigt, gemakkelijk te maken, zullen we de geloofsakt eerst in 't algemeen opvatten als boozen hartstogt.

De booze hartstogt is zooveel als de dwaling in praktijk, en het Pantheïsme, de booze hartstogt en het Protestantsch geloof bieden dezelfde wanorde, hetzelfde schema aan, en komen in de drie hoofdpunten volkomen overeen.

Ten eerste is het Pantheïsme uiterst subjectief en individueel; gezag en getuigenis der zinnen verwerpend, rukt het den mensch af van de maatschappij en meet alles af aan het *ik* alleen. Hetzelfde doet de hartstogt. Hij is onmaatschappelijk, zoekt slechts zich zelven, en wat in de dwaling subjectivisme heet, is in de zedelijke orde egoïsme.

Ten tweede maakt het Pantheïsme, door alles alleen aan het *ik* te meten, den mensch tot God; zoodat 's menschen denken Gods denken, 's menschen willen Gods willen is, en zijn eindige persoon met het oneindige wezen verward wordt. Evenzoo werkt de booze hartstogt: door zijn egoïstiesch streven stelt hij den mensch in de plaats van God, veroneindigt hem en stelt hem boven wet en orde.

Eindelijk het Pantheïsme verwart en vernietigt de eindige orde, en terwijl het den mensch in schijn verheft en hem niet geeft wat het beloofde, verwerpt het dat wat de mensch waarlijk heeft, zijne rede, zijne vrijheid en persoonlijkheid. Ook dat is de uitkomst van den hartstogt; hij brengt het tegenovergestelde voort: de hoogmoed is wel beschouwd laagheid, de gierigheid armoede en vernietiging van het ware bezit, en de wellust doet niet alleen het hooger zingenot maar tot de zinnen en het ligchaam vergaan.

Welaan, in de Protestantsche geloofsakte zullen we dezelfde wanorde zien, *egoïsme*, *zelfvergoding* en *vernietiging der zedelijke natuur*, en dus wel reeds uit die algemeene beschouwing moeten besluiten, dat het eene vreeselijk booze dwaling is.

De Protestantsche geloofsakt gaat uit van de hevigste zelfzucht, van het hoogst mogelijk egoïsme.

Zulks blijkt al aanstonds daaruit, dat de liefde verworpen wordt; want alleen de liefde zoekt een ander, en waar volstrekt geen liefde is, zoekt ieder slechts zijn eigen voordeel. 't Is de dood van alle maatschappij. Men kan zeggen, dat Luther's geschriften, van 't begin tot het eind, eene bestrijding der liefde zijn: maar wanneer het bij hem aankomt op 't alleenregtvaardigend geloof, schijnt hem een ongewone haat te vermeesteren; en dan bijzonder blijkt het onchristelijke zijner leer. Hij meent nimmer genoeg gezegd te hebben, dat het geloof zonder en vóór de liefde regtvaardigt [1]), dat daarin volstrekt geene liefde is (*nulla dilectio*), en derhalve „Christus of

---

1) Haec fides sine et ante caritatem justificat. *Comm. in Gal* Francof. 1543. f. 122.

het geloof", want dat is hetzelfde, geen werkzaamheid des menschen is. Alsof het niet juist goddelijke daad ware den mensch te doen beminnen [1])! Ja hij schrikt voor de liefde terug, en als de Katholieke leer waar is, dan, zegt hij, „bemin ik!" dan is liefde het voornaamste van de godsdienst: derhalve moet die leer als met *zijn* Christus strijdig verworpen worden. Ziehier zijne woorden:

„Want indien liefde de vorm (volmaking) is des ge-„loofs, gelijk zij (de Katholieke sophisten) beuzelen, dan „word ik aanstonds gedwongen, de liefde zelve voor het „voornaamste en grootste deel der Christelijke godsdienst „te houden [!], en zoo verlies ik Christus [!], zijn bloed, „zijne wonden en al zijne weldaden, en blijf ik in de „liefde hangen, en bemin ik [!] en kom ik tot dat zedelijk „doen als de Paus, de heidensche philosoof of de Turk [2])."

Hoe afschuwlijk dat zij, 't is consequent. Indien het waar is dat alleen het geloof door liefde volmaakt, ons met Christus vereenigt: dat Christus' *bevelen*, niet, als Luther leerde, slechts aanhangsels waren van het nieuwe Testament [3]), maar de verpligtende geboden zijn van een God, die gezegd heeft: „wie mij bemint, zal van mijnen Vader bemind worden; ik zal hem ook beminnen en mij zelven hem openbaren", Joan. XIV, 21; indien het,

---

[1]) Ibi certe nullum est opus legis, *nulla dilectio*. Christus enim vel fides non est lex, nec opus legis. *Comm. in Gal.* Francof. 1543. f. 116.

[2]) Nam si caritas est forma fidei, ut ipsi nugantur, statim cogor sentire ipsam caritatem esse principalem et maximam partem christianae religionis, et sic amitto Christum, sanguinem, vulnera et omnia beneficia ejus, et inhaereo caritati et diligo ac venio in facere morale, ut Papa, gentilis philosophus, aut Turca. *Comm. in Gal.* Ed. Irmischer II, 43.

[3]) Quod autem praecepta in Evangelio reperiuntur, ista non sunt Evangelium sed expositiones legis et appendices Evangelii. *Opp.* Witt. T. V, f. 313.

zeggen we, waar is, dat de H. Geest de Geest is der aanneming, die ons maakt tot kinderen Gods, ja dan is liefde het grootste en voornaamste deel van de godsdienst en, meer dan geloof en hoop, I Cor. XIII, 13; dan voltrekt de godsdienst zich niet daarin, dat men zich passief laat verzwelgen door de gepredikte woorden der belofte, maar in de hoogste daad, in volmaakten cultus, in het *doen* ter gedachtenis van Christus' bitter lijden en dood, in *actieve* deelneming aan zijn offer, in de van Luther zoo verfoeide Mis; dan heeft de mensch waarlijk persoonlijkheid, rede, wil en vrije daad, is zijn natuur ofschoon bedorven nog zoodanig, dat de genade er zich mede kan vereenigen, en de heiden en de Turk nog in staat *natuurlijk goede* daden te verrigten.

Maar evenzeer volgt, dat zulk een geloofsakte die alle liefde uitsluit, uit een vervaarlijk egoïsme moet ontstaan. Want alleen de liefde doet ons uitgaan uit ons zelven en een ander zoeken. Zonder welwillendheid voor een ander is maatschappij onmogelijk.

Waaruit ook wordt dat geloof geboren? Uit het meest egoïstiesch streven: uit angst en vrees, en de hevigste zucht welke de mensch voor zich zelven hebben kan: de zucht tot zelfbehoud. De wet moet vervuld worden en zoo slechts een jota niet vervuld wordt, gaat hij onherroepelijk verloren, is hij eeuwig verdoemd!

Niettemin is het hem onmogelijk (ook met de genade) die wet te vervullen; en terwijl de geheele wereldorde hem aanklaagt, staat hij voor eenen vertoornden oneindigen God! Dat moet bedacht, dat overwogen worden, en de instinktmatige hevigste streving des menschen naar zelfbehoud door dergelijke beschouwing en gewetensonderzoek tot bewusten, zich zelven zoekenden

hartstogt worden opgevoerd, ten einde hij, noch in noch buiten zich eenige redding vindend, de uitgestoken hand van Christus grijpe en eensklaps gered zij. Derhalve uit louter eigenbaat, uit vrees voor dood, hel en verdoemenis, wordt tot dien God en Verlosser toevlugt genomen, zonder dat een enkel vonkje van liefde in 't hart des menschen voor Hem glimt!

De woorden der beloften geven hetzelfde te kennen: „*zondevergeving is het nieuwe Testament.*" 't Is niet te doen om God te leeren kennen, Hem bovenal te beminnen en te dienen: dát ware liefde; neen 't is puur egoïsme; niet gehinderd te worden door de wroegingen van het geweten, niet de verdoemenis te ondergaan, niet in de hel en van den schrik vrij te komen: dat is de zaak! dat *'s menschen grootste troost*! dat het eigenlijkst en hoogst gevoel des Christendoms. Luther, naar zijn gewoonte, komt er open voor uit: „En het Christendom „is niets anders dan eene gedurige oefening hiervan „(*hujus loci*), namelijk te gevoelen, dat hoezeer gij zondigt, „gij geene zonden hebt, maar dat uwe zonden in „Christus steken (*in Christo haerere*), die verlosser is „in eeuwigheid van de zonde, van den dood en de hel" [1]).

Hoe! een God aan 't kruis voor ons gestorven, en die de Liefde zelve heeft nedergezonden, zou op die wijze den mensch tot zich trekken en zich met hem vereenigen! Maar zulk een Christendom is niet alleen niet goddelijk, het is niet menschelijk meer, en het lijdt geen twijfel, dat een en andere Protestantsche predikant welke den zoendood van Christus voorstelt, zonder van *de liefde te spreken door welke wij aan Christus deel hebben*, den in-

---

1) *Opp.* Jen. T. III, f. 425.

druk dien hij soms maakt verschuldigd is aan het minnend hart zijner toehoorderen, waarin onbewust het hoofdbeginsel van het Protestantisme (zoo zij dat nog kennen) verzaakt wordt [1]).

Dat beginsel waarmede wij hier alleen te doen hebben, verstoot de liefde en toont zijn egoïstischen onmaatschappelijken aard ook daarin dat een iegelijk zich in die geloofsakte moet voorstellen, dat Christus *voor hem* gestorven is en andere menschen ter zijde laten. Om die reden had, gelijk we vroeger gezegd hebben, bij Luther de biecht zooveel voor; dáár werd de belofte tot het individu gerigt, 'twelk te meer genoopt wierd aan zich zelve te denken. Hoe geheel anders wekt zich de Katholiek op tot geloof, tot hoop, tot vertrouwen en liefde. Hij is lid der Kerk die hemel en aarde omvat, der eenheid waaraan de wereld erkent dat Christus waarlijk van den Vader gezonden is, en overtuigd dat in die maatschappij, nog veel meer dan in eene bloot menschelijke, het behoud van het individu aan de algemeene orde verbonden is, kan hij zich bij zijn bidden minder dan ooit van anderen scheiden, vertrouwt hij zooveel te meer als hij meer daaraan denkt, dat Christus voor allen gestorven is, voor den grootsten zondaar zoowel als voor zijne Moeder, en met de geheele Kerk bidt hij: *qui latronem exaudisti, mihi quoque spem dedisti*! Maar een geloofsakt zonder liefde laat zulks niet toe. Men denkt

---

1) We dachten dit schrijvend aan de leerrede van van Oosterzee: de Kruisiging. Om zijne „passieve regtvaardigheid" te verdedigen, zegt Luther: „In summa Christi et Spiritus sancti (justitiam) quam non facimus sed patimur, non habemus sed accipimus, donante eam nobis Deo Patre per Jesum Christum." *Opp.* Witt. T. V, f. 272. Hij wil niet erkennen, dat juist *de liefde die aanneemt* gave Gods is.

aan niemand dan aan zich. „Voor *mij*, voor *mijne* zonden, voor *mijn* behoud is Christus gestorven", zoo leest men gestadig in Luther's schriften, en als men eenmaal op de beteekenis dier woorden oplettend is geworden, zijn ze van den afkeer dien zulk een egoïsme verwekt, niet meer te verdragen.

Zoo stelt hij in zijn Commentair op Gal. II, 4, 5, de *waarheid* van 't Evangelie aldus voor: het Evangelie „leert niet wat ik doen moet, dat is het eigenlijke werk „der wet, maar wat Jesus Christus *voor* MIJ gedaan „heeft, namelijk dat Hij voor *mij* geleden heeft en ge„gestorven is, om *mij* van de zonde en dood te be„vrijden. Dat gebiedt het Evangelie mij aan te nemen „en te gelooven, en dat is en heet de waarheid van het „Evangelie" [1]). Dus spreekt hij gewoonlijk. Maar aan vers 20 van 'tzelfde hoofddeel gaat het naar aanleiding van des Apostels woorden, nadrukkelijker toe: „voor mij." Wie is die *mij*? „Ik verloren en verdoemde zondaar — „weshalve die woorden: die *mij* bemind heeft, vol van „geloof zijn, en wie dat kleine voornaamwoord *mij* met „dat geloof waarmede het Paulus deed, zeggen en op „zich toepassen kan, hij zal ook met Paulus de beste „bestrijder der wet zijn. — Die woorden (*voor mij*) zijn „de *zuiverste prediking* der Christelijke genade en regt„vaardigheid. — Lees dus met grooten nadruk die woorden „MIJ, VOOR MIJ, en gewen u om dat MIJ met zeker geloof „te kunnen *denken*, en er niet aan te twijfelen, dat gij „van 't getal dergenen zijt die MIJ genoemd worden" [2])

---

1) *Opp.* Witt. T. V, f. 207.

2) *Opp.* Witt. 1554. Tom. V, f. 321. In deze editie waarvan wij ons meestal bedienen, staan MIJ en VOOR MIJ aldus met kapitale letters gedrukt.

Het MIJ, 'twelk we met zulke groote letters in Luther's schriften gedrukt vinden, is zeer begrijpelijk. Indien iemand op het punt is te verdrinken en naar de ter redding *uitgestoken hand grijpt*, denkt hij natuurlijk aan zich zelven alleen, en hoewel vreeselijker is, gelijk we zien zullen, de angst en schrik waarin van den regtgeloovige Christus' hand gegrepen wordt! Bovendien is die angst het gevolg van overdenking, is zich volkomen bewust, en wel de angst van een zoo boos zich zelve zoekend wezen als de mensch; zoodat we hier een egoïsme hebben waarboven niets is te bedenken. 't Is het ideaal; indien men nogtans zulk eene afschuwelijkheid een ideaal mag noemen. Een duivel zoekt zich zelven alleen, maar als die duivel door peinzen over zich zelven zijn vreeselijken toestand gevoelt, en eensklaps een hand grijpt die hem uit de hel helpt: tot wat graad zal zijn egoïsme dan wel gekomen zijn! Luther zelf gaat zoo ver van te beweren, dat daarom in het vatten der persoonlijke voornaamwoorden alles gelegen is, zij in den bijbel zeer dikwerf voorkomen en eene bijzondere kracht en en nadruk hebben [1]).

Wij hebben hier eene nadere verklaring van dat Protestantsche „*grijpen*", „de hand van Christus grijpen", de „hand des Middelaars grijpen", en tevens eene bevestiging van 'tgeen we gezegd hebben over de verwarring van denken, begeeren of willen, verbeelden, enz. Alle vermogens worden geconcentreerd in het *ik*, 'twelk een hand grijpt die het uit de vlammende verdoemenis redt.

Maar kan het nu anders of ook dat moet gebeuren,

---

1) Nam *tota vis* in hoc consistit ut aliquis bene applicet pronomina, quae in sacris litteris frequentissime occurrunt, quibus etiam semper magna emphasis et epithasis inest. *Opp.* Witt. T. V, f. 281.

wat in de tweede plaats aan den hartstogt eigen is: vergoding des menschen? Het egoïsme doet hier, en moet hier doen, wat het immer doet, het *ik* met God verwarren. Zelfvergoding, Pantheïsme is de grond van Luther's leer. Overal verwerpt hij die tweevoudige beginselen der eindige natuur, die zich in een derde vereenigen. Gelijk in God de *waarheid* niet van de *zekerheid* der kennis, en van beide de *daad* niet verschilt, zoo is zijne *leer* tegelijk het *zeker* bewijs van zich zelve, en de praktische *daad*. En dewijl die leer in den bijbel staat, geldt hetzelfde van den bijbel. Wat is voor de echte Protestanten de waarheid? de bijbel! wat het gezag of bewijs dier waarheid? de bijbel! wat de cultus of hoogste praktijk? de werking des bijbels! Het abstracte woord geldt voor de goddelijke werkelijkheid [1])! de bijbel is Christus!

---

1) Eene plaats uit Luther, waarin het bijzonder blijkt is de volgende, waar hij zegt, hoe men om het geloof te behouden, „tegen *de wereld, de wet, de zonde, Gods gramschap en den duivel zelven*" strijden moet:

„Het is dus een zeer bedriegelijk en krachtig bewijs, door de „valsche Apostelen aangevoerd, waardoor heden velen aan 't wan„kelen worden gebragt. Namelijk: de Heilige Vaders en hunne „opvolgers hebben aldus geleerd; aldus oordeelt en gelooft de „Kerk. En nu is het toch onmogelijk dat Christus zijne Kerk „zoovele eeuwen in dwaling late (*tot saeculis errare sinat*). Gij zijt „toch zeker niet wijzer dan zoo vele heilige mannen en de geheele „Kerk. Zoo in de gedaante van *een engel des lichts valt Satan* [!] „ons verraderlijk aan door sommige woedende huichelaars die „zeggen: Den Paus en de Bisschoppen, die groote verachters en „vervolgers van het woord, laten we daar. we verfoeijen ook de „huichelarij en bedriegerij der monniken, enz. Maar wij willen het „gezag der heilige Katholieke Kerk ongeschonden behouden heb„ben. Deze heeft zoo vele eeuwen aldus geoordeeld en geleerd, „aldus hebben alle oorspronkelijke Kerken en alle doctoren geleerd, „zij, heilige mannen, veel grooter en geleerder dan gij. Wie zijt „gij dat gij van die allen durft verschillen, en ons eene andere

Onderzoekt men verder den inhoud dier zich zelve bewijzende leer, dan is het de onophoudelijke herhaling en toepassing der pantheïstische type. De geloofsakt eindelijk, waarbij we ons moeten bepalen, toont het nog van meer zijden dan wij hier kunnen nagaan.

Men herinnere zich slechts, hoe Luther het geloof voorstelt als *eene verzwelging der ziel in het woord*, waarbij Christus de zonde der verdoemde ziel tot de *zijne* maakt, als hadde Hij zelf gezondigd; „imo (peccata) *propria facit* „et in iis non aliter se *habet quam si sua essent ipseque* „*peccasset*" 1).

Iets dergelijks is niet anders te verstaan dan van een *persoonlijk* één worden des menschen met den Zoon Gods. De Katholieke Kerk onderscheidt *zonde* van *schuld* door de zonde ontstaan, en weder van beiden de *straf*, welke laatste alleen door Christus wordt ondergaan. Reeds is het een gruwel, aan den Godmensch schuld of zedelijke boosheid, zonder actuele zonde toe te schrijven; maar wat

---

„leer opdringen? Wanneer Satan [Luther's wroeging] dat aan„dringt, en zamenspant met het vleesch EN DE REDE, dan verschrikt „het geweten en wanhoopt, tenzij gij standvastig *tot u zelven* „*keert*, [tot het ik] en zegt: hetzij de H. Cyprianus, Ambrosius, „Augustinus, hetzij de H. Petrus, Paulus, Joannes, ja een engel „uit den hemel anders leert (dan ik), dat niettemin weet ik zeker, „dat ik geen menschelijke dingen aanpredik maar goddelijke: dat „is, *dat ik alles aan God toeschrijf en niets aan de menschen.*" *Opp.* Witt. T. V, f. 290. Waarlijk onbetaalbaar. Niet alleen geeft Luther zijne leer zelve tot bewijs van zijne leer, gelijk alleen in het Pantheïsme gebeurt, maar hij voert zijn pantheïstiesch beginsel zelf aan: God doet alles en de mensch zoo volstrekt niets, dat de waarachtig goddelijke kracht geloochend wordt, waardoor God den mensch *vrij* doet handelen; weshalve de zonde ook door Luther aan God wordt toegeschreven; — de geloofsakt is de *waarheid*, het *bewijs* en de *praktijk*.

1) l. c.

dan is het van Hem te zeggen: dat Hij onze zonde zoo tot de zijne maakt, en daarin niet anders gesteld is dan of het de zijne waren, en *Hij zelf gezondigd had!* De zonde is immers *personeel* en incommunicabel? Derhalve kan Christus niet gedacht worden de zonde des menschen tot zijne „*eigen zonden*" te maken, zonder verwarring van Christus' goddelijken Persoon met den persoon des menschen. Dit is zoo klaar, dat we Luther's getuigenissen niet noodig hebben, en 't is wel minder om bewijzen aan te voeren, dan om een voorbeeld te geven van de hevigheid en hartstogtelijkheid zijner dwaling, indien wij hier nog eenige zijner godslasterlijke uitdrukkingen mededeelen. Na het Katholiek geloof — in zijn oog een ledige dop, omdat het niet Christus zelf is — een historiesch geloof te hebben genoemd aan de goddeloozen en de duivelen gemeen, gaat hij voort: „Weshalve het geloof zuiver „moet geleerd worden, namelijk, dat gij door 't geloof „zoo met Christus zamenkleeft (*conglutineris*), *dat uit u „en uit Hem als één persoon wordt*, welke niet kan ge„scheiden worden, maar Hem altijd zoo aanhangt, dat „gij met vertrouwen kunt zeggen: *ik ben Christus*, dat „is, Christus' regtvaardigheid, overwinning, leven, enz. „is het mijne, en dat wederom Christus zegge: *ik ben „die zondaar*, dat is, zijne zonden, dood, enz. zijn de „mijne" [1]). Op dien grond wordt dan weder zijn geloof, als van het Katholieke geheel verschillend, gezegd geene ledige hoedanigheid te zijn (*ergo fides illa non est otiosa qualitas*). De zonden zijn dus niet meer de zonden des menschen, welke verzwolgen zijn, maar

---

1) *Opp*, Witt. T. V, f. 318; men ziet daar tevens de *persoonlijkheid* in algemeenheid vergaan.

van *een ander*, van Christus. „Het is eene heiligschen-„nende beschouwing, zegt Luther, wanneer *gij de zonde* „*in uw hart beschouwt* [!]. Want de duivel heeft ze daar „weder ingezet, niet God. Maar gij moet Christus be-„schouwen, in wien gij uwe zonden zult zien steken „(*haerere*) en gij zult veilig zijn voor de zonden, den „dood en de hel. Want gij zult zeggen: mijne zonden „zijn niet de mijne, *maar zij zijn van een ander, namelijk* „*van Christus*" [1]).

Dat de geloovige Christus zelf wordt, ligt ook in de leer der toegerekende regtvaardigheid. De mensch als mensch wordt niet regtvaardig, dan ware het regtvaardigend geloof eene *hoedanigheid* (*qualitas*), terwijl we, naar Luther, *de* regtvaardigheid of de oneindige volkomenheid des Zoons verkrijgen, en als mensch gedacht altijd in zonde blijven. „Niemand moet er aan twijfelen, „dat alle onze werken doodzonden zijn, indien zij naar „Gods oordeel en *ernst* genomen worden" [2]). Hij bevlijtigt zich het zooveel mogelijk in te prenten, dat de regtvaardigheid des Christens eene hem als mensch volstrekt vreemde regtvaardigheid is: „Dat is eene wonder-„lijke regtvaardigheid, dat wij regtvaardig zullen heeten „of regtvaardigheid hebben, *welke toch volstrekt geen werk*, „*geene gedachte, kortom volstrekt niet in ons, maar geheel* „*buiten ons in Christus is*, en toch waarachtig de onze „wordt door zijne genade en geschenk [3]), zoodat God „ons niet anders wil en *kan* aanzien dan *als waren wij* „*de lieve Zoon zelf vol regtvaardigheid, heiligheid, on-*

---

1) *Opp.* Jen. T. III, f. 425.
2) *Luth. W.* Leipzig, XVII, 373; zie Döllinger, III, 160.
3) *Luth. W.* Walch. VIII, 548.

„*schuld*" [1]). Er schiet niet anders over: de menschelijke *eindige* persoon moet *een ander* [2]), moet Goddelijk Persoon worden, en slechts pantheïstiesch laat zich deze leer verklaren.

In dien zin wordt ook duidelijk wat we van dat grijpen van Christus gezegd hebben. Het streven naar belooning of geluk wordt door Luther zonde geacht, en toch is het door het uiterst egoïsme, alzoo door de grootste zonde, dat wij Christus grijpen en geregtvaardigd worden. 't Is de gewone pantheïstische vorm. Gelijk bij Hegel alles verandert in het tegenovergestelde, en de doorgezette *negatie* in affirmatie overslaat [3]), zoo slaat juist de zonde door hare voltooijing in regtvaardigheid over. Vandaar dat bij Luther de regtvaardiging eensklaps en zonder voorbereiding plaats heeft, dat de booze wet, ofschoon zij „*den hoogsten haat tegen God voortbrengt*" en ons doet „*wenschen dat er geen God was*" [4]), moet gepredikt worden om ons Christus als eenigen redder te doen grijpen; ja dat de angst en het berouw, waarin Christus tot ons komt en gevat wordt, als de echte levendige zonde heet, welke haar nuttige functie, haar regte ambt verrigt. „Het „berouw is geene verdienste, maar de zonde zelve en „der zonden regiment — gelijk St. Paulus het noemt: „*de regte levendige zonde in haar regte ambt*, zoodat zij

---

1) l. c. VIII, 878.

2) „Daarom kan geen werk in ons goed zijn, voordat de natuur en het *persoonlijke* wezen veranderd en vernieuwd wordt." *Luth. W.* Walch. XI, 395.

3) Valsch, maar overeenkomstig zijn stelsel acht hij de negatie der negatie de ware affirmatie.

4) Revelato peccato et morte (per legem) vellet (homo) non esse Deum. *Itaque lex summum odium Dei affert. Comm. in Gal.* Francof. 1543. f. 268.

„het hart kloppen doet. Wie dan wil nog zeggen, dat „*de zonde* genade kan verdienen? — Is het niet gruw- „zaam te beklagen, dat men ons (in 't Pausdom) geleerd „heeft, dat wij vergeving onzer zonden kunnen verkrij- „gen door ons berouw, *hetwelk toch niets is dan de regte „zonde, wanneer zij het sterkst en ergst is*" [1]). Alzoo juist door zonde grijpt men Christus. Langs dien weg komen de valsche mystieken er toe, om, gelijk sommige orthodoxen, zich aan de zonde over te geven, ten einde des te levendiger overtuigd te worden en den grootsten troost te ontvangen, dat zij van zich zelven boos, maar één met God zijn. Men kent Luther's wensch, eens eene zware zonde te bedrijven, ten einde aan Satan te bewijzen dat hij hem niet vreest [2]).

Om te hervatten: de tegenoverstelling van den eindigen mensch aan God is zoodanig, dat er om niet verloren te gaan, geen andere uitweg is, dan zelf God of Christus te worden.

Reeds is in het naastvoorgaande de derde eigenschap van den boozen hartstogt aangewezen: dat het egoïsme

---

1) Unsere Reu welche doch nichts ist, denn die rechte Sünde, wenn sie am stärksten und ärgsten ist. *Luth. W.* Walch. XIII, 1194, 1197.

2) Juist de zonde door Satan hem voorgehouden, is voor hem reden van gerustheid en zekerheid van zijn heil; „ja (Satan!) door „mij zondaar te noemen, geeft gij mij wapenen tegen u in de „hand, zoodat ik u met uw eigen zwaard kan dooden, dewijl „Christus voor de zondaren gestorven is. Gij zelf predikt mij (door „dat verwijt) de glorie Gods, Gods vaderlijke liefde jegens mij „ellendigen en *verloren zondaar* enz. Ook, zoo dikwijls gij mij „tegenwerpt dat ik een zondaar ben, brengt gij mij de weldaad „van Christus mijnen Verlosser in de gedachte." *Opp.* Witt. T. V, f. 281—282. Uit kracht van het *neen* ontstaat het *ja*, en de zonde zelve brengt de verlossing voort.

waarvan hij uitgaat het tegenovergestelde van het gezochte voortbrengt, en hij zich in zekere vernietiging voltooit. Zoo wil in de geloofsakt het *ik* God worden; en welke is de voorwaarde, welke de uitkomst? Dat het menschelijke wezen wordt verlaagd en vernietigd!

De *eindige* mensch is boos, onherstelbaar boos: „Alles „wat in onzen wil is, dat is boos, en alles wat in ons „verstand is, dat is niet dan pure dwaling en blindheid. „Daarom heeft de mensch voor goddelijke dingen niet „dan pure duisternis, dwaling, boosheid, averegts boozen „wil en onverstand" [1]).

De mensch staat minstens met den duivel gelijk: „Ik „zeg, dat de geestelijke krachten niet alleen bedorven, „maar geheel en al verdelgd zijn, *in menschen en duivelen* „*beiden*, zoodat daar niets anders is, dan een bedorven „verstand en zulk een wil welke aan God in alle din„gen vijandig en wederspannig is, die op niets anders „denkt, en naar niets anders tracht dan op en naar het„geen strijdig is met en tegen God" [2]).

Dat door en door booze wezen des menschen moet veranderd, derhalve vernietigd worden, want verandering van het *wezen* zelf, is vernietiging of overgang in een ander wezen, en Luther, die met ronde platte woorden zegt, wat later en nog heden met slechts schijnbaar verzachtende abstractie gezegd wordt, komt er voor uit: de rede, welke bij uitstek de menschelijke natuur is, moet in het geloof vergaan en vermoord worden:

„Het geloof is van dien aard, dat het aan de rede „den hals omdraait en dit beest verwurgt, hetwelk an-

---

1) *Luth. W.* Witt. 1539. T. I, f. 100.
2) l. c. f. 99.

„ders de geheele wereld met alle schepselen te zaam niet „verwurgen kunnen. Maar hoe doet het zulks? Het houdt „zich aan Gods woord, en laat dit regt en waar zijn, „al klinkt het nog zoo dwaas en onmogelijk." En na eene dergelijke onzinnigheid aan Abraham te hebben toegeschreven [1]), vervolgt hij: „Aldus handelen ook alle „geloovige menschen die met Abraham in het donker „en de verborgen duisternis des geloofs ingaan: zij ver„moorden de rede — en verrigten daarmede de Gode „alleraangenaamste offerande en eerdienst die Hem immer „geschieden kan" [2]). — Geen wonder dat hij, naar eene vroeger aangehaalde plaats, het regtvaardigend geloof den hoogsten cultus noemt, en Christus meent te grijpen in eene duisternis waarin het eindige wezen vergaat [3]).

Eindelijk de menschelijke substantie en persoonlijkheid moet vergaan en Luther, — die zich aan de wetten van den menschelijken geest niet ontheffen kan, en door de hevige hartstogtelijkheid van zijn stelsel voortgedreven, consequenter is dan menigeen vermoedt, — zegt ook dit zoo duidelijk als men het van eenen dwalende verwachten kan.

Als de H. Paulus uitroept: Nu leef ik niet meer maar Christus leeft in *mij*, wordt die duidelijke taal der ver-

---

1) Het zeggen des Apostels, dat Abraham's *geloof* hem tot regtvaardigheid gerekend werd, beteekent niet, dat de in den geloofsnevel objectieve Christus hem tot geregtigheid gerekend werd, maar dat zijn actief *gelooven*, zijn subjectieve uit genade verrigte geloofs*akt* hem tot geregtigheid gerekend werd, Abraham vernietigde zich zelven derhalve niet in Christus of Gods *woord*.

2) *Luth. W.* Walch. VIII, 2043.

3) Wij herinneren nog eenmaal aan het proces der geloofsakt, het komt geheel overeen met de wijze waarop Hegel de argumentatie of liever het ontstaan van 't Gods-idee in ons uitlegt: door den ondergang van het eindige komt men tot het oneindige, en God verschijnt in de duisternis.

voering tot de duistere taal van den hartstogt gemaakt, en vindt Luther gelegenheid te verkondigen, dat de geloovige niet meer leeft in zijn persoon en substantie:

„Nu leef ik niet meer, dat wil zeggen, *niet in mijn „persoon of mijne substantie*; daar toont en leert hij (de „Apostel) welke de Christelijke regtvaardigheid zij, die „namelijk waardoor Christus in ons leeft, niet die in „onzen persoon is. Alzoo waar het de Christelijke regt„vaardigheid geldt, moet de [eindige menschelijke] per„soon geheel worden afgeworpen (*prorsus est abjicienda „persona*). Want indien ik in den persoon blijf hangen „(*haereo*), *ontstaat uit den persoon*, of ik wil of niet, „*een werker* [iemand die verpligt is tot goede daden]. „Maar hier moet Christus met *mijn geweten* één ligchaam „worden." — Dat hij zegt *ik* leef, luidt *als van eenen „persoon* (*sonat personaliter*): daarom verbetert hij dat „aanstonds en zegt: *niet ik*, dat is, nu leef ik niet in „mijn persoon, maar Christus leeft in mij. De persoon „leeft wel, maar *niet in zich of voor zijn persoon.* [Er is wel een persoon maar niet die des menschen, want deze leeft of *subsisteert* in een ander.] „Maar wie is dan „die *ik*, waarvan hij zegt: Thans leef *ik* niet meer? Dat „is *die ik die de wet heeft en werken moet*, en die een „zekere van Christus afgescheiden persoon is. Dien *ik* „verwerpt Paulus, omdat die ik, als van Christus *onder„scheiden persoon*, behoort aan den dood en de hel. *Quia „ego ut* persona distincta *a Christo pertinet ad mortem „et infernum*" [1]).

't Is consequent, zeer consequent. Luther gevoelt, dat geene substantie, nog minder eene denkende en willende

---

[1]) *Luth. Opp.* Witt. T. V, f. 318.

substantie of persoon bestaan kan zonder *actie*, zonder werkzaamheid, en het werken of doen een noodzakelijk gevolg is van de akte des bestaans, dat derhalve van den *persoon* een *werker* komen moet, en aan den mensch geen substantie of persoonlijkheid kan worden toegeschreven, zonder dat hem tevens eindige werkzaamheid worde toegekend, welke, gelijk al wat eindig is, aan orde en wet onderworpen blijft.

Wij zouden hier het groote Katholieke grondleerstuk der Transsubstantiatie tegen deze dwaling van Luther willen overstellen, en toonen dat er voor dengene, die aan de hoogere behoefte des geestes wil voldoen, slechts deze keuze blijft: óf de Katholieke Communie aan te nemen, zoo hoogst ordelijk, dat zij als een oceaan is van licht en waarheid, óf de pantheïstiesch-Protestantsche communie in de gedachte - door te drijven tot eene philosophie van vereenzelviging des menschen met den Zoon Gods. Het zou ons te ver wegvoeren Dan zooveel is toch van zelf zigtbaar, wat *die verzwelging in het Woord* beteekent, en waarom Luther zoo volstrekt alles aan het woord toeschrijft. Dat abstracte woord is voor hem de geheele ware godsdienst, die hij soms eenvoudig weg *het woord* noemt; dát is het van Moses of de Wet onderscheiden Evangelie, dát moet volstrekt van *werk en leven* en derhalve van de menschelijke persoonlijkheid worden afgescheiden: „Want de duivel kan niet anders dan goede werken „leeren, en wanneer wij gestorven zullen zijn, dan zult „gij zien, hoe hij tegen het Evangelie zal worstelen „en woeden. — Altijd brengt hij er werken in. Wel„aan *scheidt* dan de *werken of het leven* af van *het* „*woord*, opdat gij niet van *het woord Gods* tot de goede „werken wordet vervoerd, want dan is iemand verlo-

„ren" [1]). „Wanneer zulks (de leer der zondevergeving) „in de ooren klinkt, zoo gaat *met het woord* de H. Geest „in de harten" [2]). „Zoo ziet gij, dat men u Christus „niet in de hand geeft, niet in een kast legt, niet in „den boezem steekt, niet in den mond geeft [de Katho- „lieke Eucharistie], maar draagt hem u voor met *het* „*woord* van 't Evangelie — alzoo gaat hij door het Evan- „gelie tot uwe ooren in het hart, en woont daar door „uw geloof" [3]), — om uwe rede, uw wezen, uw persoon te verzwelgen, en de duisternis van het niet te hebben tot zijnen luister.

Alle daad des menschen is weg; het geloof is alleen Gods daad, Gods werk, God die in ons denkt. En men zal zich nog verwonderen, dat een Strausz is opgestaan, om te zeggen, dat Christus slechts de in den mensch tot bewustzijn komende God is!

Maar we hebben ook daarmede de afschuwelijkheid van het echte Protestantsche beginsel nog niet gezien. We moeten het niet laten bij dat algemeene schema van den boozen hartstogt, welke vol egoïsme God wil worden, en zich zelven vernietigt; we moeten het levender, zedelijker, mystischer opvatten, eerst dan zullen we den blik tot in den zwarten afgrond der dwaling slaan, en de eigenlijke Protestantsche innerlijkheid begrijpen.

Wat *ten eerste* is die angst en schrik waardoor wij genoopt worden Christus te grijpen en die, naar Luther, door God in ons bewerkt wordt?

De afschuwelijke wanhoop der hel! niets minder dan dat.

---

1) *Luth. W.* Jena. 1578. T. VI, f. 69.
2) l. c. II, 482.
3) *Kirchenpostille.* Witt. 1562. S. 100.

De helsche wanhoop is verlangen naar het leven, en toch het leven opgeven en haten, is een innige strijd met God, en daardoor van het wezen met zich zelve, is de hoogste behoefte aan God gevoelen, en niettemin de liefde die alleen vereenen kan verstooten, derhalve de hoogste onmaatschappelijkheid, zich zelf vernietigend individualisme, eeuwige zelfmoord [1])!

Behoeft men nog onze uitlegging om die zwarte wanhoop te herkennen in eenen vreeselijken angst vol behoefte aan God, en waarin nogtans de liefde zoo gruwzaam verstooten en geloochend wordt?

Voor wien dat niet duidelijk is, zal Luther het duidelijk maken. Hij stelt dien angst als levendige ondervinding van hel en verdoemenis voor, welke van God in ons wordt gewerkt: „Wanneer God iemand begint te regt-„vaardigen, *verdoemt Hij hem eerst*, en dien Hij wil „opbouwen vernietigt Hij (*destruit*). — Dan zegt de zon-„daar, er is geen vrede in mijn gebeente. — Want zoo „vervloeijen de bergen voor Gods aangezigt, zoo snellen „zijne pijlen en blijven steken, — en rolt de ratelende „donder van zijne stem — en worden de zondaars in de „hel gestort. — Maar in die verslagenheid (*conturbatione*) „begint het heil — want als hij (de geloovige) zich ver-„teerd waant, gaat hij als een morgenstar op" [2]).

Op eene andere plaats geeft hij de beschrijving eener ziel die met Christus is aan het kruis gehecht. Schoon nu de regtvaardigen, naar Luther's leer, wel allen even

---

[1]) Geen *ik* zonder *gij*, geen *persoon* zonder *maatschappij*, en dewijl het Protestantsch individualisme het ik is dat God wil zijn en zich vernietigt, is het ook uitsluiting van Kerk, dat is van maatschappij of orde.

[2]) *Opp.* Witt. 1545. T. I, f. 106.

heilig moeten zijn, dewijl zij dat slechts zijn in Christus, kan men den genoemden toestand toch niet anders dan als de hoogste volmaaktheid beschouwen. Wij althans kennen niets verheveners. Met Christus lijden, om met Christus verheerlijkt te worden, daar moeten we allen naar streven; maar zóó met Christus aan 't kruis te zijn uitgerekt, dat alle beenderen geteld worden: dat is de hoogste triumf der liefde! dat het lijden van een Paulus, van de Martelaren, van eenen Franciscus van Assisië, een Magdalena de Pazzi en bij uitstek het lijden van de Moeder des Heeren staande naast zijn kruis!

Doch zoo meent Luther het niet — hij verstaat daaronder goddelooze wanhoop, de straffen der hel (*poenas inferni*!), waarbij men den vloek der wet ondergaat; „want, zegt hij, indien ik de volheid der Wet, dat is, „Christus, wil begrijpen, moet ik noodzakelijk weten „wat de wet en hare volheid is" [1]). Die wet, hare stem met de natuur vereenigend, spreekt ons toe: „zie gij „zijt een zondaar, maar God is vroom en regtvaardig; „daarom is God uw vijand, zal u straffen en u niet „hooren" [2]). De indruk dier woorden is, naar Luther, ontzettend. Niet alleen de nog ongeloovigen, maar zij die reeds gelooven, en meermaal dien angst moeten ondergaan, gevoelen zulke verschrikkingen in hun geweten (*terrores in conscientia*), en eene zoo vreeselijk grimmige gedaante (*terrifica et horribilis species*) vertoont zich daarbij, „dat reeds eene enkele plaats van bedreiging in „de schriftuur alle vertroostingen overstelpt en verduis„tert, zoodat wij de oorzaak der regtvaardiging, de ge-

---

1) *Opp.* Witt. T. I, f. 406.
2) *Luth. W.* Walch. V, 701.

„nade van Christus in het Evangelie *geheel vergeten*" [1])!! Zonder dergelijke ondervindingen, zegt Luther, kan men zelfs den bijbel niet verstaan [2]), en terzelfde plaatse getuigt hij: „Ik zelf heb tot op den huidigen dag door vele „groote zielestrijden bij mij zelven ondervonden, welk „eene moeijelijke, zuiver goddelijke zaak het zij, dat de „menschelijke geest zich de gedachte eigen make: wij „worden uit genade en zonder werken geregtvaardigd, „en *alleen het geloof in Christus is de eenige formele „en volkomen regtvaardiging der heiligen*" [3]). Het zou daarom niet onmogelijk zijn, dat Luther, in die beschrijving eener aan 't kruis uitgerekte ziel, zich zelven bedoelt, en in navolging van Paulus zijn weervaren als dat van een ander verhaalt.

De straffen die zulk een ziel lijdt zijn „helsche straffen", en zoo groot en vreeselijk, „dat zoo zij voltrokken wier„den, of een half uur, ja het tiende van een uur duur„den, (de mensch) geheel zou vergaan en zijn gebeente „tot asch worden. Daar verschijnt God allerverschrikke„lijkst vertoornd en met Hem de geheele schepping. Dan „is er geen ontvlugten, geen troost, noch van binnen, „noch van buiten, maar beschuldiging van alle zijden! „Dan schreit zij (de ziel) dit vers: ik ben voor uwe oogen „verworpen; zij durft zelfs niet zeggen: straf mij niet in „uwe verbolgenheid [zij kan niets meer bidden!]. Op dat „oogenblik, 't is wonderbaar, *kan de ziel niet gelooven, „dat zij ooit kan verlost worden, non potest anima credere „se posse unquam redimi*; [alzoo volslagen wanhoop!] „Slechts gevoelt ze, dat de straf nog hare voltooijing

1) *Opp.* Witt. T. V, f. 290.
2) *Luth. W.* Walch. VII, 2164.
3) l. c.

„niet heeft. Echter *de straf is eeuwig* [de ziel voelt de *eeuwigheid* der verdoemenis], „*en zij kan die niet voor* „*slechts tijdelijk houden*; er blijft niet dan verlangen naar „hulp, dan afgrijselijk gezucht, *maar zij weet niet van* „*waar zij hulp zal halen.*"

En van deze afschuwelijkheid wordt verklaard:

„Dat is eene ziel met Christus uitgerekt, zoodat zijne „gebeenten geteld werden. Er is in haar geen hoekje, „dat niet vervuld is met de bitterste bitterheid, met afgrij- „zen, schrik, droefheid, en deze allen zijn niet dan „eeuwig", (worden als eeuwig gevoeld) [1]).

Slechts door de *hel* heen komt de mensch ten *hemel*, dat is Luther's leer, en in de voorrede zijner vertaling der Psalmen in het Duitsch, zegt hij, dat men in de Psalmen niet alleen ziet, „wat een of twee heiligen ge- „daan hebben, maar wat het Hoofd aller heiligen gedaan „heeft en alle heiligen nog doen. — Daar ziet gij alle „heiligen in 't hart, als in een schoonen tuin, ja als *in* „*den hemel.* — Maar waar ook vindt ge dieper, klagen- „der, jammerender woord van treurigheid! — Daar ziet „gij wederom de heiligen in 't hart, *gelijk in den dood*, „*ja gelijk in de hel.*"

Ook Christus, zooals reeds uit het aangehaalde blijkt, heeft de geloofsakte volbragt, ook Hij *heeft gewanhoopt*, *heeft afschuw voor God gehad*, *en zijne rede en verstand verloren aan het kruis*. Want niet de straf slechts der zonde, maar de zonde heeft Christus op zich genomen; „de goddelooze sophisten (Katholieken) hebben die zoo „gewigtige en troostvolle kennis verduisterd, dat alle „zonden die ik, gij, wij allen begaan hebben, zoo ge-

---

1) *Opp.* Witt. T. I, f. 113.

„heel de eigen zonden van Christus zijn, alsof Hij ze „zelf bedreven had. Onze zonden moeten Christus' eigen „zonden worden, anders zijn wij verloren." Daarop haalt hij plaatsen uit de Psalmen aan, waar, zoo hij beweert, Christus van *zijne* dwaasheid, *zijne* zonden spreekt. En voegt er bij, dat nagenoeg alle oudvaders in dezelfde dwaling waren, namelijk Christus als onschuldig en bloot privaat persoon beschouwden [1]). „Christus is de persoon „eens moordenaars moeten worden; in de geheele wereld „is geen grooter moordenaar, doodslager, overspeler, „dief, kerkenroover, godslasteraar geweest; en in zoo- „ver Hij een offer voor de zonde is geworden, is Hij „niet meer onschuldig en zonder zonde, en niet meer „de Zoon Gods uit de maagd Maria geboren, maar de „grootste zondaar" [2]).

Hoe godslasterlijk dat zij: het volgt uit het Protestantsch regtvaardigend geloof, en Luther laat niet na het te zeggen [3]). Daarnaar „is Christus niet anders in zijne „ziel bevreesd en gemarteld, dan wij of de verdoemden „wanneer zij voelen, dat zij *een afschuw van God hebben „en Hem vlugten*" (*horrere et fugere Deum* [4]). Hij vlugt God, Hij heeft een afschuw van God (*horret Deum*), en — men vergeve ons de uitdrukkingen — zoo echt Protes-

---

1) *Comm. in Gal.* Ed. Irmischer, II, 30. Zie Döllinger's voortreffelijk werk *Die Reformation*, III, S. 84. ff.

2) *Opp.* Jen. T. IV, f. 89.

3) „Zij droomen van een geloof door de liefde volmaakt; daar- „door, zeggen ze, worden de zonden weggenomen en de menschen „geregtvaardigd. Dat *nu is duidelijk Christus ontdoen van de zonden „en Hem onschuldig maken*, en ons zelven belasten, en met eigen „zonden overstelpen, en deze zien, niet in Christus maar in ons." *Comm. in Gal.* Francof. 1543. f. 239.

4) *Opp.* Witt. T. III, f. 370.

tantsch, is de aan 't kruis hangende Christus, dat Hij in 't volbrengen der geloofsakt, aan 't vechten met de Wet, begint te twijfelen aan de praedestinatie. „Zijn „hoogste smart was, dat Hem de praedestinatie of liever „de haat van God [!!] werd voorgeworpen, als wilde God „Hem niet, als hadde Hij (God) Hem niet ter zaligheid „bestemd; deze vurige pijl drong Hem met onstuimig „geweld tot in 't merg zijns harten, en onder zulke be„koringen werd *zijn hoofd Hem onzeker* [!!] en *als een „wankelende* riep Hij: Eli, Eli," enz. [1]). In een anderen Commentair op denzelfden Psalm, zinspeelt hij op 't hoofdschudden, *moverunt caput*, en neemt het in den zin, dat de bespotters aan Christus zijn hoofd, dat is God, dien Hij tot hoofd heeft, doet schudden en wankelen; zoodat Christus, op het punt zijn hoofd of God te verliezen, gelijk een wankelende uitroept: Eli, Eli, enz. [2]).

Wij hebben reeds gezegd, dat naar Luther, en te dezer gelegenheid herhaalt hij het nadrukkelijk, — de zonde, schoon waarlijk „*formaliter*" in Christus zijnde, ophoudt zonde te zijn. De drie betrekkingen der eindige orde vereenzelvigend, maakt hij de *zonde* of kwade oorzaak, de *schuld* of daaruit geboren natuur of gesteldheid, en de *straf* of het lijden dat aan de vereeniging der beide voorgaande betrekkingen beantwoordt, tot hetzelfde, en vergoddelijkt of veroneindigt derhalve het kwaad. Christus is de „*grootste boosdoener*", de goddelijke zondaar, een *kwade* God, welke als oneindig van den *goeden* God niet

---

1) *Opp.* Jen. T. II, f. 243.

2) Na de bekoring van eenen stervende te hebben beschreven: Sic et Christo suum *caput*, *id est Deum*, *mobile fecerunt*, ut similis nutanti clamaret, Eli, Eli, etc. *Opp.* Witt. T. III, f. 377.

verschilt, en derhalve ophoudt kwaad te zijn. (Manicheïesch Pantheïsme.)

Daarin ligt de diepe onzedelijkheid van het Protestantsch alleen regtvaardigend geloof! Het kwaad wordt vergoddelijkt! Christus is niet waarlijk middelaar, *maar de ineensmelting van kwaad en goed, van ontkenning en affirmatie*; Hij is niet *actief*, Hij heeft zich niet in den H. Geest, dat is, door oneindige Liefde, *onbevlekt* aan God opgedragen [1]), neen Hij is de *volheid des kwaads*, en *zwicht* slechts: „dewijl de smarten de natuur te boven „gingen, dwongen zij de onschuldige zwakke natuur te „jammeren, te schreeuwen, *afschuw te hebben, te vlugten*, „*evengelijk een balk, dien gij boven zijne krachten belast*, „*door de noodzakelijkheid der natuur, zonder dat het aan „hem ligt, een slag doet hooren*" (splijt). En dat afschuw hebben en vlugten, wordt verstaan van zondig afschuw hebben voor God, zondig vlugten voor God, gelijk de zondaars en verdoemden doen. Luther zegt het uitdrukkelijk [2]); slechts is in Christus de zonde geene zonde,

---

[1]) Hebr. IX, 14.

[2]) Cruciatus illi, quia supra vires erant, coegerunt naturam innocentem et infirmam gemere, horrere et fugere, sicut si trabem supra vires oneres, necessitate naturae nullo vitio suo, crepat. — Non autem per haec negamus quin Christus non aliter in anima sit pavefactus et discrutiatus, *quam nos vel damnati* dum se sentiunt *horrere et fugere Deum* — vere derelictus est *per omnia*, sicut peccator *derelinquitur postquam peccavit. Opp.* Witt. T. III, f. 370. Christus blasphemeert, maar die blasphemie is in Hem geen zonde, omdat Hij *volstrekt passief is:* Ita illud Deus meus, quare dereliquisti me, et omnem illam *iram legis* nos sine murmure et blasphemia non ferremus, *vitio scilicet occultissimo querentes quia nostra sunt* (onzen *actieven persoon* behoudend). At id quod in nobis murmur et blasphemia est, in Christo *per omnia simile*, non tamen murmur et blasphemia fuit. — Neque enim potuit peccare aut malum facere Christus, *etsi ea quae facit ipse si nos faceremus vere*

en beurtelings wordt Hij schuldig en onschuldig genoemd. Christus is dus geheel gemodeleerd naar het idee dat Luther zich maakt van de regtvaardiging door het geloof. De Godmensch strijdt tegen de booze Wet en volbrengt de geloofsakt, of de akt van regtvaardigende fiducie aan het kruis. Hij heeft, zooals Luther het in de Psalmen ziet, *de hel in 't hart*, Hij is *bevlekt*, de wet doet Hem *zwichten* en blasphemeren, en eindelijk verliest Hij zijn hoofd onder de bekoring, dat Hij niet gepraedestineerd is; maar juist door die *goddelijke zonde* gaat Hij over in heerlijkheid, evengelijk de Christen *bevlekt* en zonder *liefde* of werkzaamheid door wanhoop, door de *regte levendige zonde*, door hel en verdoemenis Christus grijpen of geregtvaardigd worden moet.

De uit Luther aangevoerde godslasteringen, waarbij het kwaad, de *levende* zonde (*„formaliter"*) in Christus wordt geplaatst, en zijne Godheid verloren gaat, bewijzen alzoo ten overvloede wat wij van den angst waarin men Christus grijpt gezegd hebben. De leer van het alleen regtvaardigend geloof dwong Luther, zich Christus' offer voor te stellen als eene verzwelging van het kwaad in het goed. Hij had de oppervlakkigheid niet zoo veler Protestanten, die helaas bij 't alleen regtvaardigend geloof zweren, zonder iets te weten of te begrijpen, van 'tgeen uit zulk eene stelling noodzakelijk volgt. Maar na zich Christus te hebben voorgesteld naar 't voorbeeld zijns denkbeeldigen geregtvaardigden, wendt hij 't anders-om, en stelt nu den wanhopigen Christus ten voorbeeld dat

---

peccata fierent, nec hoc mirum, cum ut dixi et opera quae ipse fecit, si nos faceremus, peccata essent *licet simillima per omnia essent*. l. c.

wij hebben na te volgen. Gelijk Christus in de hel is geweest, zoo moeten we er allen in, om heen den hemel te komen. „*Vóór de hoop en de liefde*", alzoo in volsla-„gen wanhoop) neemt alleen het geloof de vergiffenis der „zonden aan" [1]), en met het brullen van den duivel vermengt zich de roepstem van den H. Geest: „Te midden „van de verschrikkingen der wet, de donderslagen der „zonde, den schok des doods, het gebrul van den duivel, „begint, zegt Paulus [!!], de H. Geest te roepen abba, „vader! overtreft verre en breekt heen door de sterkste „en afgrijselijkste kreten der wet der zonde, der wet des „duivels, enz" [2]). Daarmede is de mensch gered, want door 't geloof wordt de mensch God.

Zien we die *tweede* zijde der Protestantsche innerlijkheid.

We hebben getoond, dat even gelijk de hartstogt zelfvergoding is, zoo in de geloofsakte de mensch met den persoon van Christus verward wordt. Uit een meer bepaald zedelijk oogpunt is dat *vervaarlijke hoogmoed.* Als een duivel komt de mensch uit de hel, om, zich boven al wat eindig is verheffend, plaats te nemen op den troon van God!

Dat de mensch zich nu voor heilig moet houden, is, ofschoon het zedelijk gevoel er diep door gekwetst wordt, en geen Katholiek zich ooit zoo iets kan inbeelden, nog weinig bij wat er verder volgt, en is ook zoo duidelijk, dat we uit de menigte plaatsen die Luther er over heeft, er slechts eene zullen aanhalen, dewijl daarin weder zigtbaar is, hoe 't *Woord* alles doet, en de abstractie voor God zelven wordt genomen. „We moeten weten dat er

---

1) *Opp.* Witt. T. I, f. 410.
2) l. c. T. V, f. 378.

„tweederlei heiligheid is. De eene is het *Woord*, *hetwelk* „*de heiligheid zelve is;* die nu dat Woord hebben, hun „wordt deze heiligheid toegerekend en de persoon wordt „eenvoudig weg voor heilig gehouden, niet om onzent- „wille, of van wege onze werken, maar om wille van „het *Woord* [waarin wij verzwolgen worden met onze persoon en substantie] „en derhalve wordt *de geheele* „*persoon* regtvaardig. [Hij is één met Christus in persoon.] „Daarom wordt de Kerk heilig genoemd, en wij worden „ook heiligen genoemd, want wij hebben eene onberis- „pelijke heiligheid, niet van ons zelven maar uit den „hemel. — Wanneer wij niet op onze heiligheid roemen, „doen wij den *regten waren* God [den pantheïstischen] ge- „weld en onregt aan, die ons heiligt door zijn *woord.* „Ja zegt gij, ik ben een arme zondaar. Antwoord: Ik „weet wel, spreekt God, dat gij een zondaar zijt, en „*wanneer gij het niet waart, wilde Ik u niet heiligen;* „en dan ook hadt gij *het woord* niet noodig. Maar *daarom*, „dat gij een zondaar zijt, heilig Ik u". [Het Pantheïsme dat het kwaad tot voorwaarde maakt van deugd, straalt duidelijk door.] „De andere heiligheid is eene werkheilig- „heid" [1]). 't Is die der domme papen die zich verbeel- den, dat deugd bijzonder in wil en daad en niet in denken gelegen is, en het er voor houden, dat God hun ook liefde instort, om hen tot zich te trekken. Neen „men „moet zich daarvoor niet ontstellen of terugschrikken, „gelijk ik en anderen in onze monnikerij en ongeloof zoo „diep gelegen was, dat ik er voor schrikte, een mensch „op aarde voor heilig te houden, of te laten heeten" [2]).

---

1) *Luth. W.* Walch. II, 572.

2) l. c. VIII, 269. De Calvinisten meenen daar nog bij, dat zij

't Is vreeselijk, wie zal het ontkennen, zich bij 't gevoel zijner zonde, „als één persoon met Christus" en dus onberispelijk heilig te achten [1]); echter dat blijft nog bij zekeren waan; hoeveel erger is het naar dien waan over de geheele wereld het oordeel te spreken en te handelen. Luther geeft daarvan het hatelijkste voorbeeld.

Aan den hoogmoed des hervormers komt niets gelijk dan zijne laagheid [2]). Met wat zinnelooze woede wenscht en vraagt hij om het bloed van den Keizer en den Paus, smaadt, hoont en lastert hij al wat aanzienlijk is, vervalscht hij de Schriftuur en verdoemt hij anderen, die slechts zijn eigen beginsel in toepassing brengen, als ketters. 't Is dat beginsel inzonderheid, dat individualisme, het eerst door hem uitgevonden en verkondigd, en 'twelk het Protestantisme tot een in de geschiedenis voorbeeldeloos rijk van wanorde maakt, wat bij eenig nadenken met diepen afschuw vervult. Het Rationalisme, dat de Openbaring verwerpt, getuigt nog van zooveel hoogmoed niet; het beroept zich ten minste op de rede, op wetenschap en geschiedenis; en zelfs het philosophiesch Pantheïsme is te abstract, te wetenschappelijk, om zulk eene godslasterlijken waan in te boezemen, als het alleen regtvaardigend geloof.

---

uitverkoren zijn, en zijn zeker van hunne zaligheid. Schoon Luther de praedestinatie aannam, meende hij dat men 't geloof kon verliezen.

1) Tot een voorbeeld herinneren we aan zijnen brief, waarin hij Hendrik VIII om vergiffenis vraagt, omdat zijn belang dit medebrengt. De taal die hij tegen dien koning gevoerd had, was die van een gemeenen boef, maar zij is dragelijker dan die walgelijke laagheid, waarmede Luther zich aanbiedt, al het slijk dat hij tegen Hendrik heeft uitgeworpen, zelf te komen opslorpen en aflikken. Getuige ook zijne houding op den rijksdag te Worms.

Men neemt het woord van zijn dolend verstand voor het Woord des Vaders, en vereenzelvigt zich daarin met den Zoon van den levenden God. Dat is zoozeer de bron van het individualisme, 'twelk aan de onwetendsten regt geeft, zijn *ik* boven de Christelijke wereld te plaatsen, dat, hadde ook Luther het niet gezegd, wij tot de verwarring van God en mensch, als de noodzakelijke veronderstelling van zulk een hoogmoed, zouden moeten besluiten. Maar Luther, de stichter van die wanorde, komt er duidelijk voor uit. De leer die hij verkondigt, is het *Woord*, in dat woord is God, en in dat woord heeft hij, bij 't vergaan van zijn persoon, dien van Christus aangenomen.

Omdat men mijne leer niet toegeeft, zegt hij, „ben „ik hoovaardig *in God*, *boven alle mate*, en zal ik, noch „aan de Engelen in den hemel, noch aan Petrus, noch „aan Paulus, noch aan honderd Keizers, noch aan dui„zend Pausen, noch aan de geheele wereld een vinger „breed toegeven. Verre zij van hier alle nederigheid, „dewijl zij *ons onze glorie* willen ontrooven, God *zelven*, „die ons geschapen en ons alles gegeven heeft, Jesus „Christus *zelven*, die ons met zijn bloed heeft verlost." De glorie Gods is de glorie van Luther! hij vervolgt: „Gevloekt zij iedere nederigheid welke zich hiertoe aflaat. „Hier zij een iegelijk hoogmoedig en alleronverzettelijkst, „tenzij hij Christus wil verloochenen Weshalve, zoo God „geeft, mijn voorhoofd harder zal zijn dan alle voorhoof„den. Hier ben ik, en wil ik hard zijn, en er voor „gehouden worden; hier heb ik een titel, wijk voor „niemand, en verheug mij van harte, dat ik een op„roerige en onverzettelijk genoemd word. Hier belijd ik „openlijk, dat ik hard ben en zijn zal, en geen haar

„breed wijken." Hij kan het naauwelijks krachtig genoeg uitdrukken, want welke is de reden die hij eindelijk aanvoert? „De Christen zij, wat het geloof aangaat, „allerhoogmoedigst en alleronverzettelijkst, en wijke voor „niemand, wijke geen haar! *want door het geloof wordt „de mensch God*, en God lijdt niets, geeft niemand toe, „immers Hij is onveranderlijk" [1]!

Daarbij kan echter de hoogmoed niet blijven. Die Ik-God strijdt tegen de rede: bijgevolg moet de rede en de geheele eindige orde en maatschappelijke eenheid veroordeeld en verworpen worden. Luther ziet het, maar wijkt er niet voor terug. Het gezag der Kerk niet aan te nemen, *strijdt* tegen de rede, en ook zijne leer zelve van 't alleen regtvaardigend geloof *strijdt* tegen de rede: het een zoowel als het ander wordt door Luther ingezien en erkend.

Wij verwijzen nog eens naar de zoo belangrijke plaats [2], waar hij zich de tegenwerping maakt, dat de getuigenis der eeuwen, der geheele Kerk, van de hoogste oudheid af, hem veroordeelt, en daarop ten antwoord geeft, dat zoo de duivel *met de rede* tegen hem zamenspant! Een weinig verder komt hij op die opwerping terug, en maakt het zich zoo moeijelijk, dat er, indien hij de gezonde rede niet verzaken wil, geen uitweg voor hem overblijft. „Het is, zegt hij, een argument, 'twelk onze zaak zeer „veel kwaad doet: Want indien men noch aan den Paus, „noch aan de Vaders, noch aan Luther geloof moet „geven, tenzij ze het zuivere woord prediken, wie moet „men dan gelooven? Wie zal intusschen aan de gewe-„tens met zekerheid doen kennen, wie beider het zuivere

---

1) *Opp.* Witt. T. V, f. 299.
2) Zie de noot op bladz. 125—126.

„woord Gods leeren: wij of onze bestrijders? want ook „zij beroemen zich het zuivere woord Gods te hebben „en te leeren."

Het radeloos besluit is: „ieder zie derhalve toe, dat „hij allerzekerst zij van zijne roep en leer, opdat hij met „Paulus in de grootste zekerheid en gerustheid zeggen kan: „Indien een engel uit den hemel kwam enz." [1]). Ieder moet door 't geloof God worden, anders schiet er niets over.

Niet minder nadrukkelijk verklaart Luther, dat zijne leer zelve van 't alleen regtvaardigend geloof met de rede strijdt. We hebben reeds menige plaats ten bewijze daarvan aangehaald; we zullen er nog eene bijvoegen: „In de „zaak, hoe men voor God regtvaardig wordt — late „men *alle rede* daar, dewijl zij een aartsvijandin van het „geloof, en aldus gesteld is, dat zij vertrouwt op —

---

[1]) *Opp.* Witt. T. V, f. 290. Ook met zijn beginsel kan Luther er hier niet uit. Vóórdat men het regtvaardigend geloof heeft en in God verzwolgen wordt, dient men toch van de *bovennatuurlijke* waarheid der wet, van Christus' bestaan, enz. zeker te zijn, om in dien vreeselijken angst te kunnen geraken, dien deze waarheden moeten inboezemen; maar die bovennatuurlijke kennis door God bewerkt, is nog geen geloof of fiducie. Wat is het dan? En hoe komt men er aan? Deze onhoudbare leer laat zich daardoor bij hem verklaren, dat hij zijn eigen geweteusgeschiedenis tot een leer maakt. Hij geloofde toen hij nog vol angst en scrupule was; maar in plaats van zijn geloof door liefde te volmaken, deed hij dat, of wilde hij dat doen door een *roekeloos vertrouwen*, en noemde dat *geloof*. Die dubbelzinnige uitdrukking houdt nog velen in dwaling. Men kan van een getuige, aan wien men gelooft, zeggen, dat men hem *vertrouwt*, of op hem *vertrouwt*, en duidt daarmede bijzonder de zedelijke hoedanigheden van den getuige aan die op het gemoed werken; hoeveel te meer kan men een geloof aan God, die door van Hem gezonden getuigen tot ons spreekt, een geloof door hoop en liefde volmaakt, een *vertrouwen* noemen. Maar dat is niet het Protestantsch geloof, 't welk van Paulus' πίστις geheel verschilt.

„de geregtigheid der wet. Zoodra de wet en de *rede* te „zamen komen, heeft het geloof zijne maagdelijkheid en „reinheid reeds verloren. Want er is niets, dat zoozeer „tegen het geloof strijdt als de wet en *de rede*, en ook „kunnen deze twee zonder groote en heldhaftige moeite „en arbeid nimmer overwonnen worden: en toch het „moet gebeuren, dat men ze overwinne, zoo men zalig „worden wil" [1]).

Het schijnt dat de hoogmoed niet verder kan gaan, en wat het beginsel aangaat, moeten we het erkennen; zich in het Woord verzwolgen, zich één persoon met Christus, zich onmiddellijk één met God te achten, en dit zoo vol te houden, dat men de geheele wereld, de gansche geschiedenis des Christendoms veracht, en de rede zelve voor valsch en nietswaardig verklaart — dat is meer dan superlatief, dat is absoluut. Echter is in dat beginsel een gevolg opgesloten, dat, van ééne zijde ten minste, nog méér hoogmoed aanduidt, en van Luther met razernij wordt verkondigd. De geloofsakt verheft den mensch boven alle wetten, ook die van God.

Het valt niet tegen te spreken, wanneer het Christendom datgene is, waarvoor Luther het slechts met andere woorden uitgeeft: de vervulling der belofte van den aartsvijand aan onze eerste ouders gedaan: Gij zult Gode gelijk zijn, dan is de mensch boven de wet, heeft hij als God de wet in zich zelven, en „de Christen, eigenlijk „gedefiniëerd, is vrij van alle wetten en volstrekt aan „niemand noch inwendig noch uitwendig onderworpen" [2]). Maar wie die eenig bewustzijn heeft van zijne eindige,

---

1) Tischreden. *Luth. W.* Walch. XXII, S. 694.
2) *Opp.* Witt. T. V, f. 309.

zwakke natuur, kan zich zoo tegenover God gevoelen, en tot Hem spreken: uwe geboden gaan mij niet aan, of ik ze nakom of niet nakom, het schaadt mij niet, en *ik* wil ze doen, niet omdat gij 't beveelt, maar alleen omdat *ik* het goed vind, *ik* het wil. *Ik* ben even vrij als gij zelf! — Dat nogtans, 't moge tegen de rede, tegen de innigste getuigenis van zijn eigen genoed strijden, houdt Luther boosaardig vol en poogt de stem van zijn geweten te smoren. „Als uw geweten verschrikt voor de „wet, en worstelt met Gods oordeel, *ga dan noch met „de rede noch met de wet te raad — gedraag u dan of „gij van de wet nooit iets hoegenaamd hadt gehoord;* maar „*klim op in de duisternissen, waar de wet en de rede „niet meer lichten*, maar alleen het raadsel des geloofs, „hetwelk zeker stelt dat gij behouden wordt buiten en „boven de wet *in* Christus [1]). Aldus voert ons het Evan„gelie *aan de andere zijde en boven* (*ultra et supra*) het „licht der wet en der rede in de duisternissen des ge„loofs, *waar de wet en de rede niets te maken hebben* (*nihil „habent negotii*). — Zoo wordt het geweten vrij van de „wet, *slechts het ligchaam* [het eindige] *gehoorzame*" [2]).

Wij zouden een reeks van plaatsen kunnen aanvoeren,

---

1) Luther maakt misbruik van 't Hebreïsme *in*, ἐν, בְּ, dat zeker vol *zin* is, maar niet beteekent, dat Christus in *onzen persoon* heeft verwonnen, dat onze *substantie en persoon* vergaat, en wij God worden.

2) l. c. V, 303. 't Is opmerkelijk, hoe pantheïstiesch hier eindige werking slechts aan 't stof wordt toegeschreven, en dit derhalve aan de wet onderworpen. Niet minder opmerkelijk is, wat hij hier van Staupitz aanhaalt, die hem in zijn klooster had gezegd, dat „het gevaarlijk was op eigen krachten te steunen." Hadde hij dezen raad gevolgd, hij ware niet in zijne monsterachtige dwaling gevallen. Staupitz, ofschoon zelf niet van dwaling vrij, verliet hem.

waaruit het blijkt, dat Luther vergeefs beproefde, zich zelven zulk eene gewetenlooze leer wijs te maken en zich tegen zijne wroegingen te verharden. Doch de booze man wil het niet opgeven en drijft het tot godslastering: „De „wet van het Evangelie te onderscheiden is zoo zwaar, „dat ook ik, die een doctor der heilige schrift ben, mij „er toch niet goed in schikken kan. *Er is geen mensch*, „*die het goed onderscheiden kan.* En dat is geen wonder, „dewijl *ook Christus in den hof het niet geweten en ver-* „*mogt heeft*, dewijl Hij van een engel *het Evangelie* „*leeren* en getroost worden *moest*, in weerwil dat de „Heilige Geest ligchamelijk op zijn hoofd had gezeten „als eene duif. Daarom zijn die dweepers groote, grove, „onbeschaamde zotten, die zich beroemen dat zij het ver- „staan en het alles goed weten, wanneer zij eenige bladen „gelezen hebben, meenen zij den Heiligen Geest wer- „kelijk gevreten te hebben [1]). Moses met zijne wet wil „ik niet hebben, want hij is de vijand van den Heere „Christus. De gedachten en twisten van de wet [de wroe- „gingen], waardoor het geweten verschrikt wordt en Gods „toorn over de zonde voelt, moet men ontwijken. Men „moet daartoe zingen, eten, drinken, slapen en vrolijk „zijn, den duivel ten spijt. Er is geen mensch op aarde „die het Evangelie en de wet goed kan en weet te „onderscheiden. Wij verbeelden het ons wel wanneer wij „hooren preken, maar het scheelt veel. Alleen de Heilige „Geest kan die kunst. *Aan den man Christus heeft het* „*ook ontbroken in den hof*, zoodat een engel hem moest „troosten; en toch was hij een doctor van den hemel en „de Heilige Geest had in duive-gedaante op hem gezeten;

---

[1]) *Luth. W.* Walch. XXII, 691.

„en nog werd hij van een engel gesterkt. Ik had ook „wel gemeend dat ik het kon, dewijl ik zoo lang en zoo „veel daarvan geschreven heb; maar waarlijk, als het op „een vechten komt [met mijn geweten], zie ik wel dat „het mij verre daaraan ontbreekt" 1).

Onderdrukken we de gevoelens onzer verontwaardiging en merken we slechts op, dat Luther zoo spreekt ten gevolge van het eenmaal aangenomen beginsel: de mensch is werkeloos, of wat hetzelfde is, heeft geen vrijen wil, wordt geregtvaardigd door t geloof alleen en dus zonder hoop en liefde. Het mystiesch Pantheïsme met zijne afschuwelijke leeringen, is dan niet meer te vermijden. Men moet zich boven de wereld, boven de rede, boven al wat eindig is, verheven achten, en zich een doel voorstellen, dat Christus niet bereiken kon, en dien Verlosser lasteren; immers ook Hij was eindig mensch, en kon noch wilde derhalve zijne eindige vrijheid en bestaan ontkennen. De engel, die Hem het zoogenaamd Evangelie leeren, die Hem tot de geloofsakte helpen en in de overuiging brengen moest, dat de zonde die in Hem leefde geen zonde was, en Hij niet aan de wet moest gehoorzamen, is slechts de zwarte engel, de gevallen geest, die Luther zelven vergezelde, en waar hij immer den mond vol van heeft. In naam van Satan verloochende hij het groote liefdeoffer, waarin zich de godsdienst voltrekt, en toonde daardoor, zonder het te weten of te willen, de valschheid zijner geheele leer. Hij toont dat hier niet minder. Zijn alleen-regtvaardigend geloof vordert, dat hij de getuigenissen der Christelijke eeuwen,

---

1) l. c. 654—655.

dat hij de rede verwerpe en de stem des gewetens onderdrukke, welke hem even duidelijk als het gezond verstand zegt, dat heiligheid niet eene voorstelling, maar levende wil en daad is, en eene wet die tot haat en wanhoop voert, die verdoemd moet worden, een gebod dat niet gebiedt, eene onzinnige tegenspraak is. Hij zelf belijdt hier, dat het hem onmogelijk, en derhalve zijn alleenregtvaardigend geloof een hersenschim is. Want dat geloof is zoo absoluut, dat men „*of Satan, of God in zich moet hebben*", en geen meer of minder toelaat. 't Is waar, zeer waar, wat Luther zegt: Niemand kan aan zijne leer waarlijk gelooven, „*niemand op aarde kan de wet en het Evangelie goed onderscheiden*", het loopt slechts uit op verwarring, op ijdelheid, op het niet, en de Christus lasterende hoogmoed doet wat alle absolute wetenschap, alle booze harstogt doet: hij verlaagt en vernietigt den mensch, in plaats van hem te verheffen. 't Is de *derde* en laatste zijde, die wij in 't alleen regtvaardigend geloof nader hebben te beschouwen.

Het nieuw Evangelie der hervorming schenkt niet wat het belooft, maar vernietigt daarentegen de godsdienst en het eigenlijk beginsel der deugd.

Dat de leer van het alleen regtvaardigend geloof een herschenschim en niemand in staat is de akte van dat geloof te volbrengen, blijkt uit de Babelsche verwarring en de toenemende Christus-verloochening van het Protestantisme. Er is voor den menschenlijken geest geene rust in de dwaling, vooral niet in zulk eene dwaling, en de ontkenning duurt zoo lang tot er niets ter ontkenning meer overblijft.

Neen, het is niet waar: de woorden van den menschelijken geest zijn niet *het* Woord, en mogen velen, zeer

velen, zonder zelven te weten wat zij van geloof een bijbel maken, in onbepaalde gedachten naar dat middelpunt der dwaling streven: zij kunnen het niet bereiken, zij kunnen niet tot de overtuiging geraken die Luther vordert, zij niet spreken: „ik leef niet meer in mijn persoon en „substantie, ik ben Christus: zijne glorie is mijne glorie, „zijne regtvaardigheid mijne regtvaardigheid en mijne „zonden zijn van Hem!" Bewere dat nog, wie wil: de zaak is geene wederlegging waard, en het Protestantsche Ik geen God.

Maar als het beginsel niet dan bedrog is, dan moeten ook de gevolgen onwaar, en ingeval ze nog worden aangenomen, ijdele begoochelingen zijn; want helaas zoodanig is de verduistering des geestes bij degenen die steeds spreken van verlichting, dat zij het beginsel geheel veranderen of verwerpen, en toch de gevolgen behouden en verdedigen!

Het is dus ook niet waar, dat het geloof alleen regtvaardigt en de mensch tegelijk zondig en goddelijk heilig zij in Christus. Wat dwaasheid! Waar blijft de menschelijke persoonlijkheid indien dezelfde mensch die heilig is door 't geloof, zondig is door zijne daad? Slechts een persoon is heilig, slechts een persoon is zondig, en persoon is het meest ondeelbare dat er kan zijn. Het Pantheïsme, 'twelk zich steeds in de tegenstrijdigheid, of, naar het woord der Schrift, in het niet verblijdt, en alle individualiteit en persoonlijkheid vernietigt, het kan ja dien tegelijk heiligen en zondigen mensch zeer goed in zijne formule vatten, en nooit is het alleen regtvaardigend geloof met wat er bijhoort zoo goed gesystematiseerd als door Hegel is geschied. Maar zoo hard kan Luther niet tegen de domme en sophistische papen schelden, dat

iemand zich in zulk soort van heiligheid verblijde [1]).

Het is dus ook niet waar, dat het geloof strijdt tegen de rede. Wil men een bewijs, hoe de rede het alleen regtvaardigend geloof overwonnen heeft. Niet alleen heeft zij dien rotssteen van Luther in duizend stukken verbrijzeld, en zijn er duizende gelooven, maar zelfs de herinnering daarvan uitgewischt, en dezelfde hervormers; die, Luther aan 't hoofd, de rede veroordeelden als Satans boelin, worden uitgeroepen als de bevrijders, de wrekers, de handhavers van de rede, en de vaders van het licht!

Het is dus niet waar, dat ieder voor zich het geloof uit den bijbel moet putten. Wil iemand alle openbaring verwerpen, en den bijbel slechts als voornaamste kenbron houden, waarnaar de overige getuigenissen der geschiedenis te beoordeelen zijn, dan is dat geen Protestantsch *individualisme* meer. Wie zoo denkt, plaatst zich op een bloot wetenschappelijk standpunt, en wat de Kerk is voor den Katholiek, dat is (analogiesch) voor hem de slechts redelijke maatschappij en hare geschiedenis. Maar bovennatuurlijke zekerheid willen en slechts zijn ik tot regter nemen, dat gaat van de veronderstelling uit, dat het geloovig *ik* God is, en de gezonde rede strijdt tegen het geloof. De mensch is een eindig wezen, hetwelk zonder anderen noch ontstaan kan, noch zich ontwikkelen; dat is de orde, dat de rede, in hare eindige objectieve werkelijkheid, want maatschappij is de hoogste eenheid der natuur. Wat spreekt men

---

1) „Een Christenmensch is tegelijk regtvaardig en een zondaar, bemint en roept God aan, is vertoornd en mort ook wel tegen Hem. Dat dit tegelijk waar zij, geeft geen sophist toe; want ze weten niet, veel minder hebben ze ondervonden, hoe een Christen te moede is." *Luth. W.* Walch. VIII, 2054.

dan van rede, terwijl men een geloof beweert te bezitten, hetwelk geen maatschappij en bijgevolg geene rede erkent? Alsof de menschelijke rede bestond in zekere abstracte vormen en cirkels wentelend in ons hoofd, en niet in de kennis van 't werkelijk bestaande, van God, van alle ordelijke dingen, bijzonder van de maatschappij [1]). Wie onkerkelijk geloof zegt, hij zegt onmaatschappelijk of redeloos geloof. Wie in Christus Godheid en menschheid huldigt, moet eene Kerk en haar gezag erkennen; want de Godheid die zich vereenigt met de menschelijke natuur, vereenigt zich met de rede en hare orde; en zoo gewis als de H. Geest zich huwt aan de rede en 't geloof, zoo zeker huwt Hij zich aan de orde der maatschappij in de Kerk. De dwaling zelve kan zich zonder maatschappij niet staande houden, vergaat aanstonds zoo zij niet met gezag wordt geleerd, en het individualisme is eene van die ontelbare onwaarheden, welke in boeken geschreven staan maar in de wereld niet te vinden zijn. De ironie, zoo dikwerf in den bijbel aan God toegeschreven, kunnen we door 't Protestantsch individualisme leeren verstaan. Het *ik* wilde boven alles, boven de geheele wereld uit, en Gode gelijk zijn. Maar de natuur strijdt voor Hem en wreekt zijne versmade wet; in plaats van te gelooven aan het grootst, het openbaarst, het eerbiedwekkendst gezag der Kerk, en de glorie te hebben leerling te zijn van zulk eene meesteres, kind van zulk eene moeder, is men — in wat laagte zien wij neêr! — kind des huizes, leerling van Papa en Mama, van de katechiseer-jufvrouw, van dezen of genen Predikant, die van dit of dat gevoelen

---

[1]) Zonder idee van deugd, dat is, zonder maatschappelijke betrekking, is het gods-idee en de rede onmogelijk.

is, en gelooft in den grond slechts aan den Katechismus dien men een weinig later dan het a-b-c-boek heeft geleerd. De goede orde der natuur werkt ten kwade, wordt een kerker voor den geest, en die familie-overlevering, dat huiselijk gezag en a-b-c-geloof houdt het Protestantisme nog het meest in stand. Niettemin beweert men Gereformeerd, niet Luthersch, niet Doopsgezind, niet Methodist, enz. enz. enz., te zijn, omdat men het zóó en niet anders in den bijbel ontdekt heeft! Wee! als het goddelijk ik zich doet gelden, en men waarlijk aan zich zelven gelooven wil: dan worden van de oude vertelsels nieuwe verdichtsels gemaakt, martelt de geest zich af om de waarheid met de rede overeen te brengen, en als een rietje knakt en buigt men voor iederen wind opkomende in de geleerde wereld.

Eindelijk is het dus niet waar, dat de mensch boven alle wetten verheven, slechts het goed doet omdat hij wil. We kunnen daarlaten, of men nadat de duivel is weggepreekt, nog geheel gerust zij. Maar om te gelooven dat de Protestanten geen goed doen en gedaan hebben om eenmaal gelukkig te zijn, daarvoor houden wij hen zelven voor veel te goed, en hunne leer van 't alleen regtvaardigend geloof voor eene te booze onzinnigheid. Wanneer men uit zuiver egoïsme, om niet verloren te gaan, de hand van Christus heeft leeren grijpen en dat geloof heet, dan mag het er met zekerheid voor gehouden worden, dat zulk een geloof niet de belanglooze goedheid voortbrengt van eenen God! De zorgelijke huisvader, die hijgend naar de beurs spoedt om een vier-en-zestigste te verdienen, doet geene onverschillige daad, en naar de Katholieke leer, kan hij daarin veel deugd oefenen; maar zij ook vordert niet, dat dezelfde man een oogenblik daarna op-

houde mensch te zijn, en zegge tot God: aan uwe wet gehoorzaam ik niet en uw hemel is mij te klein!

Ach, er wordt in 't Protestantisme, voor wie 't opmerkzaam gadeslaat, zekere spot gedreven met den mensch; 't is hoogmoed die neêrkomt op niets, 't is vrijheid die niets kan verrigten; 't is verwerping van 't geestelijk gezag, om onder despotisme van 't zwaard te zuchten; 't is vooruitgang, waardoor men de eene waarheid na de andere verliest; 't is goddelijke wetenschap, die ten laatste niets meer weet; 't is geest en waarheid, die geesteloos en vol tegenstrijdigheid is; een gezuiverd Christendom vol wanorde, tweedragt, verwarring en verloochening; protest tegen alles, tegen ieder en tegen zich zelve. Met heete tranen is het te beweenen en zitten we te weenen, dat zoo vele groote vernuften als leeuwen in het net, slechts krachten doen bewonderen, die ten spel verstrekken, dat zooveel edele karakters, vatbaar voor hooge heldendaad in den strijd door Christus op aard gebragt, zich slechts kunnen bewegen in ijdel fanatisme; zoo vele minnende harten die vragen: wat moet ik doen? die het goede zoeken om er zich aan te verzaden, ach, niets vinden dan ijdele abstractie! 't Is een vloekwaardig, een afschuwelijk en sataniesch spel, dat met zielen gedreven wordt! Maar waar vinden we woorden voor onze grievende smart en verontwaardiging, als we den spot zien drijven met God, als we in dat beginsel van 't alleen regtvaardigend geloof, 'twelk voor eerdienst moet gelden, slechts de vernietiging der eerdienst en zekeren triumf van den booze, den grooten logenaar en menschenmoorder, erkennen.

De liefde wordt van Luther verloochend! Dat is de korte inhoud zijner leer; zij kan derhalve niet anders zijn dan verloochening van de voltooijing der liefde, van de

daad der daden, het offer, waarin de orde, de wet, dat wij God bovenal hebben te beminnen, zich volkomen vervult. Het is hier de plaats niet het Katholieke Misoffer te bewijzen; we vreezen aan die stoffe te raken, om niet het geheele Protestantisme te vergeten; slechts zeggen we, dat Christus, het vleesch en bloed dat Hij ging offeren, gevend aan zijne leerlingen, hun eene ware offerspijze gaf, en hun gebiedend *dat* te doen ter zijner gedachtenis, een waarachtig offer instelde [1]). Vergelijkt men daarbij het hoogepriesterlijk gebed, Joan. XVII, de omstandigheden en de straks zullende plaats hebben eeuwige gebeurtenis, dan wordt het begrijpelijk, wat het geheim der Eucharistie beteekent.

Het voegde, helaas! het voegde, dat Luther zijne leer over de Mis, die hij met den enkelen naam van „werk" (*opus*) reeds meende te wederleggen, aan Satan in den mond gaf. Dat offer is Christus, de levende grondsteen van het groote gebouw der Kerk, de eenige maatschappij des menschdoms met den Vader door den menschgeworden Zoon, in de liefde van den H. Geest, het centrum der geheele wereldorde, waar deze aarde aan den hemel wordt geknoopt, de verheerlijking, de glorietroon van het Lam dat geslagt is, en de vervulling van het gebed des Verlossers aan zijn kruis, Ps. XXI. Zou dat Satan niet loochenen, niet willen vernietigen? Hij deed het, en gaf aan

---

1) De heer Doedes maakt de opwerping, dat men zich niet iemand herinnert die tegenwoordig is. Antwoord: 1. als dat iets beteekent, is ook de leer van Luther en Calvijn onwaar; 2. door herinnering herroept of brengt men iemand tegenwoordig, en wat in de orde der voorstelling plaats heeft, dat heeft hier plaats in de realiteit; 3. de herinnering hier *bepaald* opgevat, is, naar de leer des Apostels, herinnering aan den dood van den lang gestorven en niet meer stervenden Christus.

Luther eene eerdienst in, waarin, zoo slechts het menschelijk gemoed haar niet onmogelijk maakte, hij, als altijd heimelijk, de hoofdrol vervullen zou.

Welke was die eerdienst? De geloofsakt, door middel van eene preek, waarin men door de geboden verschrikt en door de belofte verheugd werd, alzoo weder dat vreeselijk drama van 't alleen regtvaardigend geloof, waarin de rede, dat is, de mensch vermoord wordt, om als „*alleraangenaamste offerande*" goddelijke wet en gebod te doen ophouden, dat is, God te onttroonen! De mensch moest zich verdoemd, zich in de hel gevoelen, tot haar zelfmoordend egoïsme door verkondiging van Gods orde worden opgevoerd, om dan onder het gebrul van Satan, de donderslagen der zonde, den troon des Eeuwigen te beklimmen, uit te roepen: Vader! en als de Zoon zelf van den levenden God (wiens gehoorzaamheid aan de wet, alzoo wiens verlossingsdaad geloochend werd,) zich boven alle goddelijke wetten verheven te verklaren! Als tot wanhopige duivelen moest Christus, moest het *Woord* klinken: Gods orde, „de wet die alle menschen verdoemde en doodde", ja, Gods orde en koninklijk gebied, „de wet heb ik met „dubbel regt nedergeveld en gedood; vooreerst als Zoon „Gods", (want ik ben God, aan geen wet onderworpen); „ten andere in UW PERSOON", (want niet uit uw natuur is de mijne geworden, maar gij zijt één persoon met mij), „hetwelk even zooveel is, alsof gij de wet hadt overwon„nen, dewijl mijne overwinning de uwe is" [1]). Zing en „juich dan! Gij zijt uit de verdoemenis, Gij zijt geen duivel meer, Gij zijt Gode gelijk, Zoon des Allerhoogsten!

---

1) *Opp.* Witt. T. V, f. 374—375. *In persona vestra, indutus nostra persona*, heet het telkens.

De booze is wel herkenbaar zonder dat we 't aanwijzen! Luther zegt zoo dikwerf, dat Satan de gedaante van Christus aanneemt; maar zoo ergens dan gebeurt het hier.

Luther, schoon hij tegen zijn beginsel nog sakramenten aannam [1]), bleef zich ten minste daarin gelijk, dat hij er predikatiën van makend, op dezelfde wijze daarin God wilde geëerd hebben: „Daarom moet gij niet be„vreesd zijn, of uw geweten u klopt en de zonde voelt; „want hoe schandelijker gij zijt, te eerder geeft God u „zijne genade in" [2]). Derhalve werd voor biecht en voor nachtmaal geene voorbereiding gevorderd, en zeer consequent acht hij die alleen waardig te communiceren, die bedroefde, bekommerde, verwarde, verdoolde (*irrige*) gewetens hebben. „Gij moet niet zien op u zelven, hoe waardig of onwaardig gij zijt, maar op uwe behoefte" [3]). Natuurlijk! in de wanhoop was God.

Het kerkgaan was hij vijandig; het was nog onvolkomenheid in zijn oog; de ware Mis of de geloofsakte kan men ieder oogenblik volbrengen [4]), en de ijver der Katholieken ter Godsvereering kwam van den duivel [5]).

---

[1]) Schwartz heeft gelijk als hij, *Zur Geschichte der neueste Theologie*, de sakramenten wil verworpen hebben.

[2]) *Luth. W.* Leipzig XIV, 128.

[3]) *Luth. W.* Walch. XI, 814, 815.

[4]) Het *woord* was de eigenlijke mis, en het sakrament slechts teeken: Ut in Missa *verbum* Christi est *testamentum*, panis et vinum sunt *sacramentum*. Atque ut major vis sita est in *verbo* quam *signo*, ita major in testamento quam in signo, quia potest homo verbum seu testamentum habere et eo uti absque signo seu sacramento. Crede, inquit Augustinus, et manducasti. Sed cui creditur nisi verbo promittentis? *Ita possum quotidie, imo omni hora Missam habere, dum quotus voluero possum verba Christi mihi proponere*, etc. *Opp.* Witt. T. II, f. 74.

[5]) *Luth. W.* Walch. XXII, 810.

We meenen reeds te hebben opgemerkt, dat het eigenlijk gebed, de *vraag*, bijzonder om Gods liefde of vergeving, met het alleen regtvaardigend geloof niet wel te vereenigen is. Hoe kan men vergeving van schulden vragen, als ze door 't geloof vergeven zijn? Vandaar het zoo contemplatieve Protestantsche gebed. Intusschen strijdt dat zoo tegen het menschelijk gemoed, dat men zich verwonderen moet, hoe Luther tot de laatste consequentie en vernietiging der eerdienst gedreven, zoo openlijk en in voor 't volk bestemde geschriften, het gebed dorst minachten. Ook daarin was nog liefde, nog eerdienst, nog activiteit des menschen: het was werk. „Daar de vrede „met God door het geloof *alleen* komt, zoo kan hij niet door „*werk*, *gebed* of ieder ander ding komen" [1]). Zelfs in zijn *Kirchenpostille* zegt hij: „De voorbereiding tot den weg „des Heeren bestaat niet daarin, dat gij met uw gebed „enz. u waardig wilt voorbereiden, maar — in grondige „kennis en erkenning, dat gij ontuchtig, zondig, arm, „verdoemd en ellendig zijt met alle werken die gij doen „kunt. Zulk een hart, hoe meer het zoo gezind is, des „te beter, al dronk het middelerwijl niet dan louter Mal„vezij, al wandelde het op rozen, en *niet een woord bad*" [2]). Dus alweder de geloofsakt, die, wij zien het hier, de strekking heeft het bidden te doen ophouden en zelfs, in plaats van tot godsdienst, tot zonde te verleiden.

Luther is een mensch, en hij zal daarom, ofschoon schaars, van de liefde voor God of voor Christus spreken, maar hoe ver heeft hij 't gebragt in gevolgelijk te blijven aan een leer die de hoogste en eigenlijke eerdienst stelt in

---

1) *Luth. W.* Walch. XV, 1814.
2) l. c. XI, 149.

liefdeloos egoïstiesch geloof! Hij heeft eene onderrigting, hoe men Christus' lijden moet overwegen; we hebben die met nieuwsgierigheid doorgelezen, of hij zijn gruwzaam beginsel zou kunnen vergeten. Maar ook daar wordt slechts van de schrikkelijke grootheid der zonde, en de straffen die zij verdient, gesproken: van liefde geen enkel woord! Degenen die medelijden met Christus gevoelen, en Hem beschreijen, worden zelfs veroordeeld [1]).

Met zulk eene verwerping der liefde voor God, is ook de ware zedeleer en liefde tot den naaste onbestaanbaar. „Laat ons God beminnen, zegt de H. Joannes, omdat „God ons het eerst bemind heeft. Indien iemand zegt, „dat hij God bemint en zijnen broeder haat, hij is een „leugenaar — en dat *gebod* hebben we van God, dat „hij die God bemint ook zijnen broeder beminne." I Joan. IV, 19—21.

De leer van het goed doen uit „*dankbare liefde*", uit „*eene soort van dankbaarheid*", is een even boos bedrog, en even onmogelijk in praktijk te brengen als de eerdienst van 't alleen regtvaardigend geloof, waaruit zij volgt.

De liefde waarvan bij Luther of in 't eerste Protestantisme spraak is, geldt niet God, maar den naaste; tegenover God is de mensch niet *actief*, maar zijne activiteit gaat naar beneden, valt op den mensch en beantwoordt slechts aan pantheïstische Godsontwikkeling, die overigens reeds uit het loochenen van den vrijen wil zoude volgen.

„Wij besluiten dus, zegt hij, dat de Christenmensch niet „leeft in zich, maar in Christus en in zijn naasten, of

---

[1]) Condolent quoque Christo et queruntur de ejus innocentia ac deflent eum, quemadmodum mulierculae illae Hierosolymitanae etc. *Opp.* Witt. T. I, f. 83.

„geen Christen is: in *Christus door 't geloof*, in *den „naaste door de liefde*; door 't geloof wordt hij *boven zich* „in God vervoerd, door de liefde valt hij weder *beneden „zich* in den naaste"; (maar bij dat vallen blijft hij van God bemind, blijft hij Gods Zoon; 't is Gods-ontwikkeling; en Luther vervolgt:) „altijd blijvende in Gods liefde, „zooals Christus zegt: voorwaar ik zeg u, *voortaan* zult „gij den hemel geopend zien, en de engelen Gods zien „opklimmen, en nederdalen op den *Zoon Gods*" [1]).

Is de godslastering duidelijk genoeg? We zullen er niettemin nog een paar plaatsen bijvoegen: „Wat *het geloof „betreft* — daarin wijke (de Christen) voor niemand een „haar breed. Want door 't geloof wordt de mensch God, „en God lijdt niet enz. — dus moet hij voor niemand „wijken. Maar *door de liefde* wijke en verdrage de Christen „alles, want dan is *hij slechts mensch*" [2]). Namelijk wél verstaan: de mensch-wordende God, op wien de engelen nederdalen; weshalve het op eene andere plaats luidt: „Ik zal mij tot een Christus voor mijn naaste doen gelden, „gelijk Christus voor mij, en niets doen, dan wat ik „voor mijn naaste noodzakelijk, nuttig, heilzaam zal „achten, dewijl ik door 't geloof aan alle goederen in „Christus overvloei" [3])

Na gezegd te hebben, dat zijn geweten de tempel is van Christus, den Zoon Gods, en dat hij zich verblijdt in de regtvaardigheid van Christus, die de zijne is geworden, vervolgt hij; „Als ik deze (regtvaardigheid) heb, „*daal ik uit den hemel, als een regen die de aarde be- „vrucht*, dat is, *kom ik naar buiten in een ander rijk*,

---

1) *Opp.* Witt. T. II, f. 11.
2) *Opp.* Witt. T. V, f. 299,
3) l. c. T. II, f. 10.

„*en doe de goede werken*, waartoe ik in de gelegenheid „ben" [1]).

Daar dus deze liefde of wil om goed te doen, eigenlijk Gods oneindige wil of werking is, volgt hij met noodzakelijkheid uit het geloof, immers waardoor men één persoon met Christus of Gods Zoon wordt. Niet altijd blijft Luther zich daarin gelijk, dewijl noch zijn eigen handeling noch de dagelijksche ondervinding daarmede was overeen te brengen [2]). Echter hetgeen uit zijne leer volgt en doorgaans van hem wordt volgehouden, is, dat uit het geloof de goede werken *noodzakelijk* volgen. In dezen met God verwarden mensch zijn *wet* en *wil* volstrekt één. „O het geloof is een levendig, moeizaam, „werkzaam, magtig ding, zoodat *het onmogelijk* is, dat „het niet zonder ophouden goed werke; het vraagt ook „niet of goede werken te doen zijn, maar eer men 't „vraagt, heeft het die reeds gedaan, en is altijd in het „doen. *En wie zulke werken niet doet, is een mensch „zonder geloof*" [3]).

Zoo is met de verwerping van 's menschen vrijheid, de zedelijkheid zijner daden reeds vernietigd. Hij heeft de waarde van een instrument!

Maar ook de wijze waarop die goede daden moeten verrigt worden, laat, als voor een eindig wezen onmogelijk, geen deugd meer toe. Luther leert wat alle pantheïsten

---

1) *Comm. in Gal.* Francof. 1543. f. 15.

2) „Een heilig of geloovig mensch ondervindt wel in zich de „overtreding der zonden, maar om des geloofs wille worden zij „hem niet toegerekend." *Luth. W.* Walch. XII, 1828; „alzoo wete „een Christen dat het hem niet schaadt of hij (de wet) onderhoude „of niet; ja hij doet wel soms wat verboden is of laat na wat „geboden is." *Opp.* Jena. Germ. II, 478.

3) *Luth. W.* Walch. XIV, 114.

leeren, dat men het goede moet doen volstrekt alleen uit zich zelven, zonder te gehoorzamen aan wet of gebod, en met uitsluiting van verlangen naar belooning [1]). „Want „de Christen is door 't geloof vrij van alle wet, en doet „uit pure vrijheid alles wat hij doet om niet (*gratuito*), „noch eenig voordeel noch eenig heil zoekend, maar alleen „Gods welbehagen" [2]). Dewijl Christus mensch is, wordt het op Hem overgedragen: Hij *gehoorzaamt niet* aan de wet. Luther vergelijkt Hem bij een eenhoorn, van welken men verhaalt dat hij zich niet levendig laat vangen, maar slechts gedood te krijgen is; evenzoo wil Christus zich niet laten binden of verpligten door eenige 'tzij goddelijke, 'tzij menschelijke wet, Hij heeft er slechts voor gezwicht, is er door gedood [3]). Hij is dus niet *actief* gehoorzaam, maar *ongehoorzaam* geweest, want in Luther's oog is de wet niet Gods ware wil, of de *eindige van God gewilde orde*, maar als *eindige orde* boos, en brengt haat tegen God voort. Christus mogt dus niet gehoorzamen aan de wet, Hij heeft haar slechts in zich laten uitwerken; en daarom ook *afschuw* van God gehad, en God gevlugt, maar daardoor juist heeft Hij de wet, de van God gewilde eindige orde van regtvaardigheid en liefde vernietigd! Deze afgrijselijke leer vindt men aldus voorgedragen: „Dat

---

1) 't Is het tegenovergestelde der materialisten; deze leeren dat de mensch slechts van buiten gedreven wordt, dat hij zich naar de omstandigheden hoedanig ook moet schikken en niet anders zoeken dan zijn eigen geluk of voordeel. De deugdleer der materialisten is *geluksleer*, die der pantheïsten *schoonheidsleer*.

2) *Opp.* Witt. T I, p. 8.

3) Verum *sive divinae sive humanae leges vocantur*, sui juris esse vult (Christus). Estque non absimilis monoceroti, quam bestiam negant vivam posse capi quocumque venationis genere tenetur. Confodi ac jaculis peti atque *occidi se sinit, capi se non sinit. Opp.* Witt. T. VII, f. 327.

„voorwaar is een wonderbare *strijd* waarin de wet, het „*schepsel* [de *eindige* zedelijke en godsdienstige orde] zóó met „den *Schepper* [Christus wordt alleen als God beschouwd] in „gevecht treedt, en tegen alle regt hare dwingelandij uit- „oefent tegen den Zoon Gods." Christus neemt dus de straf niet op zich, in dien zin dat Hij de orde der regtvaardigheid goedkeurt, haar bemint, en er zich vrij en actief aan onderwerpt of gehoorzaamt, maar Hij is daaraan *ongehoorzaam*; de wet is strijdig met Hem, als slechts eindige *booze* orde. „Omdat derhalve de wet zoo gruwzaam en god- „deloos gezondigd heeft tegen haren God [de regtvaardigheid „met God in strijd!!], wordt zij in regten betrokken en „aangeklaagd. Daar zegt Christus: Heerin, wet, gebiedster „en magtigste, wreedste [!!] koningin van 't gansche „menschelijk geslacht: [orde waardoor al wat eindig is bestaat en waaraan men zedelijk gehouden is!] „wat heb ik „gedaan dat gij mij onschuldige hebt aangeklaagd, ver- „schrikt, [zoodat een Engel moest komen om mij 't Evangelie te leeren] en veroordeeld? Hier nu wordt de wet, „die vroeger alle menschen verdoemde en doodde en die „niets heeft in te brengen om zich van schuld te zuiveren „op hare beurt zoo verdoemd en gedood [!], dat zij haar „regt verliest niet alleen op Christus maar op alle men- „schen die in Hem gelooven" [1]) en dus één persoon met Hem zijn.

Wel blind is hij die hier 't godslasterlijk en menschenmoordend Pantheïsme niet herkent [2])! Overigens gebeurt

---

1) *Opp.* Witt. T. V, 374—375.

2) Het oneindige brengt uit zich de wet, de eindige orde of negatie van 't oneindige voort, weder wordt dat eindige of de negatie genegeerd en het volle zich bewuste oneindige ontstaat, het idee! het πληρώμα zouden de Gnostieken zeggen.

hier weder hetzelfde wat we vroeger zagen. Uit Luther's beschouwing van den mensch volgt dat de wet, de eindige orde schuldig en boos is en strijdt tegen den Zoon Gods! Maar nadat dit eenmaal op den mensch-geworden God is toegepast, wordt de dus gelasterde Christus door Luther weder ten voorbeeld gesteld en honderd en honderdmalen gezegd, dat wij niet moeten gehoorzamen aan Gods gebod, maar uit vrijheid, dat is, uit absolute *oneindige* vrijheid handelen. Deugd is daarmede onbestaanbaar.

Deugd is *eindige vrije daad* des menschen, derhalve voltrekt zich daarin *noodzakelijk* eene eindige maatschappelijke orde van *gebieden*, van *gehoorzamen* (zoowel omdat het geboden is, als omdat het gebodene in zich goed is) en van *belooning* of de orde voltooijend geluk. Dát wordt als vloekwaardig veroordeeld, en van den mensch geëischt dat hij zal handelen als een God, die de wet zelve is, aan niemand gehoorzaamt en niets behoeft!

Het had ten gevolge dat de maatschappelijke orde, de staat en het huwelijk van Luther verklaard werd als van geene zedelijke waarde. Immers de liefde was slechts het *naar beneden vallen in den mensch*, was handeling van God tot heil der menschen, waarnaar ieder mensch zich als een Christus gedraagt. Zoolang dat nu slechts *subjectief* gedacht of genomen werd, als handeling van den ik-god, was het *goed* of had zedelijke waarde [1]), maar zoodra het tot eene maatschappelijke orde behoorde, waarin de eene persoon eenen anderen tegen zich over heeft en de een gebiedt en de ander gehoorzaamt, was het eindige

---

1) Möhler, *Symbolik*, S. 235, heeft dat onderscheid van de subjectieve handeling en de objectieve orde voorbijgezien.

orde, was het *wet*, namelijk het *eindige zonder eenige betrekking tot God gedacht* of genomen, en derhalve zonder eenige zedelijke waarde, eene bloot *uiterlijke* orde [1]). Luther noemt daarom de wereldlijke overheden *larvae* of momaangezigten, *verschijningen* van God, en schrijft de wet of openbare orde bijzonder aan het ligchaam toe. Als de wet doet vreezen, „dan, zegt Luther, beweegt „gij u op *aarde*, waar de ezel werke, diene, en den „hem opgedragen last drage, *dat is*, *het ligchaam met „zijn aan de wet onderworpen leden.* Maar als gij ten „hemel klimt (in 't geloof), laat dan den ezel met zijnen „last op aarde, want het *geweten* heeft niets gemeens „met de *wet*, de *werken en aardsche regtvaardigheid.* — „Daarentegen in de wereldlijke orde (*politia*) worde op „het strengst *gehoorzaamheid aan de wet* gevorderd. Daar „wete men niets van Evangelie, van geweten, genade, „vergeving der zonde en hemelsche regtvaardigheid. Maar „slechts van Moses, de *wet* en de werken" [2]). Daar heerschen de *larvae*, waaraan men alleen om de uiterlijke orde gehoorzaamt. Voorts herinneren we aan Luther's schandelijke preek over het huwelijk. Deze zijne leer over de maatschappij is inderdaad zooveel als eene vernietiging der zedelijke wereld.

Nog een ander merkwaardig gevolg heeft het alleen regtvaardigend geloof, waaruit zijne onzedelijkheid blijkt. Wanneer alle menschen door 't geloof Gode gelijk worden, kan het niet anders of allen moeten dezelfde deugd oefenen en even goddelijk volmaakt zijn. Terwijl de Ka-

---

1) Vandaar nog de door zoo vele regtsgeleerden of politieken verkondigde heillooze leer, dat de staat slechts een *objectieve regtsorde* is.

2) *Opp.* Witt. T. V, f. 304.

tholieke Kerk, de eindige natuur en hare verscheidenheid erkennend, aan ieder de volmaaktheid predikt van den stand waartoe hij geroepen is, niet vraagt van de gehuwde vrouw wat zij vraagt van de Liefdezuster, en weder niet van deze, wat zij vraagt van de Klarisse, — is er in de Protestantsche deugd als daad van God geen onderscheid. Allen zijn heilig als Christus, en die zich niet voor geregtvaardigd, niet voor heilig houdt, al is hij vol van zonden, lastert Christus en is gevloekt [1])! Luther zegt dat in de barste, brutaalste, geweldigste bewoordingen. Natuurlijk! zijn leer van 't alleen regtvaardigend geloof hangt er aan. Het eenig onderscheid 'twelk hij in de ware Christenen of heiligen erkent, is, dat zij, om even heilig te zijn, de een meer genade noodig hadden dan de ander. „De moordenaar aan 't kruis is even zoo „wel in Christus heilig als St. Petrus [2]). Wij die allen „in Christus gelooven, zijn even zoo heilig als Maria en „andere heiligen, hoe groot ze ook zijn [3]). Wij zijn al„len heiligen en gevloekt zij hij die zich geen heilige „noemt en zich niet roemt het te zijn" [4]).

De heiligheid is anders niet dan de oneindige van Christus zelven!

Welke zedelijkheid blijft er dan voor den mensch over? Hij heeft slechts deze keuze: óf dat hij zich godslasterlijk verbeeldt als God te kunnen handelen en goed doen zonder gehoorzaamheid aan Gods wil, — óf dat

---

1) „Gij moet niet voelen, maar gelooven, dat gij de regtvaardig„heid hebt, en indien gij niet gelooft dat gij regtvaardig zijt, „doet gij Christus buitengewone oneer en blasphemie aan." *Comm. in Gal.* Irmischer. II, p. 318, en zoo dikwerf.

2) *Luth. W.* Walch. V, 724.

3) l. c. XI, 3144.

4) l. c. XII, 1803.

hij in plaats van deugdzaam te handelen, slechts wijs, verstandig, of schoon handelt.

Het eerste is duidelijk, en de Ridder Bunsen noemt, bijzonder opregt, de deugd van gehoorzaamheid door de Katholieke religieusen geoefend, een „Godsmoord" [1]). Gewis wie God is, moet niet gehoorzamen, en wie het doet, begaat zooveel als een Godsmoord.

Het tweede behoeft eenige uitlegging.

Men zal het spoedigst de zaak begrijpen, door te letten op hetgeen ons iemand zedelijk goed doet achten. Is het om zijn verstand of wetenschap? Voorzeker niet; men kan zeer veel weten, en zeer onzedelijk zijn. Het is duidelijk, dat dit afhangt van 's menschen *wil*; de bedoeling, het gewilde doel maakt iemand goed, en indien ons oogmerk zuiver is, zal ons geheel ligchaam of wezen licht zijn.

Zulks nu zou van het menschelijk subject niet gelden, indien het ook niet van de objectieve orde gold; deze is slechts *goed*, omdat zij eene *wet* of gewilde orde is.

Omdat de orde zich doet gelden, is zij *magtig*, heeft zij haren laatsten grond in Gods Almagt. Die op de kracht der orde steunt, is *sterk*, is magtig.

Omdat de orde eene harmonische eenheid uitmaakt, is zij verstandelijk en heeft haren laatsten grond in Gods wijsheid. Wie de orde *begrijpt* en daarnaar handelt, doet *wijs*.

Omdat de orde eene eenheid is welke haar doel heeft in zich zelve, *niets of niemand buiten zich zoekt* en zich als een levende cirkel in zich voltooit, is zij *schoon*, wekt zij behagen, en heeft zij haren laatsten grond in Gods schoonheid: en

---

1) *Die Zeichen der Zeit*, II B., S. 282.

wie dat model voelt en vat, en daarnaar werkt, is een kunstenaar, zijn werk of zijn doen is *schoon*. Eigenlijke *handeling* heeft de kunstenaar niet; men *wil* het goede, maar *mint* slechts het schoon.

Eindelijk omdat de orde een wil, eene *zedelijk goede* oorzaak heeft, is zij *goed*, en heeft haren laatsten grond in Gods *wil*, en slechts hij die de orde wil als *gewild*, als *geboden van God*, doet *goed*.

Gelijk verstand tot hoogste voorwerp heeft niet zeker afgetrokken waarheid, maar verstand en levenden geest, zoo heeft wil en daad tot hoogste voorwerp eenen levenden wil. Geest zoekt geest, liefde zoekt liefde, wil zoekt wil.

Hoe meer ik dus gehoorzaam aan *wil* of wet, des te meer oefen ik eigenlijke deugd, en handel ik vrijer. Want ik handel tevens meer uit *positieven* vrijen wil, ja ik handel wijzer of verstandiger, want tot het volle begrip eener wet of zedelijke orde behoort, dat zij door een vrije oorzaak verordend, door eenen *wil* gegeven is. Daarmede is de *orde* ook het meest in haar leven bemind, want die wil is oneindig goede wil van God, wiens wijsheid onze begrippen te boven gaat.

Maar te handelen zonder aan gebod te gehoorzamen, dat is, zonder wil te zoeken, is niet deugdzaam, is slechts slim, verstandig, wijs handelen, of zich alleen de schoonheid welke zonder voordeel behaagt, tot doel stellen, en de vrijheid die de mensch heeft in de kunst waarin hij noch zedelijk goed noch zedelijk kwaad doet, doen gelden op het gebied der deugd waar hij die vrijheid niet bezit, maar God tot meester heeft en doel.

We hebben eene naïveteit van Bunsen aangevoerd, we zullen er hier eene andere aanvoeren van Ullmann. „Het „godsdienstige bewustzijn", zegt hij, zou even verwonderd

zijn als men daartegen van belooning sprak, „als diegene „zoude zijn, dien men nog eene belooning beloofde, „terwijl hij zich in *'t genot van een kunstwerk* gelukkig „voelde" [1]). Alzoo is schoonheidsgevoel deugdgevoel!!

Wij kunnen hier slechts de groote beginselen aanwijzen, maar er is genoeg gezegd ter beschaming dergenen die op onze Liefdezusters smalen, als slechts handelend om gebod en belooning, terwijl de Protestantsche Diakonessen of pleegzusters alleen goed zouden doen uit vrije dankbaarheid!

Gewis, de Liefdezusters handelen uit gehoorzaamheid aan den wil van Christus; want wie waarlijk bemint, zoekt de liefde, de wet, den *wil* van Christus te volbrengen, niet als eene abstracte van Hem afgescheiden orde, maar als van Hem *gewild*. Zij zoeken Hem zelven zooveel mogelijk, derhalve bijzonder zijnen heiligen, allerbeminnelijksten wil, derhalve ook belooning, want zij behoeven Hem, zij dorsten naar Hem, en Hij zelf is als voor Abraham haar overgroot loon.

Wij gelooven niet, en kunnen onmogelijk gelooven, dat de zoo geroemde Diakonessen de Protestantsche deugdleer begrijpen, veel minder dat zij die in oefening brengen. Zij zouden dan niet handelen uit liefde voor Christus, niet diens wil of wet zoeken, niet verlangen Hem te bezitten, geen Christelijke *hoop* hebben, maar of zich Gode gelijk wanen, of handelen uit ijdel behagen in haar werk. Echter betwijfelen we geen oogenblik, dat het haar ontbreekt aan kennis der waarheid, om meer en grooter deugd te beoefenen, en hier eene der redenen is waarom het Protestantisme in de zedelijke orde geene groote mannen, geene Heiligen voortbrengt. Het Protestantisme heeft

---

[1]) *Das Wesen des Christenthums.* S. 38.

geen Heiligen en maakt geen aanspraak ze te hebben, dan in den God en menschen hoonenden zin van Luther.

Geene Heiligen! te zeggen wat dat beteekent, vordert een boek.

Eindelijk door Luther is de zedelijkheid en deugd vernietigd in haar hoogst bovennatuurlijk beginsel, in Jesus Christus, en daarmede de Middelaar door hem verloochend!

Christus gehoorzaamt niet! Zulks volgt noodzakelijk uit de leer des alleen regtvaardigenden geloofs, en Luther blijft zich gelijk als hij leert: „Moses (of de wet), dienaar „der zonde, der gramschap en des doods, heeft Christus „gevangen, gebonden, veroordeeld en gedood. Dat heeft „Christus *verdragen. Hij houdt zich dus tegenover de wet „lijdelijk, niet actief. Habet ergo Christus se ad legem „passive non active*" [1]).

Luther ziet zeer goed wat er volgen zou, indien Christus waarlijk had gehoorzaamd; ook wij zouden moeten gehoorzamen, en Christus zou *wetgever* zijn. Op de aangevoerde plaats haast hij zich daarom er achter te voegen: dat Christus dus geen wetgever is. Hoe dikwerf herhaalt hij dat niet! „Ofschoon", zegt hij elders, „dit (dat alleen het geloof „zonder liefde regtvaardigt) klaarder is dan de dag, is „nogtans de domheid en blindheid der Papisten zoo groot, „dat zij van het Evangelie eene *wet van liefde*, en van „Christus eenen wetgever hebben gemaakt, die zwaarder „geboden gegeven heeft dan Moses zelf. Maar het Evangelie „leert, dat Christus niet gekomen is om eene nieuwe wet te „geven en voorschriften voor de zeden te leeren, maar „daarom, opdat Hij offer zoude worden voor de zonde" [2]).

---

1) *Opp.* Witt. T. V, f. 375.
2) l. c. f. 292.

Egoïsme is de grond, waar het Protestantisme van uitgaat — het is weder te zigtbaar in de aangehaalde woorden van Luther om het niet te herhalen — en dewijl dat boos egoïsme tot absoluut beginsel wordt volmaakt, gaat het uit van meer dan menschelijk egoïsme: van helsche wanhoop! Waarmede moet dit eindigen? Waar anders meê, dan met verloochening van alle liefde, derhalve van maatschappij of Kerk, van eerdienst, van zedelijke wet of orde, van deugd en dus ook ten laatste — van den Middelaar.

Christus gehoorzaamt niet! Hij lijdt, Hij zwicht slechts als een balk; Hij gehoorzaamt niet aan de zedelijke orde of wet, maar Hij wordt er door *vermoord*; Hij heeft niet tevens als mensch gehandeld, die eenen *eindigen vrijen wil* had, welke naar Luther zelfs niet bestaat, maar, daar Hij slechts door bemiddeling van zijnen menschelijken wil eene *deugdzame* en *verdienstelijke* daad kon verrigten, zoo is zijn offer eene barmhartigheid van den oneindigen God, maar niet verdienstelijk, niet *priesterlijk*, niet bemiddelend en Hij geen Middelaar.

Hij is derhalve ook ten opzigte der menschen niet als Middelaar *actief* en werkzaam. Uit zijn *zwichten* en bloot ongewild lijden van de orde, kan geen activiteit, geen koninklijk middelaarschap ontstaan; Hij geeft alzoo geene wet, geen gebod, is geen Koning, geen wetgever, zoo min als priester, en als wij eenmaal boven de wet en Gode gelijk zijn, wat hebben we dan nog Christus van doen?

Wat dan is die Christus die niet *handelt* tegenover God, niet *actief* gehoorzaamt, niet handelt tegenover den mensch en aan dezen geen *wil*, geen wet of gebod verkondigt, is Hij een *middel*?

Ook dát niet; want in een middel of instrument is altijd

eenige, al zij het onbewuste, activiteit, en gelijk wij menschen in het alleen regtvaardigend geloof volstrekt niets, zelfs geen instrument zijn, en alleen God het werkt, wij in het woord verzwolgen worden, zoo is Christus, die de geloofsakt aan het kruis volbrengt, en, door rede en menschelijke natuur vernietigende, helsche wanhoop, de orde in zich laat uitwerken, en daardoor vergaan, niet eens middel, 'twelk immers actie heeft op een van zich onderscheiden effekt. Alleen de wet, de zedelijke orde vergaat in Hem! Daarvan is Hij het voorbeeld of het idee, waaraan zich ons alleen regtvaardigend idee ontwikkelt.

Wij hebben het Protestantisme in zijn eigenlijk en oorspronkelijk beginsel voorgesteld..... Welke moesten daar de naaste gevolgen van zijn?..... Dat is het onderwerp welk ons wacht.

OVER DE

EVANGELISCH-CATHOLIEKE GODGELEERDHEID

ALS DE

GODGELEERDHEID DER TOEKOMST.

(EENE REDEVOERING VAN P. HOFSTEDE DE GROOT [1]).

Deze titel duidt het onderwerp aan eener redevoering, die door den Groninger Hoogleeraar Hofstede de Groot, reeds eenigen tijd geleden, in 't Latijn werd uitgesproken, en door het tijdschrift *Waarheid en Liefde*, in een der nummers van het vorige jaar, is medegedeeld.

Bij het eerste lezen van zulken titel zou eenige bevreemding kunnen oprijzen, vooral als men de daarbij gebezigde termen in hunnen gewonen zin verstond. *Evangelisch* immers is de naam, waaronder sommige *niet*-Katholieke Christenen gaarne optreden; zoodat het zonderling kan schijnen *Evangelisch-Catholiek* hier tot één denkbeeld zaâmgetrokken te vinden; en dat nog wel, waar het de *godgeleerdheid* geldt, op welker gebied de verdraagzaamheid allerminst mag geduld worden.

---

1) Bij dit opstel gebruikten wij de brochure, die met denzelfden titel in 1856, te Groningen bij J. Oomkens, J. Zoon, werd uitgegeven.

Evenwel zal de Hoogleeraar den zin zijner titelwoorden zóó verklaren, dat het ons overduidelijk zal worden, hoe de godgeleerdheid, welke hij zich in de toekomst voorspiegelt, volgens zijne opvatting, eene *Evangelisch-Catholieke* wezen kan; aan beide woorden namelijk zal hij zulke beteekenissen weten te hechten, dat we volmondig zullen getuigen: inderdaad ja, de godgeleerdheid van Prof. Hofstede de Groot is eene Evangelisch-Catholieke; — waarschijnlijk echter zullen we aan die getuigenis dit toevoegen, dat we én van het Evangelie én van het Catholicisme dier godgeleerdheid altijd hopen verlost te blijven.

Voor wij een blik werpen op de redevoering, waarin aard en strekking der nieuwe godgeleerdheid worden blootgelegd, dienen wij eerst een woord te zeggen over de gewigtige taak, welke de redenaar bij de behandeling zijner stof zich zelven toekent.

Die taak is eene dubbele, want de Professor treedt op als *heraut* der toekomst en als *geneesheer*.

Wel, zegt hij, „speel ik niet de rol van eenen ziener: — als een wachter ben ik, die, op eenen toren geklommen, waarneemt en onderscheidt, wat nadert, voordat zij het zien kunnen, die niet in de hoogte zijn geklommen, en een heraut ben ik, die het waargenomene aan de overigen aankondigt" (bl. 7, 8).

Op eene andere plaats geeft hij zich als geneesheer aan. „Het zou schande zijn voor eenen tolk der Godsdienst en leeraar der Godgeleerdheid, — er niet op te zinnen, of misschien — voor de gevaarlijke ziekte onzer eeuw een heilzaam geneesmiddel kan worden gevonden." Echter matigt de Hoogleeraar zich niet aan en verbeeldt hij zich niet, zelf dit geneesmiddel gevonden te hebben (bl. 5).

Onder beide opzigten nu is de taak des Hoogleeraars gewigtig, maar ook niet zonder gevaar. Een „*wachter op den toren*" immers, die door een of ander gebrek, bijv. omdat zijn oog niet regt helder is, slechts bedriegelijke droombeelden in de verte ontdekt, zou, indien men ten minste hem geloofde, velen op dwaalwegen voeren; — en wee den kranke, die in de handen valt van een *geneesheer*, welke hem bij ongeluk doodend vergif, in de plaats van een heilzaam geneesmiddel toereikt. 't Mag in dat geval een geluk heeten als de ooren voor de profetenstem van zulken wachter-heraut gesloten blijven, en geene kranken gediend believen van de middelen door zulken geneesheer voorgeschreven.

Als geneesheer doet de Hoogleeraar zich reeds bij den aanvang zijner redevoering voor. Er is, volgens hem, in onzen tijd, een tijd van beweging en beroeringen, eene ziekte heerschend, welke voortkomt uit eene oorzaak, die wel al de eeuwen door, zoolang het menschdom er geweest is, aanwezig was, maar slechts zeldzaam zoo magtig werkte, als in de dagen, die wij beleven. — Gelukkig dan toch, dat juist tijdens het hevigst woeden dier ziekte-oorzaak, het middel ter genezing in de verte althans wordt aangewezen!

Volgens de gewoonte der kundigen in het vak begint de Hoogleeraar, bij de diagnose der ziekte, met het onderzoek naar den aard harer oorzaak. Wat mag dan de noodlottige oorsprong en de giftige bron zijn dier ziekte, welke zóó algemeen is, dat zij ligchaam en ziel van bijna [1]) geheel het menschelijk geslacht aantast en besmet?

[1]) Dit *bijna* zegt ons, dat sommigen van de besmetting vrij bleven; 't behoeft wel niet gezegd, dat dit, in den zin van Prof. Hofstede de Groot, de Groninger-Godgeleerden zijn.

„Die bron en oorzaak, antwoordt de geestelijke arts, is, zoo ik mij niet bedrieg, hierin gelegen, dat men levensgevaar ducht voor — *de Godsdienst*" (bl. 4)

Dat de oorzaak van tijdsomstandigheden, welke die ook zijn mogen, van godsdienstigen aard wezen, of althans met de godsdienst naauw zamenhangen zal, kan niemand betwijfelen. De godsdienst immers omsluit de meest algemeene en tegelijk diepst in het hart dringende, dus meest bijzondere betrekkingen, waardoor de menschen met God en onder elkander vereenigd zijn; zij derhalve zal de proefsteen zijn, waaraan lagere en minder ingrijpende betrekkingen getoetst worden: zij ook zal het heilmiddel wezen en de rigting dier betrekkingen bepalen.

Maar onmogelijk kunnen wij instemmen met de bewering des Professors, *dat men levensgevaar ducht voor de Godsdienst*, en dat zulke vrees de oorzaak zou zijn van de gevaarlijke ziekte onzer eeuw.

Levensgevaar duchten voor de godsdienst, — en het verdient opgemerkt, dat deze vrees niet tot eene of andere bepaalde godsdienst beperkt, maar tot „*de Godsdienst*" in 't algemeen, wordt uitgestrekt, — levensgevaar duchten voor de godsdienst, kan toch niets anders beteekenen, dan vreezen dat de godsdienst verga en van de aarde verdwijne, dat de wereld van God worde losgerukt, en de ware betrekkingen tusschen Schepper en schepselen, Verlosser en verlosten, Heiligmaker en geheiligden, ophouden levende betrekkingen te zijn. Zulke vrees nu bestaat niet, en kan niet bestaan, dan in het hoofd van hen, die geen vasteren grondslag aan de godsdienst weten aan te wijzen dan menschelijk begrip en menschelijk goedvinden, en voor wie het gebouw der godsdienst niet op eene vaste rots onbewegelijk staat opgetrokken, maar

slechts rust op onbestendig zand, waarvan de eerste rukwind en de eerste regenvlaag het kan afwerpen.

Levensgevaar duchten voor de godsdienst! Heeft dan de godsdienst niet van den eeuwigen God zelven adem en leven ontvangen, en werd haar niet door eene onfeilbare belofte onsterfelijk leven toegezegd? En toch zouden we voor haar levensgevaar duchten?

De Hoogleeraar moge meenen, zich bij het aangeven dezer vrees als oorzaak van onzen veelbewogen tijd, niet te bedriegen: voor velen met hem moge deze vrees geene ongerijmdheid wezen: de school van Groningen moge, door het verspreiden harer onchristelijke dwalingen, zulke vrees trachten ingang te doen vinden: — ontelbaren zijn er in alle werelddeelen en in alle landen en ook in Nederland, waar, volgens den Hoogleeraar, die gewaande vrees sterker dan elders heerscht, die hoegenaamd geen levensgevaar duchten voor de godsdienst; die zelfs den spot kunnen drijven met de vrees des Groningers; die, wat zij ook van de toekomst duchten, hiervan ten minste zeker zijn, dat het leven der godsdienst geen gevaar dreigen kan.

Zeker derhalve is het, dat de opgegevene oorzaak der beroeringen onzer tijden geene oorzaak daarvan is; om de eenvoudige reden, dat een gevolg, zóó algemeen dat het „ligchaam en ziel van bijna geheel het menschelijk geslacht doordringt", niet kan worden voortgebragt dan door eene even algemeene oorzaak, terwijl de vrees voor het leven der godsdienst slechts in betrekkelijk weinige hoofden en harten huisvest.

Bedroog de geestelijke geneesheer zich, bij het onderzoek der ziekte reeds, over hare oorzaak en dus over haren aard; wij kunnen dan wel vooruit vaststellen, dat

het door hem aangeboden geneesmiddel van niet veel genezende kracht wezen zal.

Dit middel is — men gist het ligtelijk — *de Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid*, die de godgeleerdheid der toekomst wezen zal.

Wat bedoelt Prof. Hofstede de Groot met zijne Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid?

Op de eerste plaats worden wij door hem gewaarschuwd, dat er geene spraak is van de *Kerk der toekomst*, ofschoon de nieuwe godgeleerdheid tot het ontstaan van zulk eene Kerk uitstekende hulp kan verleenen (bl. 7).

Wel ontzaggelijk groot is dan het nut, dat die godgeleerdheid zal aanbrengen! niet alleen zal zij het kranke menschdom genezen, maar ook zal de Kerk eens mede aan haar het *ontstaan* te danken hebben. Naar den zin van den Groninger Hoogleeraar is dus de Kerk niet de stichting van Christus, die den schat der geopenbaarde waarheid, den grooten inhoud der godgeleerdheid, haar mededeelde en door zijnen heiligen Geest in haar ongeschonden bewaart; — neen, zulke opvatting is geheel te verwerpen. Want de Hoogleeraar, geleerd door „de ondervinding, de leermeesteres der wijsheid, en door den vooruitgang van wetenschappen en kunsten, die toonen dat de wereld behoefte heeft aan eene nieuwe, aan allen gemeene Godgeleerdheid der toekomst" (bl. 28), voorspelt die nieuwe godgeleerdheid. De geneesheer is, al wil hij zich uit nederigheid dien naam niet geven, inderdaad *ziener* geworden. In de verre verte dringt zijn blik door: van den toren, waarop hij als wachter geplaatst is, ziet hij hoe die godgeleerdheid ontstaat en zich ontwikkelt; hoe zij de godsdienst uitnemend ondersteunt en tot het ontstaan van de Kerk der toekomst uitstekende hulp verleent.

Één besluit althans mogen wij uit deze profetiën trekken: dat de Groninger den goddelijken oorsprong en het bovennatuurlijke karakter van godsdienst en Kerk geheel en al miskent, en in haar niet meer dan eene menschelijke ontwikkeling ziet.

Nog duidelijker blijkt het, hoe de Hoogleeraar alle denkbeeld van goddelijke, geopenbaarde, geloofswaarheden verloren heeft, als hij den aard zijner nieuwe godgeleerdheid bloot legt. Zij zal, zegt hij, niet bestaan in „eene eenvormige en gelijksoortige meening en leer over de Godsdienst, maar één van strekking wezen, door éénen en denzelfden in waarheid goddelijken geest bezield zijn" (bl. 7).

Deze bepaling nu begint wel eenigzins naar orakeltaal te gelijken: zeker bevat zij een voor het gezond verstand moeijelijk te ontsluijeren raadsel.

De nieuwe godgeleerdheid immers, is, van den eenen kant, niet *eenvormig*, zelfs niet eens *gelijksoortig*; en, van den anderen kant, toch *één van strekking*, toch bezield door *éénen en denzelfden in waarheid goddelijken geest.*

Wie nu slechts gewoon gezond verstand heeft, zou hier ongeveer aldus redeneren: eene godgeleerdheid, welke door Gods Geest bezield wordt, kan niet anders dan *waarheid* inhouden; de waarheid nu is één; al de waarheden dus, die tot het gebied der godgeleerdheid behooren, moeten *eenvormig* en hoogst *gelijksoortig* zijn; eene godgeleerdheid derhalve, die *niet-eenvormige* en *niet-gelijksoortige* meeningen en leer over de godsdienst opneemt, is geene waarheid, maar verwarring en tegenspraak en ongerijmdheid: en, door wat geest zij moge bezield wezen, zeker niet door den goddelijken Geest der waarheid.

Tot zoover het gezond verstand. Maar als nu Prof. Hofstede de Groot verzekert, dat de nieuwe godgeleerdheid, die in de toekomst zal opdagen, door „éénen en denzelfden in waarheid goddelijken geest zal bezield worden", en evenwel niet bestaan zal in „eenvormige en gelijksoortige meening en leer over de Godsdienst", dan neemt hij eene vlugt, welker kronkelbogten de alledaagsche rede niet vermag te volgen.

Wij weten wel dat de Hoogleeraar, als Groninger-godgeleerde, met verachting nederziet op hen, die van *geloofsleer* spreken, en dat hij medelijden heeft met ons, die „zoo handelen, alsof de Zoon van God hierom geleefd, geleerd en den dood ondergaan had, opdat in plaats der oude fabelleer en wijsbegeerte, nu eene zuiverder geloofsleer zoude heerschen" (bl. 14) [1]. Dan, ook op straffe der hooge verachting van den Hoogleeraar, blijft toch het gezond verstand met ongeloovige verbaasdheid staren op het orakelwoord des zieners, die eene godgeleerdheid voorspelt, met niet-gelijksoortige meeningen over de godsdienst, en toch bezield door éénen in waarheid goddelijken geest.

Gelijk het met orakels veelal het geval is, wordt ook hier de taal van onzen ziener te duisterder, naarmate wij ze langer overwegen. Want als we vragen, welke *on-*

---

1) Kwetsend is het voor het godsdienstig gevoel van iederen geloovige, als hij de openbaring van Christus tegenover de leugens van het heidendom, *eene* ZUIVERDER *geloofsleer* hoort noemen. Tusschen waarheid en valschheid is een *absoluut* onderscheid; de waarheid is *zuiver*, de valschheid is *onzuiver*; en ten opzigte van *alle* waarheid is 't eene ongerijmdheid, ten opzigte der goddelijke waarheid, daarenboven nog eene godslastering, als men de waarheid *zuiverder* dan de dwaling, de geloofsleer van Christus *zuiverder* dan de oude fabelleer en wijsbegeerte noemt.

gelijksoortige meening en leer over de godsdienst de nieuwe godgeleerdheid in hare *eenheid van strekking* al hebbe op te nemen, dan beginnen we waarlijk te duizelen.

Laat ons eenige weinige voorbeelden kiezen, en daarbij op den voorgrond stellen, dat, van den eenen kant, de *Christelijke* geloofswaarheden nooit van de aarde zullen verdwijnen, en, van den anderen kant, „de eigenaardigheden der Groninger-godgeleerden" ook niet uit de toekomstige godgeleerdheid des Groninger-Professors zullen verbannen worden.

De Christenen gelooven als allereerste grondwaarheid, dat er een volstrekt onderscheid is tusschen God en mensch, een onderscheid der *naturen*, zoodat zij zich geene grootere godslastering kunnen denken dan die, waardoor de oneindig volmaakte natuur des Allerhoogsten verward wordt met de eindige en onvolmaakte natuur zijner schepselen. De Groningers denken er anders over, en in hunnen naam verklaart dezelfde Hofstede de Groot, dat „de mensch van Gods natuur is"; dat „er dus niet van eene goddelijke en eene menschelijke natuur, als *twee* naturen, kan gesproken worden" [1]).

Deze Groninger meening nu zal wel tot aan den jongsten dag der wereld toe, voor de meeste menschen eene vreeselijke godslastering blijven; en toch in de voorspelde godgeleerdheid der toekomst moeten zamenstaan met de leer der Christenen, dat de goddelijke en menschelijke natuur twee oneindig verscheidene naturen zijn.

Eene andere, niet minder gewigtige hoofdwaarheid in de leer over de godsdienst is: de Godheid en dus het

---

1) *De Groninger godgeleerden in hunne eigenaardighid.* Toespraak van P. Hofstede de Groot, bl. 45.

eeuwig bestaan van het Woord, den tweeden Persoon der Heilige Drieëenheid. — Het is wederom niet te denken, dat de Christenen deze leer ooit zullen verloochenen; en toch zal in de nieuwe godgeleerdheid van Prof. Hofstede de Groot ook een plaatsje moeten wezen voor de meening der Arianen, Groningers en andere loochenaars van de Godheid des Woords, die, gelijk de Professor zelf van zijne geestverwanten getuigt, „aan den Heer (Christus) niet een voorbestaan van eene onbegonnen *eeuwigheid* durven toeschrijven" [1]).

Nu derhalve is 't nog vlakke tegenspraak: *Christus is God van eeuwigheid*, en: *Christus is geen God en niet eeuwig*; maar in de toekomst zullen beide „ongelijksoortige meeningen" in „de éénheid van strekking" der nieuwe godgeleerdheid opgenomen worden.

Wederom gelooven de Christenen, dat de Heilige Geest de derde goddelijke Persoon is; de Socinianen, Groningers, enz. meenen, dat Hij „de geest, het leven, de mogendheid en kracht is, welke Godes is en van God door Christus in de menschheid wordt gebragt, om nu ook in haar te zijn; voor een *persoon* echter kunnen wij, zegt Hofstede de Groot, dien geest niet houden" [2]).

Is dit geloof der Christenen in strijd met de meening der Groningers? Zeker, in lijnregten strijd; 't is *ja* en *neen* over één en hetzelfde. Welnu, de Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid zal toonen, dat deze strijd in eene hoogere eenheid zeer goed kan worden opgelost.

Wij konden aan deze voorbeelden tallooze andere toevoegen, want alle geloofswaarheden worden door de Groningers geloochend; maar de weinige voorbeelden die we

---

1) T. a. p. bl. 163. 2) T. a. p. bl. 184.

kozen, zullen, vooral daar zij, naar ons inzien, punten van eenig belang betreffen, voldoende wezen om te begrijpen, wat leugengeest de „ééne in waarheid goddelijke geest" van Prof. Hofstede de Groot wezen moet, en welke afschuwelijke verwarring de Hoogleeraar van de hoogte zijns torens waarneemt, en als heraut aankondigt.

Ook mogen wij uit het tot hiertoe gezegde afleiden, dat die godgeleerdheid, met „niet-eenvormige en niet-gelijksoortige meening en leer over de godsdienst", en toch „ééne strekking", moeijelijk ingang zal vinden in de hoofden der menschen, zoolang minstens het gezond verstand niet naar andere werelden verhuist; — en ook, dat de Kerk der toekomst, die tot haar *ontstaan* de „uitstekende hulp" van zulke godgeleerdheid behoeft, wel in lengte van dagen het leven zal blijven wachten.

Den aard en de strekking der nieuwe godgeleerdheid, die de Groninger-Hoogleeraar in de verte der toekomst ziet opdagen, en, als geneesheer, aan het kranke menschdom ten heilmiddel aanbiedt, heeft hij ons doen kennen. Vervolgens worden de twee eigenschappen dier godgeleerdheid aangewezen en uitgelegd. Zij zal namelijk *Catholiek* en *Evangelisch* zijn.

I. *Catholiek* zal zij wezen in den dubbelen zin van dit woord, d. i. zoowel ten opzigte van den uitwendigen omvang als van de innerlijke kracht.

1. Zij zal beginnen met „de onderlinge vereeniging van alle Protestanten, zoodat de namen van Hervormden, Lutheranen en Doopsgezinden verdwijnen" (bl. 8), met al de overige namen, waaronder de tallooze en nog dagelijks vermeerderende afdeelingen en onderafdeelingen van het uiteenvallend Protestantisme bekend staan.

Er is dus hoop, dat het Protestantisme, hetwelk van zijn

oorsprong af, altijd gekenmerkt was door den onderlingen strijd zijner verschillende sekten, in de verre toekomst eene nooit gekende eenheid, die overigens lijnregt in strijd is met den aard en het formele beginsel van 't Protestantisme, in eigen boezem zie oprijzen. Waarlijk, de Hoogleeraar voorspelt wonderlijke zaken!

Als alle Protestanten zich in de eenheid der nieuwe godgeleerdheid de broederhand hebben toegereikt, zullen ook zij toetreden, „die zich nu reeds den naam van Catholieken geven". Voor deze is de taak uiterst gemakkelijk: zij hebben slechts hunnen naam een weinig te veranderen, en *Evangelisch* in de plaats van *Roomsch* te stellen (bl. 8).

't Is verbazend eenvoudig! en toch zoo waar! *Roomsch-Catholiek* met de aangewezene naamsverandering wordt *Evangelisch-Catholiek*!! Dat zulke naamsverandering tevens zou gepaard gaan met de verloochening der geopenbaarde waarheden, die den Katholiek dierbaarder zijn dan het leven, — dit is eene kleinigheid, welke de Hoogleeraar natuurlijkerwijze over het hoofd ziet.

Allen dan, die zich nu Christenen noemen, staan reeds in godsdienstige eensgezindheid geschaard onder de ééne vaan der Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid. Nog meer heil echter en nog grooter vereeniging voorspelt de verziende wachter op den toren. Hij „neemt waar en onderscheidt wat nadert"; en ziet! daar komen de Mohamedanen, en met een tooverslag zijn zij in Evangelisch-Catholieke godgeleerden herschapen. „Zij zullen, zoo luidt het profetenwoord, den éénen volmaakten Zoon van God, Jezus Christus, *boven* hunnen *prijzenswaardigen* Profeet stellen" (bl. 8), en — 't is volbragt. Van bekeering, van afzwering hunner dwalingen, van geloof

of doopsel wordt geen enkel woord gerept. Behoudt uwen profeet, want hij is *prijzenswaardig*, zal de „heraut" der nieuwe godgeleerdheid hun toeroepen, maar stelt Christus slechts *boven* [1]) hem, en gij zijt van de onzen. Op gelijke wijze moeten „de Joden den waren Messias *boven* Mozes plaatsen en de Heidenen, in plaats van afgodsbeelden, het volmaakte beeld van God in Christus vereeren" (bl. 9).

En hiermede is de groote zaak afgedaan en zonneklaar getoond, hoe eens *alle* menschen *Evangelisch-Catholieke* godgeleerden zullen zijn.

Wat zal dan de godsdienst van al die onderling vereenigden wezen?

Het zoogenaamde Christendom der Groninger-school, en de volstrekte loochening van alle geloofswaarheid. Want de voorspelde *Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid* is niets anders.

Zullen de Protestanten met alle sekten, die dezen naam gemeen hebben, zullen Joden en Mohamedanen en Heidenen, en al wie nog buiten de Kerk van Christus ronddwalen, eens éénen God en éénen Verlosser aanbidden, eens ééne kudde zijn onder éénen Herder? Dat is de bede onzer geloovige hoop. Maar die eenheid zal de eenheid wezen van ÉÉN GELOOF; niet de hersenschim, die de Groninger-Hoogleeraar zich in de toekomst voorspiegelt; niet de *loochening* van alle geloofswaarheid,

---

1) Deze voorstelling is nog meer ergerlijk dan die, welke wij bl. 185 deden opmerken. Mohamed *prijzenwaardig* en Christus *boven* hem! Wat vergelijking is er tusschen Christus en Mohamed? Verfoeijenswaardig en doemwaardig is de leugenprofeet der zevende eeuw, en gevloekt moet zijne gruwelleer. Maar wie hem een *prijzenswaardig Profeet*, ofschoon beneden Christus, kan noemen, verloochent den Christus.

waardoor eene godgeleerdheid zou ontstaan „niet eenvormig en niet gelijksoortig in meening en leer over de Godsdienst"; waardoor *alle* menschen ééne godsdienst zouden belijden, omdat *niemand* meer aan geopenbaarde waarheid zou gelooven.

De Groninger-school immers wil van geene *geloofs*-waarheid, van geene *geloofs*leer hooren, en dezelfde Hofstede de Groot, die hier de rol speelt van „heraut" der nieuwe godgeleerdheid, verklaart in naam der Groningers: „over eene leer, welke de Christen moet gelooven, spreken wij niet"; hij zegt ronduit, dat het voorwerp des Christelijken geloofs *niet is eenige leer, welke ook*, dat gelooven *niet is* aannemen op gezag; hij noemt alle geopenbaarde bovenredelijke waarheid zonder omweg eene *ongerijmdheid* [1]).

Als dus de menschen *alle* goddelijke waarheid zullen verworpen hebben, als zij hoegenaamd niets meer *gelooven*, dan zullen zij *Evangelisch-Catholieke* Godgeleerden, dat is, ongeloovige Rationalisten, zijn.

Zietdaar de „zeer heugelijke gebeurtenis", die „de wachter op den toren" in de verte reeds waarneemt, die „de heraut" aankondigt! Zietdaar ook het redmiddel, dat de geneesheer aan het kranke menschdom aanbiedt en voorschrijft!

Hij zal echter de goddelijke belofte van Christus, die ons verzekert, dat de door Hem geopenbaarde waarheid nimmer verloren gaat, niet tot leugen maken; en tegen het onfeilbaar woord van den Godmensch vermag geene ijdele voorspelling van een Groninger-Hoogleeraar.

2. De Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid der toe-

---

[1]) T. a p. bl. 134, 141.

komst, is ook *Catholiek* door hare inwendige kracht en voortreffelijkheid, ten opzigte van de rede, hun gemoed en den wil.

De rede zal zij doen berusten „in dat gezond en zuiver begrip en denkbeeld van God, van den mensch, en van des menschen verbindtenis met God, welke die Godgeleerdheid geeft." O ja, want zij leert, dat God en mensch van eene en dezelfde natuur zijn; en zuiverder „begrip en denkbeeld" kan de rede over God en mensch onmogelijk bezitten. En hoe onwaardeerbaar zoet zal de rust wezen eener rede, die alle waarheid, welke zij zelve niet begrijpt, voor *ongerijmdheid* mag uitkrijten!

Aan gemoed en wil brengt de nieuwe godgeleerdheid onbesefbaar nut aan. — Wij hebben, om ons hiervan te overtuigen, slechts aan een tweetal stellingen dier godgeleerdheid, die nu reeds stellingen der Groninger-school zijn, te herinneren. „In het Christendom, zegt Prof. Hofstede de Groot, komt het niet aan op geloof aan eene leer of *voorschrift*" [1]; en wie toch voor de overtredingen van Christelijke voorschriften beducht mogt wezen, en meenen dat het wél daarop aankomt, en dat daarvan, volgens Christus' woord, zijn lot in de eeuwigheid afhangt, hij ontvangt nú van de Groninger-school, en zal in de toekomst van de Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid de geruststellende verzekering ontvangen, dat die eeuwigheid zoo verschrikkelijk niet wezen zal, daar Gods liefde „den grond legt der hope, dat eenmaal alle, alle zonde zal vernietigd en *alle zondaren heilig en zalig* zullen worden" [2].

---

1) T. a. p. bl. 143.
2) T. a. p. bl. 131.

Ontzaggelijk groot is dus de inwendige kracht der nieuwe godgeleerdheid, die hare volgelingen ontheft én aan den pligt der onderwerping des verstands aan het *geloof*, én aan de vrees voor eene rampzalige eeuwigheid!!

Ten slotte verzekert de Hoogleeraar, dat „niet alleen beschaafden, geleerden en aanzienlijken, de voortreffelijkheid en werkzaamheid dezer Godgeleerdheid diep gevoelen, maar onbeschaafden, mannen en vrouwen, kinderen en grijzen, rijken en armen, haar ook gevoelen zullen en in zich ervaren" (bl. 9).

Dit heet, gelijk men het noemt, rekenen buiten den waard. Waartoe sommige, zich noemende geleerden ook kunnen vervallen: in het groote meerendeel der menschen zijn twee voldoende waarborgen tegen de algemeene werking der nieuwe godgeleerdheid: de behoefte aan geloof, en het gezond verstand.

Het schijnt dan ook, dat de Hoogleeraar zelf voelde, dat hij een weinig te stout geprofeteerd had; althans zegt hij: „Uwen glimlach zie ik, en ik hoor reeds twijfelingen van wijze menschen. — [Waarlijk, hunne *wijsheid* is niet groot als zij nog slechts *twijfelen*!] — Gij houdt ons een verdichtsel voor, zeggen zij" (bl. 10).

En dan laat hij met allen mogelijken klem volgen: „Neen, Toehoorders! het is geen verdichtsel! Wat ik zeg, is waar en zeker" [1]). En na zulke betuiging buigt ieder het hoofd, en herhaalt hij met den redenaar: neen, het is geen verdichtsel; wat hij zegt, is waar en zeker.

Maar als de uitkomst eens bewees, dat het wél een

---

1) Op bl. 19 durft hij zelfs van de toekomstige zamenstemming der menschen in zijne nieuwe godgeleerdheid, verklaren: „De almagtige God is het, die haar wil".

verdichstel is? Ook daartegen wapent zich de profeterende Hoogleeraar; zeer voorzigtig houdt hij een slag om den arm, en zegt, dat „noch wij, noch onze kinderen, maar alleenlijk de *nog ver verwijderde* nakomelingen de uitkomst en waarheid dezer verwachting zullen kunnen waarnemen en ervaren" (bl. 10).

II. Het wordt tijd dat de Hoogleeraar de andere hoofdeigenschap der nieuwe godgeleerdheid in het licht stelle. Zij is ook *Evangelisch*, dat wil zeggen: „uit het Evangelie geput en met den geest des Evangelie's doortrokken" (bl. 10).

De naaste en eenige vraag, die wij hier te doen hebben, is deze: wat moeten wij door Evangelie verstaan? en om op die vraag, volgens den geest van den „heraut" der toekomstige godgeleerdheid, te antwoorden, moeten wij Evangelie in den zin der Groninger-godgeleerden opvatten.

Op de eerste plaats hebben we te onderscheiden tusschen den *Bijbel* en het *Evangelie*; want, zegt de Hoogleeraar uitdrukkelijk, „ik noem haar (de nieuwe godgeleerdheid) *geen Bijbelsche.*" De Bijbel namelijk is voor de Groningers niet Gods woord, maar „de verzameling dier Heilige Schriften, waarin wij Gods woord rein en onvervalscht kunnen vinden" [1]). — *Kunnen* vinden; mits men goed, op de wijze der Groningers, zoeke. — De toekomstige godgeleerdheid wordt dus, zonder bijbelsch te zijn, toch „uit de heilige Bijbelschriften getrokken, en aan den *voornamen* inhoud des Bijbels ontleend."

Wat is dan de *voornamc* inhoud des Bijbels?

Er moet „bepaald onderscheid worden gemaakt, leert

---

[1]) T. a. p. bl. 59.

Prof Hofstede de Groot, vooreerst tusschen *Bijbel* en *Gods Woord*, en weder tusschen het Woord Gods tot Abraham of Mozes of Gideon geschied, en dat, 'twelk tot ons wordt gerigt, of het *Evangelie*. — Dit Evangelie is ook hoofdzaak" en de voorname inhoud, de kern des Bijbels. Verder zegt de Hoogleeraar, dat de Groningergodgeleerden zich in hunne behandeling des Bijbels zeer vrij gevoelen. Die vrijheid openbaart zich langs verschillende wegen. Vooreerst weigeren zij „om bewijsplaatsen uit het Oude Verbond aangehaald, te laten gelden voor de *Christelijke* waarheid"; „Gods woord tot Abraham of Mozes of Gideon geschied, is immers *bepaald onderscheiden* van dat, 'twelk tot ons wordt gerigt."

Vervolgens ontzeggen de Groningers ook aan de schrijvers van het Nieuwe Testament de onfeilbaarheid; want, zegt altijd Prof. Hofstede de Groot, wij „keuren de uitdrukking af, dat de Bijbelschrijvers, of althans de Apostelen, *onfeilbaar* zouden zijn." Daaruit volgt dat de Groningers er toe gebragt worden, „om vergissingen en dwalingen in bijzaken, ook van 's Heeren geschiedenis en van de opvatting van zijn doel, bij de Apostelen *mogelijk* te achten"; — dat zij rondweg verklaren, dat *Christelijke* en *Apostolische* leer niet hetzelfde is; — dat zij niet terugschrikken voor de veronderstelling, dat deze of die Bijbelboeken onecht en niet geloofwaardig zouden zijn. Want, al ware dit zoo — ofschoon het niet zoo is, — „met één Bijbelboek, of ook met vier en acht, valt Hij niet, die leefde en leeft, werkte en werkt."

Uit dit alles wordt door de Groningers het besluit getrokken, dat het een laag en eenzijdig standpunt is, waarop zij staan, die meenen dat men eenvoudig moet berusten in het uiterlijk gezag VAN JESUS en zijne ge-

zanten, en hunne woorden — ook de woorden van Jesus! — alleen omdat zij de hunne zijn, voor waarheid moet aannemen. „De schriften, zegt Hofstede de Groot, zijn ons wel oorspronkelijke getuigenissen van Christus, maar niet om onze zielen met eenig gezag te beheerschen" [1]). Uit het hier aangehaalde kan nu iedereen gemakkelijk de vraag beantwoorden, wat voor de Groninger-school de voorname inhoud des Bijbels is, en in welken zin de Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid een *Evangelische* wezen zal. Om het eenvoudig weg te zeggen, is dit Evangelie niets anders dan hetgeen laatdunkendheid en willekeur goedvinden in den Bijbel te lezen; bijv. de loochening der H. Drieëenheid, der Godheid van Christus, der persoonlijkheid des H. Geestes, der plaatsbekleedende voldoening door Christus' offerdood, der noodzakelijkheid des doopsels, der rampzalige eeuwigheid, der onfeilbaarheid van de Apostelen, der onzondigheid van Christus zelven.

Zietdaar eenige leerstukken uit het Evangelie der toekomstige godgeleerdheid! En zulke verloochening van alle geopenbaarde waarheid zou eens de toehomst der wereld zijn? Zulke „Godgeleerdheid zal vroeg of laat zeker overal ontstaan"??

De Hoogleeraar verzekert het. Hij voelt zich geroepen om „zeker te hopen, vast te vertrouwen en luide uit te spreken dat deze Godgeleerdheid komen zal" (bl. 21). Zelfs beroemt hij zich op dat vertrouwen. „In twijfelachtige en onzekere zaken te hopen, is de eigenschap van een grooten geest", zegt hij; en zeker geldt deze lofspraak op de eerste plaats den „heraut" dier hope zelven.

---

[1]) T. a. p. bl. 60, 61, 62, 143, 145, 146.

Maar de Hoogleeraar weet toch zelf wel, dat hopen niet *immer* „de eigenschap van een grooten geest" is. Er zijn er, die hopen op de vervulling van droombeelden, waarin ieder gezond hoofd louter dwaasheid ziet; er zijn er, die hopen op eene toekomst, voor welker denkbeeld alleen het godsdienstig gevoel van iederen geloovige terugbeeft, als voor eene godslastering. Zulk hopen is niet de eigenschap van een grooten geest.

En tot verwerkelijking zijner hoop spant de Hoogleeraar alle krachten in; en allen, bijzonder de Nederlanders, smeekt hij „om aan de Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid der toekomst de behulpzame hand te bieden" (bl. 26). Want het Nederlandsche volk schijnt hiertoe door God zelven uitverkoren [1]); in de Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid hebben vele beroemde Nederlanders behagen gevonden, onder anderen, Hugo de Groot [2]). „Die Godgeleerdheid werd gedurende drie eeuwen, door ijverzuchtige en haatdragende Lutheranen en Calvinisten, hier te lande onderdrukt en in hoeken weggedrongen" (bl. 26); maar nu is haar tijd gekomen.

Wat nu zullen wij zeggen over dit alles? over de hoop, de pogingen, de voorspellingen van den Groninger-Hoog-

---

1) Eene andere, meer eervolle getuigenis over datzelfde volk lezen wij op bl. 5: 't is zeker „dat de liefde voor de Godsdienst hier te lande veel dieper en sterker is, dan die voor den Staat en het Vaderland zelf." Bevreemdend is het evenwel, dat wij onmiddellijk na die getuigenis deze woorden lezen: „*Dit alles prijzen wil ik niet*".

2) Over dezen beroemden man, over zijn „behagen", niet in de Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid van de Groninger-school, maar in de waarheid van het Katholiek geloof, tot hetwelk hij terugkeerde, raadplege men het werk van Prof. C. Broere: *Terugkeer van Hugo de Groot tot het Katholiek geloof.* 's Hage bij Gebr. van Langenhuysen. 1856.

leeraar, den „heraut" der Evangelisch-Catholieke Godgeleerdheid??

Slechts een enkel woord. Even onmogelijk als het is dat de wereld van God worde losgerukt, even onmogelijk zal de goddelijke waarheid ooit aan die wereld worden onttrokken. De geest des bedrogs, die een leugenaar is van den beginne af, heeft onophoudelijk gedurende de achttien eeuwen, die de Kerk van Christus zag voorbijgaan, pogingen aangewend om altijd nieuwe dwalingen te verspreiden en het goddelijke licht, dat de wereld overschijnt, uit te dooven. Maar nooit heeft hij zijn helsch doel kunnen bereiken. De Kerk bewaarde en predikte altijd *de waarheid*, en die waarheid schitterde altijd in helderder glans, naarmate de nacht des ongeloofs en der dwaling zwarter en schrikwekkender was. De toekomst zal dat verleden van achttien eeuwen niet logenstraffen. De Kerk blijft de waarheid bewaren, zij blijft haar luide en ten aanhoore der geheele wereld prediken; en in vertrouwend gebed wacht zij den dag der overwinning af, waarop allen, die nu nog in dwaling en ongeloof eene nimmer te vinden rust zoeken, die waarheid omhelzen, en juichen zullen in haar onsterfelijk en zaligmakend licht.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE HOUDING DER AMERIKAANSCHE PROTESTANTSCHE SYNODEN IN DE KWESTIE VAN DE EMANCIPATIE DER SLAVEN.

Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford geeft ons in *De Recensent*, in een artikel over de Afschaffing der slavernij in Nederlandsch West-Indië, het volgend afkeurend vonnis over de houding der Protestantsche Kerk omtrent die groote vraag van den dag te lezen: ... „De voorstanders eener trapsgewijze emancipatie in de Vereenigde Staten, verlangen aanvankelijk niets dan dat aan de slaven het regt worde toegekend, om bij den regter eene klagt wegens geleden onregt in te dienen, om als getuige in regten te mogen worden gehoord, om onderwijs te mogen genieten, en dat de gezinnen niet mogen worden gescheiden. In de vrije Amerikaansche Republiek worden die regten aan den slaaf bepaald ontzegd, en worden zelfs strenge straffen bedreigd tegen hen, die een slaaf zouden willen onderwijzen, of hem de vrijheid schenken, of een weggeloopen slaaf herbergen — *omdat daardoor het volstrekte meesterschap van den vrije over den slaaf schade zoude kunnen lijden.* Ja, de Kerk verlaagt er zich door aan dat alles openlijk haar zegel te hechten, door plegtig te verklaren, dat de slavernij niet strijdt met het Christendom en den geest van het Evangelie. door het openlijk uit te spreken, dat de zaak der emancipatie in het allerminst niet behoort tot het gebied der Kerk, en door aan de bedienaren der godsdienst te verbieden, zich daarmede op eenigerlei wijze in te laten." — „Zie - voegt de schrijver in een noot er aan toe - in de bijlagen achter Mrs. Beecher Stowe's „Dred", hoe de Synoden der beide groote Amerikaansche gezindten, na aanvankelijk meer of min bepaald abolitionnist te zijn geweest, zich langzamerhand, en ten einde niet de eene ten profijte der andere haar gezag en invloed in de Zuidelijke Staten zou zien afnemen, beide sterker en sterker voor het behoud der slavernij en voor de niet-inmenging der Kerk in de kwestie der

emancipatie hebben verklaard. Het is waarlijk betreurenswaardig uit die officiële stukken, hier weder uit de niet weêrsproken „Keyto Uncle Tom's Cabin" overgenomen, te zien, tot welke drogredenen die kerkelijke ligchamen de toevlugt moesten nemen, om toch niet al te duidelijk te doen zien, dat hun voornaamste streven was aan de slavenhouders niet te zeer te mishagen en daardoor het gezag *hunner* gezindte mogelijk in de waagschaal te stellen, en welke middelen van dwang tegen eene beter, meer christelijk gezinde meerderheid werden aangewend."

SPROKKELINGEN.

EEN STAALTJE VAN ENGELANDS INWENDIGEN TOESTAND. — Welke is de ware eigenlijke toestand van Engeland? Op die vraag, welke *de Telegraaf* zich zelven doet, antwoordt hij met de volgende cijfers:

„Wij hebben reeds gezegd, dat men dit oogenblik te Londen 150,000 (rondzwervende) arbeiders telt zonder werk.

„Behalve dit getal, zijn er op dit pas in de armenhuizen opgesloten 51,586 personen van beiderlei geslacht; 10,000 dezer zouden in staat zijn van te werken. In die huizen zijn in 1856 niet minder dan 12,770 *onechte* kinderen geboren."

En dat is nu die hooggeroemde Protestantsche model-staat, dat zoo zedeloos, zoo diep verzonken Groot-Britannië! 'twelk nog wel aanspraak maakt, zich aan andere volken ten benijdenswaardig toonbeeld te stellen. En dit is nog maar één enkel staaltje! helaas! *ex uno!*....

GETAL MORMONEN. — Het aantal der volgelingen dezer afschuwelijke sekte bedraagt thans, naar geloofwaardige statistieken, 126,000. Engeland prijkt onder dat cijfer met 32,000 zijner inwoners; 94,000 zijn aldus verdeeld: 5000 in IJsland en Denemarken; 1000 in Duitschland en Zwitserland; 500 in Frankrijk; 500 in 't overige van Europa, en 't verdere in Amerika. — De eerdienst der polygamie en van het despotisme vindt, gelijk men ziet, in de Protestantsche landen hare meeste aanhangers.

DE EENIGE MIDDELAAR.

(TER BEANTWOORDING DER TWEE BRIEVEN VAN DR. J. C. ZAALBERG [1].)

III.

DE TOEPASSING DER VERLOSSING VAN CHRISTUS, DEN EENIGEN MIDDELAAR.

Het grootste deel der taak, die ik ter beantwoording der *Brieven* van den heer Zaalberg op mij nam, heb ik, volgens het voorgestelde en vroeger opgegeven plan, reeds volbragt.

Van twee kanten is de leer der Katholieke Kerk over het Middelaarschap van Christus, met eenige uitvoerigheid en, naar ik meen, met eenvoudige duidelijkheid blootgelegd; zij werd meestal geput uit bronnen, wier

1) Ingezonden door Prof. J. C. H. Muré. — Door de uitgebreidheid der eerste hoofdartikelen onzer vorige afleveringen, is dit slotartikel eerst nu kunnen geplaatst worden.

gezag afdoende is, waar het er op aan komt om met juistheid te doen zien, wat door de Kerk als geloofswaarheid geleerd en gepredikt, wat door alle Katholieken vastelijk geloofd en zonder eenigen twijfel als Goddelijke waarheid aangenomen wordt.

Den Middelaar Jesus Christus beschouwden we én in zijn Persoon, én in de Verlossing, welke Hij in zijn sterfelijk leven volbragt; en van beide beschouwingen was de slotsom: dat Christus, volgens Katholieke leer, de éénige Middelaar is tusschen God en de menschen. In zijn Persoon is Hij de eenige Middelaar, omdat Hij alléén *God en mensch* is, omdat dus in zijn Persoon alléén de verhevene bemiddeling tusschen God en de menschen is tot stand gekomen. In zijn werk op aarde is Hij de eenige Middelaar, omdat Hij alléén in staat was en in staat kon zijn, de oneindig verhevene daad te verrigten, die, volgens Gods eeuwigen en onveranderlijken wil, de verzoening van God en de wereld bewerkte.

Gelijk wij, van de eene zijde, deze beide waarheden als geloofsleer der Katholieke Kerk voorstelden en bewezen, zoo toonden wij, van de andere zijde, hoe de heer Z deze waarheden verloochent; en, wat bovenal in het oog moest gehouden worden, wij wezen in die verloochening altijd het onvermijdelijke gevolg aan van de verwerping der hoofdwaarheid des ganschen Christendoms, der Godheid van Christus.

De beschuldigingen, door den schrijver der *Brieven* tegen de Katholieke Kerk en leer ingebragt, bewezen we gedeeltelijk valsch, gedeeltelijk ongerijmd te zijn; en meestal lieten we aan het gevoel onzer lezers de beantwoording over der vraag: wat moet men denken over den man, die aan de Katholieke Kerk verduistering des

Middelaars verwijt, terwijl hij zelf dien Goddelijken Middelaar op de verregaandste en ergerlijkste wijze verkleint en miskent, ja, door het loochenen zijner Godheid, geheel wegcijfert.

In deze derde afdeeling hebben wij Christus, den Middelaar te beschouwen, gezeten aan de regterhand des Vaders, waar Hij, gedurende den loop der eeuwen tot den jongsten dag toe, de eenige Verlosser, de eenige Middelaar Gods en der menschen is.

Dat nu Christus in zijne hemelsche heerlijkheid door de Katholieke Kerk als éénige Middelaar wordt erkend, volgt noodzakelijk uit de leer dier Kerk, die we in de twee vorige afdeelingen ontwikkelden.

Want in den hemel is Hij geen ander Persoon geworden. Hij is dáár en blijft dáár in eeuwigheid de Godmensch, dat is, de ééne Goddelijke Persoon die God en mensch is. Werd Hij dan de Middelaar, toen Hij bij zijne menschwording de menschelijke natuur aannam, — Hij blijft *in dien zin* de Middelaar, omdat Hij de eenmaal aangenomen menschelijke natuur in eeuwigheid niet meer aflegt.

En is Hij in den tweeden zin onze Middelaar omdat Hij ons verloste: dan is het louter ongerijmdheid, als men ooit van een anderen Middelaar, die met Hem gelijk staat, ging spreken; immers zouden er dan meerdere Middelaars en toch slechts één Verlosser zijn; — immers zouden we dan, gelijk ik vroeger bewees, geene zaligheid kunnen vinden dan in den *éénen* Verlosser Jesus Christus, en toch door een *anderen* middelaar tot God kunnen gaan; — immers zouden we dan met de Katholieke Kerk het woord van den Apostel Petrus moeten herhalen: er is onder den hemel geen andere naam, waarin wij moeten

zalig worden, aan de menschen gegeven [1]), dan de naam van den Middelaar Jesus Christus; en wederom zou, volgens den heer Zaalberg, die Kerk ons leeren, dat Christus zijn werk als Heilaanbrenger *in den hemel* deelt met anderen (bl. 88).

Van zulke *ongerijmdheid* nu, van het erkennen namelijk van *meerdere*, op ééne lijn met Christus staande, middelaars in den hemel, terwijl er toch slechts één Verlosser is, beschuldigt de heer Z. herhaaldelijk de Katholieke Kerk. „Voor Rome, zoo lezen we bl. 88, is Christus, ja in twee zinnen *wél*, althans zooals het heeten moet, maar in een derde even groot en gewigtig opzigt *niet* de *éénige Middelaar*." De heer Z. zegt er zelfs uitdrukkelijk bij, dat hij de Kerk, Kerkvaders en Katholieke godgeleerden, van eene *ongerijmdheid* beschuldigt, dat hunne leer *onzin* is. Met zekere kwalijk verborgene vreugde rigt hij die beschuldigingen van *onzin* en *ongerijmdheid* tegen mannen die door hunne tijdgenooten bewonderd werden en wier roem reeds eeuwen heeft overleefd. Tegenover mannen als Bossuet, Petavius, Bellarminus, Bernardus plaatst zich Dr. Zaalberg op eene ontzettende hoogte; uit die hoogte ziet hij met laatdunkendheid op hen neder en werpt hij hun verwijten toe, die *hun* niet mogen toegevoegd worden, en die niet passen in *zijnen* mond [2]). Deze handelwijze nu van den heer Z. moge zeer wel overeenkomen met den ligtzinnigen toon, die zijn vlugschrift kenmerkt en die reeds

---

[1]) Act. Ap. IV, 12 verg. met Conc. Trid. Sess. V, can. 3.

[2]) Zoo bijv. bl. 153: „Met eenen glimlach van medelijden, — voor dien van spot was de zaak te ernstig — heb ik vooral Bellarmino's zonderlinge sprongen op dit punt gadegeslagen."

meermalen werd afgekeurd; maar als de schrijver met minder hartstogt en met meer beradenheid was te werk gegaan, en zich zelven somtijds de vraag had gesteld: wie ben ik dan toch, dat ik zóó durf spreken, over mannen, die de geheele wereld groot en verheven noemt? — hij zou zich misschien, althans onder dit opzigt, een weinig bedwongen hebben, en zijn geschrift hadde één ergerlijk gebrek minder.

De Katholieke Kerk erkent Christus onder *alle* opzigten als den Middelaar Geen Katholiek mag, als hij met de oogen des geloofs doordringt tot in den hemel en Jesus Christus aanschouwt in zijne heerlijkheid, iemand anders met Hem gelijkstellen, behoud en zaligheid hopen door iemand anders dan door Christus alléén; want Christus is *ook in den hemel* oneindig verheven boven alle anderen; Christus blijft *ook in den hemel* onze eenige Verlosser.

Nooit kunnen wij, leert de Kerkvergadering van Trente, geregtvaardigd worden, tenzij wij in Christus worden herboren; en in die wedergeboorte wordt de genade, waardoor wij regtvaardig worden, ons *door de verdiensten van Christus* medegedeeld [1]). Geen zaligheid nu zonder regtvaardigmaking; geen regtvaardigmaking zonder de Goddelijke genade; geen genade dan door Christus. En dit geldt voor *alle* menschen, die ooit geleefd hebben of ooit zullen leven tot aan den laatste der dagen [2]); voor *allen* is Christus, in den strengsten en meest eigenlijken zin, de éénige Middelaar.

Hoe komt het dan, dat de heer Z. dit leerstuk der

---

1) Conc. Trid. Sess. VI, cap. 3.
2) Cat. Rom. P. I, art. V, n. 10.

Katholieke Kerk zoo stoutweg uit het stelsel dier Kerk tracht uit te rukken? Hoe kan hij eene waarheid, die ieder Katholiek verpligt is te gelooven, en die de grond is onzer hoop, als door ons miskend en verworpen voorstellen?

Want dat doet hij, en met meer dan gewone stoutheid. „Rome gelooft werkelijk niet aan eenen éénigen Middelaar", zegt hij bl. 75. De Katholieken, die verklaren dat zij wél aan den éénen Middelaar gelooven, maakt hij tot leugenaars, of, wat nog erger is, tot snoode huichelaars, die „voortgaan zich Roomsch-Katholi*eken* te blijven *noemen* zonder Roomsch-Katholi*ek* te *zijn*" (bl. 81). Is deze beschuldiging van den heer Z. enkel aan kwade trouw toe te schrijven, en sprak hij deze onwaarheden uit, terwijl hij zelf wist, dat het onwaarheden waren?

Hij heeft in zijne *Brieven* te dikwerf, met een beroep op God zelven, en met eene soort van eed, verklaard, dat hij niets dan „*reine waarheid*" sprak; wij zullen daarom op de gestelde vraag liever niet antwoorden. — En ook, 't is nog mogelijk, dat in *zijne* oogen de meest valsche beschuldigingen eenen schijn van waarheid hebben.

De heer Z. maakt zich immers, gelijk wij vroeger aantoonden, aan de ergste miskenning van den Christus schuldig, door de Godheid des Middelaars, en dus zoowel de verhevenheid zijns Persoons, als de oneindige waarde zijner verlossingsdaad te loochenen. Oók in de *hemelsche heerlijkheid*, óók in de toepassing der eens volbragte Verlossing, is dus de Christus voor den heer Z. niet wat Hij is voor de Katholieke Kerk en voor alle Christenen, die Hem als God aanbidden, gelijk wij nog nader zullen bewijzen. Nu ziet hij, zooals hij bl. 75 zegt, in de Katholieke Kerk anderen, priesters en

Heiligen, als tusschenpersonen staande tusschen ons en God; hij vergelijkt die tusschenpersonen met *zijnen* middelaar; bevindt dat zij, en dit willen wij hem wel toegeven, met *dien* middelaar gelijk staan, en besluit dan, dat óók de Katholieke Kerk hen met den Middelaar, dien *zij* in Christus erkent, gelijk stelt. Zulke redenering echter en zulk besluit is even ijdel als valsch.

Als wij Katholieken eerst den Christus verlaagden tot den rang der eindige wezens, en zijn Middelaarschap tot een eindig, onbestemd iets vernederden; als wij van zijnen Persoon en van zijn werk hetzelfde lage denkbeeld hadden, wat de heer Z. daarvan heeft, en dan toch nog vasthielden aan de leer der Kerk over priesterschap en Heiligenvereering: — dan zou er in waarheid van verduistering des Middelaars door de Katholieken kunnen gesproken worden; dan zou de beschuldiging van den heer Z. even gegrond zijn als zij nu ongerijmd is [1]).

De beschuldiging wordt (bl. 75) in weinige woorden uitgesproken: — „Rome gelooft werkelijk niet aan eenen éénigen Middelaar. — B. B. staan hier niet uwe Priesters, staan dáár niet uwe Heiligen, staat ginds niet bóven die allen Maria, als zoovele levende bewijzen, voor mijne beschuldiging?"

De Katholieke Kerk zal dus het Middelaarschap van Christus, die, gezeten aan de regterhand des Vaders, zijne Verlossing toepast, verloochenen door hare leer over het priesterschap en door hare vereering der Heiligen.

---

1) Wat ik hier slechts even aanstip, ontwikkelde ik vroeger met meer breedvoerigheid, vooral bl. 212 vv. en 225 vv. (in 't vorige Deel van *de Katholiek*).

Om aan deze stelling eenigen schijn van waarheid te geven, begint de heer Z. met een langgerekt betoog (bl. 76 vv.), dat de naam *middelaar* in de Katholieke Kerk ook aan anderen dan aan Christus, bepaaldelijk aan priesters en Heiligen wordt gegeven.

Dit nu erkennen wij gaarne. De heer Z. had waarlijk niet verscheidene bladzijden behoeven te schrijven en met zooveel ophef Bellarminus en Petavius aanhalen, om te bewijzen, wat niet in 't minst bewijs behoefde, wat waarschijnlijk bij elken Katholieken schrijver, die van Priesterschap en Heiligenvereering gewaagt, te lezen staat; wat ook door den Eerw. heer Frentrop (*Leerrede*, bl. 13) en door mij (bl. 17) zonder „kennelijke aarzeling" was gezegd. Die *naam* van middelaar behoort dus niet uitsluitend aan Christus toe [1]). Maar wat volgt daaruit?

Hetzelfde wat volgt uit de plaatsen der H. Schrift, waar de naam *goden* aan menschen door God zelven wordt gegeven; hetzelfde wat volgt uit verscheidene Bijbelplaatsen, waar de naam *Christus*, *gezalfde*, aan menschen wordt toegekend [2]). Zeker toch zal niemand, ook de heer Z. niet, dwaas genoeg zijn, om in die plaatsen der

---

1) Als de heer Z. bl. 77 zegt. dat door Bellarminus niet slechts de naam van Middelaar, maar ook de „de waardigheden en titels, *welke de heerlijkheid van Christus uitmaken*, aan de Heiligen worden toegekend," dan moet ik herinneren aan hetgeen ik vroeger (bl. 219) zeide, dat de Katholieken, en derhalve ook Bellarminus, in de „waardigheden en titels", welke, in den zin des loochenaars van Christus' Godheid, *de heerlijkheid van Christus uitmaken*, slechts heiligschennis kunnen zien.

2) Deze plaatsen zijn talrijk. David wordt zeer dikwijls de Christus, dat is, de gezalfde des Heeren geheeten; zelfs wordt de Heidensche koning Cyrus de Christus Gods genoemd (Is. XLV, 1). *Christus* namelijk beteekent volgens het Grieksch, wat *Messias* volgens het Hebreeuwsch, en *Gezalfde* in onze taal te kennen geeft.

H. Schrift eenige miskenning van God en van Christus te zien. Zeker zal niemand daaruit willen afleiden, dat de Bijbel niet éénen God, niet eenen éénigen Christus erkent.

Maar waarom wil dan de heer Z. zijne lezers wél wijs maken, dat de Katholieke Kerk den Middelaar miskent, door anderen middelaars te noemen?

Waar wij over de Goddelijke volmaaktheden en werkingen spreken, bedienen wij ons meestal van woorden, die een eindigen zin hebben, en in hunne gewone beteekenis eindige volmaaktheden en werkingen te kennen geven Wij noemen Christus den *Verlosser;* maar in duizend gevallen kan een mensch, een Heilige, een engel, *verlosser* wezen, en te regt den naam van verlosser dragen. Maar is daarom Christus niet geheel alleen de geheel éénige Verlosser? Zeker ja, want Hij is Verlosser in eenen zin, waarin niemand anders dan Hij alléén Verlosser is of wezen kan. Ja zelfs is de hoogheilige naam Jesus, in welken alle knieën gebogen worden [1]), niet de naam van den menschgeworden God alleen; ook anderen hebben dien gedragen. Wat meer is: de naam van Osee, den zoon van Nun, die, als opvolger van Moses, het werk van de verlossing der Israëlieten voortzette, werd door Moses bepaaldelijk in den naam *Josue* of Jesus veranderd [2]). Wat schrijven wij niet aan tallooze voorwerpen en personen de eigenschap *goed* toe? Zelfs is de lof, dien wij iemand geven, door hem *een goed man* te noemen,

---

1) Phil. II, 10.

2) Num. XIII, 9, 17. De H. Lucas laat dezen Josue door den martelaar Stephanus bepaaldelijk *Jesus* noemen (Act. Ap. VII, 45); vgl. ook. Hebr. IV, 8. *Josue, Jesus* beteekent volgens 't Hebreeuwsch *redder, verlosser*; en onzen Zaligmaker is die naam gegeven, omdat Hij zijn volk verlossen zou van hunne zonden (Matth. I, 21).

zoo hoogverheven niet. En toch lezen wij Marc. X, 18, dat Jesus aan een jongeling, welke Hem „goede meester" had geheeten, ten antwoord gaf: „niemand is goed, behalve één, God" [1]).

Er zijn dus *vele* gezalfden en toch is er slechts *één* Gezalfde, *één* Messias, *één* Christus. Er zijn *vele* verlossers, en toch aanbidden we slechts *éénen* Verlosser, *éénen* Jesus. *Velen* zijn goed, en toch is niemand goed, behalve God alléén.

Dit alles nu kan slechts ééne beteekenis hebben: deze eigenschap, die namen worden in *éénen* bepaalden zin aan den Godmensch, aan God toegeschreven; maar uit hunnen aard en in hunne gewone, eindige beteekenis, passen zij in *vele* zinnen en onder *vele* opzigten ook aan menschen.

Niet anders is het met den naam „middelaar" gelegen. *Middelaar* geeft, gelijk het woord zelf zegt, een persoon te kennen, die tusschen twee partijen optreedt om hen tot elkander te brengen; en de heer Z. had ons wel de bron mogen aanwijzen, waaruit hij de geleerdheid (!!) putte, welke hem deed beweren, dat zulk persoon wel „*middel* (medium), *middenpersoon* (medius)", maar niet „*middelaar* (mediator)" is (bl. 93).

Gelijk nu in ontelbare gevallen iemand als tusschenpersoon kan optreden, zoo kan ook in ontelbare gevallen iemand middelaar heeten. Zulke tusschenpersonen zien wij, Katholieken, in priesters en Heiligen, en wij noemen hen *middelaars*, om de eenvoudige reden, dat zij, in hunne bediening en in hunne voorbede, werkelijk middelaars zijn.

Christus evenwel is *de* Middelaar, de éénige Middelaar,

---

1) Vgl. Thomae *Summ.* P. I, qu. VI, art. 2, ad 2um

omdat Hij het is in een geheel éénigen zin, evenals Hij de éénige Gezalfde, de éénige Verlosser is, omdat Hij Verlosser (*Jesus*), Gezalfde (*Messias*, *Christus*) is in een geheel éénigen zin.

Alles komt dus aan op den zin, waarin de titel „middelaar" wordt verstaan.

Maar hier juist ziet de heer Z. „een woordenspel, eene zinsverdraaijing, eene kunstgreep, waaraan hij anders niet gewoon is zulke zachte namen te geven" (bl. 92). Wat woordenspel? Wat kunstgreep? Men zou 't niet gelooven, als men het niet met de oogen zag: de heer Z. gaat zoo te werk, omdat zijne bestrijders het woord *middelaar* in verschillende zinnen verstaan, het in éénen zin op Christus toepassen, in andere zinnen op eindige wezens. Dat scheldt Dr. Zaalberg „kunstgreep, woordenspel, zinsverdraaijing", en zelfs is hij gewoon anders nog hardere namen aan zulk vergrijp te geven!!!

Hooren wij hem zelven.

„B. B. ik heb eerbied genoeg voor uw gezond verstand, om te vertrouwen, dat gij zelf het wel reeds hebt ingezien, hoe, ja, schijnbaar argeloos, maar tegelijk — vult gij zelf het woord maar in — uwe geestelijken het punt in kwestie op eens trachten te wijzigen. Met eene rassche wending doen zij de zaak van terrein veranderen." — „*Te wijzigen*"? „*Eene rassche wending*"?? En er werd *rondweg* verklaard, er werd *ten sterkste* op aangedrongen, dat het woord „middelaar" *hoegenaamd niet* in denzelfden zin op Christus en op priesters of Heiligen mag worden toegepast. — „Zij spelen met het woord middelaar, en geven er op eens eenen zin aan, die het in het Evangelie *nergens* heeft." — Ziedaar dan die „zinsverdraaijing", die „kunstgreep"! Omdat het Evangelie het woord

„middelaar" alleen in ééne beteekenis, alleen als titel van Christus bezigt, zouden wij het in geen anderen zin mogen gebruiken! — „Eerst, omtrent Christus door hen gebezigd, beteekende het: *Zaligmaker*, *Verzoener*, *Voorspraak bij den Vader*," [ook, en allereerst, *Godmensch*, *de menschgeworden tweede Persoon der Allerheiligste Drieëénheid.* Waarom moest *die* beteekenis hier verduisterd worden?] — „maar nu? ziet! op eens verandert het tooneel. De hoogverhevene beteekenis van het woord wordt verdraaid, verlamd, verwaterd", [zouden dit de *hardere* namen wezen, welke Dr. Z. boven bedoelde?] — „en de middelaar wordt een middel, eenvoudig een *tusschenpersoon*, die in Gods naam eene geestelijke *dienst* aan anderen bewijst, of *uit broederlijke liefde* voor anderen *bidt!* O die arglistigheid [1])!"

Wat bewijst de heer Zaalberg? Dat zijne bestrijders het woord „middelaar" niet in denzelfden zin van Christus en van priesters of Heiligen hebben gebezigd. Dit nu is zéér waar. Maar *wilde* hij zulks bewijzen? kwam dit bewijs, als ik het plat mag zeggen, in zijne kraam te pas? Immers neen. Want nu heeft hij juist getoond, dat wij den Middelaar *niet* verduisteren, door anderen, *in een geheel anderen zin*, middelaars te noemen. En de heer Z. *wilde* bewijzen, dat wij den Middelaar wél verduisteren; dat wij andere middelaars met Hem *gelijk stellen*; ja, zelfs verklaart hij (bl. 88), na beweerd te hebben, dat

---

[1]) Het woord μεσίτης (*mediator*, *middelaar*) wordt ook bij Heidensche schrijvers gevonden, bij Diodorus van Sicilië, die korten tijd vóór Christus, bij den sophist Lucianus, die in de tweede eeuw leefde. Het beteekent dan ook niets anders dan iemand die in 't midden staat, die tusschenbeide komt.

volgens „Rome" andere middelaars, EVEN ALS CHRISTUS bij God tusschentreden voor de menschen: „Wij zagen reeds dat de H.H. F. en M. daar rond voor uitkomen." En op bl. 92 weet hij niet welke scheldwoorden hij aan diezelfde H.H. zal toewerpen, omdat zij van geene *andere middelaars* willen hooren, welke dien naam, EVEN ALS CHRISTUS, zouden dragen!

Als slotsom dezer redeneringen van den heer Z. kan worden opgegeven, dat, indien hij meer „eerbied voor het gezond verstand" zijner lezers en voor zich zelven had gehad, hij waarschijnlijk die redeneringen niet had gemaakt, althans niet had laten drukken.

Over die andere middelaars, priesters en Heiligen, heeft de heer Z. vele bladzijden geschreven; twee langgerekte §§ voeren „*priestermagt*" en „*heiligenvereering*" ten titel. Hij moest, wilde hij zijn doel bereiken, bewijzen, niet, dat volgens de leer der Katholieke Kerk aan de priesters magt wordt toegekend, en dat in de Katholieke Kerk de Heiligen worden vereerd; — dit immers was geheel buiten kwestie, dit hadden zijne bestrijders niet alleen gezegd, maar zelfs op den voorgrond geplaatst; dit weet iedereen; — maar hij moest bewijzen, dat, van den eenen kant, de leer der Katholieke Kerk over het priesterschap, vergeleken met *de leer dier Kerk* over het Middelaarschap van Christus in den hemel tot toepassing zijner verlossing, eene verduistering is van den Middelaar; — en, van den anderen kant, dat de vereering, die de Katholieke Kerk den Heiligen brengt, in strijd is met de eer, die, *volgens de leer dierzelfde Kerk*, toekomt aan Christus, aan onzen Middelaar, gezeten aan des Vaders regterhand in het rijk der heerlijkheid.

Wat dan leert de Katholieke Kerk over het middelaarschap der priesters en der Heiligen? ligt er in die leer, naar waarheid voorgesteld en beoordeeld, eenige miskenning van het Middelaarschap van Christus? Deze vragen hebben wij nu te beantwoorden.

De bemiddeling door de priesters in de Katholieke Kerk.

Christus klom, nadat Hij het groote werk der verlossing had volbragt, ten hemel op. De vloek Gods was door Hem van de aarde weggenomen, vergiffenis van schuld en kwijtschelding van straf had Hij voor de menschen verdiend. Hij had hun de magt gegeven, kinderen Gods te worden [1]), als kinderen vrij ten hemel op te zien, God hunnen Vader te heeten en eens erfgenamen te worden van het rijk der hemelen [2]), dat Christus hun ontsloten heeft, en waarheen Hij is voorgegaan om hun eene plaats te bereiden [3]).

Maar opdat de menschen aan het heil der Verlossing konden deelachtig worden, moesten zij ingaan in de nieuwe orde, waarvan Christus de Vader en de Stichter is; zij moesten treden in de gemeenschap met Christus, kinderen worden van zijn huisgezin, levende leden van zijn ligchaam [4]). In ieder van hen moest de genade der Verlossing worden ingestort; de kracht des Verlossers moest allen doordringen, evenals het levensvocht des

---

1) Joan. I, 12.
2) Rom. VIII, 17.
3) Joan. XIV, 2.
4) Eph. V, 30.

wijnstoks alle ranken doorvloeit [1]); in één woord: *de Verlossing moest worden toegepast.*

Tot dat einde stichtte Hij eene heilige maatschappij, de Kerk. In haar en door haar moet de verlossing worden toegepast op alle menschen en gedurende alle eeuwen; in haar en door haar moeten alle volkeren, in de levensgemeenschap met den Verlosser, worden teruggevoerd tot God.

Den aard dezer Kerk moeten wij leeren kennen uit den wil haars Goddelijken Stichters.

De heilige Schrift nu, zoowel als de eensluidende getuigenis der overlevering, zeggen ons, dat Christus in zijne Kerk menschen aanstelde, om met *zijne* magt bekleed en in *zijnen* naam, te werken aan de heiliging der wereld, aan hare hereeniging met God in Christus [2]).

Die menschen, welke Christus zond gelijk de Vader Hem had gezonden [3]), en tot wie Hij zeide: die u hoort, hoort Mij; die u verstoot, verstoot Mij [4]), ontvingen van Hem de magt en den last om te prediken, het offer des Nieuwen Verbonds op te dragen en de H. sakramenten te bedienen, de Kerk te besturen [5]). Niet aan zich zelven echter en aan hunne eigene zwak-

---

1) Joan. XV, 2—5.

2) De bewijzen voor hetgeen ik hier zeg over den aard der Kerk van Christus, zouden, wilde ik ze uiteenzetten, een afzonderlijk en zeer uitgebreid opstel vorderen. Ik verwijs dus naar de Katholieke godgeleerden, o. a. naar Liebermann, T. II, P. I; Perrone, *Tractatus de locis Theologicis*, P. I, Sect. I; Klee, *Katholische Dogmatik*, B. II, cap. 1, 2.

3) Joan. XVII, 18.

4) Luc. X, 16.

5) Bij alle Katholieke godgeleerden zijn wederom de bewijzen te vinden. De voornaamste en overbekende schriftuurplaatsen haalde ik aan in mijn eerste schrijven tegen Dr. Zaalberg.

heid zouden die menschen worden overgelaten; want Christus beloofde hun, toen Hij met opgehevene handen den laatsten zegen over zijne leerlingen en over de geheele door Hem geredde wereld uitsprak, dat Hij met hen zou wezen tot aan de voleinding der eeuwen [1]); en vooral vervulde Hij zijne belofte door het zenden van den Heiligen Geest, den derden Persoon der Heilige Drieëenheid, die met hen blijven zal in eeuwigheid [2]).

Heeft nu Christus aan de door Hem gestichte Kerk eens dezen vorm gegeven, dan mag zij, indien zij Christus' Kerk zal blijven, nooit dien vorm verliezen. En daar de Apostelen, die onmiddellijk van Christus magt en zending ontvingen, sterven zouden, moest hunne magt op anderen, op hunne opvolgers worden overgedragen, en door deze weder op anderen, opdat de Kerk altijd zou blijven, wat zij van den beginne was, wat zij, volgens Christus' wil, nooit kan ophouden te zijn.

Gelijk Christus derhalve zelf de *menschelijke* natuur aannam, om zijn Middelaarswerk op aarde te verrigten, en door het Offer van zich zelven de wereld te verlossen, zoo bedient Hij zich bij de toepassing der Verlossing, van *menschen*; Hij, die verheerlijkt is in den hemel, volbrengt en voltooit zijn Middelaarswerk in zijne Kerk

---

1) Matth. XXVIII, 20; Luc. XXIV, 50.

2) Joan. XIV, 16. In 't voorbijgaan zij hier opgemerkt, wat overigens naauwelijks behoeft opgemerkt te worden, dat de heer Z. door de loochening der Heilige Drieëenheid ook de Godheid des Heiligen Geestes loochent. De Groninger school houdt daarenboven den geest Gods niet voor een persoon, maar voor eene „kracht of mogendheid Gods". Hofstede de Groot, *De Groninger Godgeleerden* enz., bl. 184.

op aarde, door menschen, die zijne plaats bekleeden en door zijnen en des Vaders Geest worden in staat gesteld, middelaars te wezen in de dienst van den eenigen Middelaar.

In enkele trekken heb ik het middelaarschap van menschen in de strijdende Kerk van Christus voorgesteld, dat middelaarschap, hetwelk de Katholieke Kerk in haar priesterschap belijdt.

Hoe kan men nu *ter goeder trouw* in deze, aan de Katholieke leer getrouwe, voorstelling, eenigen grond vinden tot de beschuldiging, dat, gelijk de heer Z. wil, de priesters „het middelaarschap krenken van Christus, die gezegd heeft: Wie tot Mij komt zal ik geenszins uitwerpen" (bl. 117)? Alsof het geen „*gaan tot Christus*" is, als wij tot Hem naderen door de menschen, die Hij als tusschenpersonen aanstelde, die in zijne plaats smeeken: verzoent u met God [1]; die, volgens de uitspraak van Paulus, moeten gehouden worden voor dienaren van Christus en uitdeelers van Gods geheimen [2]. Hoe kan iemand, die „vertrouwt te weten wat hij *voor God* en voor menschen aan Rome mag wijten, wat niet" (bl. 73), tot Katholieken zeggen: „ziet gij niet dat uwe zaligheid dan *volgens Rome* niet van Christus, niet van uw geloof, maar feitelijk van den priester afhangt" (bl. 120)? Alsof „Rome" niet uitdrukkelijk leert, dat het *geloof* de allereerste en allernoodzakelijkste grond is ter zaligheid, en dat er voor hoegenaamd niemand eene zaligheid is, welke niet van Christus zou afhangen [3].

---

1) II Cor. V, 20.
2) I Cor. IV, 1.
3) Conc. Trid. Sess. VI, cap. 6, 7.

Dan, tot het doel dat de heer Z zich in zijne *Brieven* voorstelde, was het niet noodig de leer der Katholieke Kerk te kennen; tégen dat doel ware het zelfs geweest, die leer naar waarheid voor te stellen. In weerwil dan ook van het „openlijk en ernstig protest", dat Z. bl. 8 tegen mijne vroegere woorden aanteekent, herhaal ik die woorden, en rigt ik ze bepaaldelijk tegen de *Twee Brieven*: Altijd was 't het werk der dwaling de leer der Katholieke Kerk voor te stellen, gelijk die niet is, en dan uit te varen tegen die droombeelden van eigen vinding (bl. 63).

Zoo iemand het middelaarschap der Katholieke priesters als eene krenking wilde voorstellen van Christus' éénig Middelaarschap bij de toepassing zijner verlossing op de menschen, hij zou moeten bewijzen, dat de Katholieke Kerk den priester éénige magt toeschrijft, welke hem, *volgens de leer dierzelfde Kerk*, niet door Christus is gegeven; hij zou moeten bewijzen, dat de priester, bij de uitoefening zijner magt, iets anders doet dan de genademiddelen bedienen, waardoor Christus, de Verlosser, zijne oneindige verdiensten toepast. Maar, als daarentegen de priester, gelijk de Kerk het leert, de door Christus in den persoon der Apostelen aangestelde middelaar tusschen den Verlosser en zijne verlosten is; als de priester derhalve niets vermag dan door de kracht van Christus; als hij in zijne heilige bediening niet handelt in eigen persoon, maar alleen als plaatsbekleeder van Christus [1]); als hij nooit, gelijk Z. beweerde, eenige genade uitdeelt „als zijn eigendom", maar altoos als een geschenk Gods, als de verdienste van Christus [2]); als hij eindelijk bij elke

---

1) Cat. Rom. P. II de Sacr. n. XXIII.

2) Ten sterkste spreekt de Kerk haar geloof op dit punt uit

daad, die hij als priester verrigt, eerst voor zich zelven de genade vraagt, welke hem tot het waardig verrigten dier daad noodig is [1]), en ze dan nog volbrengt met eene heilige huivering, wijl hij weet, dat hij van elke priesterlijke bediening rekenschap zal moeten geven aan zijn Goddelijken Meester, den eenigen Middelaar, in wiens naam hij die bediening oefent: — dan, voorzeker, is er geen geringe mate van vooroordeel of kwade trouw noodig, om in *zulke* bemiddeling door priesters de allerminste krenking te zien van Christus' Middelaarschap.

De heer Z. heeft geene poging aangewend om te bewijzen, dat de leer der Katholieke Kerk over het middelaarschap der priesters eene andere is, dan die ik hier op nieuw voorstel; wel *beweert* hij gedurig, maar nimmer *bewijst* hij, dat, volgens Katholieke leer, de priester niet in elk opzigt van Christus afhankelijk is; dat hij iets, ook slechts het allerminste vermag, indien Christus het

---

door hare leer, dat de persoonlijke heiligheid van den priester, die de door Christus ingestelde genademiddelen bedient, van geen invloed is op de werkingskracht dier genademiddelen (Conc. Trid. Sess. VII, de Sacr. in genere, can. 12). Immers, als het in *eenigen* zin waar was, wat de heer Z. beweert, dat *„de priester genade uitdeelt als zijn eigendom"*, dan zou de onverbrekelijke wet moeten gelden: niemand kan iets geven, wat hij zelf niet heeft. Maar juist kan deze wet, ten opzigte der priesters, hier niet gelden, omdat Christus de éénige Gever der genade is, omdat Hij alléén de genade mededeelt door de bediening der priesters, omdat elke priester, volgens de leer der Kerk, het woord van Paulus herhaalt, bij iedere priesterlijke bediening: noch hij die plant, is iets, noch hij die besproeit, maar alleen Hij, die den wasdom geeft, God (I Cor. III, 7). Vgl. Cat. Rom. P. II, de Sacramentis, n. XXIII.

1) Vgl. Rituale Rom., Tit. I. Zoo bidden wij vóór de bediening van ieder sakrament: „Almagtige God! wij smeeken U, kom ons te hulp; en moge uwe kracht verwerkelijken, wat door onze nederige bediening gaat verrigt worden." Rit. Rom. contractum etc. pag. 2.

niet door hem doet. Een enkel staaltje dezer onwaardige taktiek van den heer Z. zij hier genoeg.

Hoe weinig onderrigt een Katholiek mag wezen, hij weet, dat de H. sakramenten, die hij ontvangt, alleen van Christus hunne kracht ontleenen; dat Christus alléén de genade in die sakramenten inlegde, door die sakramenten de genade mededeelt. Nu schrijft de heer Z. bl. 118 aan de Katholieken: „*Zeggen zij* (de priesters), *dat de sacramenten, die zij u toedienen, de genade van Christus in zich bevatten, wie is het, die er die genade inlegde? Niet Christus, uw Heiland, maar de priester.*" — Of bij zulke even logenachtige als hatelijke beschuldiging nog goede trouw kan bestaan, mogen anderen beslissen. Ik verwijs eenvoudig naar den Roomschen Katechismus P. II. *de Sacr.* n. XXI. De heer Z. gaat voort: „*Eerst door des priesters woord wordt doopwater, hostie, olie enz. gewijd. Zonder die wijding is het water water*".... Weet dan Dr. Z. niet, wat een kind hem kon zeggen, dat tot de geldigheid van het doopsel hoegenaamd geen wijding van het doopwater gevorderd is? Dat met alle *natuurlijk, ongewijd* water geldig gedoopt wordt? Dat er honderde malen *geldig* gedoopt wordt, zonder dat een priester zelfs aanwezig is? — „*Eerst door des priesters woord ontvangen zij hunne kracht.*" — Neen, heer Zaalberg! Christus alléén kan, *omdat Hij God is*, aan de sakramenten kracht verleenen; zijn woord alleen is zoo magtig; — „*en het is* DUS [!!] *niet Christus, maar de priester die u genade schenkt, de priester, die u zalig maakt. Al leerde Rome 't niet, in de praktijk zouden de meesten uwer het toch gelooven, en God alleen weet het*, [dit beroep op Gods alwetendheid maakt *hier* een akeligen indruk,] *hoe velen uwer wel tot den priester, maar nooit hooger opzien.*" —

Als nu de heer Z. b het schrijven dezer regelen niet gebloosd heeft, dan schilderde hij wel zijn eigen portret, toen hij bl. 75 van menschen sprak, aan wie men „een stalen voorhoofd toeschrijft, ... en nog wat anders!"

Christus is de Gever der genade; geen mensch, geen priester; — Christus schenkt ons de genade door de heilmiddelen, welke Hij instelde; geen mensch, geen priester; — aan Christus zeggen wij dank voor de genade, die wij door de heilige sakramenten ontvangen; niet aan een mensch, niet aan den priester.

Verder is het gansche geschrijf van den heer Z. over de verduistering van den eenigen Middelaar door 't middelaarschap der priesters, ééne groote drogrede.

Alles namelijk rust op de bl. 97 gemaakte veronderstelling: Christus heeft *niet* in zijne Kerk menschen aangesteld, die zijne plaats zullen bekleeden bij de toepassing der verlossing; — en daaruit wordt dan de waarlijk duidelijke gevolgtrekking gemaakt, dat de Katholieke Kerk Christus als eenigen Middelaar miskent, door hare leer over het priesterschap [1]).

Zulke gevolgtrekking nu is wel zonneklaar; maar de heer Z. ziet toch zelf wel in, dat hare waarde éénig en alléén afhangt van de door hem gemaakte *veronderstelling*; dat, indien die *veronderstelling* niets dan eene onwaarheid is, de gevolgtrekking even *onwaar* moet wezen. Is 't zelfs niet eene ongerijmdheid van den heer Z., en maakt hij zich niet belagchelijk, als hij bijna een dertigtal bladzijden schrijft om te betoogen, dat het priesterschap der

---

1) Even goed zou op deze manier een dief onomstootelijk kunnen bewijzen, dat hij een eerlijk man is; door namelijk uit te gaan van de *veronderstelling*, dat stelen geen oneerlijkheid is.

Katholieke Kerk eene miskenning is van Christus, *indien Christus geen priesterschap in zijne Kerk heeft gewild?*

Alles komt derhalve aan op de *veronderstelling*, door den heer Z. gemaakt. En toch: geen enkel woord schreef hij om aan die valsche veronderstelling, welke evenzeer met het Evangelie, als met de overlevering in strijd is, ook maar eenigen schijn van waarheid te geven. Of wilde hij hier op zijn woord alleen geloofd worden? Ten minste heeft hij niet geaarzeld te schrijven; „dat *'t niet te veel zou zijn*, zoo iets van ons, als Roomsch Katholieken te vragen" (bl. 7); welke woorden doen vermoeden, dat de schrijver zich een zeer vreemd soort van lezers heeft voorgesteld, als hij ten minste in ernst meende, dat zij Dr. Zaalberg „op *zijn woord alleen*" zouden gelooven.

Eene *onbewezene veronderstelling*, zietdaar dan de groote aanval op de Katholieke leer over het priesterschap; eene veronderstelling, welker *valschheid* door elken schrijver over Katholieke godgeleerdheid is bewezen; eene veronderstelling, tegen welke mijn eerste schrijven was gerigt, toen ik toonde, hoe, behalve het algemeene priesterschap aller geloovigen, door Christus een bijzonder priesterschap in de Kerk is ingesteld (bl. 15 vv.).

Om echter onzen lezers ten dezen niets te onthouden, willen wij met een enkel woord vermelden wat de heer Z. misschien wel als bewijzen wilde doen doorgaan.

Wij vinden dan bl. 97: „Om hier niet te herhalen wat ik in mijne *Feestrede* reeds over het algemeene priesterschap, als het hoogste voorregt des Christens en *de strengste veroordeeling van het bijzonder priesterschap der geestelijken in de R. K.* gezegd heb, herinner ik hier slechts de schoone woorden van den Amsterdamschen Hoogleeraar Moll."

Deze Moll is dus de beslissende regter, wiens „schoone woorden" slechts behoeven herinnerd te worden. De uit hem door Z. geciteerde regelen zijn, gelijk van een Protestantschen Hoogleeraar te verwachten is, een aanval op het Katholieke priesterschap. Prof. Moll derhalve verwerp het priesterschap; Dr. Zaalberg citeert Prof. Moll, — en 't is beslist!!! Alleen roept de heer Z. nog zegepralend uit: „zulk eene taal — moet velen uwer wel vreemd in de ooren klinken R. K. B.B. en Z Z. Zulke woorden worden door uwe priesters niet gesproken" (bl. 98) [1]). 't Is wonder dat de heer Z. ook niet hier of daar, waar hij de Godheid van Christus loochent, of met de Heilige Drieëenheid spotte, volgen liet: „Zulke woorden worden door uwe priesters niet gesproken!"

Iets anders, wat de schrijver „*bewijs*" noemt, lezen we bl. 121 en 122. Gedeeltelijk sprak ik daarvan reeds vroeger, toen ik (bl. 200) eenige valsche citaten uit de *Brieven* mededeelde.

De stelling is, dat de door Christus aan zijne Apostelen verleende magt [2]) om zonden te vergeven niet op hunne opvolgers is overgegaan. Het eerste bewijs voor die stel-

---

[1]) De R. K. B.B. en Z.Z., door den heer Z. zoo triomfantelijk toegesproken, kunnen de bewijzen des Amsterdamschen Hoogleeraars tegen het Katholieke priesterschap, maar die tevens ook door hem zelven te niet gedaan, met eigen oogen lezen en zien in *de Katholiek*, D. XXIX, bl. 261 vv.

[2]) De heer Z. is hier binnen de ruimte van ééne bladzijde in lijnregten strijd met zich zelven. Bl. 121 zegt hij, dat Christus aan de Apostelen de magt schonk om de zonden te vergeven, of te houden. Bl. 122 schijnt hij dit vergeten te zijn; dáár ten minste is geen spraak meer van eenige *magt*, maar van een „uitspraak doen over de zonden". De Apostelen vergaven de zonden niet, maar „spraken alleen uit wat zij onbedriegelijk wisten en wat hun door Christus' Geest in 't hart gegeven werd."

ling luidt aldus: „Christus verbindt de magt om wonderen te doen en om zonden te vergeven onafscheidelijk te zamen (Mark. XVI: 15 vv.)", — waar over het bedoelde geen enkel woord te vinden is! — „Hoe kon 't ook anders? [!] De eene bragt de andere mede." (!?) — De Katholieke priesters doen geene wonderen; DUS hebben zij geene magt om de zonden te vergeven [1]).

Dit is het eerste der twee bewijzen, welke, volgens den schrijver, „reeds op zich zelf voor *afdoende* bewijzen gelden kunnen". Het woord „afdoende" staat kursijf.

En nu het andere bewijs. De Apostelen konden de zonden vergeven omdat zij *onfeilbaar* waren [2]). De Katholieke priesters „*zeggen* wel dat zij, even als de Apostelen, onfeilbare regters over de zonden van anderen zijn"; maar „zij gelooven dat zelf niet". In allen gevalle: zij *zijn* niet onfeilbaar, en DUS hebben zij geen magt tot het vergeven van zonden (bl. 123).

Wat moeten we van dit „*afdoende*" bewijs zeggen? Vooreerst: de Apostelen konden de zonden vergeven, *omdat* Christus hun daartoe de magt schonk (Joan. XX, 23), niet *omdat* zij onfeilbaar waren. Of moeten wij den heer Z. hier weder „*op zijn woord alleen*" gelooven? Ten tweede: „*de Katholieke priesters* ZEGGEN *wel*, *dat zij*,

---

1) In 't voorbijgaan wordt nog met een enkel woord als Katholieke leer voorgesteld: dat „de *onfeilbaarheid* van den Pauselijken stoel *op de Roomsche priesterorde overging*". Zeker verheft de heer Z. die priesterorde zeer hoog; maar ook zeker is het, dat in het vlugschrift van dien heer absurditeiten voorkomen, die men in gewone pamfletten niet vindt.

2) De heer Z. weet toch wel dat de door hem zoo hoog verhevene Groninger School van geen *onfeilbaarheid* der Apostelen hooren wil!! Vgl. Hofstede de Groot, *de Groninger Godgeleerden*, enz. bl. 62.

even als de Apostelen, onfeilbare regters over de zonden van anderen zijn." — Van beiden een: óf de priesters, die zoo iets zeggen, óf hij, die *voorgeeft* dat zij het zeggen, zijn leugenaars. — Ten derde; als de priesters het *zeggen*, en het toch zelf *niet gelooven*, zijn zij niet alleen leugenaars, maar schandelijke bedriegers. Maar zij *zeggen* het evenmin als zij het *gelooven*. Wat is dan de man, die hen door eene lasterlijke aantijging tot leugenaars en bedriegers maakt? — Eindelijk: over de *bewijskracht* van Zaalberg's „afdoende" *bewijs* oordeele het gezond verstand.

Wat de heer Z. in zijne § *priestermagt* schreef, behoort in 't geheel niet tot het punt waarover de strijd liep. Één enkele regel ten bewijze, dat de *naar waarheid* voorgestelde leer der Katholieke Kerk over het priesterschap in strijd is met het Middelaarschap van Christus, die, volgens het Evangelie, menschen in zijne Kerk als tusschenpersonen aanstelde, ware meer waard geweest dan alles wat de heer Z. op zijne dertig bladzijden heeft bijeenverzameld.

Om van dat alles ten minste iets mede te deelen, waaruit men, indien men wil, tot het overige kan besluiten, vermeld ik, zoo kort mogelijk, eenige stellingen, die hij voor Katholieke leer uitgeeft.

1°. *Duizende Katholieke leeken gelooven, dat zij aan een werktuigelijk, uitwendig gebruik* (der sakramenten) *genoeg hebben. Hun wordt eene werktuigelijke kracht der Sacramenten geleerd* (bl. 102).

Het gebedenboek, dat die leeken in handen hebben, leert hen zich waardig voorbereiden tot het ontvangen der H. sakramenten; die voorbereiding is hun van hunne jeugd af als hoogst noodzakelijk geleerd. Zij weten en gelooven,

dat zij, in plaats van aan een „werktuigelijk, uitwendig gebruik der Sacramenten genoeg te hebben", zich aan eene zware misdaad zouden schuldig maken, als zij de sakramenten slechts werktuigelijk en uitwendig, zonder de vereischte voorbereiding en de gevorderde *inwendige* gesteldheid des harten ontvingen. Dit gelooven de leeken, omdat de Kerk het zóó leert. Vgl. Conc. Trid. Sess. VII, de Sacr. in genere, can. 6, 7; Cat. Rom. o. a. P. II, de Bapt. Sacr. n. XL; de Euch. Sacr. n. LX.

2°. *De priesters „verlossen de ontbondene zielen uit het louteringsvuur, als werd op hunne wenken alleen, de Vaderlijke woning, voor wien zij het willen, ontsloten*" (bl. 105).

Deze onwaarheid behoort oorspronkelijk tot de *Feestrede*. Zij bewijst zelve hare valschheid zóózeer, dat we bij de wederlegging dier *Feestrede* het niet noodig oordeelden ze als *onwaar* te kenmerken. De heer Z. begreep dit niet, maar dacht, dat zijne bestrijders zijne woorden stilzwijgend als *onbetwistbare waarheid* erkend hadden. Weet hij dan niet, dat er ook een stilzwijgen der verachting is?

Nú dan zij het gezegd: die ongerijmde stelling is geheel *onwaar*. De Almagtige alleen kan zielen verlossen uit het louteringsvuur; de priesters kunnen tot hunne lafenis bidden en het offer des Altaars aan God opdragen, door welk offer hun vooral hulpe wordt gebragt (Conc. Trid. Sess. XXV, Decr. de Purg.). Maar in wiens hoofd is het ooit opgekomen, dat een mensch zielen verlost uit het vagevuur? dat op de *wenken* van een mensch de hemel ontsloten wordt voor wien die mensch het *wil*?

3°. De geheel valsche beweringen betrekkelijk het *interdict* vermeldde ik vroeger (bl. 199). Hier voeg ik daarbij de stelling: „*Rome kent zich de magt toe, om, zoo het dat wil, óók zelfs den Doop te verbieden*" (bl. 109).

De heer Z. zegt van déze stelling, dat hij met een *gerust gemoed* tegenbewijzen afwacht. Zulke gerustheid nu is veelal het kenmerk van groote onwetendheid, gepaard met eenige onbeschaamdheid. — „Rome", het Kerkelijk gezag, kent zich de magt NIET toe, om, *zoo het dat wil*, óók zelfs den Doop te verbieden; juist omdat het dat nooit wil, en nooit willen kan. Want kon het Kerkelijk gezag den Doop verbieden, 't zou moeten wezen door een interdict; maar het interdict is eene kerkelijke straf, waardoor het ontvangen van *eenige* sakramenten, *nooit van het Doopsel*, verboden wordt (Lucii Ferraris, *Prompta Biblioth.*, voce *Interdictum*, art. 1, 6). Over de plegtigheden, die den *plegtigen* Doop vergezellen, kan hier natuurlijk geen spraak zijn.

4°. Over het laatste Oliesel zegt de heer Z., willende volhouden wat ten opzigte zijner *Feestrede* bewezen was *onwaar* te zijn: „*dien* zij (de priesters) *bij den doodsnik het laatste Oliesel weigeren, diens ziel wordt eene prooi des verderfs*" (bl. 114). En nog eens: „*aan diens stoffelijk overschot wordt de ruste des grafs in de gewijde aarde ontzegd*" (ibid.). — Van deze twee stellingen zegt de schrijver, dat hunne *onwedersprekelijkheid* „geen betoog behoeft".

In de *Feestrede* luidden deze beide stellingen eenigzins anders: „*die zonder hun oliesel den doodsnik geeft, diens ziel*" enz. — „*aan diens stoffelijk overschot*" enz. Die stellingen bewees ik vroeger *onwaar* te zijn, omdat het ontvangen van het laatste Oliesel, op zich zelf noch noodzakelijk is ter zaligheid, noch in verband staat met de kerkelijke begrafenis (bl. 23).

Nu echter in die stellingen eenige geheel onbeduidende woorden door den heer Z. veranderd zijn, meent hij, dat zijne valsche stellingen niet slechts waar, maar *onweder-*

sprekelijk geworden zijn, ja, dat zelfs die onwedersprekelijkheid *geen betoog behoeft*!! wel gemakkelijk!

Welaan dan, nog eens! Niemands ziel wordt eene prooi des verderfs, omdat de priester hem „bij den doodsnik" het laatste Oliesel weigert; want wat hem geweigerd wordt, is op zich zelf ter zaligheid niet noodzakelijk. — Aan niemands stoffelijk overschot wordt de ruste des grafs in de gewijde aarde ontzegd, omdat de priester hem „bij den doodsnik" het laatste Oliesel weigert; want wat hem geweigerd wordt, staat op zich zelf in geen verband met de kerkelijke begrafenis. De vroeger aangehaalde plaatsen uit Gury gelden ook hier. Eene leugen wordt niet altijd waar, laat staan „*onwedersprekelijk*", door de verandering van een paar woorden.

5°. „*Heiligen, die nooit door priesters bediend werden, zijn natuurlijk dezulken, die nooit gedoopt werden*" (bl. 116).

Geheel bezijden de waarheid. Heiligen, die *nooit* door priesters bediend werden, *kunnen* ongedoopten zijn, maar *even goed* gedoopten. Had Dr. Z. geweten, dat volgens de leer der Katholieke Kerk *iedereen* het Doopsel geldig kan toedienen, dan had hij niet gezegd, dat Heiligen, die nooit door priesters bediend werden, „natuurlijk" dezulken zijn, die nooit gedoopt werden. Nu echter bewijst hij „*natuurlijk*" niets anders, dan dat hij spreekt over dingen, waarvan hij niet weet.

6°. De priesters „*zullen u* (den Katholieken) *zelfs op uw sterfbed de hemelpoort voor het brekend en naar Christus zoekend oog kunnen sluiten, indien gij slechts niet alles wilt, wat zij van u eischen*" (bl. 117).

De hatelijkheid dezer woorden overtreft nog hunne valschheid. Voor den gelukkige, die in zijn stervensuur waarlijk Christus zoekt, zal Hij, die gezegd heeft: zoekt

en gij zult vinden, het rijk der zaligheid ontsluiten. En mogt een mensch iets van dien stervende eischen, wat Christus niet van hem eischt, die mensch zal de vlugt niet weêrhouden van de ziel, die haren Verlosser in de armen snelt.

7°. *Ongedoopte kinderen zijn*, „*volgens Rome*", *indien zij vroeg sterven, voor eeuwig rampzalig* (bl. 119). Hetzelfde sterker: „*Rome laat de pas geborene, onnoozele kinderen, die buiten hunne schuld ongedoopt sterven, voor eeuwig door God verdoemen*" (bl. 217).

Tegenover deze valsche bewering laat ik een beroemd Katholiek godgeleerde spreken: „Wij *moeten* aan de meening, dat de zonder Doopsel gestorvene kinderen zouden verdoemd worden, *allen leerstelligen aard* ontzeggen." Zoo Klee, *Kath. Dogm.*, B. III, S. 150.

Wat wij derhalve *niet mogen* kerkleer heeten, zal volgens Z. door „Rome" geleerd worden.

Deze stellingen, die ik zonder andere orde dan die der bladzijden, waarop ze te lezen staan, overnam, zijn, vertrouw ik, voldoende, om den aard van Dr. Z.'s schrijven over „Rome's priestermagt" te kenmerken en daarenboven te doen inzien, van welke wapenen die schrijver zich al bediende in eenen strijd, waarbij hij zeide, dat het hem om de WAARHEID te doen was.

Vergeten wij echter deze stellingen, om het hoofddenkbeeld, waarop het bij de leer der Katholieke Kerk over het middelaarschap der priesters aankomt, nog eens, en ten slotte, kortelijk zaâm te vatten. Christus stelde de Apostelen aan tot tusschenpersonen en middelaars tusschen Hem en zijne verlosten; na den dood dier Apostelen moesten er in de Kerk zulke tusschenpersonen blijven,

en deze zijn, volgens Katholieke leer, de priesters. Door de bediening dier priesters past Christus zijne verlossing in de Kerk toe. Hij is dus bij de toepassing der verlossing de Middelaar; maar Hij bedient zich bij de uitoefening van dat Middelaarschap, *in den gewonen regel*, van menschen. Die menschen *zijn* niets dan door Hem; *kunnen* hoegenaamd niets dan krachtens de hun door Christus verleende magt. De Gever der genade is Christus, niet de priester; Christus alléén is de Verlosser, de Middelaar, de Zaligmaker voor allen, die door de bediening der priesters deelen in de vruchten der verlossing; nooit mogen wij aan een priester het heil danken, dat door zijne bediening het onze werd, maar alléén aan Christus, den eenigen Middelaar. Zoo en niet anders is de leer der Katholieke Kerk. Volgens deze leer is het eene ongerijmdheid te beweren, dat het middelaarschap der priesters eene miskenning zou zijn van Christus' Middelaarschap; dat Christus bij de toepassing der verlossing voor de Katholieke Kerk niet de éénige Middelaar is, omdat Hij zich bij die toepassing van menschen bedient, door wie Hij zijn Goddelijk werk verrigt.

Het middelaarschap der Heiligen.

De naam van *middelaar* wordt door de Katholieken ook somtijds toegekend aan de bewoners des hemels, welke eens tot de strijdende Kerk der aarde behoorden, en door de getrouwe beantwoording aan de genade des Middelaars Jesus Christus, waardig zijn bevonden, de eeuwige vruchten te smaken van zijn goddelijk Middelaarschap. Op aarde leefden zij het leven der genade, hun door Christus verdiend en medegedeeld; in den hemel

leven zij het leven der glorie, waarmede dezelfde Christus hen heeft gekroond.

Als verheerlijkte vrienden des Middelaars, als zijne verlosten in den volsten zin, erkennen wij die Heiligen: doch ook als onze oudere broeders, die ons wel zijn voorgegaan in het rijk der zaligheid, maar toch door de teederste banden der liefde met ons vereenigd blijven.

Die Heiligen vereeren wij, en in hen vereeren wij Christus, van wiens verlossende kracht zij de schitterendste bewijzen en de vruchten zijn, daar Hij hen Heiligen heeft gemaakt; die Heiligen roepen wij aan, en wij vragen hunne voorspraak bij God en bij Christus, omdat wij gelooven, dat zij voor ons bidden kunnen en bidden willen, en dat hun gebed, in ons belang gestort, van veelvermogende kracht is.

Daarom leerde de Kerkvergadering van Trente, dat de Heiligen hunne gebeden voor de menschen aan God opdragen, „dat het goed en nuttig is hen smeekend aan te roepen, en tot hunne gebeden, hulp en bijstand de toevlugt te nemen, om weldaden te verwerven van God door zijnen Zoon onzen Heer Jesus Christus, die alléén onze Verlosser en Zaligmaker is."

Wij vereeren dan de Heiligen, en wij vragen de hulp hunner gebeden.

Voor wij tot het bespreken dezer beide punten overgaan, moeten wij opmerken, dat hetgeen wij daarover zullen zeggen, van *alle* Heiligen geldt, en dus ook van die hoogstverhevene vrouw, die door God tot Koningin van alle Heiligen verheerlijkt is Over de vereering van Maria en ons inroepen harer voorspraak handelen we derhalve hier niet in het bijzonder.

Op andere plaatsen deden wij zulks wel, omdat het

dáár haren voorrang boven andere eindige wezens gold: hare geheel éénige betrekking tot Christus, die haar Zoon is; hare nooit door de zonde bevlekte onschuld; hare plaats en haar werk onder het kruis, waaraan haar Zoon zich ten offer bragt.

Maar hier staat zij als eindig wezen tegenover den Oneindige, als Heilige tegenover Hem, wiens natuur heiligheid is, als ondergeschikte en alleen eindige middelaresse, tegenover den Middelaar door zich zelven, die oneindig en eindig in de volstrekte eenheid des Persoons, bij de even volstrekte onderscheidenheid der naturen, vereenigt.

Ofschoon nu Maria *in rang* boven alle andere Heiligen is verheven: zij is *eindig persoon*, gelijk die anderen; ofschoon God aan haar de hoogste volmaaktheid heeft geschonken, waarvoor de menschelijke natuur, in een menschelijk persoon bestaande, vatbaar is; ofschoon zij daarom op Christus gelijkt, zooals geen ander mensch Hem gelijken kan: toch is die volmaaktheid *eindige* uitdrukking, die gelijkenis *eindige* navolging. Derhalve blijft Maria, bij de innigst denkbare toenadering tot God en tot Christus, toch op *oneindigen* afstand beneden God en beneden Christus. En, (om eens door eene op zich zelve zeker ongerijmde veronderstelling de zaak geheel duidelijk te zeggen), al was er een eindig wezen, duizend en duizendmaal volmaakter en heiliger dan Maria: ook dat wezen zou altoos oneindig ver beneden God en beneden Christus staan. Wie dit niet erkent, verwart hetgeen *volstrekt*, *absoluut* onderscheiden is; en zijn verdoolde geest staart zich blind in den nacht van het hersenschimmige pantheïstische *onding*, dat én oneindig én eindig, dat is, noch oneindig noch eindig, en dus *niet* is.

Tegen de *vereering* der Heiligen heeft de heer Z. zeer weinig in 't midden gebragt [1]). Wel meent hij gedurig, dat wij Katholieken aan Heiligen, en bijzonder aan Maria eene eer brengen, die aan Christus alleen toekomt; over deze misvatting echter, die ons in een loochenaar van Christus' oneindige verhevenheid niet bevreemden kan, heb ik in de afdeeling *over den Persoon des Middelaars* uitvoerig genoeg gesproken [2]).

Evenwel verdient hier opgemerkt, dat de heer Z. zijne bestrijders, bij hun spreken over de Katholieke Heiligenvereering, op een leugen heeft meenen te betrappen.

„Zegt niet", zoo spreekt hij bl. 137 tot de Katholieken, „al de heerlijkheid, die wij hun (den Heiligen) toekennen, is oneigenlijk en is eigenlijk slechts eene hulde aan Christus, die hun die heerlijkheid schonk, want al zeggen de heeren F. en M. het nog zoo dikwijls, 't is en 't blijft *onwaar*". Ik zal dus moeten gezegd hebben, *dat al de heerlijkheid, die wij den Heiligen toekennen, oneigenlijk is;* en omdat ik dat gezegd heb, ben ik een leugenaar. Maar nu heb ik, bij mijn weten, *nooit* gezegd, *dat al de heerlijkheid, die wij den Heiligen toekennen, oneigenlijk is.* Dit heb ik niet gezegd, vooreerst, omdat het niet waar is, en ten tweede, omdat het eene ongerijmdheid is. Want

---

1) Als hij evenwel bl. 136 zegt: „Ook *wij* eeren Christus in zijne Heiligen, en wat de heeren M. en F. dáárvan zeggen onderschrijf ik gaarne", — dan moet ik tegen zulke goedkeurende woorden ernstig protest inleggen. Wat wij over de Katholieke vereering van *Christus in zijne Heiligen* gezegd hebben, hangt zóózeer met de Godheid van Christus zamen, veronderstelt zóózeer de waarlijk Goddelijke, en dus oneindige kracht zijner Verlossing, dat een loochenaar van Christus' Godheid het onmogelijk „onderschrijven" *kan*.

2) Vgl. bl. 212 vv.

wat is dan toch *die* ONEIGENLIJKE *heerlijkheid der Heiligen?* Is het eene heerlijkheid, die eigenlijk geene heerlijkheid is? Of eene heerlijkheid, die eigenlijk niet de hunne is?

Neen, de heerlijkheid der Heiligen is *eigenlijk*, zóó eigenlijk, dat alle aardsche heerlijkheid, in vergelijking met de hunne, *oneigenlijk* heeten mag; en ook is die heerlijkheid in den volsten zin het eigendom der Heiligen, want God heeft ze hun geschonken, en in eeuwigheid ontneemt Hij hun dat geschenk zijner regtvaardige goedheid niet.

Om te bewijzen, wat door niemand ontkend wordt, maar wat de heer Z. zijne bestrijders laat ontkennen, dat namelijk de heerlijkheid, die de Katholieken den Heiligen toekennen, *niet oneigenlijk* is, citeert hij Dr. Perronne (Perrone), die (altijd volgens de bewering van den waarheidlievenden Zaalberg) „nadrukkelijk zegt, dat de vereering der Heiligen niet *betrekkelijk*, maar *volstrekt* is" (bl. 137).

Vooreerst kan louter onkunde in deze woorden van Perrone, — al had hij ze ook geschreven, — eenigen zamenhang zien met de vraag over het *oneigenlijke* of *eigenlijke* van der Heiligen „*heerlijkheid*". Perrone spreekt immers, volgens Z.'s citatie, niet van de *heerlijkheid*, die wij den Heiligen toekennen, maar van de *vereering*, die wij hun brengen. Maar de citatie is daarenboven weder geheel valsch. Ik vertaal Perrone's woorden letterlijk:

„Aan God brengen wij, daar Hij de Opperheer van alles is en alle schepselen oneindig ver overtreft, de hoogste, VOLSTREKTE en eigenlijk gezegde eeredienst (cultum supremum, ABSOLUTUM ac proprie dictum); aan schepselen echter geven wij eer, *alleen om God of in betrekking tot God*, en dus eene BETREKKELIJKE en niet eigenlijk ge-

zegde eer: *in zooverre namelijk* (die schepselen) *tot God in betrekking staan* en deel hebben in de goddelijke goederen" [1]).

Perrone zegt dus „nadrukkelijk", dat de vereering der Heiligen BETREKKELIJK is; dat zij vereerd worden alléén om God of in betrekking tot God; — Dr. Zaalberg *laat* Perrone „nadrukkelijk" zeggen, dat de vereering der Heiligen NIET BETREKKELIJK is [2]).

Den naam, dien zulk citeren verdient, verzwijgen wij; toch bedenke men, dat de heer Z. deze citatie uit Perrone aanvoerde, om zijne bestrijders eene *leugen* aan te wrijven.

Wij, Katholieken, vereeren de Heiligen, en wij vereeren hen volgens hetgeen het geloof ons omtrent hen leert. Dit geloof toont ons in hen de verlosten van Christus, die door zijn bloed gereinigd en geheiligd, deel ontvingen in zijne heerlijkheid. Wij vereeren hen en *hen zelven;* maar onze vereering kan onmogelijk bij hen blijven staan; zij moet tot Christus opstijgen, omdat wij in de Heiligen het werk van Christus, de Verlossing van Christus, de zegepraal dier Verlossing vereeren.

Maar ook gelooven wij, dat de Heiligen *zelf* verdienen geëerd te worden; want hunne heerlijkheid hebben zij

---

1) Perrone, *Prael. Theol.*, Vol. V, pag. 374 (Romae 1842): Creaturis vero *nonnisi* propter Deum seu in ordine ad Deum, RELATIVUM idcirco et inproprie dictum honorem impendimus, *quatenus scilicet ad Deum referuntur*, ac de divinis bonis participant.

2) De uit haren aard altijd betrekkelijke vereering der Heiligen kan onder zeker opzigt *absoluut* genoemd worden, tegenover de vereering, aan hunne afbeeldingen betoond, welke in elken zin slechts betrekkelijk is. De Heiligen namelijk, leert dezelfde Perrone op de volgende bladzijde, bezitten eene, wel medegedeelde, maar toch eigenlijke heerlijkheid; derhalve zijn zij vatbaar voor Godsdienstige vereering (*honoris ac religiosi cultus capaces sunt*). De Heiligen zijn *zelf* voorwerpen van vereering; hunne beeldtenissen niet.

verdiend. Als aan vrije wezens, werd hun de genade des Verlossers medegedeeld; met vrijheid hebben zij haar aangenomen, met haar medegewerkt; en zoo werden, volgens de verhevene uitdrukking der Trentsche Kerkvergadering, Gods gaven hunne verdiensten [1]). Maar, wat op den voorgrond moet staan, *dat medewerken zelf*, dat beantwoorden aan de genade, hadden zij niet uit zich zelven, als uit zich zelven; want de genadekracht des Verlossers voorkwam niet slechts al het goed dat zij verrigtten, maar vergezelde en volgde ook altijd hunne goede werken [2]).

Onder alle opzigten derhalve klimt de eer, die wij den Heiligen brengen, tot Christus, den eenigen Middelaar der genade, op; nooit kunnen wij, volgens het geloof der Katholieke Kerk, aan de Heiligen, ook waar wij aan hen, als *zelf* vereerenswaardig, onze hulde brengen, eene eer bewijzen, die zich volstrektelijk tot de Heiligen bepalen zou. De heer Z. had dus bl. 136, indien hij volle waarheid wilde spreken, niet moeten zeggen, dat de Katholieke Kerk de Heiligen eert, „niet enkel om Christus wil, maar ook *om huns zelfs wil*", — maar: de Kerk eert de Heiligen zelven, óók om hunne eigene deugd en eigene verhevenheid; en toch eert zij in die deugd en in die verhevenheid de genade van Christus, die hen tot die deugd in staat stelde en hen zoo verheven maakte. De werking der genade heft de werking der menschelijke vrijheid niet op; integendeel: krachtiger genade baart grooter vrijheid, en verhevener vrijheid veronderstelt en bewijst meer genade. Maria is begenadigd geweest boven alle andere Heiligen,

---

[1]) Conc. Trid. Sess. VI, cap. XVI.
[2]) Conc. Trid. Ibid.

dáárom heeft zij hare heerlijkheid boven alle andere Heiligen verdiend [1]).

Uit hetgeen wij over de vereering der Heiligen zeiden, volgt vóór alles, dat geen Heilige, gelijk Christus zelf, *kan* vereerd worden: dat hij, die, gelijk de heer Z. van de Katholieken zegt, aan een Heilige „eene hulde brengt, die eenig en alléén aan Christus toekomt", geen Katholiek is, maar óf een afgodendienaar, óf een verblinde loochenaar van Christus' Godheid.

Vooral echter valt de heer Z. de Katholieken aan, omdat zij de Heiligen *aanroepen*, omdat zij hunne voorbede en hunne tusschenkomst bij God en bij Christus vragen, omdat zij, volgens de uitspraak der Trentsche Kerkvergadering, „tot de gebeden, de hulp, den bijstand der Heiligen de toevlugt nemen, ten einde van God weldaden te verwerven door Jesus Christus onzen Heer, die alleen onze Verlosser en Zaligmaker is".

Onder dit opzigt, zegt de heer Z., verduistert de Katholieke Kerk den eenigen Middelaar het meest; want „als Heilaanbrenger *in den hemel* deelt Christus (volgens Zaalbergsche voorstelling der Katholieke leer) zijn werk met Engelen en Heiligen, bovenal met de Moedermaagd. In *dit* opzigt is Christus voor Rome de éénige Middelaar *zeker* niet" (bl. 88).

Tegen deze aanklagt, die ook in de *Feestrede* werd gedaan, schreef ik vroeger: „Deze bewering zou kracht hebben tegen de Katholieken, als zij de Heiligen aanriepen *in denzelfden zin*, als waarin zij tot Christus hunne gebeden opzenden, als de tusschenkomst der

---

[1]) Vgl. nog hierna bl. 247.

Heiligen op eenige wijze *gelijk stond* met *zijn* Middelaarschap".

Het schijnt dat de heer Z. gevoeld heeft, hoe alles aankwam op de hier kursijf gedrukte woorden. Daarom verklaart hij dan ook bl. 88 met de meeste onbeschroomdheid, dat de tusschenkomst der Heiligen, volgens de leer der Katholieke Kerk, *gelijk staat* met die van Christus; dat de Katholieken de Heiligen aanroepen *even als* Christus. Hooren wij hem de Katholieke leer voorstellen.

„Als *voorspraak* bij den Vader deelt Hij zijne eere met Engelen en Heiligen. Hij moge in den hemel de Middelaar „bij uitstek" wezen, zijn troon is omringd door eene gansche menigte van Middelaars (middelaars), die, EVEN ALS HIJ, bij God zullen tusschentreden voor de menschen, wier voorbidding EVEN ALS DE ZIJNE, gevraagd wordt, wier invloed bij God, wier invloed op de menschen, in 't bijzonder op de verhooring hunner gebeden, groot is."

Zietdaar duidelijke taal; de woorden: „*even als Hij*", „*even als de zijne*", zijn hier van albeslissend gewigt. De bewijzen voor de waarheid zijner bewering laat de heer Z. onmiddellijk volgen:

„Wij zagen reeds dat de HH. F. en M. daar rond voor uitkomen. Wij hoorden het reeds van Bellarmino en Petau. Wij hooren het van Lieberman(n) en andere godgeleerden. Ja, om het krachtigste van alle bewijzen te noemen, wij lezen het in den Trentschen Catechismus bij de verklaring van het eerste der tien geboden. (Cat. Rom. P. III, Praeceptum I, § 2, *De cultu et invocatione Sanctorum.*"

Al de hier genoemde Katholieken en zelfs de Roomsche Katechismus maken zich dus, indien de woorden

van den heer Z. geene grove onwaarheden zijn, schuldig aan hetgeen *alle* Katholieken veroordeelen en verfoeijen als heiligschennis en godslastering, als lijnregt in strijd met de Katholieke leer over den eenigen Middelaar.

Wel is het dan van belang de aangehaalde bewijzen te toetsen. De heer Z. zag op de eerste plaats, dat de HH. F. en M. er rond voor uitkomen, dat *Engelen en Heiligen bij God tusschentreden voor de menschen*, EVEN ALS CHRISTUS; *dat hunne voorbidding gevraagd wordt*, EVEN ALS DE VOORBIDDING VAN CHRISTUS.

Als ik den heer Z. moest gelooven, dan zou mij — en de Eerw. heer Frentrop verkeerde insgelijks in die droevige noodzakelijkheid — niets anders overblijven, dan eene herroeping van hetgeen ik in strijd met *de leer der Kerk* had geschreven. Zóóveel geloof verdient echter de beschuldiger niet!

Wat heb ik geschreven? Dat de Katholieken de Heiligen NIET aanroepen *in denzelfden zin*, als waarin zij tot Christus hunne gebeden opzenden; dat de tusschenkomst der Heiligen NIET *op eenige wijze gelijk staat* met het Middelaarschap van Christus [1]). Kan ik nu iets gezegd hebben wat meer letterlijk, meer regtstreeks in strijd is is met datgene, waarvoor de heer Z. mij en nog wel „*rond*" zag uitkomen?

Verder hoorde die heer dezelfde onkatholieke dwaalleer van Bellarminus en Petavius, van Liebermann en andere godgeleerden.

Wie die „andere godgeleerden" zijn is moeijelijk te raden; maar, als de bewering van den heer Z. omtrent

---

1) *Dr. J. C. Zaalberg's Feestrede* enz. *wederlegd*, bl. 33. Mijne vroegere woorden herhaalde ik letterlijk bl. 237.

hen waarheid bevat, dan zijn het geene *Katholieke* godgeleerden. Wat echter de drie genoemden aangaat, deze zeggen NERGENS, wat de heer Z. beweert van hen gehoord te hebben. Noch Bellarminus, noch Petavius, noch Liebermann hebben ooit geschreven, dat andere middelaars „bij God tusschentreden, *even als Christus*"; dat „de voorbidding van anderen wordt gevraagd, *even als de zijne*". Zij schreven juist het tegenovergestelde. Zij bewezen uitvoerig, dat het tusschentreden en de voorbidding der Heiligen en der Engelen NIET gelijk staat met dat van Christus; dat zij NIET middelaars zijn op die wijze, waarop Christus het is; dat, bijgevolg, wij nooit hunne voorbidding óf mogen óf kunnen vragen, evenals wij de voorbidding vragen van Christus [1]).

Eindelijk beweert de heer Z., en dat noemt hij „het krachtigste van alle bewijzen", in den *Trentschen Katechismus* te lezen, dat „andere middelaars, even als Christus, bij God tusschentreden voor de menschen, dat hunne voorbidding, even als de zijne, gevraagd wordt".

De Trentsche Katechismus nu zegt ter plaatse door Z. aangehaald: „De Heer Christus is ons als *éénige* Middelaar voorgesteld, daar immers Hij *alléén* ons met den hemelschen Vader heeft verzoend, en, na eeuwige verlossing bewerkt te hebben, eens ingegaan zijnde in het Heiligdom, niet ophoudt voor ons tusschen beide te komen." Uit zulke leer volgt *noodzakelijk*, dat er geene andere middelaars in den hemel zijn, die met Christus gelijk staan; dat derhalve *geene anderen*, *evenals Christus*, bij God

---

[1]) Bellarminus, *de Controv.* T. II, f. 731 sq.; Petavius, *De Incarn.*, l. 12, 14. Liebermann, T. III, pag. 485. Vgl. Perrone, vol. V, pag. 397 sq.

kunnen tusschentreden voor de menschen; dat wij de voorbidding *van anderen niet*, *evenals de zijne*, kunnen vragen, zonder ons geloof te verloochenen; 'tgeen de Katechismus daarenboven op eene andere plaats nadrukkelijk verklaart [1]).

Niet gemakkelijk zeker is het uit te leggen, hoe de heer Z. de besprokene regelen heeft durven schrijven, en eene stelling, die in lijnregten strijd is met al de hoofdwaarheden des Katholieken geloofs, zonder schroom op de rekening heeft durven stellen van Katholieke godgeleerden, ja zelfs van den Roomschen Katechismus [2]).

Christus is in den hemel de Goddelijke Persoon, die God en mensch is; Hij dus alléén *kan* het Middel, de Middenpersoon, de Middelaar tusschen oneindig en eindig wezen. Maar dan is *zijn* tusschentreden *volstrekt*, *absoluut* onderscheiden van dat der Heiligen en der andere eindige wezens, die in den hemel voor ons bidden; — dan ook vragen wij de tusschenkomst van Christus in volstrekt anderen zin, dan wij het gebed vragen van die eindige voorsprekers; dan kunnen noch het gebed van die voorsprekers, noch ons vragen om dat gebed, in strijd zijn met Christus' bemiddeling. Als de Middelaar *oneindig* is, steken eindige middelaars Hem niet naar de kroon der glorie.

Op twee wijzen, leert de H. Thomas, kan een gebed tot iemand worden gerigt: ten eerste zóó, dat men van dengene, tot wien men bidt, de *vervulling* van het gebed

---

1) Zie voor de bedoelde plaats bl. 243.

2) Heeft Dr. Z. wel reden zich boos te maken, als men bij het lezen zulker passages zich het *„mentire audacter, semper aliquid haeret!"* herinnert?

verwacht; ten tweede zóó, dat men van dengene, tot wien men bidt, de *voorspraak* inroept tot vervulling van het gebed. In den eersten zin rigten wij onze gebeden tot God alléén; in den tweeden zin tot de heilige Engelen en menschen [1]).

Omdat nu Christus God is, bidden wij tot Hem in den éérsten zin; vragen wij van Hem de *vervulling* onzer gebeden. Hij *kan* ze vervullen, want Hij is de Heer der genade en de Koning der glorie. Een Heilige kan niet in dienzelfden zin aangeroepen worden; de weldaden, tot welker verkrijging wij der Heiligen voorspraak vragen, mogen wij niet van die Heiligen zelven verwachten, maar, volgens de uitspraak der Kerkvergadering van Trente, alléén van God; want, zegt die Kerkvergadering, het is goed en nuttig de toevlugt te nemen tot de gebeden, de hulp en den bijstand der Heiligen, *om van God weldaden te verwerven* [2]). Ditzelfde nu, in denzelfden zin op Christus toe te passen, is een gruwel, dat niets anders is, dan de loochening zijner Godheid.

Volstrekt derhalve en waarlijk *oneindig* is dit eerste onderscheid tusschen de gebeden, die wij tot Christus, *omdat Hij God is*, rigten, en die, welke wij tot Heiligen opzenden.

De heer Z. evenwel meent het beter te weten. Volgens hem bidden de Katholieken (en nog wel voorgegaan en aangevoerd door Pausen, bisschoppen en priesters), tot de Heiligen, „*als tot God*, hen smeekende om zegeningen, *alsof zij er zelf de goddelijke beschikkers van waren*; zij

---

1) *Summa*, P. II, Sec^ae., qu. LXXXIII, art. IV: Oratio porrigitur alicui dupliciter: uno modo, quasi per ipsum implenda; alio modo sicut per ipsum impetranda.

2) Conc. Trid. l. c. Vgl. Perrone, l. c. p. 397.

worden aangeroepen als ondergoden [!!], die al vrij wat te zeggen hebben, *die uit zich zelven geven en onthouden* [deze woorden kenmerkte Z. door bijzondere letter] kunnen al naar zij willen" enz. (bl. 147, 148).

Tegenover deze aantijging, welker valschheid reeds door het voorgaande bewezen is, voer ik nog de uitdrukkelijke leer aan van den Roomschen Katechismus:

„Om alle dwaling bij onkundigen weg te nemen, is het der moeite waardig, aan het geloovige volk het onderscheid te leeren kennen tusschen de wijze, waarop God, en waarop de Heiligen worden aangeroepen. *Want niet op dezelfde wijze bidden wij tot God en tot de Heiligen.* God bidden wij, dat Hij zelf het goede geve en van het kwaad verlosse; den Heiligen echter vragen wij, daar zij Gode gevallig zijn, *onze voorsprekers te wezen*, voor ons *van God* te verkrijgen hetgeen wij behoeven" [1]).

De eenvoudige vergelijking van deze leer der Kerk met de beschuldiging van den heer Z., doet zonneklaar inzien, dat die beschuldiging niet slechts *valsch*, maar in *letterlijken* strijd met de waarheid is.

Om het onderscheid tusschen ons gebed tot de Heiligen gerigt, en tot Christus opgezonden, ook in den vorm der gebeden uit te drukken, leert de Kerk ons tot Hem smeeken *verhoor ons*, *ontferm U onzer*, tot de Heiligen zeggen *bidt voor ons* [2]).

't Is waar, deze vorm is niet zóó bestendig, dat er nooit afwijkingen voorkomen; en de Roomsche Katechismus verklaart ter aangehaalde plaats, dat wij den Heiligen mogen vragen medelijden met ons te hebben, in dien

---

[1]) Cat. Rom., P. IV, *quis orandus sit*, n. III.
[2]) Cat. Rom. l. c. n. IV.

zin, „dat zij, bewogen met onze ellende, door hunnen invloed bij God en door hun gebed ons mogen helpen".

Geheel waar zijn betrekkelijk dit punt de woorden van den beroemden Leibnitz. „Als de Heiligen worden aangeroepen en hunne hulp wordt gevraagd, moet men altijd begrijpen, dat hunne hulp bestaat in invloedrijke gebeden, welke zij voor ons storten, gelijk ook Bellarminus opmerkte, dat *help mij Petrus of Paulus* niets anders moet beteekenen dan *bid voor mij* of *help mij door voor mij te bidden* [1]). Leibnitz was niet Katholiek, maar groot en edel genoeg om de Katholieke leer naar waarheid voor te stellen.

Aan den heer Z. kunnen wij zulke eer niet geven. In zijne oogen schijnt het genoeg, dat er tot de Heiligen *woorden* worden gesproken, waarvan wij ons ook bij onze gebeden tot God bedienen, om aanstonds te besluiten, dat de Heiligen met God worden gelijk gesteld, dat men hun „*dezelfde* eeredienst wijdt als aan God" (bl. 150). Alsof dezelfde woorden immer in denzelfden zin werden uitgesproken [2]).

Toen de Maagd Maria, nadat het verheven geheim der Menschwording van Gods ongeschapen Woord in haar voltrokken was, over de bergen ging om hare nicht te bezoeken, riep deze, vervuld van den Heiligen Geest met

---

1) Leibnitz, *Syst. Théol.* pag. 94. Louvain, 1845. Vgl. Perrone, l. c., pag. 419.

2) Een Groninger-godgeleerde vooral moest den schijn niet aannemen zulks te veronderstellen. Tot de eigenaardigheden der Groninger-school behoort het gebruiken van *woorden* in een eenigzins vreemden zin. Professor Hofstede de Groot wijst o. a. het middel aan om, ondanks de loochenleer van Groningen, Christus toch *God* te heeten en van eene *voldoening* door 's Heeren sterven te blijven spreken.

De *Gron. Godgel.* enz. bl. 45, 183.

sterke stem: Gezegend gij onder de vrouwen en gezegend de Vrucht van uwen schoot [1])! Zietdaar juist hetzelfde woord tot Maria gesproken en tot haar Goddelijk Kind! Maar hierdoor zal zich toch wel niemand geregtigd wanen te besluiten, dat Elisabeth den Zoon en de moeder op ééne lijn stelt; aan de moeder eene eer geeft, welke alleen aan den Zoon toekomt.

Evenmin heeft men regt om aan Katholieken, als zij soms in denzelfden *vorm* tot Christus en tot Heiligen bidden, het verwijt toe te voegen, dat zij, *in strijd met hetgeen zij gelooven*, zulke Heiligen met Christus gelijk stellen.

Dit doet de heer Z. gedurig, en eene menigte gebeden, dichtregelen, godsdienstige gezangen en wat hem meer dienstig scheen, haalde hij aan, om zulke gelijkstelling te bewijzen.

Geven wij één enkel voorbeeld.

Eene teedere openbaring van ons geloof en liefde is de vereering van het heilig huisgezin, van Jesus met zijne Moeder en Voedstervader [2]). Jesus, Maria, Josef, dat

---

1) Luc. I, 42, 43. Εὐλογημένη σὺ..... καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς..... Vele dergelijke bewijzen levert ons de H. Schrift. Wij willen nog wijzen op Gen. XIV, 19, 20, waar Salem's priesterkoning Abraham en God zegent, en voor beiden één en hetzelfde woord, *gezegend*, bezigt. Volgt daaruit dat Melchisedech Abraham aan God, of God aan Abraham gelijk stelt??

2) Meerdere personen behooren er niet tot dien heiligen huiselijken kring, al vindt de heer Z. ook goed om, als ware 't eene uitgemaakte zaak, over *de andere kinderen* van Maria te spreken. De Katholieke Kerk hield zulke meening altijd voor eene verfoeijelijke goddeloosheid. Origenes noemde haar in de derde eeuw reeds eene groote dwaasheid; Ambrosius eene heiligschennis; en Basilius zeide: wie Christus lief heeft, duldt het denkbeeld niet, dat de Moeder Gods ooit zou hebben opgehouden maagd te zijn. Liebermann, T. III, pag. 386.

zijn beminde personen voor ons hart, zoete namen op onze lippen, en vaak bidden wij:

Jesus, Maria, Josef, U geef ik mijn hart en mijne ziel!
Jesus, Maria, Josef, staat mij bij in mijnen doodstrijd!
Jesus, Maria, Josef, laat mijne ziel na mijnen dood bij U rusten in vrede!

Over deze gebeden valt de heer Z. ons aan. „Hier worden, zegt hij, tot Maria en Josef dezelfde woorden gerigt als tot Jesus". Dezelfde *woorden*, ja. Maar daardoor heeft men nog geen regt zegepralend te vragen: „Is 't niet alsof Josef even goed *Zaligmaker* als Jesus is?" (bl. 138). — De Katholieken weten, dat Josef slechts een mensch is, en dus geen Zaligmaker wezen *kan*; dat Josef zalig is gemaakt, dat hij en Maria de eerste en edelste vruchten zijn der Verlossing van den éénigen Zaligmaker. Mogen dus de *woorden*, tot Maria en Josef gerigt, dezelfde zijn als die wij tot Jesus spreken: de *zin*, dien zulke woorden hebben, kan niet dezelfde wezen. Die zin moet worden bepaald door het geloof, waarin zulke woorden worden gesproken; dit geloof leert ons, dat Jesus alleen onze smeekingen kan *vervullen*, dat Maria en Josef slechts bidden kunnen met ons en voor ons, opdat wij verkrijgen wat wij vragen. Maar als men ligtzinnig en oneerlijk genoeg is, om *Katholieke* gebeden te beoordeelen naar een anderen maatstaf dan dien des *Katholieken* geloofs, dan kan men instemmen met den heer Z. en met hem uitroepen: „Ziet gij zelf niet in, B. B., dat het onzin wezen zou, hier nog van verschil te spreken" (bl. 152) [1]).

---

1) De heer Z. drukt er vooral op, dat aan het hier besproken gebed door Paus Pius VII aflaat is verbonden, dat die Paus het dus heeft goedgekeurd. Dit had hij liever moeten verzwijgen; want nu

Het eerste ontzaggelijk groote onderscheid tusschen ons bidden tot Christus en tot de Heiligen is derhalve een noodzakelijk en onmiddellijk gevolg van ons geloof aan Christus' Godheid. Christus kan als oppermagtig God, zelf onze gebeden vervullen en zelf ons geven wat wij vragen; de Heiligen zijn niet eigenmagtig, kunnen voor ons weldaden van God en van Christus verwerven; en, als wij vertrouwen mogen Gods gaven door hunne magtige voorspraak ontvangen te hebben, dan danken wij hen voor de liefde tot hunne broeders; - God danken wij, omdat Hij zich genadig jegens ons en wondervol getoond heeft in zijne Heiligen.

Beschouwen wij nu, op de tweede plaats, Christus als *den Middelaar* tusschen God en de menschen, tegenover de Heiligen, als *eindige middelaars*, dan is ook onder dit opzigt ons gebed tot Hem even weinig gelijk aan hetgeen wij tot die andere middelaars opzenden.

De Heiligen kunnen, als middelaars, niets anders dan bidden met en voor hunne broeders, die nog niet met hen in de zegevierende Kerk zijn opgenomen. Zij bidden als veelvermogende vrienden van God, als verheerlijkte Verlosten van Christus; maar hunne tusschenkomst is een smeekgebed van eindige wezens tot den Oneindige. Maar dat is de tusschenkomst van den Middelaar Christus niet.

---

gelooft niemand, dat dit gebed den zin heeft, die door den heer Z. daaraan is gegeven; omdat Paus Pius VII toch waarlijk geen aflaat zal verbonden hebben aan een gebed, dat tegen de grondwaarheden des Katholieken geloofs indruischen, de Godheid van Christus onbewimpeld loochenen zou, gelijk werkelijk het geval zou zijn, als het volgens de Zaalbergsche uitlegging moest verstaan worden.

Zijne tusschenkomst is de voortzetting van het Middelaarswerk, dat Hij in de dagen zijns sterfelijken levens verrigtte; in dat werk was Hij, om alles in één woord zaâm te vatten, *Offeraar en Offer*; bij zijne tusschenkomst in den hemel moet Hij ook *Offeraar en Offer* wezen [1]).

Hij die in het bloed zijns kruises eeuwige verlossing bewerkt heeft, is door dat, zijn eigen bloed eens in het Heilige binnengetreden [2]); daar zit Hij neder aan de regterzijde van den troon der heerlijkheid in de hemelen [3]), nadat Hij reiniging onzer zonden door zich zelven heeft bewerkt [4]). Die Offeraar, die tegelijk het Offer is, trad den hemel binnen, om voor ons te verschijnen voor het aanschijn Gods [5]), om voor ons tusschenbeide te komen bij God [6]). En zijne tusschenkomst is

---

1) Wat Möhler, *Symbolik*, S. 617 over de Socinianen zegt, kunnen wij toepassen op allen, die met de Socinianen Christus' Godheid loochenen en dus het ware denkbeeld des Offers verwerpen. De tusschenkomst van Christus in den hemel wordt voor dezulken een *bidden*, dat misschien in volmaaktheid en kracht *hooger staat* dan het bidden der Heiligen maar niet *volstrekt* daarvan onderscheiden is; en de aanroeping van Christus is bij dezulken, gelijk Möhler zegt, eenigzins overeenkomstig met de Katholieke aanroeping der Heiligen.

2) Hebr. IX, 12. 3) Hebr. VIII, 1.

4) Hebr. I, 3. De Vulgata geeft alleen: *purgationem peccatorum faciens*; in 't Grieksch naar de gewone lezing: δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.

5) Hebr. IX, 24.

6) Rom. VIII, 34. De Grieksche tekst drukt hier en op andere plaatsen de tusschenkomst des Middelaars uit door het woord ἐντυγχάνειν. Dit woord is evenwel noch door zijne beteekenis, noch door het gebruik der H. Schrift geëigend om 't Middelaarschap van Christus te kenmerken en uitsluitend te beteekenen. Volgens afleiding geeft het woord ἐντυγχάνειν een, en nog wel toevallig, *met iemand zijn* te kennen. De H. Schrift bezigt het o. a. ook van het bidden des Geestes in ons, die volgens God tusschen beide komt voor heiligen, κατὰ θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων. Rom. VIII, 27

die des Offeraars, des eeuwigen Hoogepriesters. Hij, die Priester is in eeuwigheid, wiens Priesterschap onvergankelijk is, omdat Hij zelf in eeuwigheid blijft [1]), *leeft ook altijd* om voor hen, die door Hem tot God gaan, tusschenbeide te komen [2]). Dáárom, omdat hij het onvergankelijke Priesterschap heeft, omdat Hij in zijne heerlijkheid Priester is in eeuwigheid, dáárom kan Hij ook hen, die door Hem tot God gaan, in eeuwigheid (ten volle) zalig maken [3]).

De eeuwige Hoogepriester, die tegelijk het Offer is, het Goddelijk Lam, dat de ziener des Nieuwen Verbonds, de arend der Evangelisten, aanschouwde op het midden des glorietroons, *als geslagt* [4]), zietdaar de Middelaar! Jesus Christus, die met hetzelfde ligchaam, waarin Hij zijn Offer voltrok, den hemel binnentrad, behield in de glorie de teekenen zijner smarten en onzer verlossing. Zóó staat Hij voor het aangezigt des eeuwigen Vaders, en biedt Hij zich, met zijne oneindige verdiensten, als eeuwig offer der eeuwige bemiddeling den Vader aan [5]); zóó komt Hij tusschenbeide voor ons; zóó is in Hem en door Hem de levende bemiddeling tusschen den Oneindige en alles wat eindig is; zóó is Hij de éénige Middelaar Gods en der menschen. Oneindig verschil tusschen de tusschenkomst diens Hoogepriesters en de smeekingen,

---

1) Hebr. VII, 17. 21. 24.

2) Hebr. VII, 25.

3) Ibid. εἰς τὸ παντελὲς, hetgeen de Vulgata en ook de Syrische overzetting door *in perpetuum* teruggeven, wordt door anderen, Erasmus bijv., door *ad plenum*, *ten volle*, vertaald. Ook de Vulgata vertaalt het Luc. XIII, 11, door *omnino*. Overigens is een zaligmaken *ten volle*, zeker een zaligmaken in eeuwigheid.

4) Apoc. V, 6.

5) S. Thom., *Commentaria*, ad Hebr. VII, 25.

die de Heiligen voor broeders opzenden! Oneindig verschil tusschen het *Offer*gebed van Christus en de voorbidding der Heiligen! Oneindig verschil tusschen het aanroepen van Christus door de kinderen dier Kerk, welke zulken Middelaar erkent, en hun vragen om de voorspraak der Heiligen!

Dan: nog meer. De Heiligen zijn middelaars, juist omdat Christus de Middelaar is. Zij zijn Christus' Heiligen, de vruchten zijner bemiddeling, de gelukkige zonen van dien Vader des eeuwigen geslachts. Daarom gelijken zij, naar de onverbrekelijke wet der orde, aan Christus, aan den Middelaar; daarom moeten zij middelaars der eindige orde wezen, omdat Christus de Middelaar der oneindigheid en eindigheid, Gods en der menschen is [1]).

Zeer juist drukken de Katholieke Godgeleerden dit uit, door Christus *eersten Middelaar* (Mediator primarius), de Heiligen *middelaars van den tweeden rang* (secundarii)

---

1) De leer der Kerk over de aanroeping der Heiligen is derhalve ook niet *iets toevalligs*; zij behoort tot het groote systeem der Katholieke waarheid, kan daarvan niet afgescheiden, daaruit niet gemist worden.

Dit moet ik opmerken, vooral omdat de heer Z. bl. 132 schreef, dat „de heeren F. en M., op de onkunde van de groote menigte bouwende, zich voordoen als verbaasd over mijne (des heeren Zaalberg's) vermetelheid om de *aanroeping* der Heiligen voor te stellen, als een *onafscheidelijk*, *onmisbaar deel* der Katholieke eeredienst." —

Kon de „vermetelheid" van Dr. Zaalberg mij nog verbazen, dan zou ik hier reden hebben om „verbaasd" te staan, vooreerst over de *oneerlijkheid* van een strijder, die zijner tegenpartij eene meening toedicht, welke hoegenaamd niet werd te kennen gegeven; en ten tweede over de *onkunde* van een schrijver over de Katholieke godsdienst, die niet eens weet, dat Katholieken de aanroeping der Heiligen niet kunnen en niet mogen voorstellen, als kunnende worden *afgescheiden van*, — *gemist uit* de Katholieke eeredienst.

te heeten. Gelijk op het gebied der oorzaken, God de eerste oorzaak, *causa prima*, is, en *als zoodanig* de oorzaken van den tweeden rang, *causae secundae*, tot ware en eigenlijke oorzaken maakt, die zelf werken, maar juist door haar werken de eerste oorzaak niet loochenen, maar én veronderstellen én bewijzen, — zoo veronderstellen en bewijzen de middelaars van den tweeden rang, die ondergeschikte oorzaken in het rijk der genade, den eersten Middelaar; maar zij bewijzen en veronderstellen Hem als boven alle eindigheid verheven.

Zij bewijzen den Middelaar.

Was Christus niet de ware tusschenpersoon, die én God én mensch is, was Hij niet het levende, het éénig ware, het éénig *mogelijke* midden; was in Hem niet de hoogstmogelijke verscheidenheid in de hoogstmogelijke eenheid vereenigd [1]: — voorwaar, in eeuwigheid zou geen bemiddeling door eindige wezens denkbaar zijn. Nu er echter zulke bemiddeling is, nu er eindige middelaars zijn, nu wijzen zij op den eenen, den waren, den oneindigen Middelaar. Gelijk de heerlijkheid der Heiligen ons het bewijs is, dat Christus' glorie, welker uitstraling eindige wezens in zulken luister doet schitteren, de glorie is van den *Godmensch*, zoo is het middelaarschap, dat de Katholieke Kerk den Heiligen toekent, het grootsche bewijs, dat de éénige Middelaar, die alléén in staat is eindige wezens tot middelaars te maken, de *Godmensch* is. Vraagt iemand, of de Katholieke Kerk Christus als God aanbidt: — hij leere wat in die Kerk de Heiligen

---

1) Wij kunnen namelijk noch grooter onderscheid denken dan dat tusschen de Goddelijke en de menschelijke natuur, noch grooter eenheid dan die des persoons.

zijn, en, als hij denken kan, herhaalt hij zijne vraag niet meer [1]).

Zij veronderstellen den Middelaar.

De Heiligen zijn ondergeschikte middelaars. Evenals de eindige oorzaak in de orde der natuur niet slechts in haar bestaan, maar ook in hare werking ondergeschikt, afhankelijk is, en dus niet werkt, zonder dat de oneindige, de eerste oorzaak, *en wel als eerste oorzaak*, medewerkt, — zoo is ook de bemiddeling der Heiligen, die in de orde der genade middelaars van den tweeden rang zijn, *altijd* ondergeschikt aan het Middelaarschap van Christus en *onder elk opzigt* daarvan afhankelijk; zoodat hunne bemiddeling geene kracht heeft dan door de zijne, hun gebed niets vermag dan omdat het een gebed is in den naam van Christus. Wat God ons schenkt op der Heiligen voorspraak, schenkt Hij ons alléén om wille van Christus, want er is hoegenaamd geene genade te denken, dan de genade door Christus; en wederom: wat wij vragen door de voorspraak der Heiligen, vragen wij om wille van Christus, want wij gelooven, dat in niemands naam iets van God te verwerven is, behalve in den éénen naam van den éénen Middelaar.

En dit is geene opvatting, geene vrije uitlegging; dit

---

1) Dat de heer Z. hier niets van begrijpt, behoeft niet gezegd te worden. Hij loochent immers in Christus juist datgene, waarop alles aankomt. Die loochening verblindt hem dermate, dat hij den titel *„eerste Middelaar"* als bewijs aanvoert, dat Christus voor de Katholieken niet *„eenige Middelaar"* is. Op *zijn* standpunt nu zou zulks doorgaan. Want als Christus eindig is, kan *eerste Middelaar* alleen een verschil in graad aanduiden, dat de éénigheid opheft. Is Christus echter oneindig, dan strijden ondergeschikte middelaars evenmin met de éénigheid zijner oneindige bemiddeling, als ondergeschikte oorzaken met de éénigheid der Goddelijke causaliteit.

is de uitdrukkelijke leer der Kerk. Weinig slechts heeft de Kerkvergadering van Trente in hare XXV^{ste} zitting over de vereering en aanroeping der Heiligen uitgesproken; maar toch is dat weinige eene duidelijke belijdenis des Katholieken geloofs in den éénigen Middelaar. Wij roepen de voorspraak der Heiligen in; en tot welk einde? „Om van God weldaden te verwerven *door zijnen Zoon Jesus Christus, onzen Heer, die alléén onze Verlosser en Zaligmaker is*". En dagelijks herhaalt de Kerk deze geloofsbelijdenis. *Door onzen Heer Jesus Christus, uwen Zoon*, zoo smeeken wij, als wij tot God gaan, en de voorspraak zijner Heiligen inroepen; *door onzen Heer Jesus Christus*, zoo bidden wij dan, omdat wij weten en gelooven, dat het dwaas, goddeloos, bovenal onkatholiek wezen zou, iets van God te verwachten of te vragen door iemand anders, dan door den Eenige, die, gelijk het Concilie van Trente zegt, alléén onze Verlosser en Zaligmaker is.

Als nu hier wederom, gelijk op tallooze plaatsen, de heer Z. slechts toonde, weinig te weten van de dingen waarover hij schrijft, wij zouden zwijgen. Maar hier moeten we bijna aan opzettelijke verduistering der Katholieke leer denken. Want waarom haalt hij bl. 135 gebeden aan uit het Missaal, terwijl hij het voornaamste gedeelte dier gebeden weglaat, alsof er niet aan het einde dier gebeden in het Missaal te lezen stond: *door onzen Heer Jesus Christus, uwen Zoon, die met U leeft en heerscht in de eenheid des H. Geestes God door alle eeuwen der eeuwen?* Hoe durft de heer Z. bij het aanhalen van Katholieke gebeden, juist *die* woorden achterlaten, waarin de eenige kracht dier gebeden bestaat, waarin de eenige hoop der biddenden wordt uitgesproken, waarin de Kerk,

die zulke gebeden voorschrijft, haar geloof belijdt in den éénigen Middelaar [1]).

Wel levert zulk achterlaten het bewijs van sluw overleg! Want nu is er in die gebeden geen spoor meer te vinden van een gebed in den naam van Christus, en *door Christus;* terwijl beide gebeden juist ten bewijze moesten strekken, dat de Katholieke Kerk geen anderen weg tot God kent, dan door Jesus Christus, zijnen Zoon, onzen Heer, die

---

[1]) Behalve deze verminking, pleiten de twee aangehaalde gebeden ook nog voor het talent van den heer Z. als vertaler. Voor wie dáárover oordeelen wil, geef ik hier den Latijnschen tekst met de vertaling, beter misschien verknoeijing, v n Dr. Zaalberg. Het eerste gebed is genomen uit de Mis op den feestdag der H. Scholastica (10 Febr.):

Dens, qui animam beatae virginis tuae Scholasticae, ad ostendendam innocentiae viam, in columbae specie coelum penetrare fecisti: da nobis ejus meritis et precibus ita innocenter vivere, ut ad aeterna mereamur gaudia pervenire. Per Dominum nostrum J. C....

Zaalberg vertaalt:

O God, die, *om ons de onschuld des levens aan te prijzen*, de H. Maagd Scholastica in de gedaante eener duif tot u (U) opnaamt in den hemel, geef om hare verdiensten en gebeden, dat wij hier onschuldig leven, *en* hier namaals de eeuwige zaligheid beërven mogen! —

Het slot is weggelaten.

Het andere gebed is de meermalen volkomende *oratio secreta* uit de Missen ter eere van den Apostel Petrus (o. a. 18 Jan.):

Ecclesiae tuae, quaesumus Domine, preces et hostias, beati Petri Apostoli commendet oratio: ut, quod [sacrificium] pro illius gloria celebramus, nobis prosit ad veniam. Per Dominum nostrum J. C....

Zaalberg vertaalt:

Mogen de gebeden en offeranden Uwer Kerk, o Heer! u welgevallig wezen door de voorspraak van Uwen Bisschop en Apostel Petrus, opdat *het allerheiligst feest*, dat wij ter zijner eere vieren, ons vergeving van zonde doe erlangen. —

Het slot is wederom weggelaten.

gezegd heeft: niemand komt tot den Vader, dan door Mij; Ik ben de weg [1]).

En hoe zou het anders mogelijk wezen? Waar zou de weg liggen, langs welken het eindige schepsel kon opstijgen tot den oneindigen God, als Hij niet *de weg* was, Hij, die, zelf oneindig zijnde, onze eindige natuur verheven heeft tot de natuur van een Goddelijk Persoon? Waar zou het midden zijn tusschen oneindige verhevenheid en eindige geringheid, als de ééne Godmensch, die alléén God en mensch is, niet het levend Midden was? Waar zou de Middelaar bestaan, als Christus Jesus, de Zoon Gods en de Zoon des menschen, niet de Middelaar Gods en der menschen was?

Eens, toen die Middelaar het Offer der Verlossing bragt, werd in het bloed zijns kruises de éénige, maar daarom ook de eeuwige verzoening van God met de wereld, van de wereld met God bewerkt; en, o waarlijk oneindige kracht des Middelaars! Hij gaf aan hen, die van nature kinderen van toorn waren, de magt om door de genade kinderen Gods te worden [2]). Die Middelaar leeft verheerlijkt in den hemel, en, terwijl Hij zijne Verlossing toepast, opdat zij, die magt ontvingen kinderen Gods te worden, tot het volmaakte kindschap mogen geraken, is en blijft in Hem alléén verzoening met God, stroomt door Hem alléén de genade van God over ons af, gaan wij door Hem alléén tot Gòd [3]).

Dat gelooft de Katholieke Kerk, dat leert zij, dat verkondigt zij juist door hare leer over priesterschap en Heiligenvereering.

---

1) Joan. XIV, 6.
2) Eph. II, 3; Joan. I, 12.
3) Conc. Trid. Sess. VI, passim.

De priester verrigt als dienaar van Christus, eene uiterlijke handeling, spreekt heilige woorden, wascht met water, zalft met olie in den naam des Heeren [1]), legt de handen op bij de toediening der H. sakramenten; — en, als in de ziel van hem, die het sakrament ontvangt, geene beletselen zijn, werkt die op zich zelve nietige handeling van een nietig mensch Goddelijke genade. Wat is de uitlegging en de oorzaak van zulk wonder? Het Middelaarschap van Christus, den oppermagtigen Heer der genade.

In de glorie des hemels schitteren menschen in bovenmenschelijken luister, en wij, die hen onze broeders noemen, vereeren hen in hunne heerlijkheid. Van waar hunne verheffing, van waar de mogelijkheid onzer vereering? Zij zelven geven het antwoord; want, terwijl zij de kroonen hunner hoofden nederleggen voor den troon des Eeuwigen, zingen zij het lied der overwinning aan het Lam, dat geslagt is [2]). De vruchten zijn zij van het Middelaarschap van Christus, den Koning der glorie; met Hem heerschen zij, en Hij heeft hen vereerenswaardig gemaakt.

Verder: de Heiligen bidden voor hunne nog niet zalige broeders, en hun gebed dringt door tot den troon des Allerhoogsten, het vindt verhooring bij God, het is van magtigen invloed. En geen wonder! De Middelaar Christus leeft; door Hem, in zijnen naam bidden de Heiligen voor ons; en als aan ieder gebed, in den naam des Middelaars gestort, verhooring is toegezegd [3]), zou dan het gebed

---

1) Jac. V, 14.
2) Apoc. V, 9, 10.
3) Joan. XVI, 23.

der Heiligen, die immers veel beter dan wij in Christus' naam kunnen bidden, omdat zij in veel inniger gemeenschap met Christus verbonden zijn, zou het kunnen onverhoord blijven [1])?

En eindelijk: wij *vragen* dat gebed, want wij gelooven, dat het goed en nuttig is tot der Heiligen voorspraak onze toevlugt te nemen; en dit gelooven wij, omdat wij den Middelaar Christus erkennen. Was in Hem de bemiddeling tusschen God en de menschen niet tot stand gekomen en duurde zij niet voort in eeuwigheid: niet goed en niet nuttig, maar dwaas en vruchteloos zou het zijn de tusschenkomst van eindige wezens bij den Oneindige te vragen; nog meer dwaas en vruchteloos, daarop te vertrouwen. Maar nu in Christus de toegang tot God openstaat, nu durven wij met vertrouwen vragen, dat de verheerlijkte vrienden van Christus, die magtig zijn in Hem, voor ons tot God smeeken; nu durven wij vol vertrouwen hopen, dat God, op dat volmaakte gebed, door *Christus'* Heiligen in *Christus'* naam gestort, ons om wille van *Christus* genadig zal zijn.

Jesus Christus, de Middelaar Gods en de menschen, wat staat Hij, in zijne onbereikbare verhevenheid, oneindig hoog boven die allen, welke den naam van mid-

---

[1]) Omdat de Heiligen meer één zijn met Christus en dus beter in zijnen naam kunnen bidden dan wij, vertrouwen wij op hun gebed *meer* dan op het onze. Zoo vertrouwden de eerste Christenen op de voorbede der Martelaren, die reeds voor Christus geleden hadden en bereid waren Hem tot in den dood te beminnen. — De heer Z. wil in zulk vertrouwen op de gebeden van anderen, die beter kunnen bidden dan wij zelven, eene miskenning zien van Gods liefde! — Dan, *hij* meent ook, *„met opgestoken hoofde"* tot God te mogen opzien.

delaars dragen! Wat is Hij het volstrekt éénige Midden, de volstrekt éénige Tusschenpersoon, door wien God tot de menschen afdaalt, de menschen opstijgen tot God!

Eenige Middelaar is Christus in zijn Persoon, omdat Hij de eenige Goddelijke Persoon is, die mensch is geworden is en mensch blijft in eeuwigheid.

Eenige Middelaar is Christus in zijn werk op aarde, omdat Hij het eenige Offer der verzoening heeft gebragt, waardoor God en menschen zijn hereenigd geworden.

Eenige Middelaar is Christus in de toepassing der Verlossing, omdat door Hem alléén de vrucht der Verlossing voor dit leven, Gods genade, tot ons komt; omdat wij door Hem alléén aan de vrucht der Verlossing voor het andere leven, de hemelsche glorie, deelachtig worden.

Zoo zet de Middelaar zijn aldoordringend en eeuwenomvattend werk voort. En, als de laatste dergenen, wier namen opgeschreven staan in het boek des levens [1]), de laatste genade om wille van Christus heeft ontvangen, en, door dienzelfden Christus, den hemel verdiend heeft binnen te gaan, dán breekt de dag der voltooijing aan, waarop de kracht des Middelaars ook het stof doordringt, de ligchamen der verlosten met heerlijkheid bekleedt, en doet deelen in het onsterfelijke leven van den geest. Terwijl natuur en dood verbaasd staan bij het laatste wonder, 'twelk de aarde zal aanschouwen, viert de Middelaar zijne eindoverwinning. Middelaar is Hij tusschen God en de menschen, *volmaakt* Middelaar: daarom stort Hij het Goddelijk leven niet slechts in de ziel der zijnen uit, maar voert Hij ook hunne ligchamen uit dood en verderf over in het rijk der onvergankelijkheid.

---

[1]) Phil. IV, 3.

En als dan die tweemaal verloste en tweemaal verheerlijkte Heiligen den Middelaar volgen, waar Hij voorttreedt tot zijnen glorietroon; als de engel, die staat op de zee en op de aarde, de hand ten hemel opgeheven en gezworen heeft bij Hem, die in eeuwigheid leeft, dat er geen tijd meer wezen zal [1]); als al wat eindigen kan, in eene laatste worsteling is ondergegaan: — ook dan duurt het Middelaarschap van Christus voort, en de dag welks avond nimmer daalt, getuigt dat Christus de onsterfelijke Middelaar Gods en der menschen is, dat God is mensch geworden, en de menschen leven in God, die alles in allen is [2]).

Het geheim dier eeuwigheid te doorgronden is aan geen eindig verstand gegeven, en nog is ons hart niet in staat het geluk des hemels te beseffen; - maar zeker, en onfeilbaar zeker weten wij, dat zonder Christus geen hemel voor ons bestaat; dat wij alleen door den eenigen Middelaar het eeuwig leven kunnen bezitten; dat al de zaligen altoos het woord van den Apostel Paulus zullen herhalen: Dank zij aan God, die ons de overwinning heeft gegeven door Jesus Christus onzen Heer [3]).

Die overwinning door Christus onzen Heer wachten ook wij, die tot hoop op de glorie, nog niet tot de glorie herboren zijn [4]); tot Hem bidden wij voor ons zelven en voor allen, die met ons voor Hem, als voor hunnen God, nederknielen, opdat Hij ons in de glorie doe geteld worden met zijne Heiligen, opdat Hij zijn volk behoude en

---

1) Apoc. X, 5, 6.
2) I Cor. XV, 28.
3) I Cor. XV, 57.
4) Conc. Trid. Sess. VI, cap. XIII.

zijn erfdeel zegene [1]); tot Hem smeeken wij ook voor degenen, die in verblindheid Hem verloochenen en van zijne Goddelijke eer trachten te berooven, opdat ook zij eens geloovig mogen instemmen met het lied dat Hem ter eere weêrklinkt in de Katholieke tempels [2]):

O Heer Jesus Christus, Eengeboren Zoon, Heer God, Lam Gods, Zoon des Vaders! Gij, die de zonden der wereld wegneemt, ontferm U onzer! Gij, die de zonden der wereld wegneemt, ontvang onze smeeking! Gij, die gezeten zijt aan de regterhand des Vaders, ontferm U onzer! Want Gij alleen zijt heilig, Gij alleen de Heer, Gij alleen de Allerhoogste, o Jesus Christus! met den H. Geest in de glorie van God den Vader.

---

1) De lofzang: *Te Deum Laudamus.*
2) De lofzang: *Gloria in excelsis.*

EENE EXEGETIESCH-PSYCHOLOGISCHE PROEVE.

De vier overdenkingen welke onlangs de Evangelische predikant G. Brückner als eene exegetiesch-psychologische proeve over 't Evangelie-verhaal van 's Heeren bekoring in de woestijn heeft uitgegeven, trokken om twee redenen onze aandacht: om de plaats waar zij uitgesproken zijn, en om den zonderlingen inhoud, waarin bijbelgeloof en plat rationalisme vertrouwelijk te zamen gaan. Het eerste is spoedig vermeld; het tweede, als eigenaardig verschijnsel des tijds, zij met een beknopt woord hier aangewezen.

Volgens het berigt des schrijvers zijn deze vier overdenkingen gehouden te Rome, in de Evangeliesch-Pruissische gezantschaps-kapel, alwaar, naar hij met eenig zelfbehagen vermeldt, „de uiterste, tot midden in des tegenstanders heirleger vooruitgeschoven post is der Evangelische Kerk"; - „de ons omgevende Katholieke Kerk, zegt hij nog, bij welke wij als buitenlanders en vreemdelingen wonen, viert den tegenwoordigen kerkelijken tijd, welke aan de overdenking van 't lijden en sterven van onzen Heer en Heiland gewijd is, door vasten." Hij hield namelijk, teekent de predikant aan, de eerste „inleidende

---

1) *Die Versuchungsgeschichte unseres Herrn Jesu Christi.* Ein exegetisch-psychologischer Versuch in vier Betrachtungen von G. Brückner, phil. Dr. V. D. M. — Leipzig 1857 bei Fr. Chr. Wilh. Vogel. 46 S. gr. 8. — Verg. de *Katholische Literatur-Zeitung* van 23 Febr. jl.

overdenking", op den eersten Zondag van de vasten, als wanneer te Rome „na den Carneval het openbare en kerkelijke leven een tegenovergesteld karakter aanneemt." De inleiding tot zijne eerste voorloopige overdenking ontleent hij deels, vreemd genoeg, aan den *dichter* van wien een lied ten vóórzang had gediend, deels aan den gezegden kerkelijken *vastentijd* voor de Katholieken, om tegen beide een woord van afkeuring te rigten. „Aandachtige Christenen! — vangt hij aan — de dichter van het schoone lied, dat wij zoo even met elkander gezongen hebben, Johannes Scheffler, leefde eerst in een wereldlijken stand en hoorde tot onze Evangelische Kerk. Als lijfarts van den Duitschen keizer leerde hij de wereld kennen en maakte verre reizen. Toen greep hem een vurig verlangen naar het hemelsche vaderland aan, en weggesleept door de beminnelijkheid des Verlossers, zong hij Hem in heilige bezieling zijne geestelijke liederen toe. Hij verliet daarop alles, het keizerlijk hof, beroep en levenswijze, en ook onze Kerk; in den zielsdrang om zijne zaligheid trad hij tot de Katholieke Kerk over, ging in een klooster, vervaardigde nog strijdschriften tegen de kerk tot welke hij vroeger had behoord, en stierf kort daarna."

Met die kloosterlijke afzondering kan hij zich even weinig als met het herdachte vasten der Katholieke Kerk vereenigen: „Waren, zegt hij op schertsenden toon, de bekoringen, het lijden en de strijden die wij te overwinnen en te bestaan hebben, in het brood gebakken of staken ze in het vleesch dat wij nuttigen, dan moesten we ongetwijfeld vasten en ons van deze spijzen onthouden. Waren ze in onze kleederen geweven, dan moesten wij ze afleggen en een monnikskap (*Kutte*) aandoen; waren

ze op de wanden onzer woningen geschilderd, dan moesten wij ze verlaten en met de eenzaamheid van een woud of klooster verwisselen." Maar, vervolgt hij, de booze lusten en begeerten steken *in* ons, de bekoringen ontstaan daardoor, dat Satan zich zoo ligt aan onze bedorven neigingen aansluit; daarom hebben we gansch andere middelen noodig om te verwinnen, dan vasten, en een kap aan te doen en in 't klooster te gaan. — De predikant denkt blijkbaar niet om 't woord des Heeren: Dat zeker soort (van duivelen) niet uitgeworpen wordt dan door gebed en vasten. Matth. XVII, 20. Volgens hem werkt noch de buitenwereld, noch wat men het eigen vleesch of ligchaam zelf doet ondergaan op het ligchaam terug. Of het derhalve overgevoed of schaars of niet gevoed wordt, 't is voor den zinnelijken mensch met zijne lusten van niet den minsten invloed. Voor hem brandt geen vuur, besmet geen pestlucht: alleen door den duivel in persoon, niet door al wat hem dient, door geen wereld of vleesch, is de lust des menschen te bereiken, en een in den geloove uitgesproken schriftwoord alleen, zonder meer, is, gelijk hij verder doet verstaan, meer dan genoeg om den Satan te overwinnen. Maar zich afzonderen en vasten — neen! dat moet men niet; want „ook de Heer ging volgens het Evangelie van dezen zondag in de woestijn, vastte en droeg een eenvoudig gewaad." Nu zou men heel gevolgelijk hieruit willen afleiden, dat, als ook de Heer dit deed, en, naar wij op goeden grond meenen, ook óns ter leering, óns ten voorbeeld deed, wij dit ons gegeven voorbeeld van boete en versterving — welke Hij immers niet om zijnent maar om onzent wille onderging — dankbaar hebben na te volgen. Doch volstrekt niet! — verklaart de Evangelische predikant — Christus vastte niet

om ons voor te gaan, noch om zich tegen de bekoring te beveiligen ('twelk zeer waar is, want zonder dat was Hij onverwinnelijk); maar Christus vastte, zegt hij, „om daardoor juist den bekoorder tot den strijd uit te dagen, en hem eene gelegenheid tot den aanval te geven"!! „Tot den strijd uit te dagen", heeft voor ons iets stuitelijks, schoon Christus, als zeker van de overwinning, dit had kunnen doen: het Evangelie zegt eenvoudig, dat Hij door den (H.) Geest in de woestijn werd gevoerd, om (er) door den duivel bekoord te worden. Matth. IV, 1; vgl. Marc. I, 12; Luc. IV, 1. Ongetwijfeld heeft de Heer de drievoudige bekoring gedoogd, anders had Satan niet zoodanige magt over Hem kunnen uitoefenen.

Zóóveel, en dit tevens tot eene proeve van behandeling, over de plaats waar deze overdenkingen gehouden zijn, en waaraan ten deele de inleiding is ontleend. Toonen we nu in 't kort, hoe bijbelgeloof en rationalisme er broederlijk in gepaard gaan.

In die vier overdenkingen dan wordt de geschiedenis van 's Heeren bekoring, gansch naar den titel, psychochiesch en exegetiesch verklaard. 't Is onzen predikant een wezenlijk, uiterlijk feit; niet, zooals voor sommige ongeloovige schriftverklaarders van den laatsten tijd, slechts een levendige morgendroom, noch visioen, noch loutere bij den Heer opgekomen *gedachten*; ook geen parabel, noch mythe, noch latere toeschrijving van 't lijden en strijden der gemeente aan haren Stichter zelven; 't is hem ook geene *abentheuerliche magische Scenerie*, maar eene werkelijke gebeurtenis, die zich op verwonderlijke wijze heeft toegedragen. En dit is voor een half-geloovigen exegeet in onze dagen al zeer veel. De beteekenis der drievoudige uitwendige aanvechting voor den Godmensch, het doel des

bekoorders, de gevolgen der zegepraal voor den Heer worden zielkundig ontwikkeld, en daarbij een vergelijkende blik op de bekoring onzer eerste ouders geslagen. De voorstelling heeft op menige plaats wel iets aantrekkelijks, en getuigt bij wijlen van des schrijvers vertrouwdheid met de taal. Het doet ook goed, dat hij meermalen blijk geeft, in 's Heeren Godheid en menschheid beide, en diens volstrekte onzondigheid te gelooven, alhoewel weder menige uitdrukking, gelijk men aanstonds zien zal, met zoodanig geloof niet overeen te brengen is. Ook vindt men er eene meer mystieke schriftverklaring dan men van die zijde gewoon is aan te treffen, schoon ze, als niet door de geloovige eenstemmigheid der Christelijke eeuwen gewaarborgd, menigwerf, gelijk straks blijken zal, gansch rationalistiesch, individueel, en meer gewaagd dan waar is.

Het doel van 's Heeren 40-daagsche vasten was dan, volgens den schrijver, geen voorbereiding tot de Hem wachtende bekoring, maar zooveel als eene uitdaging des bekoorders; want, zegt hij, toen de Heer in de woestijn ging, wist Hij niet eens dat Hij daar bekoord zou worden!!.... Hoe is dit met die vermeende uitdaging en Christus' alwetende Godheid te rijmen?! — Uit het verschil in het verhaal dier gebeurtenis bij Matthaeus en Lucas (die de *derde* bekoring van Matthaeus op de *tweede* plaats stelt) leidt hij (bl. 13) af, dat er geen klimming in de drie bekoringen is, maar zijne eigene uitlegging bevestigt niettemin het tegendeel. Dat Marcus slechts even het feit, niet de bijzondere tooneelen, gedenkt, komt daarvandaan, dat dit Evangelie, „als het oudste, ['twelk hem (bl. 41) eene geheel uitgemaakte zaak is!] „berekend was op den laagsten trap van onderrigt en geloof, en de Evangelie-

geschiedenis in hare eenvoudigste en kortste gedaante wedergeeft"!!

Onzen predikant ook, dien we reeds als gansch geen vriend van 't vasten leerden kennen, schijnt niet de laatste maar de eerste bekoring voor den Heer de zwaarste geweest te zijn, gelijk zij het nog, volgens hem, ook voor ons is (bl. 40). Mondversterving blijkt hem vreeslijk geducht, en de honger wel een scherp zwaard! Die gebeurtenis zelve zou Christus na zijne verrijzenis aan zijne leerlingen hebben medegedeeld, gelijk God ook Adam over de scheppingsgeschiedenis onderrigt heeft; want „niet door eene profetische verlichting van den schrijver, niet door ingeving van den H. Geest is het scheppingsberigt ontstaan": ook niet - en dit laatste zegt hij naar waarheid - „door menschelijk nadenken en speculeren over de wording aller dingen" (bl. 13—14). Doch waar moet dat heen, als men, gelijk de schrijver schijnt te willen, slechts aan eene uitwendige historische overlevering vasthoudt en alle theopneustie in de H. Schriften aan die daar medegedeelde feiten ontzegt, waarvan de gewijde schrijvers zelven oog- of oorgetuigen zijn geweest? — De woestijn, verder, werwaarts de Heer gevoerd werd, zou dezelfde geweest zijn, als die waarin Moses de schapen van Jethro gehoed, waar hij later de tien geboden gegeven heeft, en Elias heengegaan is (bl. 15—16). Toen de Heer zich in de woestijn bevond, is Hem daar in die 40 dagen de typische beteekenis van 't Mosaische heiligdom ontsloten, alsmede de tempel der aanbidding Gods in den geest. Hier eerst heeft Hij zijne voorgangers regt leeren verstaan (bl. 16)! De predikant vindt het geloofwaardig, en 't is Hem zoo goed als zeker, dat het Paradijs in diezelfde woestijn heeft gelegen, en Adam op dezelfde plaats voor

de bekoring bezweken is; desgelijks staat het bij hem vast, dat en Adam en de Heer beiden op een sabbatdag bekoord zijn geworden (bl. 17, 18—44).

Of de gezamentlijke toehoorders in de Pruissische gezantschapskapel te Rome met dit alles vrede hebben gehad, kunnen we niet uitmaken; maar op geschiedkundige hoorders en lezers moet de predikant weinig gerekend hebben Hij heeft evenwel vrij wat erger beweringen, waar 't ongeloovig rationalisme zich krasser in uitlaat. Volgens hem waren de wonderen door Christus verrigt, geen werken zijner Almagt, maar van zijn geloof! Ook zijne openbaringen steunden niet op zijn Alwetendheid, maar hij ontleende ze aan de schriften van het Oude Verbond, welke Hij „niet slechts volkomen magtig was"; maar ook: Hij verstond wat Moses, de heilige zangers en de profeten geschreven hebben, beter en grondiger dan zij zelven (bl. 33). Ziehier zijne woorden (bl. 4—5): ('s Heeren) „gansche aardsche leven was een wandel in 't geloof, daar Hij zich het gebruik van alle goddelijke eigenschappen ontzeide — want dit was zijne voortdurende ontlediging en zijn wandel in knechtsgestalte —; zijne wonderen waren geen werkingen zijner goddelijke Almagt; maar werken des geloofs, gelijk ze vóór Hem ook *andere geloovende* en van God gezonden *menschen* [!] volbragt hadden. Zijne openbaringen der toekomst en onthullingen der geheimenissen van het hemelrijk waren geen gevolgen zijner goddelijke Alwetendheid, maar Hij putte ze uit de H. Schriften van het Oude Verbond, en deelde altoos juist datgene meê wat zijne leerlingen konden vatten, en wat Hem ieder oogenblik door den Geest Gods gegeven werd." — Bl. 13 lezen we: Op de bruiloft te Kana heeft de Heer *het eerst*

zijne glorie aan zijne leerlingen geopenbaard; als we diensvolgens van den Heer Joan. I, 48 een wonder van kennis opzigtens Nathanael vernemen, en Hem v. 51 eene voorspelling hooren doen, zijn dit voor den predikant geene openbaringen van Jesus' glorie; immers zij hadden vóór de bruiloft te Kana plaats! Bl. 25 zegt hij stoutweg: Bij de tweede bekoring heeft Jesus zich in een gevaarlijken toestand bevonden!! Gelooft hij, die zóó durft spreken, nog aan Jesus' Godheid? of heeft hij er eenigen eerbied voor? — Bl. 28 staat: „de duivel is vroeger een engel ter bescherming der menschen geweest; maar toen hij Jesus den raad gaf, zich van de tempeltinne neêr te storten, heeft hij Hem door zijne daemons in den afgrond willen rukken!!

Bl. 19 haalt de snedige predikant deze spreuk van Luther aan: „(des duivels) vernuft is drie mijlen wegs breed, terwijl het mijne naauwelijks een vinger breed is." Als Luther, bij Satan zoo bijzonder in 't vertrouwen, zoo iets verzekert, wie zal het dan betwijfelen. Doch beide ook heeft Dr. Brückner in zijne proeve, hoewel niet met even goed gevolg, pogen te staven. Ongetwijfeld zal hij, om een moeijelijk onderwerp der H. Schrift uit te leggen, zich nog eenige historische studiën moeten getroosten. En wat den ophef zijner *psychologische* verklaring aangaat, waarmede als heel iets nieuws en bijzonder wetenschappelijks, heden ten dage veel wordt gebrald —: het rationalistische en ongeloovige dier streving gunnen we den Protestantschen mokerhelden der wetenschap — doch vrij wat grondiger, degelijker en tevens wat eerbiediger jegens den Heer, is zoodanige schriftverklaring bijv. vóór derde halve eeuw reeds door een Katholieken Lucas Brugensis gegeven; bij wien men

tevens menige moeijelijkheid zal opgelost vinden, waaraan de wijze dokter in zijne *Exegetiesch-psychologische Proeve* niet eens heeft gedacht. En de jongste Katholieke exegeten, als Dr. Jordan Bucher (*Die heiligen Schriften des N. Testaments*, 1855), Prof. Matthias Arnoldi (*Commentar zum Evangelium des H. Matthäus*), Dr. P. Schegg (*Die heiligen Evangeliën übersetzt und erklärt*), beide in 't vorige jaar verschenen, ze geven in alle opzigten — kan men hun ook niet in alles bijstemmen — meer bevrediging dan de tweeslachtige verklaring van den Evangelischen predikant. — Maar zoo dan springt de nog half-geloovige exegese met de H. Schrift om; men moge er uit opmaken, wat de vlakweg ongeloovige kritiek zich ten onzen tijde al niet verstout.

PROTESTANTSCH GETUIGENIS

OVER

DE LIEFDEWERKEN

BIJ DE

KATHOLIEKEN EN DE PROTESTANTEN.

Ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan der universiteit van Greifswald en de gelijktijdige voltooijing van haar nieuw-gesticht ziekenhuis, heeft Dr. Heinrich Häser, Professor aldaar, onlangs een werkje geschreven, waarin hij een beknopt historiesch overzigt geeft aangaande

de Christelijke zieken-verpleging en verpleeg-vereenigingen [1]).

Dat geschrift is eigenlijk een doorgaande lof op de Katholieke Kerk, hoewel de schrijver dien blijkbaar wel niet heeft bedoeld. Zelfs zoekt hij daarvan een goed deel, ten koste der Katholieke Kerk, voor 't Protestantisme te vorderen, of het althans te vergoelijken, dat dit niet méér voor de lijdende naasten heeft gedaan, en alzoo van die zijde, naar des Hoogleeraars voorstelling der zaak, meer het Heiden- en Jodendom nadert.

„Wat er ook - zegt hij, ter inleiding over den vóór-Christelijken tijd sprekend, - door de wijssten en edelsten der oudheid, door Joden en Heidenen gedaan is", - - : „de achting voor 's menschen goddelijke waardigheid, en de liefde welke ter liefde Gods zich over den naaste erbarmt" - is ten dezen het onmetelijk verschil tusschen hen en de Christen volken. Openlijke inrigtingen voor zieken als plaatsen van erbarming, heeft eerst het Christendom gesticht, en wat er van dien aard bij Grieken en Romeinen gevonden wordt, 't is verre van 'tgeen de Christelijke tijd in 't leven heeft geroepen. - Hij werpt dan een blik op de oude *ἰατρεία* en *valitudinaria*, en toont van wat weinig beteekenis die waren en veel meer het werk van nooddwang en baatzucht, dan van medelijdende liefde tot den naaste.

Op het Christendom komend, schrijft de Hoogleeraar: „De inrigtingen, welke dit ter verzachting van menschelijke ellende te voorschijn riep, zijn zoo oud als de verkon-

---

[1]) *Geschichte christlicher Kranken-Pflege und Pflegerschaften.* Von Dr. Heinrich Häser, Professor zu Greifswald. — Berlin Verlag von Wilhelm Hertz. 1857. — VI en 126 bl.

diging der leer van de liefde tot God en de menschen. Van den beginne is de gemeente [!] zelve de draagster [?] al dezer inrigtingen, doch zeer vroeg reeds vormen zij een' der gewigtigste takken der zorg, door de Kerk aan 't ligchamelijk en geestelijk welzijn harer kinderen gewijd. Op deze wijze gaan alle inrigtingen ter ondersteuning van noodlijdenden van de Kerk zelve uit, of zij treden dadelijk met haar in het naauwste verband." Hij zal beproeven dat rijk tafereel, waaraan de daden eener ootmoedige liefde en van eene geloovige ontferming een stillen maar onvergankelijken, door hem niet weêr te geven, luister leenen, in drie hoofdgroepen voor te stellen; en deze zijn, volgens den schrijver: de *Diakonie* in de oudste dagen, de *Xenodochiën* in den middeltijd en de eigenlijke *Ziekenhuizen* in latere jaren, waaraan hij dan, ter vervolledigiging, een overzigt der vrome *verpleeg-vereenigingen* toevoegt. Onder het op de tweede plaats genoemde algemeene *Xenodochium* (*herberg* of *gasthuis*), begrijpt hij de toevlugtsoorden van reizigers, vreemdelingen, armen, weduwen, grijsaards, weezen, vondelingen, zieken van allerlei aard, en zelfs van krankzinnigen.

We hebben geen plan den Protestantschen schrijver in de voorstelling dezer groepen te volgen, noch wat er onnaauwkeurigs en onwaars in zijn overzigt is ingeslopen, hier in 't bijzonder na te wijzen. Hij heeft blijkbaar menige geschiedbron niet gekend, en bijv. het vóór tien jaren reeds verschenen werk van Martin-Doisy, *Histoire de la Charité* etc. niet gelezen. Hij had anders zijne onvoegzame drievoudige groepering daargelaten en het daar bewezen gezien, dat men reeds vóór het einde der vervolgingen in heel de Christenheid verschillende godshuizen vond: te Jerusalem en op andere punten van Palestina, te

Alexandrië, Caesarea, Rome, enz. De eerste hospitiën werden te Bethlehem en te Jerusalem gesticht: bij de kribbe en bij het graf van den mensch-geworden God. Doisy toont insgelijks, wat al liefdegestichten er reeds met de vier eerste eeuwen bestonden, en dat we dus den „middeltijd" van Dr. Häser zeer ruim te nemen hebben. Hij telt namelijk voor dien tijd de volgende soorten van godshuizen op:

het *Nosocomium* of *Nosodochium*, het ziekenhuis.

de *Villa languentium*, het (buiten)huis voor de herstellenden.

het *Arginorium*, de toevlugt der ongeneeslijken.

het *Xenodochium*, de herberging voor vreemdelingen, reizigers, pelgrims, enz.

het *Ptochotrophium* of *Ptochodocheium* of *Ptocheium*, het algemeene toevlugtsoord voor kranken en behoeftigen.

het *Gerontocomium*, ter opneming van oude lieden, of het oude mannen- of vrouwen-huis.

het *Orphanotrophium*, het weeshuis.

het *Brephotrophium*, het liefdehuis voor zuigelingen.

Veelal was aanvankelijk, en in vele steden zelfs een zeer geruimen tijd, de bisschoppelijke woning de gastvrije plaats voor alle ellenden; het *diversorium episcopale* stond bijzonder bij en na geleden vervolging voor allen open. Het Concilie van Nicea (in 325) geeft bepaalde voor schriften over het stichten en besturen van *Xenodochia*. En hoe er al vroegtijdig godshuizen naast de bisschoppelijke kerken en kloosters oprezen, en dáár in de kloosters zelve aan vreemdelingen, pelgrims, behoeftigen, enz. gastvrijheid verleend werd, is van algemeene bekendheid. Schoon we nu met de beroemde Thomassinus en Muratori wel moeten instemmen, dat de juiste tijd van al die verschillende

Christelijke liefdestichtingen bezwaarlijk te bepalen is, wijl zij vaak naar gelang der behoeften schier ongemerkt alom in de Kerk oprezen, is echter uit het aangevoerde zooveel zeker, dat we de groepering van Dr. Häser voor weinig gepast moeten houden.

Gansch in strijd ook met hetgeen hij zelf schreef: dat de liefdegestichten meest óf van de Kerk zijn uitgegaan, óf zich dadelijk met haar in de naauwste betrekking stelden, wil hij telkens de gemeente, het volk, de leeken op den voorgrond gebragt hebben, en onderscheidt daarbij de *broederschappen* en *liefdewerken* niet genoeg van de eigenlijk gezegde *klooster-vereenigingen*. En opzigtens deze begrijpt hij weder niet, dat hiermeê de Kerk aan alle behoeften en zielsverlangens weet te voldoen; dat juist daarom, wijl sommige uitverkoren zielen zich bij volstrekte afzondering in 't *beschouwende* leven alleen wenschen te verdiepen, er andere orden en congregatiën oprezen, die *hoofdzakelijk* het praktische, *werkdadige* leven zoeken, terwijl weder anderen *beide* strevingen vereenigen. Ter plaatse bijv. waar hij (bl. 44) van de *Krankenpflegerschaften* gaat handelen, schrijft hij: „Als den wortel der vrome verpleeg-vereenigingen toont zich in den vroegsten Christelijken tijd de gemeente zelve, in haar de diakens, de zusterschap der weduwen, de parabalanen, het monnikendom. Niettemin is, in weerwil van deze oorspronkelijke verbinding met de Kerk, het getal der in strengeren zin geestelijk te noemen verpleeg-vereenigingen betrekkelijk gering geweest. De grond hiervan is duidelijk genoeg. De strenge afgezonderdheid van het kloosterlijke leven, het beschouwende van het monnikendom, 'twelk zich hoofdzakelijk met het eigen inwendige leven bezig houdt, is met eene onafgebroken naar buiten gerigte werk-

dadigheid, met de onverpoosde zorg voor vreemd lijden, niet te vereenigen. - Des te talrijker zijn de broederlijke vereenigingen (*Verbrüderungen*) ter verpleging van armen en zieken, welke wij sedert vroegeren tijd, vooral in 't Westen, uit het *volk*, dat is, voor dien tijd uit de rijen der leeken en ongeletterden, uit den stand der ridders en der burgers, zich tot een beduidenden invloed zien ontwikkelen."

Men zou uit deze voorstelling kunnen opmaken, ten eerste: dat gewone leeken, tot eenige broederschap of broeder-vereeniging behoorende, en noch kloosterling, noch geestelijke, het meest voor de lijdende menschheid hebben gedaan; doch uit des Professors eigen historiesch overzigt, 'twelk voor *alle* nooden tal van *kloosters*vereenigingen optelt, blijkt duidelijk het tegenovergestelde.

Hij beweert, ten tweede, dat het kloosterleven, als te beschouwend, voor liefdewerken naar buiten ongeschikt is. Hieruit blijkt, dat Dr. Häser van geen ander kloosterleven dan het zuiver-contemplatieve weet, en de vereenigingen van religieusen die aan de liefdewerken zich wijden, voor geen kloostervereenigingen, maar nagenoeg houdt voor 'tgeen wij *broederschappen* noemen, die, zonder tot eenige orde of congregatie te behooren, soms in verband met deze, soms geheel op zich zelve, voor God en den mensch uit vrije liefde werkzaam zijn. Waar is het nu, dat in de *contemplatieve* of bespiegelende orden die uiterlijke liefdewerken naar buiten meest uitgesloten zijn; doch gansch onwaar is het, dat in 't algemeen het religieuse leven er uit zijnen aard meê onbestaanbaar zoude zijn. Integendeel, daardoor alleen, dat de kloosterlingen, die zich aan de verpleging der menschelijke ellende wijden, zich zoodanig op gezette tijden en uren in 't innigst ver-

keer met God afzonderen en versterken, kunnen zij op den duur en op zoo heldhaftige wijze zich van die moeijelijke taak kwijten.

Ten derde zij aangemerkt, dat ook de *broederschappen*, zonder eigenlijk *religieus* leven te vragen, in 't naauwst verband staan met de Kerk, die ze moet goedkeuren en er hare gunsten aan verbindt. Ook zij wortelen, hoe verschillend van aard en doel, in het ééne kerkelijke leven, dat ze voortbrengt, draagt en onderhoudt. Men gedenke hierbij, dat zeer vele broederschappen eene soort van uitbreiding zijn van bestaande kloosterorden, die aan de geestelijke vruchten harer werken ook personen, niet gemeenschappelijk met haar, maar in de wereld levend, op zekere voorwaarden deelachtig maken; terwijl daarentegen menige eenvoudige broederschap van leeken later tot het eigen bestand eener religieuse congregatie of orde opgeklommen en verheven is [1]). Maar 't is altoos de Kerk, die we hierbij naar eene of andere eigenschap van haar hooger leven zien uitschijnen. Is zij *algemeen*, Katholiek: zij verlangt ook hare werken, hare *vrije* liefdewerken zooveel mogelijk algemeen te maken, en breidt de deelneming harer naar hooger volmaaktheid strevende vrije vereenigingen, met de gevorderde wijziging, ook tot menschen in de wereld uit; aldus hebben de orden bijv. van den H. Dominicus en den H. Franciscus hare verschillende Derde Regels, welke bij nadere toewijding aan God meer verband hebben dan de eenvoudige *Broederschap*, doch veel minder verpligting dan de gansch aan God gewijde

---

1) We hopen later een afzonderlijk opstel over de *Broederschappen* in de Katholieke Kerk te kunnen geven, waarbij dit punt nader ter sprake komt.

Orde, tot welke zij, naar Paus Leo X zegt, in verhouding staan als „'t *min edele* tot het *edele*"; — of wel de Kerk deelt van hare *duurzaamheid* mede, wanneer eenvoudige ongewijde vereenigingen later tot corporatiën van geestelijke orden worden bestendigd, gelijk bijv. met de orde van den H. Joannes de Deo, of die ter Verlossing van Slaven geschied is. Doch gansch bezijden de waarheid is het te beweren, dat de verpleeg-vereenigingen van zuiver leeken die van geestelijke corporatiën in aantal verre overtroffen hebben; juist het tegendeel is waar.

Het klinkt verder zeer zonderling, Dr. Häser de volgende eer aan de Hervorming te hooren geven: „De zestiende eeuw — schrijft hij (bl. 81 vg.) — vormt ook in de geschiedenis der openbare ziekenverpleging een gewigtig keerpunt. De vrome en werkdadige ijver der eerste eeuwen was sedert lang verkoeld, en ook de meeste van de later gestichte inrigtingen en broederschappen ter verpleging van noodlijdenden en zieken waren van haar oorspronkelijk doel geheel vervreemd. Door de hervorming werd in dit opzigt over 't algemeen eene bij uitstek heilzame [!!] verandering of omkeer aangebragt Het laatst wel is waar kwam deze juist in die landen tot stand, welke zich het vroegst bij de kerkverbetering [!!] aansloten. Hier kon het niet missen, of de ijver, dien men bij de verwijdering van vele misbruiken ontwikkelde, moest menigwerk ook aan de inrigtingen van weldadigheid de gevoeligste schade toebrengen. Bepaaldelijk ging men bij de saecularisatie van vele geestelijke stichtingen zeer dikwijls met eene grondigheid [!!] te werk, welke het onherstelbaar verlies harer vroegere, vaak zeer rijke, hulpmiddelen na zich sleepte.

„Door den bezielenden adem des nieuwen geestes, welke

sedert de zestiende eeuw de gansche Christelijke Kerk vervult, zien wij het vroegste [*men lette wel!*] in de voor de Katholieke leer behouden landen eene reeks van stichtingen zich vormen, waarvan gezegd moet worden, dat zij door de zuiverheid harer bedoelingen en door den ijver waarmeê zij die nastreefden, al het vroegere van dien aard achter zich laten."

Nemen we aanteekening van het hier erkende!

Met even zoo vele woorden zegt ons dan de schrijver tot lof der Katholieke Kerk, 1: dat zij rijke hulpmiddelen voor de noodlijdenden en zieken vergaderd had, welke door de verdelgende Hervorming onherstelbaar vernietigd zijn!

2: dat juist in de *Hervormde* landen het laatst en het minst voor de lijdende menschheid is tot stand gebragt.

3: dat in de *Katholiek* gebleven rijken eene reeks van uitmuntende stichtingen zijn opgerezen, even rein van bedoelingen als ijverig in die na te streven, en, zooals wij aanstonds zullen hooren, boven allen lof verheven!

Heeft hij vroeger hulde gedaan aan de grootsche stichtingen der middeneeuwen, op de eerste plaats aan Rome, dat toen als thans ten toonbeeld was voor alle landen, en nog in de IX eeuw 24 hospitiën had voor pelgrims van alle natiën, en reeds onder Innocentius III (1198—1216) het groot en voortreffelijk hospitaal *San Spirito* stichtte, 'twelk, nog heden bewonderd, weldra overal voor inrigtingen van dien aard tot model diende; - gedenkt hij hoe Spanje zich in de XV eeuw boven andere landen onderscheidde: hij telt nu eenige der ziekenverplegende *kloostervereenigingen* van mannen op: de *Broeders van barmhartigheid*, de *Frères infirmiers minimes*, en verdere verschillende *Gasthuis-broeders*, met ettelijke broeder-

schappen van dien aard, als de *Confraternitá della perseveranza* te Rome, de *Archifraternitá della morte e della orazione* enz., en vervolgt: „Doch schitterender nog stralen sedert het begin der zestiende en meer nog sedert het begin der zeventiende eeuw de verdiensten der vrome vereenigingen van zusters in de Katholieke Kerk, die zich aan de verpleging der ongelukkigen en zieken met een ijver en opoffering toewijden welke boven allen lof verheven zijn." De eerste plaats, zegt hij, komt onder alle opzigten aan de eerwaardige orde der Zusters van Liefde toe; voorts herdenkt hij de verdere menigte van Gasthuiszusters, de *Servantes des pauvres malades*, de latere *Sorelle della caritá* of *della misericordia*, de Zusters van den H. Carolus Borromaeus, de *Filles hospitalières de St. Thomas de Villeneuve*, enz. enz. — De verpleeg-vereeniging dier zusters van liefde of barmhartigheid, merkt Dr. Häser nog aan, de weldadigste van alle orden der Roomsche Kerk, verheugt zich tot op dit uur in eene buitengemeen groote en voortdurend toenemende uitbreiding. — „Reeds in 1847, gaat hij voort, begrootte Busz [1]) het aantal zusters van den H. Vincentius (Liefdezusters) op 5000; die van den H. Carolus Borromaeus op 600, en het aantal der in de verwante orden werkzame zusters op 10,000; sedert dien tijd is dit getal aanhoudend toegenomen; en wij voor ons durven zelfs bij gissing of benadering geen cijfer opgeven, als wij bedenken, dat in een klein land als het onze binnen den

---

[1]) F. J. Busz, *der Orden der barmherzigen Schwestern.* Uebersicht seiner Entstehung, Verbreitung, Gliederung, Leistung, Nothwendigkeit und Zweckmäszigkeit in der Gegenwart. Schaffhausen 1847.

tijd van 25 jaren, te midden van drie vijfden Protestanten, enkel in nieuw opgerigte congregatiën van dien aard, zich zulk eene aanzienlijke maagdenschare voor de verschillende liefdewerken binnen en buiten 's lands heeft opgedaan.

Wat de schrijver nu in dit opzigt, van het Protestantisme, zijns ondanks, bekennen moet, doet de vruchtbaarheid der Katholieke Moederkerk te meer nog uitkomen. Het pijnlijke en vergoelijkende der uitdrukking verraadt wat die bekentenis hem kost.

„Ongelijk veel later — dus besluit hij zijn geschrift — dan in de Katholieke Kerk, heeft zich onder de Protestanten de geest der werkdadige liefde vernieuwd, *welke* [men hoore wél!] *het schoonste sieraad der oudste Christen gemeenten uitmaakte.* Voorzeker wijdden de hervormers reeds van den beginne ook aan deze zijde van het gemeente-leven hunne volle zorgvuldigheid; inzonderheid waren zij er op bedacht, het *Diakonaat* in zijne oorspronkelijke gedaante van den Apostolischen tijd weder in 't leven te roepen [1]). Niettemin kwam er eene gansche reeks van oorzaken bij elkaâr, waardoor er zich tot den jongsten tijd geen merkelijke gevolgen van al die bemoeijingen deden zien. De onbeduidendheid van de uiterlijke middelen der Protestantsche Kerk is de eerste en eene der gewigtigste dezer oorzaken. Als de tweede komt er bij, dat de hervormers en hunne onmiddellijke opvolgers op schier niets anders zoozeer aandrongen als

---

1) „Na het predikambt, zegt Luther, is er in de Kerk geen hooger ambt dan deze verzorging, dat men met het kerkegoed regt en eerlijk omga, opdat aan de arme Christenen, die zelven hun onderhoud niet kunnen verdienen, hulp gegeven worde, dat zij geen gebrek lijden." *Luth. W.* Walch. XIII, 2464.

op de leer, welke de zaligmakende kracht des geloofs in de plaats der door vrome werkdadigheid verworven verdiensten stelt. De hieruit ontsprongen leerstellige tweespalt, heeft, wel verre van het inwendige godsdienstige leven der gemeenten te verwarmen, in de Protestantsche Kerk in vele opzigten daartoe geleid, dat het daadwerkelijk betoon van den Christelijken geest benadeeld werd. Des te verblijdender is de vlugt, welke in den laatsten tijd het inwendige leven der Protestantsche Kerk met betrekking tot de openbare zieken-verpleging vertoont. En gelijk de Hervorming daartoe gediend heeft, om ook in de Katholieke Kerk eene verandering of omkeer der schier gansch ontaarde verpleeg-vereenigingen te bewerken [!!], zoo heeft wederkeerig de stichting van talrijke vereenigingen tot ziekenverzorging in de zusterkerk [!] daartoe gediend, om ook onder ons den werkdadigen ijver op nieuw te ontvlammen, en door het stichten van vrome broeder- en zusterschappen te toonen.

„De Protestantsche broeder-vereenigingen hebben bij voorkeur de zending, bepaaldelijk de inwendige zending, ten doel. De werkzaamheid der Protestantsche zusterschappen, der diakonessen, is hoofdzakelijk aan de verpleging der zieken gewijd. Wat zij tot heden reeds gedaan hebben, ligt hun voor oogen die het niet willen versmaden, de stille en aanspraaklooze werkzaamheid der vrome zusters na te gaan.

„Gelijk Duitschland de wieg van het Protestantisme was, is het ook de springwel geweest, waaruit deze nieuwgewekte bron van erbarming zich in rijker en in altoos reiner volheid uitgestort heeft en verder uitstorten zal, wanneer zij altoos dieper indringt in het leven der gemeente, vooral wanneer zij voedsel vindt in den geest

der *vrijheid*, welke de onvergankelijke banier onzer Kerk is, en in den geest van Hem die spreekt:

„*Geloof*, *liefde*, *hoop blijven*, *deze drie; doch de liefde is de grootste onder deze!*""

Wij mogen eenige bij deze opmerkelijke bekentenis in ons opgerezen bedenkingen niet weêrhouden. De onbeholpenheid der gegeven verdediging van 't liefdelooze Protestantisme springt door het kreupele, het krukkige der uitdrukking te sterker nog in 't oog.

Wat toch heeft de schrijver nu bewezen? Dat het Protestantisme de grootste der deugden, de liefde, niet heeft!

Dat het Protestantisme volstrekt niet gelijkt op de *oudste* Christen gemeenten, naar welker leer en leven het immers altoos met zooveel ophef voorwendt teruggekeerd te zijn; want van die oudste Christen gemeenten was de geest der werkdadige liefde *het schoonste sieraad*, en die liefde heeft het eerst in later, in den jongsten tijd en *hoe* dan nog! getoond.

Wat toch heeft, volgens Dr. Häser, de Hervorming in 't belang van zieken en ongelukkigen gedaan?

Zij heeft in de schier gansch ontaarde [!] Katholieke liefdadigheids-inrigtingen eenen „bij uitstek heilzamen omkeer" (*Umgestaltung*) bewerkt. *Egregia laus* voorwaar! eene wel uitnemende eer, dat zij, naar de schrijver een weinig vroeger verzekerde, de meeste stichtingen voor zieken en noodlijdenden, door de Katholieke weldadigheid tot stand gebragt en eeuwen lang in stand gehouden, met roovershanden heeft aangegrepen en zoo in den grond omgekeerd, dat die rijke hulpmiddelen voor de lijdende menschheid naar zijn eigen woord (bl. 84) onderstelbaar verloren gingen.

Wat heeft zij er voor in de plaats gegeven? Aanvankelijk niets, hoegenaamd niets dan — het *Diakonaat* in zijne oorspronkelijke gedaante!! Dat dit, gelijk het door de Apostelen verordend werd, alleen in de Katholieke Kerk te vinden is, behoeft hier niet betoogd; en neemt men het voor gemeentelijke of kerkelijke armverzorging of -bedeeling, dan behoeven ook ten dezen de Katholieken bij de Protestanten in 't minst niet achter te staan.

Maar wat deed het dan uit werkdadige liefde? Niets, al weder niets; want ten eerste, werd zoo even gezegd, het had geen uiterlijke middelen! Welke bedoelt de schrijver? Had het geen *stoffelijke* middelen? Maar wáár mogen dan toch al die schatten voor armen, zieken en allerlei noodlijdenden, door de Katholieken gedurende zooveel eeuwen zamengebragt en door het Protestantisme bemagtigd, wel gebleven zijn? Opgegaan in geest en waarheid? Maar de Hervormden waren immers aanzienlijk en rijk [1]), en de Katholieken verachtelijk arm? En de rijke Hervormde landen deden niets! terwijl men, zegt de schrijver, bij de Katholiek gebleven volken eene reeks van liefdadigheids-stichtingen en -inrigtingen zag oprijzen, „welke zich aan de verpleging der ongelukkigen en zieken met een ijver en opoffering toewijdden, welke boven allen lof verheven zijn". „Uit hunne vruchten zult gij hen

---

[1]) Vóór tien jaren las men in alle dagbladen: In 15 jaren tijds zijn er in Engeland drie Anglikaansche bisschoppen gestorven, die *aan hunne kinderen* de som van 17 millioen en 500,000 franken nalieten. Officiële bescheiden hebben aan de armen van hetzelfde land bekend gemaakt, dat de waarde der *onroerende* goederen, door 24 Anglikaansche bisschoppen in den tijd van 20 jaren nagelaten, niet minder dan 40 millioen bedroeg! Niettemin geeft nog altoos dat rijke Protestantisme voor, dat het den eenvoud der eerste Kerk wil doen herleven!!

kennen" - dat woord des Heeren zijn we geregtigd hier van toepassing te maken. - Of bedoelt de schrijver, dat het Protestantisme arm is aan uiterlijke *geestelijke* midmiddelen? Dan beschaamt het ook daarmeê zich zelf en zijn hoofdbeginsel van 't alleen-regtvaardigend geloof, dat, door hem vergoelijkend aangevoerd, juist alle werkdadige liefde in die mate uitsluit en veroordeelt, en 't alzoo van „'t schoonste sieraad der oudste Christen gemeenten" berooft. Dat is dan eene van de vele noodlottige vruchten der opgevijzelde „Kerkverbetering"!

Doch de schrijver wil ons toch de Hervorming als met eenig liefdeleven versierd, voorstellen, vooral in den laatsten tijd, en spreekt van de „nieuw-gewekte bron van erbarming", welke zich in rijker en altoos reiner volheid heeft uitgestort. - En waarop wijst hij ten dien einde? Op wat klatergoud en valsche steenen, waarmeê mogelijk de tooneelvertoonster op een of ander volkstheater zich tooit! Hij noemt de *diakonessen!* - en wat zij gewerkt hebben weet ieder, zegt hij, die niet versmaadt te zien wat zij in stilte en zonder ophef doen. — Te oordeelen naar 'tgeen zij meer openlijk hebben gedaan, als bijv. ten tijde van de cholera of van den bloedigen oorlog in de Krim, zijn zij eene erbarmelijke karikatuur onzer gasthuis- en zieken-zusters gebleken. Van vrouwen-vereenigingen voor zieken weet Dr. Häser niets meer aan te voeren; en wat *broeder*-gemeenten betreft, gewaagt hij, wijl hij ongetwijfeld niets anders heeft aan te wijzen, enkel van die welke de *zending*, bepaaldelijk de *inwendige zending*, ten doel hebben. Maar dat geldt immers niet die soort van werkdadige naastenliefde waarvan hier sprake is. Voor dát doel der zendingen heeft de Katholieke Kerk een groot aantal geestelijke orden en congre-

gatiën. Ten behoeve bijv. van de *Buitenlandsche* zendingen heeft Frankrijk alleen in het eene jaar 1856 meer dan 200 zendelingen geleverd; en aan de Inwendige zendingen wijden al die duizenden in bediening zijnde ordes- en wereld-geestelijken, met al dezer vrome vereenigingen van boete en gebed, dag aan dag hunne beste krachten; doch dát is het niet wat hier moest worden aangehaald: Dr. Häser moest toonen, dat het Protestantisme, evenals de Katholieke „Zusterkerk" — de eer van welke betiteling wij intusschen moeten afwijzen — *zijne* geestelijke vereenigingen tot ziekenverpleging en liefderijke verzorging van andere ongelukkigen heeft op te tellen. Dit vermag hij natuurlijk niet, en daar de *liefde* nu als 't hoogste gebod God om Hem zelven en den naaste om God beminnen doet; de Protestanten die werkdadige naastenliefde, „het schoonste sieraad der eerste Christen eeuwen", niet hebben; de Katholieke Kerk daarentegen die liefde zoo bij uitnemendheid beoefent: mogen we naar des Protestantschen schrijvers eigen uitspraak besluiten, dat niet bij hen, maar bij ons Katholieken de oude ware Kerk te vinden en ook daaraan te kennen is, dat zij zich op hare vruchten, die zij in Christus niet ophoudt voort te brengen, ten allen tijde, van den beginne tot heden toe beroepen kan. Het Protestantisme beoefent geen werkdadige naastenliefde als eene bij God verdienstelijke deugd; — het *kan* dit niet, daar het den vrijen wil heeft verloochend; het *mag* dit niet als in strijd met zijn hoofdbeginsel van 't alleen regtvaardigend geloof, en ziedaar dan ook met zijne liefde- en werkelooze onmaatschappelijkheid tevens zijne onwaarheid ten duidelijkste uitgesproken. Hebbe het ook zijn vroeger beginsel verzaakt, 't heeft tevens van bovennatuurlijke waarheid en liefde te meer nog ontkend.

Opdat men ons echter niet misversta, sluiten we met de opmerking, dat we hier van 't Protestantisme gewagen zooals het naar zijne leer is en van geene bij God verdienstelijke liefdewerken kan, wil of mag weten. Doch hiermeê willen we volstrekt niet gezegd hebben, dat de Protestant, van natuurlijk gevoel hieromtrent beter dan van godsdienstig beginsel, geen weldadigheid toont, geen behoeftigen ondersteunt, geen zieken troost of verzorgt: hij hielp en helpt gestichten van weldadigheid vestigen en onderhouden, bepaaldelijk ook voor de zijnen, en welke godsdienstige gezindte doet dit niet. Doch dat is - gelijk toch de Christelijke erbarming, zelfs naar Dr. Häser, behoorde te zijn - geene liefde, „welke zich *ter liefde Gods* over den naaste ontfermt." Krachtens zijn beginsel beoefent de Protestant slechts eene algemeen menschelijke, burgerlijke weldadigheid, schoon welligt hier en daar verhoogd door den invloed dier Christelijke maatschappij zelve waarin hij leeft. Doch waar meer dan eenig geld gevorderd of geen geld voor hulpbetoon toegeteld wordt; waar hoogere zelfverloochening, waar gedurige *persoonlijke* opoffering wordt gevraagd als bij de werkdadige liefde door duizenden Katholieke religieusen beoefend — daar blijkt de onmagt, de onwaarheid, het menschenwerk van 't Protestantisme; want het heeft de liefde met haar offer verloochend, de bovennatuurlijke liefde, welke alles geeft om alles te ontvangen, naar haar goddelijk Toonbeeld, Christus, die ons het eerst en tot het einde toe heeft liefgehad, en daarom ook wat we om zijnentwil den minste der zijnen zullen gedaan hebben, ons vergelden zal als aan Hem zelven geschied.

BRIEVEN

VAN

F. AAN ZIJN STUDIEVRIEND L.

OVER

ZEKERE KARAKTERISTIEKE PROTESTANTSCHE VOLKSLITERATUUR.

Iᵉ Brief.

Tandem aliquando! zult gij zeggen. Ja vriend, eindelijk hebt gij mij met uwe laatste letteren uit den slaap geschud, en nu zeg ik op mijn beurt, waar is die tijd gebleven, en wat is er van al onze afspraken geworden? Wie zou het gelooven! Het is nu reeds vijf en twintig jaar, sedert wij, tijdens de Belgische revolutie, ongelukkiger gedachtenis, op het bekoorlijke B. bij u in kwartier lagen, en zoo menig genoeglijk winteravondje in vertrouwelijk gesprek over kunst en literatuur hebben gesleten. Waar is die tijd gebleven, dat de schoone verzen van een Virgilius, Tasso, Dante en zoo vele anderen ons geheel wisten te boeijen, ons meer dan alle vermaken mogten gelden? Wij beloofden elkaâr bij het afscheid, dat wij dikwijls op die onderwerpen terugkomen, en elkander wederkeerig onze bevindingen en opmerkingen mededeelen zouden; en zie, schoon toen in de kracht onzer jeugd en vol enthousiasme voor het schoone, is er niets van al die fraaije plannen gekomen, en hebben wij in den maalstroom onzer bezigheden geen tijd kunnen vinden, om voor die geliefkoosde studie een uurtje af te zonderen; doch thans, schoon wij beiden onder de zorgen van een groot gezin gebukt gaan, herleeft bij eenigen beschikbaren tijd weêr dadelijk de lust, om ons met kunst en literatuur bezig te houden. Een duidelijk bewijs, hoezeer het voor ons alle andere genoegens overtreft. Zullen wij bij het lange uitstellen gewonnen of verloren hebben? Ik geloof het eerste, im-

mers wat ons aan jeugdig vuur nu moge ontbreken, zal de ondervinding rijpelijk hebben vergoed.

Ik heb dan op uwe uitnoodiging de pen weder opgenomen, maar alvorens op uwe meer bepaalde vraag, waarover straks, te antwoorden, wil ik ook den draad weder opvatten en u even een kwart eeuw terugvoeren. Bij de herdenking dier genoegelijke dagen, zult gij u ook nog herinneren aan dien ondeugenden strijd, door u en onzen goeden B., die helaas! nu ook reeds ter ziele is gestadig tegen mij gevoerd, over mijne bepaalde voorliefde tot de klassieke en Fransche schrijvers, welke gij toen zoo onbarmhartig met den naam van *perruques* bestempeldet. Maar herinnert gij u ook nog, hoe gij door de snelle ontwikkeling van natuur- en werktuigkunde vervoerd en opgetogen, van eene geheele omwenteling op het gebied der kunst en literatuur droomdet, en met de overdrevene en phantastieke voortbrengselen van een de Lamartine, Victor Hugo, Eugène Sue *e tutti quanti* dweepende daarin een nieuw tijdperk voor het schoone dacht te zien aanbreken; en hoe mijne verklaarde en ernstige veroordeeling van dien *rococo*-stijl eener valsche philosophie op uw onverzettelijk *Que cela prouve?* altoos afstuitte? Welnu, de tijd heeft eens en voor goed op uw *Que cela prouve?* voor mij geantwoord, en mij strenger gewroken dan ik toen zelfs verwachten mogt. Wat is er van dat alles geworden? Wat is er geworden van een de Lamartine, die zoolang hij onder den invloed der godsdienstige indrukken van zijn collegie leefde, en de klassieke toonbeelden niet vergat, ons door menige plaats zijner *Méditations poétiques* verrukte, en de schoonste verwachtingen deed opvatten? Is hij door eene valsche philosophie en zijne excentrieke verbeelding het spoor niet zoo geheel bijster geraakt, dat hij zich even goed staatsman als dichter waande; en is hij eindelijk met zijn *Chute d'un Ange* niet voor goed en geheel gevallen? *O quantum mutatus ab illo!* En wat is er overgebleven van dien stortvloed van verderfelijke romans en theaterstukken, die als de doorbraak van een alles vernielenden stroom Europa scheen te zullen bedelven? Niets! ja niets dan eene treurige herinnering aan de toomelooze losbandigheid en de buitensporige afwijking van 't menschelijk vernuft, wanneer het geheel aan zich zelf is overgelaten. Wie leest thans

die eertijds zoo uitbundig gevierde werken; ja wie schaamt zich niet, er mede gedweept te hebben, of zal zich de moeite nog getroosten, in die mestfaalt, ik zeg niet met Virgilius goud of edelgesteente, maar een enkele gave graankorrel te gaan zoeken? Al dit *clinquant* eener onchristelijke wijsbegeerte, al dit schijnschoone eener natuur-godsdienst heeft slechts gediend om de waarheid van de gulden spreuk nog meer te bevestigen: *Rien n'est beau que le vrai!*

Dit brengt mij op een ander toen vaak door ons besproken punt: op den invloed namelijk dien de godsdienst noodwendig op de kunsten moet uitoefenen. Gij waart het meer met mij eens, dat, wijl de godsdienst de bewaarster en voedster der verhevenste waarheid is, zij ook op het schoone in de kunst moet terugwerken, en dat de dwaling, als met de ééne waarheid in strijd, wel van zeer verderfelijken invloed op het schoone moet wezen, 'twelk toch de weerglans der waarheid is. *Pulchrum splendor veri.* Ontsnapte het onzer opmerking niet, dat de schilderkunst, als hier het duidelijkste sprekend, in de verschillende Roomsch Katholieke landen het meest heeft gebloeid, en de Hollandsche school, hoezeer met regt geprezen, geen eigenlijke historie-schilders heeft opgeleverd; en schreven wij het ook daaraan toe, dat het Protestantisme alle vermeende uiterlijkheid, tot zelf het kruisbeeld, uit zijne tempels had geweerd, en de schilders, van dien kant geen de minste opwekking en aanmoediging ondervindende, zich wel op huiselijke en natuurtafereelen moesten toeleggen: wij bleven, ik beken het gaarne van mij zelven, toen nog aan het bloote effekt, aan de uiterlijke schors hangen, zonder meer tot het wezen der zaak, tot de kern, door te dringen.

Immers, om slechts ééne nadere, voor de hand liggende reden te gedenken [1]), volgt het niet noodwendig uit eene leer, welke

---

[1]) De hooggeachte toezender dezer *Brieven* voert, ter staving zijner zeer ware bewering, als voorbeeld slechts één, doch een ieder in 't oog vallend bewijs aan. Wie het dieper wil inzien, hoezeer de Katholieke Kerk gunstig aan de kunst, en het Protestantisme haar verderfelijk is, kan het kort maar grondig aangetoond vinden in het artikel: *De invloed der Katholieke Kerk op de kunst*, in onze aflevering voor September jl. (*De Redactie.*)

o. a. ten beginsel stelt: *God moet* (zoogenaamd) *alleen in geest en waarheid aanbeden worden*, dat men alles derwijze zoekt te vergeestelijken, dat men, ware het mogelijk, den mensch geheel in geest zou willen oplossen, en althans ons stoffelijk hulsel geen deel wilde schenken in de eeredienst, die wij toch met den ganschen mensch verpligt zijn, Gode toe te brengen. Al wat stoffelijk, al wat zinnelijk is, moest dus uit de Protestantsche godsdienst, voor zooveel men dit immer vermogt, stelselmatig geweerd. Maar wat schiet er dan over voor den mensch, die zoo lang hij zich in het stof bevindt, zich wel van de zinnen *moet* bedienen? Wat rest er, om hem op te wekken, wat om hem te verheffen, daar het geestelijke zonder de hulp der zinnen hem geheel ontsnapt, ja niet is uit te drukken? En wat zal den kunstenaar in het Protestantisme kunnen inspireren? Vanwaar zal hij die verhevenste scheppingen, welke alleen in 's menschen vertrouwelijk verkeer met zijnen God te vinden zijn, kunnen putten? Op wat killen afstand moet de Protestant uit haat voor de booze zinnen van zijn opperst Wezen blijven, dat, naar hem, als geest slechts met geest mag gehuldigd worden. Met wat godsdienstoefeningen of kerkgebruiken mag hij zijn hart opwekken? Dat is immers al te maal uiterlijk! Zal een ledig kerkgebouw zonder altaar, zij het ook schoon en grootsch, zijn genie doen ontgloeijen? Behalve dat zelfs een tempel eene ware *anomalie* is voor eene zoogenaamde geheele *aanbidding in geest en waarheid* — immers die aanbidding kan minstens even goed in een stil woonvertrek en afzonderlijk geschieden — wat kan zulk een gebouw hem meer dan architecturale schoonheid aanbieden; en wat zal hij er ons meer van wedergeven? Eene prediking of een koorgezang, dat eigenlijk ook al te zinnelijk is, er in voor te stellen, blijft even ondoenlijk als eene dragelijke schilderij van een concert te vervaardigen, tenzij men als Hogarth er eene bijtende satire op zou willen maken. En wat schiet er verder over? Het *going to* of *return from church* moge een lief landelijk tafreeltje opleveren, het zal nimmer tot het waarlijk verhevene der godsdienst, tot het bidden, waarop het slechts in de verte heenwijst, kunnen opvoeren. Maar dan het bijbellezen? Men hebbe vrij honderd en een variatiën op dit thema te maken; doch zoo de schilder dit door eene statige matrone of

een eerwaardigen grijsaard voorstelt, zal het hem even moeijelijk vallen, bij de jeugdige aanhoorders dien godsdienstigen ernst, welken hij zoekt op te wekken, natuurlijk uit te drukken, als het denkbeeld van verveling bij hen te weren; en moet eene liefelijke maagd of een fiere jongeling den hoofdpersoon uitmaken, dan, o gij kunt er zeker van zijn, zal in den eenen of anderen hoek der schilderij de schalksche Amor al den ernst van dit tafereel ligt doen vergeten, en in plaats van een zuiver geestelijk, een geheel zinnelijk gevoel gaande maken. Maar, *après tout!* wat is dat bijbellezen anders dan een vóorgalmen uit een lijvigen foliant, die voor ons Nederlanders even goed een vaak voor het zedelijk gevoel al te duidelijke vader Cats, of een langwijlige Melis Stoke, als het heilig bijbelboek kan wezen, en dat immers voor 't uiterlijke geen eigenlijke zielsverheffing aanbiedt.

Geen wonder dus dat de Protestantsche kunstenaar, niets ter opwekking van zijn talent in zijne godsdienst vindende, bij voorkeur huiselijke en natuurtafereelen tot zijne onderwerpen heeft gekozen. Geen wonder dat ook het Protestantsche Duitschland niets in het verhevene genre heeft opgeleverd, en Engeland bij al zijne verfijning en vooruitgang in werktuigkunde en wat al meer, nog in het begin dezer eeuw zoo ten achter was, dat er, naar Bilderdijk ergens [1]) aangeeft, op eene der *Exhibitions* of Tentoonstellingen in Londen een schilderij van tien voet hoog werd gezien, 'twelk de eereplaats had, en aller aandacht tot zich trok, en een, in groot-leven geschilderden, *Duivel* voorstelde!! „Ziedaar de Engelsche smaak, roept hij uit, maar de hemel behoede ons die ooit over te nemen!" En wie zou daar geen Amen op zeggen. Maar is het ook bij ons al goud wat er blinkt? Ik herinner mij dat er, ettelijke jaren geleden, op eene tentoonstelling in de residentie een kapitaal schilderij was geëxposeerd, 'twelk een monnik voorstelde, die op zijn strooleger zittend, in vervoering kuste..... Wát, denkt gij, vriend? — een kruisbeeld? neen — een dames-handschoen en gechiffonneerden strik..... En dat stuk werd niet alleen om executie, maar om het sentiment van Protestantsche toeschouwers en van Protestantsche maandschriften ten hoogste ge-

[1]) *Buitenleven.* Aanteekeningen, bl. 42.

prezen!!! Neen het Protestantisme heeft niets van dat goddelijke, dat verhevene der kunst, 'twelk ons in de Italiaansche, Spaansche, Fransche en Belgische school zoo menigwerf verrukt, en ons thans weêr door de Dusseldorpsche kunstvereeniging te genieten wordt gegeven [1]). 't Is niet in staat, gelijk meermalen is opgemerkt, eene enkele Madonna, die verhevene type van het schoone, voort te brengen.

't Zal intusschen wel geen betoog behoeven, dat die zinnendoovende leer eener zoogenaamde *enkele aanbidding in geest en waarheid*, zoolang Christus nog als God en mensch te zamen erkend en gehuldigd wordt, niet tot de uiterste gevolgtrekkingen kon worden doorgevoerd. Want Christus' verschijning in het vleesch is wel de hoogste verheerlijking der zinnen die men kan uitdenken, lijnregt in strijd met die valsche, koude vergeestelijking; en deze waarheid moest natuurlijk haren heilzamen invloed doen gevoelen. Doch zoo de genoemde leer desniettemin eene zoo zigtbare terugwerking heeft gehad op het gebied der schoone kunsten, waarvan we enkel de schilderkunst, als ten dezen het tastbaarste bewijs gevend, herdachten: wat dan te wachten van de systhematische loochening der Godheid van Christus, die zich thans helaas! zoo algemeen in het Protestantisme vertoont? Dat de gevolgen nu nog veel verwoestender zullen wezen en sneller voortgrijpen, kan waarlijk aan geen redelijken twijfel onderhevig zijn. De vraag is slechts, en dit brengt mij tot de door u geopperde bedenking, of het kwaad ook reeds in ons land werkelijk zoo ernstig is, en zoo algemeen wortel heeft geschoten, dat men er zich over verontrusten moet; dan of het niet veeleer bij eenige noodlottige uitzonderingen blijft, slechts het gevoelen is van enkele weinige waanwijze theologanten, en zich alleen bij disputen van zoogenaamde godgeleerden bepaalt?

Dat gij, mijn vriend! in het hart van Noordbrabant en op het land levend, u geen duidelijk denkbeeld kunt maken van hetgeen hier in de hoofdstad, in de residentie en verdere groote steden omgaat, laat zich ligt begrijpen. Ik zou intusschen kunnen volstaan, met u op dien hevigen strijd te wijzen, die hier en elders

---

[1]) Zie *de Katholiek*, D. XXVIII, bl. 309 vv. (*Red.*)

gevoerd is bij de benoeming van eenige predikanten, die men, en 't is later gebleken niet ten onregte, van die schrikkelijke Christusverloochening verdacht hield; een strijd waarvan de periodieke pers over en weder zoo luide heeft gewaagd. Mag, verder, die opgedreven piëtistische rigting der zich noemende orthodoxen niet als eene natuurlijke terugwerking dier afschuwelijke godslastering beschouwd worden? Of is u dit geen bewijs genoeg, verlangt gij meer? Welnu, 't zal niet moeijelijk vallen u te bevredigen. Ik kan u doen zien, dat die verderfelijke, die goddelooze leering tot in de oppervlakkigste volksliteratuur, tot in de romans is doorgedrongen; of liever, dat men er romans op heeft gedicht, met het doel om die denkbeelden algemeen te verspreiden. Ja, vriend, romans, en met kundige hand, goed geschreven romans, die, al zijn ze reeds sedert eenigen tijd in omwandeling, u denkelijk nog niet bekend zullen zijn, want ik weet, dat gij u met die literatuur weinig ophoudt; ook mij zijn ze eerst later en als bij toeval in handen gekomen; maar wijl ze regtstreeks tot ons doel geleiden, verdienen ze wel eenige nadere beschouwing, en kunnen ons tevens tot de verlangde literaire verpoozing strekken.

Ik zie onderwijl, dat mijn geschrijf ongevoelig reeds eene beduidende uitbreiding heeft gekregen, en geschikt voor een soort van inleiding kan gelden; ik begin dan in een volgenden brief onmiddellijk gezegde goddelooze strekking in een paar romans na te wijzen.

Ik eindig, na u het klassieke *Cura ut valeas!* te hebben toegevoegd.

Uw toegenegen

F.

VERSCHEIDENHEDEN.

VERBODEN BOEKEN.

Bij dekreet van 8 Januarij ll. heeft de H. Congregatie van den Index de volgende werken verboden:

Vorschule zur speculativen Theologie des Christenthums. Von Anton Günther, Weltpriester. In Briefen. Wien 1828 und 1846-1848.

Peregrin's Gastmahl. Eine Idylle in eilf Octaven aus dem deutschen wissenschaftlichen Volksleben, mit Beiträgen zur Charakteristik europäischer Philosophie in älterer und neuerer Zeit. Von A. Günther. Wien 1830.

Süd- und Nordlichter am Horizont speculativer Theologie. Fragment eines evangelischen Briefwechsels. Herausgegeben von A. Günther. Wien 1832.

Janusköpfe für Philosophie und Theologie. Von A. Günther und J. H. Pabst. Wien 1834.

Der letste Symboliker. Eine durch die symbolischen Werke Dr. J. A. Möhler's und Dr. F. C. Baur's veranlaszte Schrift, in Briefen. Von A. Günther. Wien 1834.

Thomas a Scrupulis. Zur Transfiguration der Persönlichkeits-Pantheismen neuester Zeit. Von A. Günther. Wien 1835.

Die Justes-Milieux in der deutschen Philosophie gegenwärtiger Zeit. Von A. Günther. Wien 1838.

Euristheus und Herakles. Metalogische Kritiken und Meditationen. Von W. A. Günther. Wien 1843.

Lydia. Philosophisches Jahrbuch von Dr. A. Günther und Dr. J. E. Veith. Wien 1849 en vv.

„De Auteur heeft zich in een schrijven aan Z. H. Paus Pius IX van den 10 Februarij edelaardig, godsdienstig en loffelijk onderworpen (*ingenue, religiose ac laudabiliter se subjecit*).„

Katholische Antwort auf die päbstliche Bulle über die Empfängnisz Mariä. Von Thomas Braun. Ortenburg 1856. *Decr. eod.*

De veroordeeling van het zoogenaamd *Herderlijk Onderrigt* der Janseniste bisschoppen hier te lande - is in onze eerste aflevering dezes jaars (bl. 53) reeds opgenomen.

AANKLAGT TEGEN Dr. J. C. ZAALBERG Pz., PREDIKANT TE 'S GRAVENHAGE.

De *Haarl. Courant* geeft over die veel gerucht makende zaak deze regelen te ezen:

„Nopens het beklag betreffende den heer Zaalberg, wordt het volgende gemeld: „De Zuid-hollandsche vereeniging: *Tot handhaving van de waarheid en van den vrede*, aan welker hoofd staan de predikanten du Cloux te Oud-Alblas, Kraaijenbelt te Overschie en Verhoeff te Zuid-Beijerland, heeft dezer dagen eene schriftelijke en formele aanklagt tegen Ds. J. C. Zaalberg Pz., predikant te 's Gravenhage, bij het klassikaal bestuur aldaar ingediend, welke aanklagt, uit den boezem der vereeniging ter handhaving der oudregtzinnige kerkleer uitgegaan, door de drie genoemde predikanten is onderteekend. Het doel derzelve is de afzetting van Dr. Zaalberg uit de Evangelie-bediening, en de gronden tot dien eisch worden geput uit zijne schriften, en vooral uit zijne *twee brieven aan mijne r. k. mede-christenen*, en zijne onlangs uitgegeven leerredenen *over de verzoening der wereld met God in Jezus Christus*. De aanklagers zijn voornemens, om, indien zij door het klassikaal bestuur worden afgewezen, zich op het provinciaal kerkbestuur, en des noods op de Synode te beroepen. Dat zij zich ten slotte tot Z. M. den Koning zouden wenden, is waarschijnlijk, maar, in elk geval, zal het nog een geruimen tijd duren, eer de zaak zooverre gevorderd zal zijn, vermits zij thans nog bij het klassikaal bestuur berust, en aldaar welligt nog eenigen tijd aanhangig zal blijven.„„

In het *Kerkelijk Tijdschrift* vindt men het bovenbedoeld adres *der*

vrienden van waarheid in Zuid-Holland, tegen Ds. J. C. Zaalberg, predikant te 's Gravenhage, „die zich niet heeft ontzien, om openlijk niet alleen de leer onzer Kerk te ontkennen in geschrift, maar zelfs die der gansche Christenheid heeft durven loochenen." — Met dit adres aan het klassikaal bestuur van 's Hage gerigt, en gedagteekend van den 20 Maart jl. vereenigt zich ook het bestuur der provinciale vereeniging van vrienden van waarheid, in een stuk aan Z. M. den Koning.

De aanklagt door genoemd *Kerkelijk Tijdschrift* openbaar gemaakt, door den *Heraut* overgenomen, en mede in *de Tijd* van 24 April te vinden, luidt aldus:

Aan
Het Klassikaal Bestuur van 's Hage.

„De ondergeteekenden, Herders en Leeraars in onderscheidene Gemeenten der Ned. Herv. Kerk in de prov. Zuid-Holland, Bestuurders van de Vereeniging van Vrienden der Waarheid in deze provincie, voor zich zelven uit volle overtuiging der belijdenis toegedaan, welke op Gods woord gegrond en in de formulieren dier Kerk vervat, het wezen dier Kerk in hare eenheid uitdrukt, gevoelen zich geroepen en gedrongen bij Uwe vergadering, die ingevolge art. 11 van het bestaande Algemeen Reglement voor het Bestuur der Herv. Kerk in het Koningrijk der Nederlanden, verpligt is, de leer dezer Kerk te handhaven, eene duidelijke en bepaalde klagt in te leveren tegen Ds. J. C. Zaalberg, Pred. te 's Gravenhage, die zich niet heeft ontzien, om openlijk niet alleen de leer onzer Kerk te ontkennen in geschrift, maar zelfs die der gansche Christenheid heeft durven loochenen."

„Zij onthouden zich van alle redeneringen, als hier ter zake niets afdoende, maar geven UEw. duidelijke aanwijzingen uit de gedrukte geschriften van genoemden Ds. Zaalberg; zij zijn de volgende:

„1°. In zijn werkje getiteld: „*De strijd tusschen Mackay en Christophilus*," zegt hij met ronde woorden, bl. 84, dat de leer der Kerk de leer des Bijbels is, terwijl hij op bl. 72 bewijst met de Groningers het eens te zijn in het afwijzen en bestrijden dier leer. Hij ontkent de leer der H. Drieëenheid, de eeuwige Godheid van den Heere Jezus, de Godheid en het personeel bestaan van den H. Geest, de leer der voldoening aan Gods geregtigheid, van af blz. 83 tot 95.

» 2°. In zijne boeken getiteld: » *Feestrede enz.* » en » *Twee brieven aan mijne Roomsch Katholijke medechristenen* » zegt Ds. Zaalberg: Feestr. blz. 5, en 1 brief, blz. 51 » dat de zoenverdiensten van Gods Zoon, als toorn stillende en Zijne geregtigheid bevredigende, Gode onwaardig en onevangeliesch is. »

» In genoemde brieven spot hij met de dierbare verborgenheden des Geloofs, 1 brief bladz. 50, 2 brief bladz. 192, waar hij durft schrijven: » indien hier van drie Goden sprake was, zoude, hetzij met eerbied gezegd, de Vader dan door het huwelijk zijner dochter met den H. Geest, de grootvader van haren zoon zijn; maar daar haar zoon toch ook weder de zoon van den vader is, zoude de vader dus ook de grootvader van zijnen eigenen zoon wezen. » Op bl. 169 van den 2den brief, loochent hij met ronde woorden de Godheid van den Heere Jezus en de leer der H. Drieëenheid, en zegt alsdan: » dat deze leer op de kerkvergadering te Nicéa in 325 is vastgesteld, en al zeggen het sommige Protestanten met U (de Professor) dat het toch eene grove onwaarheid is, dat Jezus en de Apostelen dit nooit hebben geleerd, maar dat zij leerden dat Hij Gods *zoon* was, een Wezen boven alle wezens verheven, maar toch van God onderscheiden, uitgegaan van God, afhankelijk van God, en hoezeer der Goddelijke natuur op 't hoogst deelachtig, doch geenszins *God zelf*. »

» Op bladz. 170 van den 2den brief noemt hij de leer der erfschuld *onzin*, waarvan het Evangelie gelukkig niets weet, en roept uit: » Hemelsche Vader! 't is goed dat Gij genadiger zijt, dan duizenden U voorstellen. Een Moloch zou nog aan geen pasgeboren en onnoozel wicht de schuld van zijn vader toerekenén, veel minder de schuld van zijnen eerstvader, die reeds meer dan 50 eeuwen dood is! Goddank, Jezus en Zijne Apostelen kenden dan ook zulk eene leer niet, zoo waarachtig als God de Vader in Christus is, is zij eene uitvinding van latere tijden. »

» 3°. In zijne 2 leerreden: » *de verzoening der wereld* » getiteld erkent Ds. Zaalberg openlijk in het naschrift bl. 64, dat hij de leer der gereformeerde Kerk, zoo als men die vindt in de Ned. Geloofsbelijdenis, den Heidelbergschen Catechismus, het formulier van het H. Avondmaal met volle vrijmoedigheid weêrspreekt: ten aanzien van het schuldbetalend, plaatsvervangend, Godverzoenend lijden en sterven van Christus ontkent hij, dat zij den toets kan doorstaan, de oude leer, en betoont hij zich een tegenstander van die leer, die hij verpligt en geroepen is aan de Gemeente te verkondigen.

„Hoog Eerwaarde Heeren! wij zouden nog meer hebben kunnen opnoemen, maar het door ons uit zijne schriften aangehaalde zal wel genoegzaam zijn, om UEW. te hebben aangetoond, dat genoemde Ds. Zaalberg de leer der Herv. Kerk en hare goede belijdenis, waarvan hij leeraar te zijn, geroepen is, verloochent en bestrijdt, ja, door de leer der H. Drieëenheid te ontkennen, de grondwaarheid des ganschen Christendoms heeft aangerand en vernietigd. — Onze hoop is dat UEW., die geroepen zijt de leer onzer Kerk te handhaven, zulks niet zwijgende zult willen aanschouwen, noch stilzwijgend zult willen laten voorbijgaan. De waarheden, die Ds. Zaalberg heeft bespot, verloochend en verguisd, behooren tot het wezen van het Christendom. Hij heeft geene *meeningen* in deze geschriften uitgesproken, die *afwijken* van de leer, vervat in de belijdenisschriften der Herv. Kerk, maar hij heeft al de fondamenteele leerstukken, die den eenigen troost des Christens in leven en in sterven bevatten, met driesten overmoed verworpen.

„Onze verwachting is, hoog Eerw. Heeren! dat UEW. ons regt zullen doen op onze klagt, en dat wij van UEW. het bewijs mogen ontvangen, dat art. 11 van het Reglement geene doode letter is, wanneer er zijn, zoo als wij dit eerbiedig van UEW. verzoeken, die de leer willen handhaven.

„God de H. Geest geve UEW. wijsheid, licht en genade, om in deze zaak zulk een uitspraak te doen, als UEW. eenmaal zoudt wenschen gedaan te hebben, wanneer gij met ons zult staan voor den Regter van Hemel en Aarde, Jezus Christus, onzen grooten God en Zaligmaker.

„*was get.* { H. W. H. Verhoeff, v. d. m., te Zuid-Beijerland.
A. P. A. Du Cloux, v. d. m., te Oud-Alblas.
W. Kraijenbelt, v. d. m., te Overschie.

„20 Maart 1857."

MERKWAARDIG VERSCHIJNSEL IN DE ANGLIKAANSCHE KERK.

Een hoogst merkwaardig en troostend verschijnsel doet zich in de Anglikaansche Kerk voor, 'twelk we meenen onzen lezers te moeten mededeelen.

Men weet, hoe de beweging, onder den naam van Puseyisme bekend, daar aanhoudend velen tot de Katholieke Kerk terugvoert. Reeds in 1841 werd het plan geopperd tot eene hereeniging der Episcopaalsche Staatskerk van Engeland met de Katholieke, maar weldra, om ligt te bevroeden redenen, zoo goed als opgegeven. Thans echter is dat plan weder opgevat, en wordt daaraan door aanzienlijke en geleerde Anglikanen gearbeid met een ijver en opregte meening, die, zoo zij geen regt geven de geheele verwezenlijking van het voorgestelde doel te verwachten, niet kunnen nalaten de heilrijkste vruchten op te leveren. Een weekblad is door hen opgerigt onder den naam van *„Union"*, 'twelk, zonder eenige overdrijving, bij uitstek *Roomsch* Katholiek kan geheeten worden. Het is geheel in dien geest geschreven. Het toont tot heden, van ons Katholieken in 't leerstellige volstrekt niet te verschillen. Het drukt de levendigste en meest onvoorwaardelijke bewondering uit voor al onze godsdienstige instellingen, en ontziet zich niet dezer krachtige werking en buigzaamheid, alsmede den ijver onzer geestelijkheid, te doen uitkomen tegenover de onbruikbaarheid en de stijfstaande vormen van het Anglikanisme. Het geeft aan onze Bisschoppen en waardigheidsbekleeders de hun toekomende geestelijke titels, met eene in 't oog loopende naauwkeurigheid. Het deelt de in onze godsdienst plaats hebbende plegtigheden en gebeurtenissen mede, in de beleefdste bewoordingen en juiste kerkelijke uitdrukkingen. De daarin voorkomende Romeinsche correspondentie is al wat men wenschen kan. Het sympathiseert met de meest gevorderde ontwikkeling van den Roomsch Katholieken geest in Engeland, en is, wat bijzonder opmerking verdient, vreemd aan die slechts aesthetische en technische opvatting van 't Katholicisme, welke tot nog toe eigen was aan de toenaderingen van de partij, die het vertegenwoordigt. Om kort te gaan, iets dergelijks was in 't Anglikanisme nog niet waargenomen, en het overtreft alles wat men van de Katholieke gezindheid in de Engelsche Kerk tot heden toe ondervonden heeft.

Wij vleijen ons geenszins, dat de wenschen der eerbiedwaardige mannen, die deze poging te werkstellen en besturen, zich zullen vervullen. Zulks echter belet niet, dat dit uiterst merkwaardig verschijnsel ons regt geeft tot groote verwachtingen, en ons moet

aansporen, onze gebeden ter bekeering van het weleer zoo Katholieke Engeland te verdubbelen.

DE HERVORMDE KERK IN DRENTHE DOOR DE WERELDLIJKE MAGT INGEVOERD EN BEHEERSCHT.

Vrijheid van priesterheerschappij, vrijheid van geweten, vrijheid van denken en onderzoek - alle vrijheid vroeg de zoogenaamde Hervorming voor zich, en geen gezag van Bisschop en Paus mogt den vrijen mensch hem onteerende boeijen aanleggen. Zoo heette het, ja! maar onwaardiger kluisters dan door het Protestantisme zijn er wel nooit gedragen. Bij gebrek aan eigen gezag en behulp, heeft het zich alom in de armen der staatsmagt geworpen, en voor geestelijk hoofd en heer erlangden die vrijheid-kraaijers allerlei magistraats-personen, ongekroonde en gekroonde, en voor éénen Paus een heirleger van pausen en pausinnen, naar wier grillige wenken zij zich te buigen, wier boeijen zij te kussen hadden.

Hoe dit in Duitschland, Engeland, Zweden, enz. meer in 't groot toeging, is wereldberucht; minder bekend mag het zijn, hoe onze kleinste provincie, Drenthe, ongetwijfeld op kleiner schaal, maar ook een treffend voorbeeld levert van de lage slavernij, waaraan de Hervormde Kerk, wilde zij bestaan, zich veil geven moest. - De Provinciaal Archivaris van Drenthe, Commies bij het Bestuur van dat gewest, enz. levert er ons in zijn *Overzigt der Kerkelijke geschiedenis van Drenthe* de bewijzen voor. *De invoering der Kerkhervorming* wordt beschreven bl. 182—205. „Ze geschiedde (naar de *Boekzaal* van Nov. jl. 't verslag dezer „bladzijden geeft) met kracht, door monarchaal gezag van den „ijverig gereformeerden Vorst Willem Lodewijk van Nassau, „broeders zoon van den grooten Willem van Oranje, en van „wege de Staten-Generaal Stadhouder van Friesland, Groningen „en Drenthe, steunende op de magt, hem bij zijne aanstelling in

„het jaar 1596 tot het algemeen bewind, maar bijzonder tot het „invoeren der Kerkhervorming gegeven. Hij bediende zich wel „van den raad en bijstand van eenige voorname Drenthenaren, „bl. 187 opgenoemd, maar deed zich gelden tegen en boven het „Landschaps-Bestuur en deed de eerste aanstelling van al de „nieuwe predikanten, ondanks, en onverminderd voor het vervolg, „van de regten der Patronen of Collatoren.„

Zooals de wereldsche magt de Hervormde Kerk invoerde, was zij het ook die haar handhaafde maar tevens beheerschte.

„Wij moeten aanmerken (vervolgt de *Boekzaal*), dat het Drent„sche Landschaps-Bestuur zich in de materieele belangen der „Kerk (ook in het opsporen en te regtbrengen van gedurende de „godsdienstverandering verdonkerde geestelijke goederen — eene „zaak in Friesland en Gelderland en elders maar al te zeer ver„waarloosd!) en in het weeren en vervolgen der andersdenkenden, „wel betoonde een trouwe voedsterheer der Kerk en handhaver „harer heerschappij in het *kerkelijke*, doch zich het beschermheerschap deed betalen door de Kerk te beheerschen.„ — Ten bewijze haalt evengenoemd maandschrift de volgende, wel afdoende, plaatsen uit Magnin's *Overzigt* aan; er was ja een Kerkbestuur: „Dat Drentsche Kerkbestuur had echter en vooral zoo lang Graaf Willem Lodewijk in leven was, weinig of volstrekt geene zelfstandigheid, noch ook eenig eigen en vrij beheer.

„Bij alle synodale vergaderingen welke op last van Ridderschap en Eigenerfden, door Drost en Gedeputeerden werden uitgeschreven, hadden de Hooge Staatsmagten en inzonderheid Drost en Gedeputeerden van Drenthe, het Collegie van dagelijksch bestuur in dit landschap regt van zitting, tewijl bovendien de tijdelijke Stadhouders niet in gebreke bleven, zich er bij te laten vertegenwoordigen. Eerst dàn erlangden de Synodale besluiten kracht, eerst dàn mogt er gevolg aan worden gegeven, als ze door Ridderschap en Eigenerfden, de Staten van dit Landschap, of, namens deze, door Drost en Gedeputeerden waren goed gekeurd. Zelfs van het houden der gewone en buitengewone Klassikale Vergaderingen moest tijdig vooraf worden kennis gegeven aan Drost en Gedeputeerden, aan de leden van welk Collegie het altijd vrij stond in die vergaderingen te verschijnen. Het toezigt

op — en het gezag over — de kerkelijke aangelegenheden behoorde mitsdien grootendeels, zoo al niet geheel, bij den Staat, bij de wereldlijke magt, van welke ook de Kerkhervorming in Drenthe is uitgegaan, en die de Kerk en hare belangen ijverig voorstond, doch haar geene, immers zeer geringe magt tot handelen, en dan nog steeds onder goedkeuring van het Landschaps-Bestuur, verleende, maar integendeel steeds liet doorblinken: *dat de Kerk aan den Staat ondergeschikt en daarvan volstrekt en geheel afhankelijk was.*" Magnin, bl. 221, 225; - en nogmaals, bl. 251:

"Uit het voorgevallene met betrekking tot de benoeming van Afgevaardigden ter Nationale Synode blijkt op nieuw ten duidelijkste dat het Kerkbestuur van Drenthe aan het wereldlijke Landschaps-Bestuur aldaar volkomen ondergeschikt en daarvan geheel afhankelijk was. Nimmer bleven de Staten in gebreke, bij voorkomende gelegenheden hunne Gedeputeerden tegen Synode, Klassen en Predikanten te handhaven en in 't gelijk te stellen."

Zoo ging het in 't kleine Drenthe, en wáár was de Protestantsche Kerk geene slavin van den Staat?.... En dan durft een Heldersch predikant in een boek, getiteld: "*De Primaat en de Vorst*, of Thomas Becket, Aartsbisschop van Canterbury en Hendrik II, Koning van Engeland. Een treurspel uit het leven van Kerk en Staat, in de XII Eeuw" — in 't aanschijn van den vermoorden kampioen, die 't heilig offer werd van zijnen ijver voor de vrijheid der Kerk — dan durft een Sonstral in zijn bekenden valschen blufstijl, die niet zelden tot een kwalijk te karakteriseren toon overslaat, onder hooge goedkeuring van dezelfde *Boekzaal* (voor Dec. ll.), welke het bovenstaande vermeldt, zich met onbeschaamd gelaat aldus laten hooren: "Wij (*Boekzaal*) wenschen dan ook met hem (Sonstral), ""dat Staatsmannen er uit leeren mogen, dat zij, aan Rome beleefdelijk toegevende, zich zelven en het volk, welks belangen zij behooren voor te staan, tot speelpoppen verlagen in de handen der priestervorsten, die met officiëlen ootmoed op de lippen, officieus den hoogmoed in het harte dragen. En dat de Katholiek, die nu nog..... vrij ademt als burger van den Staat, wete, dat als hij de gulden ketenen kust, die zijne priesters hem voorkomend om de handen

strengelen, zij zijne regten als burger, mensch en Christen wegwerpt op een altaar, waarop ze als een brandoffer tot assche zullen verteren.""

Bij zulk onzinnig geraaskal vraagt men: Is de man wel gezond van hoofd? of wat zwijmelgeest heeft hem soms weêr aangegrepen?

HOE DE ENGELSCHEN DE SANDWICHS-EILANDEN BESCHAVEN.

Naar aanleiding der in 't vorige jaar te Londen uitgekomen *Travels in the Sandwich Islands*, by S. S. Hill, schreef Emile Montégut in de *Revue des Deux Mondes* van 15 Dec. jl. een artikel met het opschrift: *Un voyageur anglais aux îles Sandwich, la civilisation dans cet Archipel*, waarin bijzonderheden voorkomen, welke van de zoo hooggeroemde beschaving door de Engelschen in de Sandwichs-eilanden aangebragt, een gansch ander en droevig denkbeeld geven. Het stelsel van mishandeling, waarmeê zij elders van de arme Indianen de belasting-penningen afpersen, is ook daar door hun toedoen ingevoerd, en wat ten hemel schreit - die arme eilanders worden gedwongen, met den schandprijs hunner veilgegeven vrouwen de opgelegde zware belastingsommen te betalen, of in eene verafschuwde gevangenis van kommer te versmachten.

Zie hier verkort wat genoemde Fransche schrijver van den heilloozen invloed der Engelschen op die eiland-bewoners mededeelt.

De Sandwichs-eilanden, in 1778 door Cook tot zijn roem en tot zijn ongeluk [1]) ontdekt, werd dadelijk door de Engelschen bezet en voor zich in beslag genomen. De schepen van Vancouver lieten er als schildwachten der beschaving matrozen achter, die weldra

---

[1]) Cook werd, gelijk men weet, het volgend jaar, toen hij voor de tweede maal, de baai van Karakakooa bezocht, door de inboorlingen om 't leven gebragt.

de vertrouwelingen en ministers van den inlandschen koning werden. De Anglikaansche Kerk zond er hare zendelingen heen, om den inwoners de goede zeden te leeren, welke, naar 't schijnt, als vergif op hen werken, wijl zij sedert bij duizenden wegsterven. Onder dien dubbelen, en politieken en godsdienstigen, invloed, voelden de inboorlingen zich weldra zoo afhankelijk, dat dadelijk met het tijdperk der Restauratie de koning en de koningin dier eilanden het op ingeving van Engelsche agenten van hunnen pligt achtten, hunne hulde te brengen aan het hof, waarvan zij in werkelijkheid niets meer dan de vasallen waren. Zij kwamen in Engeland en stierven aldaar. De Engelsche kapitein lord Byron bragt de ligchamen hunner majesteiten naar dezer geboortegrond over, benoemde een raad van regentschap, en deed een bloedverwant van den overleden vorst tot koning uitroepen. Eene lange reeks van jaren bleef de Engelsche invloed in 't geheim voortwerken, en zooveel te gemakkelijker, als er nog van geene andere mogendheid eenige tegenstand werd ondervonden. Eindelijk in 1840 vernam de wereld op eens, dat Engeland het doel van zijne geduldige politiek had bereikt: men hoorde onverwachts de onafhankelijk-verklaring van dat gebied. De hoofden en het volk der Sandwichs-eilanden stelden eene verklaring hunner regten op, maakten eene constitutie naar Engelsch model en deden die door den koning onderteekenen. Sedert dien tijd wordt de Hawaïaansche Archipel naar het stelsel van vertegenwoordiging bestuurd.

Die omwenteling had voor Engeland twee belangrijke gevolgen. Vooreerst stond het nu vast, dat zijne raadgevingen daar altoos de overhand zouden hebben; en ten tweede maakte het van die eilanden, welke anders voor de eerste de beste zeemogendheid een begeerlijk voorwerp van verovering waren, een onafhankelijk land, geregeld bestuurd, met eigen wetgeving en gezag, waarmeê iedere regering politieke betrekkingen op zijn Europeesch diende aan te knoopen. Twee jaren na de aanstelling van het nieuwe bestuur, werd het door de Engelsche regering erkend, en zij teekende eene verklaring, waarbij zij zich verbond, nooit eenige grondgebied der Sandwichs-eilanden in bezit te zullen nemen.

Maar wat beteekende eigenlijk die verklaring? Niets anders dan dat Engeland waarborgen voor de toekomst nam. Schoon die ver-

klaring alle denkbeeld van protectoraat over die eilanden afwees. werd het er feitelijk door gevestigd. Wat zou er inderdaad gebeuren, als eens eene andere mogendheid zich van den Hawaïaanschen Archipel zocht meester te maken? Engeland zou krachtens zijne verklaring zelve genoodzaakt zijn, koning Kamehameha te beschermen. De gebeurtenissen hebben deszelfs geslepenheid maar al te zeer bevestigd; want juist die reden deed het gelden, toen vóór twee jaren de Vereenigde Staten die eilanden zochten te bemagtigen. In 1843 kon men niet voorzien, dat Californië door hen veroverd, en daarmeê de Sandwichs-eilanden voor den handel van America van zooveel belang zouden worden. 't Was niettemin voor Engeland zeer gelukkig, dat die schijnbare onafhankelijkheid door een traktaat erkend was. Door de verklaring van 1843, en door het handels- en vriendschaps-traktaat, daarvoor in 1846 in de plaats getreden, had Engeland dit dubbel voordeel, dat het de belangen zijner landgenooten, in die eilanden van nabij betrokken, in alle veiligheid stelde, en tevens de mededinging keerde der zeemogendheden, die ten eenigen dage hadden bekoord kunnen worden, er zich meester van te maken. Men won er nog dit voordeel bij, dat het zich geen overweldiger toonde op de wijze der *Amerikanen*, en boven eene gewelddadige inbezitneming eene langzame assimilatie verkoos. Vóór den inval derhalve der Amerikanen waren de Engelschen het eenige volk, dat een ernstig belang bij die eilanden had, waar Frankrijk schier niet vertegenwoordigd was dan door zijne daar verblijf houdende consuls, eenige arme Katholieke zendelingen en de scheepsbemanning zijner havenplaats. De Engelschen daarentegen hebben er hunne landgenooten in de raden des konings gebragt, bezetten een groot deel der Staatsposten en zijn er door eene talrijke bevolking van kolonisten, planters en handelaars vertegenwoordigd. Onder zulke omstandigheden moet men bekennen, heeft de onafhankelijk-verklaring der Sandwichs-eilanden, waarvan zooveel ophef is gemaakt, aan Engeland niet al te veel opoffering gekost. Eén feit overigens zegt meer dan alle beschouwingen; indien, gelijk men zeer wel mag veronderstellen, 't geslacht der inboorlingen op die eilanden komt uit te sterven, welke bevolking zal het dan vervangen, en van welke regering zullen die eilanden dan afhankelijk zijn?

Maar hoedanig zijn nu de uitwerksels van dat geheel op zijn Europeesch ingerigt bestuur, waarvan de Engelsche schrijvers als 't werk van hun land met zooveel ophef en geestdrift hebben gewaagd?

Vooreerst is daar een treurig verschijnsel, 'twelk alle reizigers bevestigen, maar waarvan niemand de reden opgeeft. De ontvolking der Sandwichs-eilanden neemt met bovenmatige snelheid toe. Toen die Archipel in 1778 ontdekt werd, telde men er nagenoeg 200,000, volgens anderen zelfs 400,000 zielen; in 1848 waren er niet meer dan 80,000, en de bovengenoemde Engelsche reiziger Hill schat, dat er gedurende zijn verblijf in die eilanden 10,000 inboorlingen aan verschillende besmettelijke ziekten, die er destijds heerschten, gestorven zijn; 70,000 zielen is het gemiddeld getal der bevolking, 'twelk de reizigers aan die eilanden toekennen. Waaraan is zulk eene ontzettende vermindering toe te schrijven? Aan de ziekten door de Europeanen er aangebragt, als buikloop, griep, roodvonk en andere met geen naam nog aan te duiden kwalen? Ook dat zal er ongetwijfeld veel toe hebben bijgedragen. Gevoerde oorlogen met naburige eilanden hebben insgelijks het getal der inboorlingen verminderd. Doch dieper reden vindt de Fransche schrijver daarin, dat de overhaastig aangebragte beschaving slechts uiterlijk, en niet overgegaan is in der Hawaïanen leven en gewoonten. 't Was gemakkelijk, zegt hij, hun een bestuur op zijn Engelsch te geven, maar de levensgewoonten te veranderen is een moeijelijke taak. De Hawaïanen hebben eene regering van beschaafden, en gewoonten van wilden. Zij zijn bijv. aan een geregelder arbeid dan vroeger onderworpen, maar worden niet beter gevoed, en wonen nog in even ongezonde hutten; zij hebben nieuwe ziekten, maar gebruiken daartoe niet anders dan de oude onvermogende geneesmiddelen der natuur; in de hitte van de koorts, leggen zij zich in 't kille water eener beek neêr, en blijven er totdat zij den dood vinden.

Doch hooren we verder wat dat zoogenaamde geciviliseerde Engelsche bestuur er doet, en 't zal niet meer verwonderen, dat de bevolking in zoo hooge mate is afgenomen.

Dit op zijn Engelsch ingerigt bestuur handelt met de haar eigen, regelmatige, werktuigelijke middelen. Het werkt er door de handen van twee hoofd-ministers, beiden van Angel-Saksische herkomst:

Wylie minister van buitenlandsche zaken, en Judd, minister van finantiën. Aan den laatste heeft men het stelsel van belasting te danken, thans op de Sandwichs-eilanden in volle kracht. Drie schattingen drukken op de inboorlingen: die van 't hoofdgeld, 'twelk een dollar is van ieder volwassen Hawaïaan, een halve dollar voor iedere volwassen vrouw, en een kwart dollar voor iedere jongen of meisje van vijftien tot twintig jaar; — de schooltaks, naar welke ieder man, in staat om te werken, dertien weken handenarbeid moet geven indien hij eigenaar is, en zes en twintig weken als hij dit niet is; die taks kan afgekocht worden voor de som van 2 dollars in geld of 3 dollars in voortbrengselen der natuur; — eindelijk de taks der wegen welke twaalf dagen arbeids is, afkoopbaar voor anderhalven dollar. Bij die directe belastingen komt nog eene vrij zware op de dieren; de paarden zijn belast met een halven dollar, de muilezels en ezels met een kwart-dollar, de honden en katten, als dieren van weelde naar 't schijnt, met een dollar. Al die schattingen zijn hoogst drukkend voor de ongelukkige Hawaïanen, die nog zeer weinig aan geregelden arbeid gewoon zijn, en, naar men vrij gelooven mag, nog geen groot kapitaal te hunner beschikking hebben. Het zwaarst is het hoofdgeld, omdat het in klinkende munt moet betaald worden en door geen handenarbeid af te koopen is. Wat middelen zijn er om aan die belastingen te voldoen? Verscheidene, doch de eene al verderfelijker en verwoestender dan de andere. Het eenvoudigste is weg te vlugten en zich te verschuilen. De reiziger Hill ontmoette eens op zijn togten in een hol een gansche uitgehongerde schaar dier vlugtelingen, half naakt, op een leger van vochtig slijk, welke zich zulk een leven van ellende getroostten, om aan de inners der belasting en aan de gevangenis te ontsnappen, onverbiddelijk gevolg anders van wanbetaling der opgelegde schatting. Een ander veel schandelijker en afgrijselijker middel tot betaling is de prostitutie der vrouwen, het eenige wat de inlanders aan te bieden hebben als zij hunne visch of kokosnoten niet voordeelig hebben kunnen afzetten. Die handel is door de invoering van een geregeld belasting-stelsel noodzakelijk en wettig geworden, doch onder den invloed van zoo noodlottig beheer blijft de bevolking aan 't afnemen. Dat is het resultaat twelk de geciviliseerde ad-

ministratie van den minister Judd, vroeger, naar men met zekerheid meent te weten, Protestantsch predikant, heeft aangebragt; allernoodlottigst resultaat, waartegen de Katholieke zendelingen, het moet tot hun lof gezegd, herhaaldelijk zijn opgekomen. De finantiën van den Staat rusten dus middellijk op de prostitutie, nagenoeg het eenige middel om de belasting te voldoen door de behoeften van een geciviliseerde regering gevorderd! 't Is afgrijselijk! En 't zijn al weêr de Engelschen die het te verantwoorden hebben, en zich niettemin als toonbeelden voor heel de wereld plegen op te dringen.

Die voorgewende beschaving, waarvan men in deze laatste jaren zoo hoog heeft opgegeven, is dan een maakwerk, een kunstmatig vertoon, gansch uiterlijk, een fatsoenlijke dekmantel, geschikt om de ellende der werkelijkheid te verbergen. Het Hawaïaansche volk kent dan wel voornamelijk de verdrukkingen der beschaafde maatschappijen. Kan men al toegeven, dat de zendingen en de scholen eenig goed hebben gedaan, men zal tevens moeten erkennen, dat die voordeelen meer dan opgewogen en verduisterd worden door die periodieke en noodzakelijk geworden veilgeving der vrouwen. De zedelijke uitwerkselen der prediking worden door dat gezet kwaad ongetwijfeld zeer gebroken en belemmerd.

Maar zoo die beschaving slechts schijnbaar is, waar is dan, vraagt de heer Montégut, de werkelijkheid met de Sandwichseilanden?

De werkelijkheid — dat zijn de Engelsche belangen en de Amerikaansche kuiperijen, het politiek spel, dat er langzaam en zonder gedruisch in die verre eilanden wordt voortgezet, en wij kunnen den voortgang van 't kwaad niet stuiten, noch aan de onderdanen van koning Kamehameha de middelen geven, om zich te vertalrijken; — maar — voegen wij er aan toe — op het gezigt eener wegstervende bevolking, daar verre te midden in den Oceaan verloren, naar ziel en ligchaam aan de vrekheid der Engelsche beschaving veil gegeven, mogen we met hem den sluijer die het zwart bedrijf verhulde opligten, de verdrukkers openlijk aanklagen; — doch wij moeten tevens ons gebed met het gejammer hunner diep rampzalige slagtoffers en de ijverige pogingen der Katholieke zendelingen vereenigen, dat eindelijk het uur der

erbarming voor die eilanden moge slaan en de diep beklagenswaardige Hawaïanen van die God- en menschen-onteerende mishandelingen mogen verlost en gevrijwaard worden.

DE NEDERLANDSCHE GUSTAAF-ADOLF-VEREENIGING. – HARE JONGSTE ALGEMEENE VERGADERING EN HAAR DRIEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT.

Bij de vele geheime Protestantsche genootschappen, waarover we reeds meermalen onze lezers onderhielden, heeft zich in den laatsten tijd eene nieuwe vereeniging gevoegd, welke niet, gelijk de andere, gansch in 't verborgen, maar meer openlijk ter handhaving van 't Protestantisme werkzaam is: de reeds bovengenoemde nog jeugdige *Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging.*

Zij zoekt hare *Statuten*, de namen harer hoofdleden, hare ontvangsten en werkzaamheden in 't minst niet te verbergen. Integendeel; zij heeft zelfs een driemaandelijksch tijdschrift opgezet en er onlangs de eerste aflevering van rondgezonden, hetwelk, onder den titel van *Tafereelen en berigten uit de geschiedenis der Protestantsche Kerk in onze dagen*, ook mededeelingen uit den werkkring der *Nederl. G.-A.-V.* bevat. Doch bij die openbare, schijnen er ook meer geheime *Berigten* aan de *leden* toe te komen; althans ons is een *Verslag* geworden *van het verhandelde in de Algemeene Vergadering, gehouden te Amsterdam*, (in het lokaal *de Eensgezindheid* op het Spui) *op den 7 Aug.* 1856, waarvan slechts zeer weinig in het toen besproken en later verschenen tijdschrift te vinden is. We zullen dus, ter nadere bekendmaking met die Protestantsche Vereeniging, minder uit de openbare, en meer uit de geheime berigten putten; doch tevens eenige wetenswaardige bijzonderheden uit gemelde *Tafereelen en berigten* verkort overnemen.

In het jaar 1832 vierde men in Duitschland het tweede eeuwfeest van den veldslag bij Lutzen, waarin Gustaaf Adolf, Koning van Zweden, strijdend voor het Protestantisme, het leven liet. Toen kwam men op de gedachte, den Zweedschen vorst „een onvergankelijk gedenkteeken op te rigten, door het werk voort te zetten, dat hij met zijn bloed had bezegeld."

„Prof. Grossmann te Leipzig, met de behoeften der Protestanten, die te midden van R. Katholieken leven, bekend geworden, vatte het eerst het denkbeeld op, eene vereeniging tot stand te brengen, die door bijdragen van Protestanten zou worden in staat gesteld, om in die behoeften te voorzien, en daar, waar eene gemeente bestond, of een genoegzaam aantal leden om eene gemeente te kunnen vormen, voor kerkgebouw en school, voor Evangeliedienaar en onderwijzers te zorgen." Aan hem had Duitschland welhaast den „*Evangelischen Verein der Gustav-Adolf-Stiftung*" te danken. In den beginne ondervond de vereeniging veel tegenstand; doch na 1841 breidde zij zich, vooral door de krachtdadige medewerking van Dr. Zimmermann, hofprediker te Berlijn, al verder uit; in en *buiten* Duitschland nam het getal afdeelingen toe, „overeenkomstig het doel van den stichter, die geheel de Protestantsche wereld tot een helpend en reddend verbond wilde vereenigen."

Nederland was tot 1853 nog niet in de vereeniging opgenomen. De *Gustav-Adolf-Stiftung*, gedachtig aan 'tgeen „ons vaderland van de vroegste tijden of voor de zaak van het Protestantisme had gedaan", zond twee leden van het hoofdbestuur herwaarts, „om ook hier de belangstelling op te wekken in den nood der Protestantsche Kerk." De pogingen dier afgevaardigden slaagden naar wensch; eene vergadering den 23 September 1853 te Leiden gehouden en door vertegenwoordigers uit verschillende steden des lands bijgewoond, had ten gevolge, dat in een circulaire alle Protestanten werden opgeroepen, om eene afdeeling „Nederland" der *Gustaaf-Adolf-Vereeniging* te helpen vestigen. Spoedig sloten zich de voornaamste steden aan de plaatselijke vereeniging te Leiden, waar voorloopig het Hoofdbestuur zou gevestigd blijven, aan-

en reeds op de eerstvolgende algemeene vergadering had de afdeeling Nederland 1652 leden, en werd eene som van *f* 1373 gestort.

Doch wijl de statuten der *G.-A.-Stiftung* niet wel onveranderd over te nemen waren, is met eenparige stemmen tot eene kleine wijziging besloten, dat namelijk de *afdeeling* der Duitsche vereeniging in eene *Zuster-Vereeniging* zou worden herschapen, die zelfstandig zou arbeiden, en den naam van *Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging* dragen. De band met Duitschland bleef desniettemin even sterk. Tot nog toe was er altoos op elke algemeene vergadering in Duitschland een afgevaardigde uit Nederland tegenwoordig, en op de laatste te Bremen was het de welbekende Ds. Heldring.

Ook de Nederlandsche vereeniging vond tegenspraak, vooral daarom dat het grootste gedeelte harer ontvangsten buiten 's lands wordt besteed; doch — merkt de Redactie van 't Gustaaf-Adolfer kwartaalschrift aan —: „Wie om deze reden de hand aftrekt van die vereeniging moet zich ook tegen de werkzaamheid van het Zendeling-genootschap verzetten. Of gaat hierdoor minder geld over onze grenzen?" Dat is kleingeestig, zegt zij, en een waar Protestant helpt overal waar de nood het vordert. — en daarbij: in onze (eigen) godsdienstige behoeften wordt voorzien op eene wijze, zooals nergens elders". Zooveel over het ontstaan dezer nieuwe Protestantsche vereeniging:

AARD EN DOEL

worden ons aldus omschreven:

„1. De Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging bestaat uit leden der Protestantsche Kerk, die willen helpen voorzien in de geestelijke behoeften van zulke geloofsgenooten, die, wegens gebrek aan voldoende hulpmiddelen voor hun kerkelijk leven, in gevaar zijn voor het Protestantisme verloren te gaan.

„2. Over *alle gewesten der aarde*, waar zulke Protestanten wonen, strekt zij hare werkzaamheden uit, zonder onderscheid van Kerkgenootschap te maken.

„3. Zij tracht haar doel bij uitsluiting te bereiken door te voorzien in de behoefte van *evangeliedienaren* en *schoolonderwijzers*, alsmede aan

lokalen voor godsdienstige bijeenkomsten en voor het onderwijs der jeugd.

„ 4. Daartoe worden geldelijke bijdragen verzameld, bestaande in vaste jaarlijksche contributiën van *f* 1 of meer; vrijwillige giften of bijdragen, hoe gering ook, worden met dankbaarheid aangenomen. "

Van de artikelen aangaande

INRIGTING EN BESTUUR

nemen wij alleen de volgende, en daarvan enkele slechts ten deele over:

„ 5. De Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging bestaat uit Afdeelingen onder een Hoofdbestuur.

„ 6. Het Hoofdbestuur is zamengesteld uit een' voorzitter en vice-voorzitter, secretaris en vice-secretaris, penningmeester en vice-penningmeester. Het bestuur der afdeeling Leyden is tevens Hoofdbestuur.

„ 7. Het Hoofdbestuur is uitvoerder der besluiten van de algemeene vergadering (zie art. 12), verzendt de verzamelde bijdragen, en onderhoudt de betrekking met de G.-A.-Stiftung in Duitschland; van zijne handelingen geeft het minstens eenmaal 's jaars aan de afdeeling berigt.

„ 8. Afdeelingen kunnen gevormd worden waar *negen* leden zulks verlangen.

„ 10. Elke afdeeling heeft het regt over *één derde* van het brutobedrag der door haar verzamelde gelden te beschikken.

„ 12. Jaarlijks, op den eersten Donderdag in de maand Augustus, wordt eene algemeene vergadering gehouden, waarin door het Hoofdbestuur verslag gegeven wordt van de handelingen en de administratie over het afgeloopen jaar, en waarin besloten wordt over aanvragen tot ondersteuning, en voorts alles wordt besproken wat tot bevordering der belangen en bedoelingen van de Vereeniging dienstig geacht wordt.

„ De vergaderingen worden bij afwisseling gehouden in plaatsen waar afdeelingen gevestigd zijn. Het Hoofdbestuur bepaalt, in overleg met de algemeene vergadering de plaats, waar het volgend jaar de algemeene vergadering zal gehouden worden.

„ 13. Tot die vergaderingen hebben niet slechts toegang de door de Afdeelingen te benoemen afgevaardigden, maar ook alle leden en begunstigers....

„ 14. In die vergaderingen hebben alleen de afgevaardigden der Afdeeling regt van stemming..... "

Het Hoofdbestuur, tevens plaatselijk bestuur der Afdeeling Leiden, maken uit: Dr. L. J. F. Janssen, voorzitter; Ds. Chr. Krabbe, vice-voorzitter; Ds. J. H. Maronier, 1e secretaris; Ds. de Blaauw, 2e secretaris; Mr. H. Obreen, 1e penningmeester; Ds. Chantepie de la Saussaye, 2e penningmeester. Deze zijn allen ook op de eerste plaats als medewerkers van het kwartaalschrift der G.-A.-Vereeniging vermeld, en na hen nog: Dr. A. W. van Campen, pred. te Opperdoes; B. Glasius, pred. te Geertruidenberg; Dr. C. H. van Herwerden, pred. te Groningen; A. H. van der Hoeve, pred. te Keppel; C. Busken Huët, pred. te Haarlem; Bennink Janssonius, pred. te 's Gravenhage; J. P. de Keijzer, pred. te Arnhem; Dr. E. J. Diest Lorgion, pred. te Groningen; Prof. W. Moll, te Amsterdam; Dr. J. J. van Oosterzee, pred. te Rotterdam; L. J. van Rhijn, pred. te Wassenaar; J. H. de Ridder, pred. te 's Gravenhage; J. J. van Vollenhoven, pred. te Utrecht.

Als afgevaardigden ter jongste vergadering worden onder anderen Ds. A. A. Stuart, Dr. E. B. Swaluw, Mr. S. H. van Hoogstraten [1]), Ds. Joh. de Jong (van Weert), en als tegenwoordige leden o. a. Ds. D. Valkenburg en Ds. O. G. Heldring genoemd; alles te zamen met het Hoofdbestuur een 25-tal ter tweede bijeenkomst aanwezigen, waarvan we het verslag laten volgen.

VERSLAG DER JONGSTE VERGADERING.

Ds. A. A. Stuart opent de vergadering door gebed, en de voorzitter Dr. L. J. F. Janssen houdt eene toespraak, waaruit we een en ander verkort overnemen.

Voor de tweede maal, zegt hij, heeft onze Vereeniging, als zelfstandig Nederlandsche, het voorregt, hare openbare vergade-

---

[1]) Dit moet vermoedelijk zijn Mr. S. A. van Hoogstraten, die te Wiesbaden, op de tiende algemeene vergadering der Gustaaf-Adolf-Vereeniging, als afgevaardigde der Protestantsche geheime genootschappen *Unitas* en *Philactérion* verscheen. Men leze de afschuwelijke taal, welke hij als zoodanig aldaar sprak, bl. 10 vv. der onlangs verschenen allerbelangrijkste brochure: *De Utrechtsche Factie*, door J. W. Cramer. — Uitgegeven door de Vereeniging „*Regt voor allen.*" — Te Amsterdam, bij C. L. van Langenhuysen. VI en 145 bl.

ring te beleven, en hij de eer, deze welkom te heeten. Hij doet dat met dank tot God, om den blijkbaar in dat jaar ontvangen zegen. De Vereeniging is vooruitgegaan „door vermeerdering van leden, van afdeelingen en van middelen. En hadden er zich in deze hoofdstad velen van ons afgescheiden om zich, als duitsche broeders, liever aan de duitsche *G.-A.-Stiftung* aan te sluiten, daardoor hebben de groote belangen die beide Maatschappijen gelijkelijk voorstaan, geen schade geleden; de pogingen tot aanwinst van nieuwe leden, waartoe de afscheiding hier ter plaats aanleiding gaf, hebben zelfs vergoeding voor de Nederlandsche Vereeniging aangebragt."

Maar met die uitbreiding vermenigvuldigden zich ook de beden om ondersteuning, zoowel uit den vreemde als uit ons vaderland. Meer dan 30 aanzoeken, „en niet zelden met hartroerenden aandrang", zijn regelregt tot het Hoofdbestuur gebragt. Hadden we over zoo vele duizenden als over enkele guldens te beschikken, dan eerst konden we helpen geëvenredigd aan den nood.

„De duitsche Vereeniging, wier duizend Afdeelingen zich over alle Bondstaten van Duitschland uitstrekken, heeft in het laatste jaar onder 290 gemeenten de som van omstreeks *f* 135,000 uitgedeeld. Die Bondstaten tellen omstreeks negentien millioen Protestanten. Ons vaderland telt er naauwelijks twee millioen (1,949,152). Zou het onbescheiden zijn te wenschen, vermetel te hopen, dat wij, in evenredigheid met het protestantental in Duitschland, eens over eene evenredige som beschikken konden? dat wij dus eens eene jaarlijksche som van ruim *f* 14,000 konden uitdeelen?"

Als hij soms — klaagt de voorzitter — aanzienlijke giften vermeld vond, waarvan hem na grondig onderzoek bleek, „dat zij of minder noodig waren, of ondoelmatig beheerd werden", dan smartte het hem dubbel, dat de meer vermogenden geen grooter belangstelling toonden in *hunne* Vereeniging; want *zij* geeft slechts in ontwijfelbaar zekere nooden, eerst na naauwkeurig onderzoek, bij waarborg van goede besteding [*over welk punt we straks eene niet onaardige bijzonderheid zullen hooren*]; haar hulp „bepaalt zich tot geestelijke behoeften van geloofsgenooten, die nog de allereerste voorregten van het Protestantisme missen: gelegenheid

tot gemeenschappelijke Godsvereering en onderwijs der jeugd, en die door gebrek aan deze dreigen tot bijgeloof te vervallen of tot ongeloof te verzinken, en zóó voor de maatschappij en — welligt voor den hemel verloren te gaan."

Maar er zijn goede redenen voor die mindere begunstiging. Onder deze behooren: het groote en nog steeds toenemend getal weldadige, philanthropische, Christelijke inrigtingen bij ons te lande; de vele Protestantsche maatschappijen; de menigte collectanten uit den vreemde; "de bestendige aanvragen in dag- en andere bladen, om dezen of genen door rampspoed getroffenen, deze of gene familie, inrigting, gemeente, gewest, in liefde te gedenken." 't Zij verre dat hij die weldadigheid zou wenschen verminderd te zien, al kon zij soms door meerdere wijsheid gekenmerkt wezen. Hij wil er slechts de mindere ondersteuning van hunne Vereeniging door verklaren. Maar er is hiervan nog eene reden, door hen zelven ligtelijk weg te nemen, namelijk: *de nog te weinige bekendheid hunner Vereeniging.* Wel zijn de statuten in druk uitgegaan, de verslagen onder de leden verspreid; de Vereeniging is in opstellen verdedigd en aanbevolen; van hare handelingen is openlijk berigt gegeven — 't is echter niet genoeg: de nooden en behoeften zijn te weinig bekend; dat moet geschilderd, op voorbeelden moet gewezen worden; dan [*de redenaar wordt hier warm, de Protestantsche ijvervlam slaat op en waait in de oude gemeenplaatsen uit*], dan "zullen de harten meer brandende worden in liefde, en de handen der rijken zich openen, mild en onbekrompen voor de handhaving, de eer, den zegen van dat Protestantisme, waaraan onze vaderen te danken hadden, waaraan wij na hen te danken hebben, vrijheid van Kerk, Staat, huis en geweten; waaraan Nederland zijn grootheid en volksgeluk, Oranje zijne glorie en kroon verschuldigd is." [*Staan we bij die groote woorden maar niet stil, en hooren we het slot:*]

Als ieder nu slechts in zijn kring zich dubbel beijvert, dan mogen we - besluit de redenaar - onder den zegen Gods vertrouwen, dat onze Vereeniging rijker vruchten afwerpen zal, en wij allen een volgend jaar dubbele reden tot dankbaarheid zullen hebben.

De sekretaris geeft nu een historiesch overzigt der werkzaam-

heden van den 2 Aug. 1855, tot den 7 Aug. 1856; dit is even uitvoerig als over 't geheel onbeduidend; slechts ettelijke punten zijn der aandacht niet geheel onwaardig; louter genoegen van haar werk heeft helaas! ook deze Protestantsche Vereeniging niet gehad.

Naar besluit der vorige vergadering werd de toen beschikbare som van *f* 1700 voor de helft overgemaakt aan den *Centralvorstand* der *G.-A.-S.* te Leipzig, met verzoek die gelden naar de behoeften te verdeelen tusschen de gemeenten Mad en Oedenburg in Hongarye, Krappitz in Oberschlesiën, Laibach in Oostenrijk en Kowalewo in West-Pruissen, 'twelk geschied is; terwijl de andere helft (*f* 850) werd bestemd voor de volgende gemeenten: Weert *f* 300, Erp, Adenau, Dorsten, Meppen, Oeding, Vreden, Erwitte, Keeken, Sauveterre elk *f* 50, en Louisendorf *f* 100. — Al de ondersteunde gemeenten hebben bij haren roerenden dank tevens hare aanzoeken hernieuwd.

In 't breede wordt vervolgens een geldelijk geschil uiteengezet tusschen den predikant van Maasbommel en het Hoofdbestuur der G.-A.-Vereeniging. Ten behoeve der school te Alphen en Maasbommel was het vorig jaar, buiten het Bestuur om, aanzoek tot ondersteuning gedaan aan den *Centralvorstand* te Leipzig. Op den *Unterstützungs-Anzeiger* der *G.-A.-S.* werd gesteld, dat voor genoemde plaatsen was voorgeslagen *eventueel* eene som van 400 Rthl. Dit bedrag werd aan 't Hoofdbestuur toegezonden, maar met „verzoek" om die niet uit te reiken dan „na onderzoek der behoeften". En schoon men wist, dat het genootschap *Unitas*, volgens zijn laatst verslag, het op zich had genomen, die school geheel te ondersteunen, werd de zaak echter nogmaals onderzocht, en ook 'tzelfde berigt, maar met bijvoeging, dat elke gave toch nog welkom wezen zou, om de taak van *Unitas* te verligten. Aan den *Centralvorstand* werd dit medegedeeld, en voorgesteld: nevens Maasbommel ook de gemeenten Sittard en Weert te ondersteunen, de eerste voor hare school, de laatste ter aflossing der schuld op het kerkgebouw; de *Centralvorstand* gaf vrije beschikking over die gelden, en *f* 250 werd bestemd voor Alphen en Maasbommel, idem voor Weert, en *f* 200 voor Sittard. Doch de predikant van Maasbommel is met die schikking gansch niet tevreden, wil de

heele 400 Rthl., en wel zoo spoedig mogelijk, terwijl hij weigert, eene behoorlijke kwitantie van 't ontvangen deel toe te zenden. Herhaalde correspondentiën konden hem maar niet van zienswijze doen veranderen.

Het getal der Afdeelingen, hooren we verder, werd dat jaar met *twee* vermeerderd, die van Sittard en Weert. Pogingen om eene afdeeling te doen vestigen te Arnhem, 's Hertogenbosch, Harlingen, Bolsward, Deventer en Helmond zijn alsnog mislukt. In enkele Afdeelingen „ nam het aantal leden toe, vooral te 's Hage door de ijverige pogingen van Br. Efraim, in velen is het in den laatsten tijd verminderd ", zoodat de aanwezige bestuurders dringend werden opgewekt, „ naar middelen uit te zien ter verhooging der algemeene belangstelling ".

Voorts worden de in den omschrijvingsbrief vermelde aanvragen om ondersteuning nagegaan. Het verzoek van Tubbergen (Overijssel) om deelneming — men lette wel! — in den aankoop van landerijen tot ondersteuning der Protestanten, wordt gewezen van de hand, als in eene andere Maatschappij te huis behoorende. — Omtrent het verleenen van hulp voor het schoolonderwijs was er nog geen bepaald voorstel te doen, zoolang de wet dienaangaande niet geregeld is.

Wat er nu over Weert in Limburg gemeld wordt, is het kurieuse geval dat we boven bedoelden; het laat aangaande het besteden van ondersteunings-gelden niet weinig te denken over. In de vorige vergadering was besloten, aan die gemeente *f* 300 te geven voor het traktement des hulppredikers (den emeritus predikant van Pijnakker, Joannes de Jong), wien van landswege eene gelijke som was toegezegd. Maar de rekening en de verantwoording van den administrateur der fondsen, voor Weert bestemd, was het vorige jaar niet in orde bevonden; vele klagten over het beheer dier gelden waren reeds vernomen, en om die reden had men op uitvoerige verantwoording en naauwkeurige opgave der tegenwoordige bezittingen van Weert aangedrongen. Daaruit nu is gebleken, „ dat van eene som ten bedrage van meer dan *f* 10,000 [zegge: *tien duizend* gulden!], die van verschillende zijden voor Weert was te zamen gevloeid, niet meer overig is dan een huis, waar thans de hulpprediker woont en de godsdienstoefeningen worden gehouden;

welk huis, ter waarde van circa *f* 2000, nog bezwaard is met eene schuld van *f* 1000, terwijl bovendien nog een nadeelig saldo van *f* 871 werd opgegeven." In zulke omstandigheden is er (en niet zonder reden!) aan gedacht, de hand van Weert af te trekken; maar er was reeds zooveel aan opgeofferd, en die kleine kudde te midden van 7000 Katholieken is van zooveel gewigt, dat er alweder op de vernieuwde bijdrage voor den predikant en ter aflossing van de schuld zijner woning wordt aangedrongen!

Na eenige woordenwisseling treedt de penningmeester op, en "vangt zijn verslag aan met vermelding, dat de finantieele toestand der Vereeniging gunstig is, zoodat over een grooter saldo zal kunnen worden beschikt dan het vorige jaar."

Met het saldo van 't vorige jaar (na aftrek der *f* 1700), groot *f* 129,99½, met de gift der *Gustaaf-Adolf-Stiftung* van *f* 700, de bijdragen der Afdeelingen en Leden te zamen *f* 1986,67, en eenige kollekten, enz., was de totaal-ontvangst *f* 3113,27; waarvan, na aftrek van uitgaven aan drukloon, vergaderkosten, enz. *f* 210,09½, en der reeds bestede gelden, het beschikbaar saldo bleef (met de vergeten bijdragen van Roermond) *f* 2205,87½.

Uit den staat der bijdragen blijkt, dat de Nederl. *Gustaaf-Adolf-Vereeniging* thans telt 2340 leden, waarvan in Leiden 265, Amsterdam 400, 's Gravenhage 483, Utrecht 231, Rotterdam 226, Haarlem 200, Alkmaar 140, Leeuwarden 73, Gorinchen 61, Krimpen op de Lek 60, Opperdoes 45, enz., en een aantal plaatsen met één lid. — Het kwartaalschrift meldt, dat er sedert te Dordrecht eene Afdeeling met 70 leden door den ijver van Ds. Perk tot stand gekomen is, en er te Arnhem ongeveer 20 leden gevonden zijn, zoodat het getal nu is 2411. Ook belooft het, later eene volledige opgave van de Besturen der Afdeelingen te zullen geven.

Het Hoofdbestuur stelt voor: van de som in kas, ten bedrage van *f* 2144, te zenden aan den *Centralvorstand* te Leipzig *f* 1000, met aanbeveling van een elf-tal bepaalde gemeenten; en de overige *f* 1100 naar de voorgeslagen verhouding over 8 gemeenten in Duitschland, enz. te verdeelen. "Over dat voorstel werden langdurige discussiën gevoerd", zegt het Verslag; en 't is niet onvermakelijk te lezen, na wat al beraadslagingen, wijzigingen van voorstellen, stemmingen, afstemmingen en herstemmingen, "na eene pauze" einde-

lijk, doch met eene wijziging „het geheele verdeelingsplan van het Hoofdbestuur met algemeene stemmen werd aangenomen", [en alzoo de *f* 2100 in vrede en tot aller genoegen aan den man gebragt.]

Tot de verdere werkzaamheden behoort: dat (gelijk we reeds meldden) Ds. Heldring, die toch nabij Bremen moest wezen, wordt afgevaardigd ter vertegenwoordiging van de Nederlandsche Vereeniging op de Vergadering van de *G.-A.-S.* te dier stede; — dat de uitgave van een driemaandelijksch tijdschrift werd goedgestemd en de wijze van uitvoering aan eene tevens benoemde Commissie opgedragen.

De sekretaris meldt nog, dat hij er niet in is kunnen slagen, eene Afdeeling op Zuid-Beveland te vestigen; „de Voorzitter stelt voor om te trachten in onze Oost-Indische bezittingen eene Afdeeling te doen geboren worden." [Dat is wel zwak en zedig uitgedrukt!]

„Eindelijk wordt besloten dat de eerstvolgende vergadering te 's Hage zal worden gehouden".... „en deze wordt door Ds. de Blaauw met gebed gesloten."

Dat is het belangrijkste uit het Verslag aan de Leden der Vereeniging toegezonden, en waaruit de nieuwe onderneming genoegzaam te kennen is. Uit de 1e Afl. van 't meermalen genoemd

kunnen wij er nog dit aan toevoegen.

In haar *Woord tot inleiding* schrijft de Redactie: „De kerk van Rome heeft niet alleen opgehouden van haar grondgebied te verliezen, maar zelfs veel van hetgeen zij verloren had weder teruggenomen"; zij ging door hare eenheid, hoe tegenstrijdig ook met de ware eenheid [!!], altoos vooruit, en wijl „de Protestantsche kerk niet een zoo gesloten geheel is als de Roomsch-Katholieke", onderging zij in den laatsten tijd de bekende groote nederlagen. Doch thans wordt men het onderling meer eens, niet enkel om het Evangelie aan de Heidenen te brengen, maar ook, „aan de arme kinderen der kerk van Rome"; doch tegelijk heeft men het oog gevestigd op de behoefte der Protestantsche Kerk zelve, waarin voorzien moet worden. „Dat is een maatregel van zelfbehoud, maar tegelijk ook een middel tot uitbreiding van het ware Christendom." — „Hiertoe is de Vereeniging opgetreden." — Haar

tijdschrijft dient, om meer de behoeften der Protestantsche Kerk te doen kennen, vooral „in die oorden, waar eene overwegende Roomsche bevolking wordt gevonden"; naar naam of plaats of volk wordt niet gezien, 't is genoeg dat men Protestant heet en in nood verkeert, om aanspraak te hebben op de hulp der *G.-A.-Vereeniging*. Het tijdschrift, wordt nog gezegd, zal zich van alle polemiek onthouden en „alleen op historisch terrein bewegen".

Onder den titel: *De toestand der Protestantsche Kerk* zal het „een *algemeen overzigt* geven van den *uitwendigen toestand* der Protestantsche Kerk in de verschillende landen, waar het protestantisme is doorgedrongen", doch zich „hier en daar ook een blik vergunnen in het inwendig leven". Daarmede is nu reeds een aanvang gemaakt, en hoog opgegeven van het aantal overgangen tot het Protestantisme wat vreemde landen betreft, terwijl te dien opzigte met veel bescheidenheid over ons eigen land wordt gesproken: „Of het Protestantisme (hier) in de laatste jaren - zoo lezen we - eene gunstiger verhouding tegenover het Katholicisme heeft bekomen, kunnen wij niet bepalen. Wel zijn enkele nieuwe gemeenten gesticht en is het aantal der predikanten in sommige toegenomen; doch het is de vraag, of dit niet alleen een gevolg van vermeerderde bevolking is." Dit luidt zediger dan de triomfante toon waarop andere Protestantsche genootschappen over den veelvuldigen afval van de Katholieke Kerk gewaagden, waarvan de groote overdrijving door een naauwkeurig onderzoek ten duidelijkste gebleken is. Doch van België, vooral van Frankrijk, heet het ook hier, dat het Protestantisme er groote vorderingen maakt. Hoe weinig echter die opgaven uit den vreemde te vertrouwen zijn, is meermalen nagewezen. In België - dus melden de *Berigten* - behooren „van de [ruim] $4\frac{1}{2}$ millioen inwoners ongeveer 10,000 tot de verschillende afdeelingen der Evangelisch-Protestantsche Kerk". „In het geheel zijn in België 33 verschillende gemeenten." — In Frankrijk - wordt gezegd - behooren er „van de $35\frac{1}{2}$ millioen inwoners meer dan twee millioen [!!] [1]) tot de Protestantsche Kerk; deze bezit meer dan 800 kerken met ongeveer 750 predikanten".

---

[1]) Naar de jongste statistiek telt Frankrijk 480,607 Calvinisten; 267,825 Lutherschen; 30,000 belijders van andere godsdiensten. Dus

„Een naauwkeurige opgave der verhouding tusschen de R. K. en Protestantsche Kerk, of van de overgangen van de eerste tot de laatste in Ierland, is moeijelijk, zoo niet onmogelijk te geven", zegt het tijdschrift; doch we hooren dan wat er al geijverd wordt, en dat „het Protestantisme er dagelijks in uitgebreidheid wint". „Men verspreidt er (om het Katholicisme te bestrijden) in ontelbare menigte kleine blaadjes, waarop godsdienstige waarheden, vragenderwijs worden voorgesteld, of betwiste punten kort en bondig worden uiteen gezet"; ... „dit geschiedt door een *genootschap*, dat tevens zijne zendelingen heeft, ten getale van meer dan 300, die het land doortrekken, zich van alle politiek onthouden en alleen zich ten doel stellen, de kennis van het Evangelie onder Ierlands bevolking te verbreiden. Vooral geschiedt dit door de prediking in de open lucht, elken avond van de werkdagen, op het uur dat de arbeiders huiswaarts keeren. Men rekent dat hierdoor in 1854, c. 70,000 menschen het Evangelie hoorden verkondigen. Nevens dit „genootschap tot uitbreiding van het Protestantisme" arbeidt met niet minder vrucht het Engelsch Wesleyaansch Zendeling-genootschap, dat ook eene menigte van Evangelieboden telt."

Van Engeland lezen we: „Men zegt, dat de overgangen uit de Roomsche Kerk zeer toenemen in den laatsten tijd." Overigens ontvangt het uitbundigen lof!

De toestand echter van 't Protestantisme in Duitschland wordt als zeer ongunstig voorgesteld. „Inwendige verdeeldheid, waardoor de verschillende godsdienstige partijen scherp tegenover elkander staan, gebrek aan belangstelling in de openbare godsdienstoefening en al wat daaruit voortvloeit, zooals het nalaten van alle huiselijke godsdienstoefening, tot zelfs het gemeenschappelijk gebed, zijn de heerschende kwalen in Duitschland, en daardoor heeft hier het

---

wel verre van meer dan *twee*, bij lange nog niet *één* millioen Protestanten. — Daar zijn nagenoeg 36 millioen (35,931,032) Katholieken, en 73,975 Joden. — Zie *de Katholiek*, D. XXIX, bl. 320. — Men vergelijke ook het *Handboekje voor de Zaken der R. K. Eeredienst.* Tiende Jaargang. 1856. Bl. 196. — Te 's Gravenhage, bij Gebr. van Langenhuysen. — We bevelen tegelijk dezen, sedert 10 jaren met alle naauwkeurigheid en zorg voortgezetten, hoogst belangrijken arbeid onzen lezers, en bijzonder den HH. Geestelijken, aan.

Protestantisme minder kracht tegenover Rome dan ergens elders.“

Tot een proeve der nalatigheid in 't kerkbezoek leest men het volgende: „te Berlijn wonen des Zondags van de 400,000 inwoners naauwelijks 20,000 de godsdienstoefeningen bij. In Mekklenburg ziet men in vele kerken doorgaans niet meer dan *tien* of *twintig* toehoorders, ja — soms gebeurt het, dat *geen enkel* lid der gemeente verschijnt. De geringe belangstelling in hetgeen de godsdienst betreft kan o. a. ook daaruit worden opgemaakt, dat Breslau, hetwelk tegenwoordig een aantal van 80,000 Protestanten heeft, eene kerk en zes leeraars minder telt dan in de 17de eeuw, toen er niet meer dan 24,000 Protestanten werden gevonden [1]).“

Als lichtpunten daarentegen worden aangewezen wat er in Duitschland voor de dusgenaamde „inwendige zending“ wordt verrigt, en een aantal genootschappen, waaronder dan de *Gustav-Adolf-Stiftung* bijzonder de aandacht verdient.

In een volgend artikel worden door Dr. L. J. F. Janssen de toestand en nood der Protestanten in Hongarye blootgelegd, ten wier behoeve in Nederland in 1853 de som van *f* 14,000 ingezameld werd. We maken uitvoeriger melding van dit opstel, om ten dezen hulde te doen aan de onpartijdigheid van den schrijver, die het onbesuisd geroep veler Protestanten tegen de vermeende dwingelandij van Oostenrijk, als zou het in zake van onderwijs ten koste der niet-katholieke kweekscholen de Katholieke naar willekeur bevoorregten, wel durft tegenspreken en er de onwaarheid van aantoonen. „Van Protestantsche zijde - zegt hij - is dikwerf de maatregel van de reorganisatie der gymnasiums beschouwd als bepaaldelijk tegen de Protestantsche Kerk gerigt en heeft men er dan ook uit dien hoofde langen tijd een passiven tegenstand tegengeboden.“ Hij bewijst de ongegrondheid dier bewering, door in 't kort den waren staat van zaken bloot te leggen.

van de Katholieke zoowel als de Protestantsche, is deze. Hongarye heeft ruim achtehalf millioen inwoners, waarvan over de twee en

---

[1]) Zie hierbij wat wij vroeger uit authentieke bescheiden hebben medegedeeld over de „*Zedeloosheid en ongodsdienstigheid onder de Protestanten in Duitschland.*“ D. XXVIII, bl. 166—181.

een half millioen [!!] Protestanten [1]); een derde dezer is Luthersch, twee derden Gereformeerd; de Lutherschen zijn Duitschers en Slavonen, de Gereformeerden meest Magyaren; de eersten zijn over 't algemeen behoeftig en drijven meest bergwerken; de laatsten zijn meer welvarend, bewonen de vruchtbaarste streken en zijn grootendeels landlieden.

„In Hongarye nu bestaan geene hoogescholen voor de Protestantsche eerdienst, of ook maar theologische Faculteiten aan de bestaande hoogescholen. Dat gemis tracht men door gymnasiën en daarmede verbonden theologische Praeparanda's te vergoeden." Sedert 1848 is door de invoering der Oostenrijksche wetboeken, enz. Hongarye veel naauwer dan te voren met Oostenrijk verbonden. „Die naauwere verbindtenis moge sommigen zijn toegeschenen nadeelig te zijn voor de intellectuële ontwikkeling en kerkelijke vrijheid der Protestanten in Hongarye, — zulks is echter in wezen niet het geval. Het wordt althans vrij algemeen erkend, dat Hongarye ten aanzien van algemeene volksbeschaving, in vergelijking met de Oostenrijksche kroonlanden, achterlijk was, en volgens verzekering van een geacht Oostenrijksch predikant, in de nabijheid van Hongarye woonachtig, „„werd. ten gevolge van de gebeurtenissen van 1848, aan den toestand der prot. Kerk van geheel Oostenrijk (en dus ook van Hongarye) eene meer gunstige toekomst geopend, daar zij nu uit den staat van eene *gedulde* in die van eene *beregtigde* overging, en zelfs hare gelijke beregtiging met de roomsch-katholieke kerk werd uitgesproken, ten gevolge waarvan haar ook het regt van *zelfstandig beheer* toegekend is.„" (Th. Elze, *Geschichte der evang. Gemeinde Laibach.* Villach 1856, 8°. p. 15)."

„Maar nu werd door het keizerlijk wetsontwerp voor de gymnasiën (*Organisationsentwurf für die Oesterreich. Gymnasiën*) van het jaar 1850, het voortbestaan der (40 Ptotestantsche) Gymna-

---

[1]) Volgens andere Protestantsche berigten is dat getal nog grooter; doch naar de opgave van den minister van eeredienst, bedragen de beide Protestantsche gemeenten in *heel* Oostenrijk te zamen 3,450,000 zielen, van welke er 2,216,588 in Hongarye gevonden worden. — Zie *de Katholiek*, D. XXIX, bl. 319.

siums op het spel gezet, ofschoon dat Reglement, naar het oordeel van deskundigen, bijna in allen opzigte als de voorbode van vooruitgang moest beschouwd worden. Het had tot oogmerk om in *geheel* Oostenrijk de kweekscholen voor onderwijs en opvoeding tot eenen hoogeren trap van ontwikkeling te brengen, en stelde de voorwaarden vast, te vervullen door elke kweekschool die in het bezit wilde komen van staatsregtelijke erkenning; voorwaarden van dien aard, dat ALLE *hongaarsche gymnasiums*, zoowel r. katholieke (48 in 1851 in getal) als (de 40) protestantsche, hun onderwijzend personeel aanmerkelijk moesten uitbreiden en de bezoldigingen der onderwijzers verhoogen, zoo zij het, tot dus ver feitelijk genoten, regt van *openbare erkenning* niet wilden verliezen [1]). "

"De r. katholieke kweekscholen hebben in een betrekkelijk kort tijdsverloop de voorwaarden van het keizerlijk wetsontwerp vervuld, — zijn dus reeds in het bezit van openbare erkenning, en verkeeren daardoor over het algemeen in een' beteren toestand dan voorheen." — Dat viel, zegt de schrijver, der R. K. Kerk minder bezwaarlijk: "zij heeft rijke hulpbronnen, en maakt een vast en organisch geheel uit; welk een en ander bij de prot. Kerk niet het geval is. De prot. Kerk stond, en staat nog, hierin bij de r. katholieke achter." En men herinnere zich wel, dat de Protestanten zelven schuld zijn, van nog niet verder met die erkenning

---

[1]) Kweekscholen welke dat regt van *openlijke erkenning* missen, kunnen geen maturiteits-examens afnemen, noch getuigschriften afgeven, die bij de Regering geldig zijn; de kweekelingen hebben geen vrijstelling van de verpligte militaire dienst, die *acht* jaren duurt; die eene universiteit willen bezoeken en daartoe met een stipendium wenschen begunstigd te worden, blijven daarvan verstoken; die eenig staatsambt wenscht te bekleeden, of als geneesheer te promoveren, of als advokaat zich te vestigen, kan zijn oogmerk niet bereiken, omdat men voor het afleggen van het staatsexamen een getuigschrift van maturiteit behoort over te leggen, afgegeven door eene *kweekschool, die het regt van openbare erkenning bezit*. De kweekelingen van instellingen, die dit regt missen, zijn gehouden zich te laten examineren bij instellingen die het bezitten, en hebben daarvoor dan eene driedubbele taks te betalen. Véél dus hangt er van dat regt der openbare erkenning af.

gevorderd te wezen, wijl zij immers „langen tijd" tegen het wetsontwerp „een passieven tegenstand boden".

't Blijkt hieruit dus zonneklaar, dat er van geen onregt jegens de Hongaarsche Protestanten sprake kan zijn. De maatregel is *algemeen*, en wordt door deskundige Protestanten zelven gehuldigd. De toestand echter is voor de eersten van dien aard, merkt de schrijver aan, dat, zoo er voor geen openlijk-erkende gymnasiën ten hunnen behoeve gezorgd wordt, zij óf op Katholieke kweekscholen huune opleiding moeten zoeken, óf van hoogere maatschappelijken invloed verstoken blijven, — en het diensvolgens tot de vraag komt: „of de evangelische kerk in Hongarye als levend ligchaam voortbestaan, of langzaam wegsterven zal?"

Voor ditmaal genoeg over de jeugdige Gustaaf-Adolf-onderneming. We hebben haar uit hare jongste vergadering en haar kwartaalschrift, 'twelk ons tegelijk, meer of minder juist, menige bijzonheid aanbood, overvloedig leeren kennen. Het hatelijk karakter van de geheime Protestantsche genootschappen heeft deze Vereeniging niet; dat zij ten behoeve van gelijkgezinden voor scholen en kerken en beiden bedienend personeel met eerlijke middelen ijvert, wie zal het in haar misprijzen; maar als wij in haar *Woord tot inleiding* lezen, dat men nu ook begonnen is, „het werk der Hervormers weder op te vatten en het Evangelie te brengen *aan de arme kinderen der kerk van Rome*", moeten wij de jonge Vereeniging beleefdelijk voor hare teedere belangstelling bedanken. Wij voelen ons in de Moederkerk zoo rijk en gelukkig met de aloude overgeërfde ééne goddelijke waarheid, dat wij niet de minste behoefte hebben aan de nieuwerwetsche, bonte en armzalige twistleer van alles behalve stichtelijke menschen. Laat slechts „aan de arme kinderen der kerk van Rome" de hun toekomende vrijheid: dat vragen zij niet als eene gunst, maar als een regt; doch de aangeboden hulp, die blijkbaar niet gansch belangloos is, kunnen de echte kinderen der Moeder van zulk een geslacht niet aannemen, zelfs niet eens zonder gekrenkt eergevoel van de hand wijzen.

SCHETS VAN PARIJS.

Uit de voortreffelijke lijkrede, door den Eerw. Kanunnik De Place, den 13 Februarij jl. op den jammerlijk vermoorden Aartsbisschop van Parijs, Mgr. Sibour, gehouden, ontleenen we de korte maar kernige voorstelling der hoofdstad van Frankrijk.

De beroemde redenaar is aan het tijdperk gekomen, dat Mgr. Sibour in 1848, toen bemind bisschop van Digne, tot den Aartsbisschoppelijken zetel van Parijs werd geroepen. Hij schetst dat groot tooneel van zijn nieuw apostolaat met deze meesterlijke trekken:

„Die stad — was Parijs, roemruchte maar vreemde stad, metropool van het talent, de wetenschap en de kunsten; mededingster van Athene door het genie, van 't oude Rome door de grootheid des volks, waarvan zij het hoofd is; Parijs, de stad des vermaaks en des offers, der bevallige driften en der edelmoedige toewijdingen; dat volksmenigten heeft voor 't schouwtooneel en er nog vindt voor de kerken; dat aan allen meester leerlingen geeft, hetzij voor de dwaling, hetzij voor de waarheid; beminnelijk en heilloos middenpunt, van waar alles uitgaat wat de wereld verlicht, verleidt, bederft, vernieuwt, bekoort en beroert; dat men noch kan zegenen, zonder hare ondeugden er tegenover te stellen, noch vloeken, zonder dat men hare deugden er tegenhoudt; beurtelings de schrik of de hoop, en altoos de verrassing van Europa, dat haar vreezen, haar haten maar niet ontberen kan; overigens voor het goed en voor het kwaad, voor het ware en voor het valsche zulke hulpbronnen bezittend van geest, van wil, van werkkracht, van vervoering en wegsleping, dat, met duiding van Baco's beroemd woord, men genoopt wordt uit te roepen: „Zijnde wat gij zijt, waarom behoort gij niet geheel aan God en de waarheid toe?" — „Tot die glorierijke maar geduchte zending: het Evangelie aan Parijs te prediken, had God nu zijnen dienaar geroepen."

LETTERLOOVER.

ALLELUJA.

PAASCHZANG.

Alleluja! Alleluja!
Van de dooden stond Hij op!
En het Kruis verheft zich stralend
In den hoogen Hemeltop!

Leef mijn Christus! heersch mijn Koning!
Zie de wereld aan uw voet,
En de Vaan van uw verwinning
Met ontzag en dank begroet!

Alleluja! Alleluja!
Van de dooden stond Hij op!
En het Kruis verheft zich stralend
In den hoogen Hemeltop!

Christus leeft. Het vleeschgeworden
Woord des Vaders, God, als Hij,
't Leven heeft den dood verwonnen
En de schepping aâmt weêr vrij!

Alleluja! Alleluja!
Geef, o dood, uw schepter af!
Uit het lijden komt verblijden,
En het leven uit het graf!

Jood en Heiden stelle wachten,
't Duizendhoofdig Ongeloof
Grimme 't graf van Christus tegen;
Wie Hem eer of leven roov':

Eeuwig leeft Hij; en de glorie
Uit het graf ons opgegaan.
Kondigt in den Éénen Christus
God en mensch, ons Leven, aan!

Alleluja! Alleluja!
Van de dooden stond Hij op!
En het Kruis verheft zich stralend
In den hoogen Hemeltop!

Christus heerscht. De schepping jubelt;
Alles, alles zingt zijn lof!
't Paradijs bloeit uit op aarde!
En de geest beheerscht het stof!

Alleluja! Alleluja!
Hel! waar is uw zegepraal!
't Hemelsch Eden hier beneden
Vreest geen nieuwe slangentaal!

Schimpe nu de slang der Dwaling
Op het stof der eindigheid:
Christus heeft om 't vleesch Gods glorie,
In het stof zijn kracht gespreid!

't Water wascht de ziel van smetten,
En de bleeke schijn van brood
Draagt het eeuwig Woord des Vaders
In der Christ'nen maagden-schoot!

Alleluja! Alleluja!
Van de dooden stond Hij op!
En het Kruis verheft zich stralend
In den hoogen Hemeltop!

Eeuwig, en alom heerscht Christus,
Zoon van God en menschenzoon,
In den Hemel prijkt de Kruisvaan,
Op de wereld staat zijn troon!

Alleluja! Alleluja!
Uit de wonden van den Heer
Schieten, dalen gloriestralen
Op zijn dienaar Petrus neêr.

't Rusteloos gewoel der Scheuring
Schende meê zijn zetel aan:
Christus heerscht, zijn knechten strijden,
Nimmer zal zijn rijk vergaan!

Naar het Westen, naar het Oosten,
Naar het Zuiden, naar het Noord -
Draagt zijn Geest van Rome's vesten
De cene Vaan des Kruises voort!

Alleluja! Alleluja!
Van de dooden stond Hij op!
En het Kruis verheft zich stralend
In den hoogen Hemeltop!

Leef mijn Christus! heersch mijn Koning!
Zie de wereld aan uw voet,
En de Vaan van uw verwinning
Met ontzag en dank begroet!

Alleluja! Alleluja!
Dage 't einde van den strijd!
Alle kroone zij den Zone,
Alles Gode in Hem gewijd!

Alleluja! Alleluja!
Met den strijd ontvlamt de moed!
't Kruis beminnen is verwinnen,
Sterven ons het hoogste goed!

Alleluja! Alleluja!
Allen rijzen uit den dood!
Op de wolken zien de volken
Christus' Kruis van glorie rood!

Alleluja! Alleluja!
Zonde, hel en duivel beeft.
Alleluja! 't Kruis verheft zich,
Christus heerscht, en 't schepsel leeft!

JAKOBA VAN BEIJEREN

EN

MARTINUS V.

De regering dezer vermaarde gravin was een merkwaardig tijdperk in de Nederlandsche geschiedenis. Het gewigt der verwikkelde belangen, die om en tegen haar zijn volgehouden, het omvattende harer geschillen waarin immers verscheidene rijken betrokken werden, de onberekenbare invloed harer lotgevallen op de geschiedenis dezer gewesten, de woede en volharding der kampende partijen, het dramatische der opvolgende tafereelen, ondersteund door het belangwekkend karakter dier zeldzame vrouw en harer voornaamste voor- of tegenstanders, dit alles wettigt den ijver waarmede voortdurend haar tijdvak door wetenschap en kunst om strijd ten onderwerp is gekozen. Intusschen hoeveel licht de vereenigde uitkomst van het historiesch onderzoek over dat rampvol gedeelte der vijftiende eeuw verspreid heeft, veel blijft er nog op te helderen, eer men dat onderzoek gesloten, het oordeel

over Jakoba's bedrijf in de bijzonderheden onherroepelijk achten kan. Ook ontwaart men telkens het gemis aan authentieke bewijsstukken, een gemis, waarvan de aanvulling des te noodiger schijnt, wijl de stellers der overige gelijktijdige oorkonden wegens de toenmalige spanning der gemoederen niet altoos van bevangenheid zullen zijn vrij gebleven. Veel zou men ook uit dien hoofde, naar alle waarschijnlijkheid, zijn verpligt geweest aan den arbeid des heeren Floris van Ertborn [1]), die voor eenige jaren, de belangrijkste onuitgegeven stukken uit de Rijks-Archieven had verzameld, als bouwstoffen voor eene monographie over Jakoba; door zijn overlijden is het werk onvoltooid en veler verwachting onbevredigd gelaten. Naar men echter verzekert, schijnt een gedeelte zijner handschriften naar Antwerpen vervoerd, en aldaar niet geheel voor de nasporing der wetenschap verloren te zijn.

Wat voorhanden was kon evenwel betreffende sommige punten reeds juistere uitkomsten hebben geleverd, dan ook in onze dagen door de meesten zijn opgegeven. Tot een voorbeeld hiervan wensch ik mij te bepalen bij de geschiedenis van het tweede huwelijk van Jakoba, namelijk met den Hertog van Brabant, en hare daarop gevolgde verbindtenis (huwelijk is het niet te noemen) met dien van Glocester; beide voorvallen, ofschoon ze vrij wat gerucht hebben gemaakt, zijn niet altijd met de vereischte naauwkeurigheid onderzocht, en hebben alzoo menigwerf scheve beoordeelingen en opmerkingen uitgelokt. Ik kies dit laatste woord, wijl de omstandigheden dier feiten of niet gekend of half begrepen een niet te verwerpen aan-

---

1) Vóór 1830 burgemeester van Antwerpen en later gouverneur van Utrecht.

leiding boden, om aan den hiermeê betrokken Paus Martinus V eene handelwijze te leenen, wegens haar zonderlinge willekeurigheid zeer nabij aan het buitensporige. Anderen zagen er nog meer in, en verheugden zich welligt, dat de onbegrijpelijke Martinus V door zijne beslissing over ééne huwelijkszaak met de meeste gulhartigheid vier treffende bewijsstukken had geleverd tegen de Pauselijke onfeilbaarheid! Dit alles moge nu voor sommigen reden genoeg zijn geweest, om zich aan den schijn te houden, voor een nog grooter getal dubbele reden, om zich maar weder aan hunne voorgangers te houden, het verklaart echter niet voldoende, hoe ook de heer E. van der Maaten in zijne bewerking der vaderlandsche historie tot die oude onjuistheden is vervallen. Immers in de voorrede zijner *Geschiedenis der Nederlanden* (te Amsterdam, bij H. Frijlink 1853) verklaart ZEd. de pen te hebben opgenomen, om de gebeurtenissen naar waarheid en met strenge onpartijdigheid te boek te stellen (bladz. VIII); hij zal dus weinig hechten aan eene schijnbare toedragt, al zou die ook dienen kunnen tegen een Roomschen Paus; van den anderen kant stapt hij niet slafelijk zijne voorgangers na, want Wagenaar en Bilderdijk, waarmede toch ieder later geschiedschijver bekend is, hadden reeds een paar omstandigheden geboekt, die de gedragslijn van Martinus V merkelijk regtvaardigen, en nogtans in volkomen tegenspraak staan tot de bewering des heeren van der Maaten. Hoe dit zij, ik lees in het genoemd werk D. I, bl. 181 en 182: „Jacoba werd „verloofd aan Jan IV van Braband;.... Jan van „Beijeren keerde zich tot den Paus, dat deze dit huwelijk „zou beletten, op grond, dat beide te naauw in den „bloede waren verwant; doch toen dit hem niet gelukte,

„ging hij meer regtstreeks tot het doel." — Vervolgens bl. 185: „Intusschen was de afkeer van Jacoba voor den „verachtelijken hertog (Jan van Brabant) zoo groot ge„worden, dat zij naar eene ontbinding des (reeds ge„sloten) huwelijks verlangde. Er werden gemagtigden „naar Rome gezonden, die bewerkten, dat de paus het „huwelijk nietig verklaarde en aan Jacoba verlof gaf tot „hertrouwen. Zij had het oog geworpen op Humphrey „van Glocester, den broeder des Konings van Engeland, „hopende in dezen een beter beschermer harer regten te „zullen vinden, en werd met hem op het einde des jaars „1422 vereenigd." En dan weder bl. 188: „in 1427 „werd te Rome haar huwelijk met Jan van Braband voor „wettig en dat met Glocester voor ongeoorloofd ver„klaard." Diezelfde voorstelling herhaalde de heer van der Maaten een jaar later in zijne: *Beknopte Geschiedenis der Nederlanden ten dienste van Gymnasiën*, enz. bl. 67. Wel heeft een recensent in *de Gids* (Maart 1857 bl. 410) gedeeltelijk en in het kort de onjuistheid des heeren van der Maaten aangewezen, maar toch, wat hij aanmerkt betreffende Jakoba's tweede huwelijk schijnt niet vrij van vooroordeel en verkeerd begrip.

Het best zal dan wezen, het geschiedverhaal hier geregeld te laten volgen.

Graaf Willem VI van Beijeren liet in 1417 ter wettige opvolging geen ander nakomeling achter dan zijne eenige dochter, vrouw Jakob [1]) of Jakoba.

---

1) Die benaming draagt ze ontelbare malen in de Staats-stukken dier dagen, gelijk in de Fransche: *Jacques de Bavière*, bij van Mieris, *Gr. Charterb.* IV, 228 en 229. Zij heette aldus naar den patroon-heilige van 's Gravenhage, op wiens feestdag (25 Julij) zij geboren was.

Sinds April van dat jaar was door het ontijdig sterven van haar eersten gemaal, den Daufijn, het uitzigt op de Fransche kroon verdwenen, en, schoon de aanzienlijke edelen en steden uit Holland en Zeeland (over Henegouwen als erkend vrouweleen kon er geene moeijelijkheid oprijzen) haar reeds vroeger hadden aangenomen als erfdochter, leenvolgster en geborene landsvrouw, (van Mieris, *Charterb. v. Holl.* IV. 383—386 en J. a Leydis *Chron. Belg.* XXXII, C. 25) was het te voorzien, dat de sluimerende burgertwist van Hoeken en Kabeljaauwen wegens het inhuldigen der jeugdige gravin weder opgewekt en het bezit der graafschappen haar ten uiterste bemoeijelijkt zou worden. Het bekende karakter van haar oom, den beruchten Jan van Beijeren, moest voor hare toekomst meer doen vreezen dan hopen; zij behoefde een vermogenden beschermer en de verwantschap van een ander vorstenhuis dan dat van Frankrijk, hetwelk nu, door partijschap verdeeld en tegen hare familie ingenomen [1]), evenmin ten waarborg voor hare geruste regering kon strekken.

Reeds had dan ook graaf Willem bij zijn sterven het verlangen geuit, dat Jakoba zou huwen met Johan, hertog van Lotharingen, Brabant en Limburg, uit het huis van Bourgondië (J. a Leydis, L. XXXII. 27). De regtmatigtigheid der vrees, die waarschijnlijk dit verlangen ingaf, was zeer spoedig gebleken. De erkenning der gravin had wel algemeen plaats in Holland en Zeeland, doch eerst na het dempen van ernstige opschud-

---

[1]) De dood van haar gemaal is aan zekere Fransche hofpartij geweten, en voor Bilderdijk is van dezelfde zijde ook de dood van Willem VI verdacht.

ding en gedeeltelijk met geweld van wapenen. Naar hetgeen van Balen [1]) mededeelt tegen de oudere berigten van Veldenaer c. s., had ook Dordrecht de gravin gehuldigd, maar welhaast openbaarde zich in die stad groote verstandhouding met den verkozen bisschop van Luik, Jan van Beijeren, die zich aan de Kabeljaauwen, de aldaar heerschende partij, aansloot en, nog niet openlijk, maar ongetwijfeld in het geheim, de regering aan zijne nicht Jakoba poogde te ontwringen. Hij was de broeder van den overleden graaf, en in 1390, naauwelijks 16 jaar oud, tot bisschop van Luik verheven; doch, weinig roeping tot den geestelijken stand gevoelende, had hij het ontvangen der bisschops-wijding uitgesteld, ofschoon hij daartoe bij eede zich aan de Luikenaars had verbonden. Zooveel te meer voelde hij zich genegen tot het voeren van 't wereldlijk gebied over Luik en liet zich dan ook niet afschrikken, toen de Luikenaars, weinig met zulk eenen bisschop ingenomen, hem een en andermaal uit het bestuur poogden te ontzetten en hem dwongen de wijk naar Maastricht te nemen. Zoo had hij in 1408 voor de tweedemaal zijnen zetel herwonnen, en zóó geweldig met de weerspannige stad geleefd, dat hij voortaan den bijnaam droeg van *Jan zonder genade.* Negen jaar was hij sinds dien tijd in het bezit des bisdoms gebleven, en voedde nu het plan, om, met behoorlijke vergunning, zijne geestelijke waardigheid voor goed vaarwel te zeggen, en tevens het wereldlijke bewind over Luik, dat hem alleen door geweld verbleef, te verwisselen met de graafschappen zijner nicht, alwaar de Kabeljaauwsche partij, nog altoos wars van eene

---

[1]) *Beschr. van Dordr.*, bl. 765.

vrouwenregering, hem als naasten bloedverwant van den vorigen graaf, ongetwijfeld betere gezindheid zou toedragen.

Het was nu in Augustus 1417, en, of er welligt van zijne bedoeling iets was uitgelekt, er kwam, naar het verlangen van den overleden Willem VI, een voorloopig huwelijksverdrag tot stand tusschen Jakoba en bovengenoemden Johan van Brabant. Zonderling genoeg had Jan van Beijeren daarvoor zijne toestemming gegeven; hij was bij de bezegeling tegenwoordig [1]) en onderteekende zelfs de authentieke akte, een gedrag zooveel te vreemder, omdat onder de voorwaarden bepaald was, dat Johan van Brabant de graafschappen Holland, enz. zou ontvangen, op die wijze als Willem VI en zijne voorzaten; voorts zou het bewind in 't vervolg overgaan op den oudsten zoon, en bij gebrek van mannelijke nakomelingschap, op de *oudste dochter*. Hij erkende hierdoor, dat genoemde graafschappen een vrouweleen waren, en daarmede ook de regtmatigheid van Jakoba's opvolging. Denzelfden dag had hij eene andere akte bezegeld, waarin hij haar uitdrukkelijk noemt: „Gravinne van Henegouwen, van Hollant ende van Zeelant" [2]).

Dan reeds in de volgende maand bewees hij, hoe weinig de erkenning zijner nicht hem ernst was geweest, en hoezeer het door hem goedgekeurde echtverbond zijne heerschzuchtige plannen in den weg stond.

Dat huwelijk toch kon niet zonder kerkelijke dispensatie

---

[1]) Arend geeft op, dat Jan het stuk met zijn zegel bekrachtigde. Dit blijkt niet uit de akte, aldaar aangehaald, in van Mieris, IV, 408 enz.

[2]) Van Mieris, IV, 408.

gesloten worden, omdat tusschen de verloofden het tweevoudig beletsel plaats vond van bloedverwantschap in den tweeden en van aanverwantschap in den derden graad [1]).

Het aanvragen der noodige dispensatie was ook een der punten, waaromtrent men in bovengemeld huwelijksontwerp was overeengekomen. Te dien einde zond men van Johan en Jakoba afgevaardigden naar *Constans*, waar toen juist het vermaarde Concilie was vergaderd, dat een einde aan de Westersche scheuring zou maken.

Aanstonds riep nu Jan van Beijeren de hulp in van keizer [2]) Sigismund, die de kerkvergadering bijwoonde. en welligt nog om vroegere oneenigheden met den overleden graaf Willem VI, des te gereedelijker naar de belangzuchtige voorstellen van den Luikschen Hertog-Bisschop luisterde. Mogelijk dat het plan van den laatste, om insgelijks met kerkelijke vergunning 's keizers nicht tot zijne gemalin en Gravinne van Holland te verheffen, eenigen invloed bij Sigismund gehad heeft. Hoe het zij, reeds in September leverden de keizer en de hertog van Beijeren een verzoekschrift in bij het Concilie, strekkende om het verleenen van dispensatiën voor Jakoba's huwelijk te beletten [3]). De Hollandsche *Divisie-Kronijk* [4]) vermeldt uitdrukkelijk, dat dientengevolge de verzochte dispensatie door het Concilie niet is ingewilligd.

---

1) De vader van Jakoba en de moeder van Johan waren broeder en zuster. En haar eerste gemaal, de Daufijn, had met Johan van Brabant denzelfden overgrootvader, namelijk koning Jan den Goede van Frankrijk. De graden der verwantschap zijn hier naar *kerkelijke* berekening opgegeven.

2) Toen nog Roomsch-koning; niet lang daarna keizer gekroond, zooals hij hier gemakshalve genoemd wordt.

3) Van Mieris, IV, 422.

4) Div. XXVIII, cap. 4.

Die weigering moet reeds vóór Sint Victorsdag (10 Oct.) bekend zijn geweest, want omstreeks dien tijd liep de dagvaart te Schoonhoven af [1]), en te voren had Jan van Beijeren de steden aangeschreven, om hem als Momber en Ruwaard te huldigen, wijl zijne nicht eene weduwe en haar voorgenomen huwelijk niet toegestaan was. Alle steden, behalve Dordrecht en Brielle, weigerden hem te erkennen; men wapende zich van weêrszijde, een binnenlandsche oorlog werd onvermijdelijk, en brak ook spoedig uit.

Die stand van zaken noopten de Jakoba's-gezinde edelen en steden, om op het verijdelde huwelijksplan terug te komen; waar het Concilie niet intreden wilde, zou, dacht men, welligt worden verleend door den nieuwen Paus (Otto Colonna), die den 11n November onder den naam van Martinus V te Constans was verkoren. De moeder van Jakoba vaardigde gezanten derwaarts af [2]), en den 22 December gaf de Paus werkelijk de gevraagde vergunning [3]).

Het schijnt, dat Martinus V niet geweten heeft van hetgeen nopens deze huwelijkszaak te voren geschied was; de Paus gewaagt in zijne breve van eene „petitio pro parte vestra nobis *nuper* exhibita", en bij zijne later gevolgde intrekking der dispensatie leest men, dat hij daartoe overgaat „*melius informati*" (beter onderrigt zijnde); ook is in de breve niets te vinden over de erfopvolging, die echter door den keizer en Jan van Beijeren was aangevoerd als grond, om het huwelijkbeletsel *niet* op te

---

1) *Divisie-Kron.*. t. a. p. cap. 5.

2) Eberhardi Windeckii, *Hist. Imp. Sigism.*, bij van Mieris, IV, 446.

3) Van Mieris, IV, 440.

heffen. Het is echter ook zeer verklaarbaar: immers niet eene gansche Kerkvergadering, maar eene bepaalde commissie zal zich met zulke bemoeijingen hebben ingelaten.

De Paus dispenseerde nu in de twee beletsels, hierboven vermeld, te weten, bloed- en aanverwantschap; onjuist is derhalve het berigt van de Barante: *Histoire des ducs de Bourgogne*, Tom. IV, pag. 89: „Ils (Jakoba „en Jan van Brabant) étaient cousins germains et de „plus elle *était sa marraine*, mais on eut des dispenses „du Pape." — Indien werkelijk Jakoba de meter (*marraine*) geweest was van Johan, zou het gevolgde huwelijk buiten twijfel ongeldig zijn geweest wegens dit derde beletsel, waarin zeer zeker geene dispensatie was verleend. Doch dit beweren mist allen zweem van waarschijnlijkheid.

Van het meterschap bij den H. Doop kon hier geen spraak zijn, wijl de verloofden nagenoeg even oud waren, en Jakoba dus, toen haar neef gedoopt werd, toch wel niet de jaren des verstands zal bereikt hebben, hetgeen nogtans vereischt wordt, om *geldig* doopborg te wezen, en bijgevolg om daaruit een huwelijks-beletsel te doen ontstaan. Eer zou men moeten denken aan het meterschap bij het H. Vormsel; doch, zoo dit inderdaad bestond, waarom is er dan geen enkel woord van gerept noch in de vertoogen van den keizer en Jan van Beijeren te Constans (Sept. 1417), noch in beider later geschrijf van 1 Maart en 27 April 1418, noch in de verschillende Pauselijke breven van 22 December 1417, 5 Januarij, 30 Maart 1418 en 27 Mei 1419, in welke stukken telkens de twee andere beletsels, maar geenszins de geestelijke maagschap worden genoemd? Het eindvonnis bovendien, door de Romeinsche curie in die zaak gewezen den 9 Januarij 1428, spreekt de wettigheid van het huwelijk

uit, en grondt die op de verkregene dispensatie: „de-„claramus matrimonium, sufficiente et solida dispensatione „Apostolica et *in vim* hujusmodi dispensationis contractum „*fuisse legitimum*, non obstantibus *praetensis* impedi-„mentis antedictis" [1]). Wijl nu, indien Jakoba werkelijk meter was, de dispensatie niet voldoende zou geweest zijn, omdat zij slechts over twee beletsels ging, terwijl er alsdan nog een derde (dat zeker niet tot de *praetensa* behoorde) onopgeheven zou zijn gelaten, en echter het huwelijk op grond der Pauselijke vergunning geldig wordt verklaard, blijkt er uit, dat daar niets te Rome van bekend was, maar tevens, dat het door Jacoba niet te Rome is aangevoerd; dit zegt zooveel te meer, omdat zij er het grootste belang bij had, dat haar huwelijk later aldaar ontbonden werd, en daartoe alle pogingen door hare agenten liet aanwenden. Wat zou haar oogmerk beter gediend hebben, dan het inbrengen van zulk eene omstandigheid, waar zonder twijfel aanstonds de nietigheid des huwelijks uit volgde. Barante is echter niet de eenige, welke van dit derde beletsel spreekt; ik herinner mij, in eene Latijnsche kronijk te hebben gelezen: (Jacoba) erat ejus *matrina*. Maar dit brengt mij ook op het denkbeeld, dat het geheele meterschap zijn oorsprong dankt aan eene vergissing van drukker of overschrijver, die *matrina* (meter) heeft meenen te lezen, terwijl in zijn tekst te vinden was: *amitina* (nicht).

Gelijk uit de Pauselijke breve blijkt, was als voornaamste reden voor het *verleenen* der dispensatie aangegeven: dat door dit huwelijk veel tweedragt, ergernis en bloedvergieten zou voorkomen worden. Nu hadden keizer

---

[1]) Van Mieris, IV, 910.

Sigismund en Jan van Beijeren in de suppliek, aan het Concilie gerigt, juist diezelfde rampen als vermoedelijke *gevolgen* van het huwelijk doen gelden, en uit dien hoofde op het *ontzeggen* der dispensatie aangedrongen.

Groot was dan hunne teleurstelling, toen ze vernamen, hoe de Paus, zonder van hunne vordering af te weten, of zonder daar acht op te slaan, verlof tot het huwelijk gegeven had. Naauwelijks was de verlofbrief afgevaardigd, of Sigismund gaf in hevige bewoordingen zijn ongenoegen aan Martinus V te kennen, sprak van dit huwelijk als eene zonde, die wel door een Paus vergeven, maar nimmer toegestaan kon worden, en schilderde zoo nadrukkelijk al de ongelukken, daaruit voor de landzaten te duchten (hetgeen niet anders was dan de redenen, ter dispensatie aangevoerd, tot het overgestelde doel omkeeren), dat de Paus, meenende misleid te wezen door de partij van Jakoba, in eene breve van 5 Januarij 1418, de dispensatie introk en het voorgenomen huwelijk verbood [1]). Jan van Beijeren zond eene kopie dezer beschikking in besloten brief naar den Hertog van Brabant, die zich naar 's Hage begaf, om met Jakoba in deze aangelegenheid te raadplegen [2]). Welhaast verscheen er een mandaat van Sigismund (1 Maart 1418), waarin hij als Roomsch-koning de verloofden verbood een huwelijk aan te gaan, wat hij bloedschendig en voor alle geloovigen verfoeijelijk noemde. Ondanks het verbod van Paus en Roomsch-koning werd uit Holland vernomen, dat men de toebereidselen tot de plegtige huwelijksviering niet staakte; „de jonge lieden, zegt Bilderdijk, hadden 't

---

1) Van Mieris, IV, 445.
2) *Div.-Kron.* t. a. p, cap. 6.

„echter op trouwen gezet, en hielden zich aan het eerste „besluit van den H. Vader."

Men zou uit deze woorden opmaken, dat de voortgang van het huwelijk aan een vermetel drijven der verloofden te wijten was, doch die voorstelling is geheel onjuist. De *Divisie-Kron.* t. a. p. vermeldt, hoe op den 8 Maart in 's Hage eene groote vergadering belegd is, om over de dispensatie en revocatie te oordeelen. Hierbij waren tegenwoordig de bisschop van Doornik, gezanten en raadslieden der Hertogen van Bourgondië en Brabant, raadslieden van Jakoba en afgevaardigden uit al hare graafschappen. Een tijd lang is er beraadslaagd, en na rijp overleg was de uitspraak, dat er wettig tot het vieren des huwelijks kon worden overgegaan. „Men had eenmaal „op goede gronden eene dispensatie verzocht en verkregen; „het authentieke stuk had men onder de oogen, en van „de herroeping was niets vertoond dan eene kopie, die „zelfs met geen *vidimus* eenig verbindend gezag had ge„kregen." Zeer waarschijnlijk zal niet buiten aanmerking zijn gebleven de verdachte zijde, van welke deze revocatiekopie ten hove bezorgd was, en vooral de valschheid der gronden, waarop diezelfde herroeping berustte.

Over het mandaat van Sigismund (zie boven bl. 340), zoo het ter vergadering werkelijk ontvangen en behandeld is, behoefde men zich inderdaad nog veel minder te bekommeren. Wijl dit stuk immers de zaak geheel in abstracto behandelde, even alsof men van meening was, om hier buiten dispensatie een huwelijk onder bloedverwanten te doen sluiten, kon het, gelijk 't ook geschiedde, met regt, als de kwestie niet rakende, ter zijde worden gelegd. Van den begin af was er niet anders van dit huwelijk gewaagd dan onder voorwaarde: *Obtenue la*

dispensation à ce nécessaire selon les statuz et ordonnences de nostre mère saincte église [1]). Zelfs was er uitdrukkelijk in het kontrakt van Augustus 1417 bepaald, dat men wederzijds van alle overeenkomst vrij zou wezen, indien er geene dispensatie verleend werd [2]).

Er werd alzoo besloten, om ten spoedigste de echtelijke verbindtenis te doen plaats hebben [3]). Te vergeefs vaardigde Martinus V den 30 Maart een tweede verbod en vernietiging [4]) zijner dispensatie uit, en verklaarde hij zelfs, dat men bij stoutmoedig voortvaren, op geene wettiging of geldigverklaring in het vervolg zou mogen rekenen [5]). In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat de stukken van het Pauselijk hof ter zake van Jakoba uitgegaan, haar voortdurend de waardigheid toekennen van: Gravinne van Holland, Zeeland en Henegouwen, waaruit men kan opmaken, dat Sigismund de bezwaren wegens de erf-opvolging, die hij ter wering van het huwelijk op het concilie had doen gelden, niet bij den Paus heeft ingebragt, of ten minste dat deze er niet aan gehecht heeft.

Eer echter deze aanschrijving in 's Hage kon bezorgd wezen, was met groote plegtigheid, door den Deken der grafelijke kapel aldaar het telkens belemmerde huwelijk ingezegend, en daardoor, zegt de *Divisie-Kronijk* t. a. p.,

---

1) Van Mieris, IV, 408.
2) Van Mieris, IV, 409.
3) Matth. Vossii, *Ann.* p. 502.
4) Van Mieris, IV, 476.
5) Er wordt al weder in die breve gezegd, dat de revocatie geschied was *ex rationabilibus et justis causis*, en die geheel valsche *causae* stonden in de vorige breve uitgedrukt. Vandaar dat de canonisten gelegenheid konden vinden, om de *dispensatie* voor geldig te houden.

„waren die landen va brabant en hollant seere gestijft, „gestarct en verblijt." Aanstonds nam Johan van Brabant den titel aan van Graaf van Henegouwen, Holland, Zeeland en Heer van Vriesland, zooals hij in die gewesten ook aanstonds als Landheer gelijk Jakoba in Brabant als Landsvrouwe gehuldigd werd.

Dat hunne raadslieden geene verkeerde uitspraak gedaan hadden, bleek reeds in de volgende maand Augustus. Het Concilie was geëindigd en Martinus V weder aan gene zijde der Alpen, toen hij door Amandus de Brevi Monte, Deken van Brugge, Doctor, en Leonius de Baest, Baccalaurus in de godgeleerdheid, welke daaromtrent verslag en advies bij den Paus zullen ingeleverd hebben, aan den Hertog van Brabant, bij gesloten bulle, deed verstaan, dat zijne herroeping als ongeldig moest worden beschouwd, en het huwelijk, *krachtens de eerst verleende dispensatie*, wettig en behoorlijk gesloten was [1]).

De herroeping meldde hij geschied te zijn uit vrees voor Sigismund. We behoeven die vrees niet voor een slafelijke onderworpenheid te houden, welke aan den Paus morele vrijheid van handelen zou ontnomen hebben, maar veeleer voor een ontzag, dat hij aan den hoogsten vorst der Christenheid moest betoonen, zoodat de inlichtingen door den keizer gegeven, uit aanmerking van diens waardigheid bij hem, den Paus, aanstonds ten hoogste geloofwaardig en van overwegenden invloed op zijn besluit hadden moeten wezen. Maar nu diezelfde inlichtingen bezijden de waarheid bleken te zijn, aarzelt hij niet, regt

---

[1]) Aldus volgens het MS. van A. Thymo, gedeeltelijk bij de Reiffenberg in zijne aanteekeningen op Barante's *Hist. des ducs de Bourg.*, Tome IV, p. 483.

te doen aan wie regt toekwam, ofschoon hij nu nog meer dan te voren ontevredenheid van Sigismund had te duchten, aangezien deze reeds, in de onderstelling dat het huwelijk niet door zou gaan, de graafschappen van Jakoba aan Jan van Beijeren had opgedragen, en bovendien zijne beweringen in het nieuwe Pauselijk schrijven als onwaar moesten voorgesteld worden. Dit geschiedde dan ook in eene openbare bulle van 27 Mei 1419 [1]).

In deze merkwaardige akte verklaart de Paus het bewuste huwelijk voor geldig van den aanvang af en wel krachtens de eerst verleende dispensatie, welke, zoo zegt hij, niet is vernietigd door de opgevolgde herroeping, aangezien deze herroeping op valsche gronden geschied, en vervolgens aan de belanghebbenden, vóór de werkelijke sluiting des huwelijks, geene authentieke of geauthentiseerde akte der herroeping overhandigd was (*quum ad contractum matrimonii processerunt, antequam hujusmodi nostrae posteriores literae eisdem insinuarentur*); de groote wenschelijkheid van dezen echt was uit gelukkige uitkomsten gebleken, en derhalve moest de zaak nu blijven zooals zij was, met vernietiging van al wat er verder tegen mogt worden aangevoerd.

Hoe men nu over de gronden van het Pauselijk dispositief wil denken, de besproken beletsels waren geheel van kerkelijke instelling en konden derhalve, ook na eene deswegens ongeldige sluiting van het huwelijk, door eene zoogenaamde *sanatio in radice* worden weggenomen, die,

---

[1]) En niet 1418, zooals van Mieris verkeerdelijk opgeeft, IV, p. 485. De datering: Pontificatus nostri anno *secundo*, en de plaats der uitvaardiging: *Florence*, waar immers de Paus eerst in 1419 aankwam, bewijzen dit genoegzaam.

voor zoover noodig was, in deze zelfde bulle lag opgesloten [1]).

De verwarde toedragt van het nu voortaan wettige of minstens gewettigde huwelijk moge buitengewoon zijn en a parte rei eene opvatting toelaten, om welke de Recensent in *de Gids* het geval „vrij kluchtig" wil noemen, voorzeker het is onbillijk, den Paus deswegens van willekeur of dwaze veranderlijkheid te beschuldigen. Hij verleent eene dispensatie, gelijk altoos geschiedt, om gewigtige en bepaald aangegeven redenen, hij herroept die, wanneer eene intrigerende partij den voornaamsten der Christenvorsten tot haar orgaan bezigt, om den Paus op het dwaalspoor te voeren; maar de misvatting, de misleiding wordt ontdekt, en ook aanstonds de onregtmatige herroeping vernietigd en de eens geschonken vergunning bekrachtigd.

Maar het is vooral onverstandig, daaruit de onfeilbaarheid van den H. Stoel te willen aanranden; het is zelfs „kluchtig", er bij deze gelegenheid van te gewagen. Men behoorde a priori zich overtuigd te houden, dat indien deze eigenschap der Pausen werkelijk van *zulke* feiten afhing, zij met wat meer zorg voor dergelijke misvattingen en verandering van hun eigen besluiten zich zouden gewacht hebben, dat vooral in de vijftiende eeuw een Martinus V dan wel niet herhaaldelijk in zijne Bulla het

---

1) „Ducem et Ducissam vigore priorum literarum praedictarum... „matrimonium libere contrahere potuisse... perinde in omnibus et „in omnia ac si posteriores literae, quas pro infectis habemus, „nec non revocatio, irritatio, annullatio... nullatenus emanassent, „irritum quoque et inane *totum id, et quidquid pro ipsius impugnatione matrimonii a quoquam attentari contigerit*, authoritate Apostolica declaramus atque decernimus... *non obstantibus praemissis „ac aliis contrariis quibuscumque.*"

openbaar getuigenis zou hebben afgelegd zijner misleiding en dwaling. Maar behoeft men ook in ernst en voor de zooveelste maal nog te herhalen, dat de onfeilbaarheid van den Paus, hoe uitgestrekt hare voorstanders die ook denken, nimmer buiten het gebied der Openbaring, der geloofs- en zedeleer van toepassing is! en mag iemand die weet, wat die onfeilbaarheid zegt, kon ooit zelf een Paus zich in 't hoofd halen, dat een louter op natuurlijke wijze vernomen, een louter historiesch feit, waar geen enkel leerstuk mede gemoeid was, tot den schat der Openbaring in Christus behoorde, en in het vervolg over de gansche wereld moest worden geleeraard! Inderdaad, de Christelijke Kerk had tot het einde der eeuwen, er veel belang bij, van haar Opperherder te vernemen, hoe in den jare 1417 zekere Johan en Jakoba in Holland goede redenen vonden, om zich in het huwelijk te begeven [1])!

Om niet buiten het eigenlijk onderwerp af te dwalen, mag ik uit de voorvallen der volgende jaren slechts datgene vermelden, wat ter toelichting moet dienen eener nieuwe huwelijks-geschiedenis, die den Paus nog meer dan de vorige in opspraak heeft gebragt.

---

[1]) Evenmin is aan de Pausen onfeilbaarheid toegekend in hun oordeel over de wenschelijkheid van het tijdelijk bestaan of niet bestaan eener geestelijke Orde, schoon aan hunne uitspraken dienaangaande in de Kerk het hoogste gezag en ontzag behoort te verblijven, terwijl daarenboven verandering in dergelijke besluiten door gewijzigde omstandigheden wordt veroorzaakt. En hiermede zij geantwoord op hetgeen diezelfde Recensent uit de „Jesuïtenhistorie" opwerpt. — „Dat Rome nooit op *eene onfeilbare* uitspraak „is *teruggekomen*, willen wij geenszins beweren." — Zoodra men in Rome, gelijk 't behoort, bewustzijn van dat terugkomen aanneemt, wordt dit gezegde van den Recensent zoowel op *zijn* standpunt als op dat van Rome, zoo weinig verstaanbaar, dat het zelfs als ironie er niet door kan.

De voordeelen der echtverbindtenis met den Hertog van Brabant waren van de staatkundige zijde voorzeker gebleken, doch de persoonlijke karakters der echtelingen waren te zeer uiteenloopend, dan dat er onderlinge eensgezindheid en vrede op den duur bestaan kon. Jakoba bezat bij een schoon en kloek voorkomen en opgeruimden aard uitstekende geestvermogens; hare schranderheid, bedrijvigheid en moed, meermalen gebleken, maakten haar zeer bekwaam tot de regering.

De Hertog van Brabant daarentegen was zwak van ligchaam, onbeduidend, traag, verslaafd aan jagt en hofvermaak [1]); hij liet zich door onwaardige gunstelingen zoozeer ten ongenoegen des volks beheerschen, dat men dienstig vond, zijn broeder, den Graaf van St. Pol, als Ruwaard of Voogd hem toe te zenden. Jakoba was met hem niet uit genegenheid, maar om staatkundige redenen en op aandrang harer moeder gehuwd; ongaarne leefde zij buiten Holland aan het Brabantsche hof, waar bovendien eene minnares van den Hertog hare oogen kwetste, en ondanks de dringendste vertoogen haar Hollandsch gevolg door een Brabantsch vervangen werd; het meest moest haar grieven, dat het onverstand en de lafheid haars gemaals den listigen Jan van Beijeren zoo goed als meester had gemaakt in haar beste erfstaten. De huiselijke oneenigheid, niet meer door de gedurige tusschenkomst der oude gravin Margareta te verhelpen, werd hoe langer hoe meer ruchtbaar, en de verwijdering eindelijk zoo groot, dat Jakoba het hertogelijk paleis verliet en zich bij haar moeder te Quesnoi of Valen-

---

1) Vossii *Ann.* 496 en 515; Fr. Haraeus, *Ann. Duc. Brab.*, T. 1, 392; Pontus Heut. *Rerum Burg.*, Lib. IV, Cap. II.

ciennes ging ophouden. Vruchteloos liep een gezantschap af, dat haar terugkeer ten hove moest bewerken [1]); haar besluit bleef onverzettelijk, vooral toen de Hoeksche partij, insgelijks tegen den Hertog ingenomen, omdat hij de Kabeljaauwen en Jan van Beijeren zooveel voet in het bestuur had gegeven, hare verbitterde stemming gedurig kwamen aanstoken. Eindelijk had zij het plan gevormd voor eene echtscheiding, en tot haar nieuwen gemaal verkozen den Hertog Humfrey van Glocester, broeder des Engelschen Konings Hendrik V. Het plan werd in Engeland goedgevonden, en tot de nadere volvoering er van Jakoba en hare moeder derwaarts uitgenoodigd; of de laatste er van bewust was, is wel hoogst waarschijnlijk, maar niet stellig te verzekeren; wel bestaat er een vrijgelei-brief (bij van Mieris, IV, 570) door Hendrik V verleend tot de reis der beide vorstinnen, maar het is ook zeker, dat Jakoba onder voorwendsel van een lusttogtje uit Valenciennes alleen naar Calais trok en onmiddellijk naar Engeland overstak. Daar is ze voorloopig met veel onderscheiding ontvangen, genoot eene koninklijke jaarwedde van 1200 pond, en stond zelfs als Meter over den doop van 's Konings zoon.

Met het voorgenomen huwelijk ging het intusschen zoo vlot niet als men in Engeland wenschte. Niet alleen kantten zich de Hertogen van Brabant, Beijeren en Bourgondië daartegen, maar ook hoe weinig kans bestond er, dat zij haren met zooveel moeite en stribbelens gesloten echt thans weder van den Paus ontbonden zou krijgen en tevens een bepaald verlof, om Glocester

---

1) Voss. *Ann.* 550.

te huwen, wien zij al weder als bloedverwante bestond in den vierden graad [1]).

Desniettegenstaande werd het schier onmogelijke te Rome beproefd; de Heer van Andregnies en de kanunnik van St. Waudru gingen daar hare belangen bepleiten, en van den kant des Hertogen van Brabant verschenen er de bisschop van Kamerijk en Joannes Bontius. Zooals van zelf spreekt, moest eerst de ongeldigheid van het vorig huwelijk worden uitgemaakt, eer de dispensatie voor het volgende te pas kwam. Als redenen voor de scheiding liet zij voorwenden de onechtheid der vroegere dispensatie-brieven, benevens de ligchaamsgebreken van haar gemaal Johan en de gedwongenheid harer keuze [2]). Over het eerste kon natuurlijk aanstonds de Paus zelf het beste oordeelen; tot het onderzoeken der overige gronden benoemde hij eene commissie van twee kardinalen.

Hier moeten we ons herinneren, hetgeen de heer van der Maaten op bladz. 185 van zijn werk als den uitslag van dit proces meêdeelt. (Zie boven bl. 332.) De Paus zou namelijk het verlof tot echtscheiding verleend hebben, en echter eenige jaren later, toen Jakoba's rampen het toppunt gereikt hadden, wederom het met zijne vergunning gesloten trouwverbond onwettig verklaard en de gravin naar haar vorigen echtgenoot terug verwezen hebben. Hetzelfde beweert op nog stouter toon Arend, *Alg. gesch. des Vaderl.*, IIe D., IIe St., bl. 492 en 516,

---

1) *Divisie-Kron.* t. a. p. cap, XXVI en Voss. *Ann.* p. 552. — De oud-overgrootvader van beiden was Willem III, bijgenaamd de Goede.

2) Voss. *Ann.* p. 553; Pontus Heuterus l. c. p. 82, en de Barante, Tome IV, p. 93.

en zulks op gezag van Veldenaer, *Kron. van Holland*, bl. 121 en 122. Wat is nu de waarheid? Het getuigenis van Veldenaer, dat is een paar woorden van een verward kronijkmakertje, mag niet opwegen tegen zoo vele andere geloofwaardige berigten en vooral niet tegen den inhoud van echte oorkonden, die geheel tegenstrijdig luiden met zulk een praatje, wat nog met een menigte andere uitstrooisels der Jakoba's-gezinden had kunnen vermeerderd worden. Neen! wel verre dat de Paus die echtscheiding heeft uitgesproken, hebben Glocester en Jakoba zijne beslissing niet afgewacht, maar zijn in Engeland tot een ongeldig, overspelig huwelijk overgegaan.

Om zich hiervan te vergewissen, is het voldoende met voorbijgang van eene reeks andere getuigen te lezen wat daarvan schier met zoovele woorden vermeld staat in J. J. Meyerus Baliolanus, *Rerum Flandr.* (in de *Ann. rerum Belgic.* a diversis etc., edit. van 1580, Tome I, bl. 303 en 309), Jac. Marchantius, *de rebus Flandriae memorabilibus* (in dezelfde collectie, Tome II, pag. 84), de *Divisie-Kronijk* t. a. p. cap. XXVI en XXX, in Pontus Heuterus, *Rerum Burgund.* ad annum 1432, Fl. van der Haer, *Ann. ducum Brab.*, Tome I, pag. 396, Vossius, *Ann.*, pag. 552, Wagenaer, *Vaderl. Hist.*, Deel III, bl. 455—457, de Barante t. a. p. pag. 93, Heinrich Leo *Niederländische Gesch.*, Deel I, pag. 362 en 764 en Bilderdijk, *Gesch. des Vaderl.*, Deel IV, pag. 81—86, in verband met de officiële stukken van het tijdvak zelf. Ter vermijding van langwijlige en nuttelooze herhaling, geef ik hier alleen de woorden der *Divisie-Kronijk*: „Vrouwe Jacobe verbeidde niet 't vonnis der „heiliger kercken, mer is haestelic versellet (vereenigd,

„gehuwd) mitten hertoge van Cloucester", en verder: „binnen desen tiden worde een bulle gepubliceert in den „gestichten van Wtrecht, Ludic enz. als dat Paeus „Martijn die V. dat huwelic hadde gesceyden, datter „gesciet was tusschen hertoge Jan van Brabant ende „vrouw Jacobe, dwelc nochtans die paeus niet gedaen „hadde, waer om dat hi den hertoge sende een bulle.... „doende zyn onscult dat hi van die bulle niet en wiste."

En van Pontus Heuterus: „Pontifici Martino causa defer- „tur, cujus ipsa (Jacoba) non exspectata sententia... nubit „Hunfredo Glocestriae Duci. Sed Burgundus (Philippus „Bonus) nulla ratione nuptiis Glocestrii consentire volebat „antequam Jacoba Pontificis Romani sententia a nuptiis „Brabanti foret liberata, conveniuntque hac de causa „Bonus (Philippus), Bethfordius ac legati Ducis Brabantiae „et Glocestriae mense Januario anno 1424 (NB. een groot jaar na de sluiting des huwelijks); cumque unum „sentire non possent, hisce verbis Burgundus Bethfor- „dium allocutus, discedit: „cum frater tuus (Glocestrius) „„quod ratio dictat sequi nolit, patruelem meum Brabantiae „„Ducem non deseram"". Uit deze laatste aanhaling ziet men reeds, dat Philips van Bourgondië zich het belang van zijn neef Johan ernstig aantrok. Werkelijk had hij reeds vroeger voorgesteld, om ten minste de beslissing van een Engelsch geregtshof te vragen, doch er was van wege Jakoba en Glocester geantwoord, „dat hun „zoo klaarblijkende zaak geen regterlijke uitspraak meer „behoefde [1]; het stond vast, dat de Paus nimmer het „vorige huwelijk had ingewilligd; alle brieven, voor het

---

1) „Rem satis per se apertam nullo egere judice." Voss. t. a. p. 553.

„tegendeel vertoond, waren slechts verzinsels der Bour-
„gondische hofpartij" enz.

Om aan de ergerlijke geschiedenis een glimp van eerlijkheid te geven, was, met of zonder weten van Jakoba, door hare partij eene grove, maar schandelijke handgreep aangewend. Wagenaar en Bilderdijk verhalen, dat men zich heimelijk vervoegd had bij Petrus de Luna, die reeds in 1409 als antipaus door het Concilie van Pisa afgezet, en nimmer in deze streken noch in Engeland, Frankrijk of Italië erkend, slechts onder een geringen troep Spanjaarden in Catalonië den naam van Benedictus XIII zich bleef aanmatigen. „Men stelde hem voor, dat „*per errorem* (bij abuis) een huwelijk tusschen twee „jonge lieden aangegaan was, waar zulk een *impedimen-*
„*tum canonicum* zich in opdeed, en dat de *praetense*
„H. Vader Martinus V, *in errorem inductus* (misleid),
„wel dispensatie gegeven had, maar dat dit echter het
„teeder geweten der gemoedelijke vrouw niet gerust stellen
„kon, die met geen rust des harten in zulk een *impium*
„*et scandalizantissimum conjugium* (godloos en allererger-
„lijkst huwelijk) voortleven kon, en derhalve den H.
„Vader Benedictus *pedibus ejus Sanctissimis obvoluta*
„*eosque exosculans omni devotione* (voor zijne heilige
„voeten zich werpende en die kussende, met allen ootmoed)
„smeekte en bad, dat hij dit huwelijk door zijn *auctoritas*
„*apostolica et summa* (zijn apostoliesch oppergezag), als stad-
„houder en nazaat van den H Petrus, zou *dirimere* en ver-
„nietigen, en haar magtigen, een heilig huwelijk *in timore*
„*Domini* (in de vreeze des Heeren) aan te gaan, bestaanbaar
„met de Apostolische en Canonische verordeningen" [1].

---

[1]) Bilderdijk t. a. p. in substantie hetzelfde als Wagenaar.

„Benediktus, zeer in zijnen schik, met de gelegenheid, „om een der laatste blijken van zijne Pauselijke magt „te geeven, zondt terstond Bullen naar Engeland af, „waarbij het huwelijk van Jan en Jakoba wetteloos ver„klaard, en haar verlof gegeven werdt, om zich met den „Hertoge van Glochester in de Egt te verbinden. Sedert „liep 'er een gerugt, hier te Lande, vermoedelijk door „het Engelsche Hof, of door Vrouwe Jakoba, uitge„strooid, dat deeze Bullen van Paus Martyn verworven „waren. Men vertoonde 'er zelfs, die zynen naam in „'t voorhoofd droegen" [1]). Dit geschiedde bepaald in de bisdommen van Utrecht, Luik, Kamerijk, Holland, Zeeland en Vriesland. Het bedrog schijnt nogtans niet bijzonder veel geloof te hebben gevonden; ook durfden Glocester en Jakoba zich nergens als de bezitters zulk eener Bulla doen gelden [2]). Immers in eene hartstogtelijke briefwisseling tusschen de Hertogen van Glocester en Bourgondië uit het begin van 1425 lezen we, hoe de eerste zijn vermeend regt tegenover Johan van Brabant, den eigenlijken echtgenoot en Landsheer, door een *tweegevecht* wil bewijzen, en Philippus van Bourgondië antwoordde hem: „Gij zegt, dat gij mij tot de belijdenis „zult brengen, dat gij beter regt hebt dan mijn neef van „Brabant; ik antwoord u, dat uit het vonnis van onzen „Heiligen Vader den Paus (*voor wien dit geschil han„gende is*), duidelijk zal blijken, wie regt of onregt „heeft" [3]).

Men ziet het: de onder het volk verspreide Bulle

---

1) Wagenaar, t. a. p.

2) Volgens Barante bleef Glocester niet vreemd aan de verspreiding. p. 156.

3) Bij van Mieris, IV, 766 en 767.

komt geenszins in aanmerking; doch zonneklaar wordt het tevens, dat, als in 1425 het *geschil nog hangende blijft*, het in 1422 gesloten huwèlijk is aangegaan *zonder beslissing van Rome*. Ten overvloede vergelijke men hiermede de punten van een verdrag tusschen Jakoba en Philips van Bourgondië, (1 Junij 1425). De hertog namelijk eischt, en de gravin belooft weerszijde, dat ze met de Engelschen zich niet zal inlaten, also langhe als „die sentencye te Romen niet ghegheven en is" [1]). Jakoba toonde kort daarna in een schrijven aan Glocester de noodzakelijkheid eener onderhandeling met Rome, en ontving ten antwoord, dat reeds derwaarts zaakgelastigden vertrokken waren [2]). Vanwaar toch die onophoudelijke *verwachting* en onderhandeling? Waarom leverde zij nu de zoogenaamde bulle van 1422 niet in? daarin toch zou de *sentencye* vervat wezen; of waarom beriep zij zich niet op hetgeen later aan het volk was wijs gemaakt? Zeer eenvoudig, omdat de eerste nooit bestaan had (het geschil *hing* nog) en Paus Martinus aan de latere volksmisleiding een einde had gemaakt door den volgenden maatregel. Hij onderrigtte (13 Februarij 1425) [3]) Johan van Brabant, dat hij, de Paus, niets wist van het verlof tot de echtscheiding; er was loutere leugentaal in valsche stukken opgenomen, en van zijn naam een verfoeijelijk misbruik gemaakt, dat hij naar verdienste wilde

---

1) Van Mieris, IV, 781 en 782. Aldaar komt nog in een ander verdrags-ontwerp van denzelfden dag voor: „jusque à ce que en „la court de Rome soit sentence donnée sur le *procès estant en „icelle court entre Monsieur de Brabant, et maditte Dame.*"

2) Gachard, *Rapport sur différentes séries de doc. conc. l'hist. de la Belg.* 1841. Brux.

3) Niet 1426, zooals Monstrelet opgeeft. De datering *Pontificatus nostri anno octavo* komt overeen met van Mieris' aanduiding: 1425.

straffen. Daarom kregen de bisschoppen van Utrecht, Luik en Kamerijk eene Apostolische aanschrijving, dat ze in hunne kerken bij de openbare predikatie den geloovigen het gepleegde bedrog, van wege den Paus, openbaren zouden, die ten laatste den ban uitsprak over de bewerkers van het feit [1]).

Uitdrukkelijker verklaring is wel moeijelijk te bekomen! De heer Arend werpt er verdenking op door aan te merken, dat dit schrijven vrij laat kwam, (drie [neen twee] jaar nadat Glocester reeds met Jakoba gehuwd was), en dat het door staatkundigen invloed van Bourgondië den Paus moet zijn voorgeschreven. Het eerste argument ligt buiten de kwestie; dewijl het Pauselijk manifest geenszins het *huwelijk zelve* betrof [2]), maar het verspreiden der valsche Bullae, welk feit, juist omdat het door de *belanghebbenden* niet openlijk en sterk genoeg ondersteund werd, zeer wel een geruimen tijd lang bij Martinus onbekend of onzeker heeft kunnen blijven. Het laatste beweren van den heer Arend is slechts eene onderstelling, waar men de vraag tegen kan plaatsen: of de Paus geen belang had, om Engeland, Jakoba's voorstander, evenzeer tot vriend te houden als den Hertog van Bourgondië? Overigens noch het een noch het ander is voldoende, om Martinus leugenachtig te noemen, wiens woorden ook door al wat we boven zagen, volkomen bevestigd worden. Doch, zegt de heer Arend: „het geval met den antipaus „Benedictus XIII wordt door Wagenaar en Bilderdijk

---

1) Van Mieris, IV, 755 en Monstrelet, *Chron.*, Deel V, bl. 161, editie van Buchon.

2) Integendeel: Martinus zet die zaak als nog niet afgedaan, geheel ter zijde: „quam causam dicti matrimonii," zegt hij in eene tusschenphrase, „juxta dispositionem et formam juris communis „volumus terminari."

„verhaald, zonder dat ze hunne bronnen aanwijzen." Dit is volkomen waar; doch het verhaal van Wagenaar is zóó eenvoudig, stellig, en in bijzonderheden afdalend, dat men, zonder hem alle eerlijkheid te ontzeggen, niet wel kan twijfelen, of hij heeft eene werkelijke bron vóór zich gehad; kwade trouw is zijn zwak niet. En Bilderdijk, hoezeer hij, zonder opzettelijk vervalschen, toch naar eigen opvatting, de gebeurtenissen kan kleuren, schijnt evenwel met Wagenaar meer te hebben ingezien, dan hij opnoemt; hij geeft (gelijk we boven zagen) in de eigenaardige termen bijna de helft der suppliek, welke door Jakoba's aanhang bij den zich noemenden Benedictus XIII was ingediend; het is toch sterk, te meenen, dat hij dit alles uit de lucht heeft gegrepen! Doch al veronderstellen we van Wagenaar en Bilderdijk het ergste, zoo doet het immers ten laatste weinig af, of er echte bullen van een valschen Paus zijn verkregen, of valsche bullen aan een echten Paus zijn toegeschreven; het komt toch hierop neder, dat er onbruikbare stukken in de wereld kwamen, en dit is genoeg.

Ondertusschen had de afkondiging der Pauselijke protestatie aan Jakoba weinig goed gedaan; het stond gelijk met eene openbare veroordeeling van haar ligtvaardig gedrag, en moest haar ook weinig hoop doen opvatten, dat het pleitgeding te Rome, in de hoofdzaak, naar haren wensch zoude uitvallen. De ongunstige uitslag liet zich integendeel met grootere zekerheid verwachten, toen den 27 Julij de kardinalen Orsini en van Venetië, als gedelegeerde regters in het geschil, met algemeen goedvinden der overige kardinalen, een vonnis ten possessoire uitbragten, over het verlaten van haar echtgenoot, eer zij daartoe gemagtigd was. Het luidde, „dat zij, met zich

„van haar gemaal Johan, Hertog van Brabant, te ver-
„wijderen, onbehoorlijk en onregtvaardig had gehandeld;
„ofschoon ze derhalve onmiddellijk tot hem moest weder-
„keeren, stelde het geregtshof, om billijke redenen, haar
„onder sequestratie, en onder de bewaring van haren
„aanverwant Amedeus van Savoye, totdat de zaak ten prin-
„cipale, namelijk de geldigheid van het huwelijk, dat
„zij feitelijk verbroken had, beslist zou wezen" [1]).

Nimmer echter verloochenden zich de kloekheid en volharding der buitengewone vrouw minder dan in de hagchelijke omstandigheden, die zich nu voor haar opdeden. Door haar eigenlijken echtgenoot en zijne magtige beschermers op het hevigst bestreden, gedurig ver van eenen gewaanden gemaal verwijderd, eerst met weinig gevolg, later in het geheel niet meer door hem ondersteund, van alle kanten door vijanden omgeven, door hare familie gehaat en verlaten, door een goed deel der onderdanen verafschuwd, biedt ze aan het hoofd der Hoekschen, ondanks alle gevaren en moeijelijkheden, den geduchtsten tegenweer, tot ze eindelijk moet zwichten voor de overmagt des Hertogen van Bourgondië. Waarlijk het kost moeite, van dit gedenkwaardig tijdperk te scheiden, en zich eenige uitweiding te ontzeggen in de gebeurtenissen, waarbij Jakoba, worstelend tegen haar ongeluk, op zoo treffende wijze, al de kracht van haar geest en gemoed heeft ontwikkeld! doch het zou schier ondoenlijk worden — had ze slechts voor eene betere zaak het zwaard in de hand genomen!

Neen! het regt was evenmin als het geluk aan hare zijde; hare rampen waren de gevolgen eener misdaad, welke nog voortduurde, en niet slechts een ergerlijk

---

[1]) Van Mieris, IV, 789.

voorbeeld maar tevens het onheil werd voor zoo vele duizenden, welke om en tegen haar elkander vernielden. Pijnlijk is het, te ontwaren, hoe met het overlijden van Johan van Brabant (17 April 1427), welke het einde van 't langdurig proces niet beleefde, ook de verwachting weder veld won, dat de onregtmatige eisch van Jakoba zou zegevieren; de bedrijvigheid ten haren gunste herleefde althans zigtbaar in Engeland, vanwaar Glocester weder met een nieuw leger haar ter hulp kwam opdagen; alleen de welmeenende tusschenkomst des Hertogen van Bethford hield de uitvoering van dit krijgsplan tegen, het laatste, dat Glocester ten gunste van Jakoba heeft ondernomen; te vergeefs vleide zij zich, dat hij in Holland, waar ze door Philippus zoo goed als ingesloten lag, tot haar ontzet zou doordringen; het jaar vervloog en in den aanvang des volgenden jaars ging haar uitzigt volkomen te niet, door het vonnis der Curie te Rome, welke den 9 Januarij 1428 het geschil over hare huwelijken door de volgende uitspraak beëindigde: „krachtens Apostolische dispensatie was haar huwelijk met Johan van Brabant geldig geweest, en *zulks gebleven tot diens dood toe;* hare handelwijze in het verlaten van Johan was bevonden te zijn: „eigendunkelijk, ongeoorloofd, onregtvaardig; „alle echtverbond, middelerwijl met een ander aangegaan, „werd nul en van geener waarde, en haar procesvoering „eene verwerpelijke aanmatiging verklaard; zij zou, ook „in geval haar wettige man overleed, evenwel nimmer „mogen huwen met dengene, dien ze ondertusschen „gevolgd mogt zijn, en eindelijk zou ze voortaan over „de gansche zaak hebben te zwijgen" [1]).

1) Bijna geheel aldus bij van Mieris, IV, 910, aangevuld door Meyerus, p. 309, Vossii *Ann.* p. 580, en vele anderen.

Desniettegenstaande beproefde zij nog een hooger beroep; op wien en hoe zij geappelleerd heeft, staat niet aangeteekend, maar in eene latere verdragsakte [1]), vermeldt zij, dat voornoemde sententie was gegeven door de kardinalen van „Bouloigne ende van Hispiale", zoodat ze waarschijnlijk haar zaak door den Paus in persoon heeft willen doen oordeelen. Vandaar welligt de afzonderlijke clausule van datzelfde verdrag, waarbij ze, even na de aangehaalde woorden belooft: „renunchiatie te doen „in handen van ons Heylighen Vaders des Paus", enz.

Glocester onderwierp zich of onmiddellijk of vroeger dan Jakoba, en verliet haar nu voor zijne minnares Eleonora Cobham; beiden kwamen in Engeland ongelukkig om 't leven. — Maar ook Jakoba had niet lang met appelleren volgehouden; reeds den 3 Julij had zij het laatstgemelde verdrag met Philippus van Bourgondië geteekend, en daarbij, met onderwerping aan het vonnis der Curie, van alle regt tot hooger beroep volkomen afgestaan. De voorwaarde is onderhouden, en het rampzalige huwelijks-geschil van weerszijde beschouwd als afgeloopen.

Sommige schrijvers, o. a. Wagenaar, maken aanmerking op eene bepaling van de Roomsche eind-sententie, waarbij namelijk aan Jakoba ontzegd is, om zelfs bij het overlijden van haren eigenlijken gemaal, Johan, met Glocester te huwen, dien ze nu voor echtgenoot erkende. „Men kan opmaken, zegt Wagenaar, hoeveel Filips bij „den Paus vermogt, alzo hy in staat geweest was, zulk „een ongewoon bevel, ten zynen behoeve, te Rome te „verwerven." — Veeleer kan men uit zulke aanteeke-

---

1) Van Mieris, IV, 917.

ningen opmaken, hoe weinig die heeren bekend zijn met ons kerkelijk regt.

Het was geen *ongewoon bevel*, en behoefde niet *verworven te worden*; het was eene herinnering aan een eeuwenoud regtsbeginsel, dat namelijk een overspel, wat, als het gepleegd wordt, den uiterlijken vorm van een huwelijk aanneemt, voor de misdadige partijen een altijddurend beletsel veroorzaakt tegen eene *geldige* echtverbindtenis van die beiden, het *impedimentum criminis* [1]). — Ook, gelijk we boven zagen, waren Jakoba en Glocester bloedverwanten, en termen voor dispensatie, nu althans, ver te zoeken.

Na deze, welligt langwijlige, maar toch niet gansch overbodige uiteenzetting, durf ik vragen, of de Paus Martinus V, ten opzigte van Jakoba van Beijeren, wel zoo onopregt, willekeurig en belagchelijk is geweest, als men het heeft doen voorkomen, en of door den tijd eene tweede editie van het werk des heeren van der Maaten volkomen aan de eerste gelijk zal mogen zijn?

---

1) Vossius, pag. 580, had het reeds goed ingezien of ergens gevonden: „litterae Româ, quibus.... simul prohiberetur, ne mor„tuo Joanne, ipsam thori consortem Glocestrius adsumeret, *ob* „*violata*, vivente priori marito, *connubii sacra*.„

ANTIKATHOLIEKE ETHNOGRAPHIE,

AARDRIJKS- EN REISBESCHRIJVING.

De ethnographie of beschrijving van verschillende volken der aarde, vooral naar de kennis daaromtrent in kortere of langere togten opgedaan, en bij voorkeur in losse reisverhalen of dagboeken nedergelegd - dat gedeelte der hedendaagsche literatuur is met de er bij behoorende aardrijksbeschrijving, en schildering van zeden en gebruiken, van handel en bedrijf, en menigerlei statistiek, nog wel meerendeels in de handen van het Protestantisme, of liever van het heerschend ongeloof, en dien ten gevolge een thans veel gebruikt middel, om alle geopenbaarde godsdienst, doch wel voornamelijk het Katholicisme te bestrijden. Niet dat men altoos regtstreeks de gronden zelve des geloofs aangrijpt: maar men poogt het in zijne vruchten en uitwerkselen verdacht te maken door hoogst partijdige en ongunstige schilderingen van Katholieke volken, van dezer zeden, gebruiken, instellingen, kultuur en welvaart, waarbij men zelfs voor geene opzettelijke valsche aantijgingen terugwijkt.

Dat middel is te gevaarlijker en verderfelijker naarmate het vaak onverwacht, altoos ter geschikter plaatse, naar de oogenblikkelijke stemming van boert of ernst gebezigd wordt, en mede daardoor te algemeener schaadt, dat die soort van voortbrengselen niet het minst gelezen en ook begrepen worden. De schrijvers toch in dat vak hebben de toestanden, gansch naar het leven genomen en reeds zoo aanschouwelijk, slechts naar hun boos oogmerk te

kleuren, op te drijven, of te misduiden, om de waarheid tot dwaling en zelfs ten spot te maken; of wel zij hebben slechts het bijzondere en wat ergens gansch op zich zelf staat te veralgemeenen, om het van nabij onder de oogen en voor heel het groote publiek toegankelijk te stellen.

Wie slechts iets van de tallooze reisbeschrijvingen, dagboeken, wegwijzers, penning-magazijnen, uitspanningslekturen, geographiën, almanakken, *Revues*, maand- en weekschriften, dagbladen met hun feuilletons, en die menigte van illustratiën heeft gezien, welke 'tzij opzettelijk, of bij voorkomende gelegenheid ter loops schilderingen geven van vreemde landen en volken: hij kan de verwoestingen berekenen, welke een dusdanige literatuur moet aanrigten in een tijd dat er niet enkel een ziekelijke leeslust, maar evenzeer overvloed van middelen bestaat, om die soort van lektuur, sierlijk en aanlokkelijk uitgerust, tot in 't afgelegenste dorp tegen geringen prijs te doen doordringen. Velen ongetwijfeld hebben al hunne kennis op dat punt enkel en alleen uit dergelijk geschrijf opgedaan; en niet in staat als zij zijn om over de waarde of onwaarde der opgedrongen beweringen te oordeelen, of tot eenig verklarend beginsel op te klimmen, zijn ze niet moeijelijk door 't ongeloof te vermeesteren, 'twelk daarenboven schijnbare gronden aanvoert, en bijv. nu eens wijst op den als uiterst ongelukkig voorgestelden godsdienstigen en zedelijken toestand van Katholieke landen en steden, dan met grooten ophef gewaagt over de maatschappelijke en finantiële welvaart van ongeloovige of onkatholieke landstreken en volken, om alzoo het ligt ontbeerlijke, ja het schadelijke zelfs van alle stellige godsdienst, of althans van 't Katholicisme, aannemelijk te maken. Daar de groote menigte over 't geheel enkel op

de in 't oog springende gevolgen of uitwerkselen ziet en geen ooren heeft voor degelijke teregtwijzing, missen die telkens herhaalde voorstellingen zelden haar doel. De oppervlakkige lezers, tot welke klasse immers die groote menigte behoort, heeft nu het zonneklaar bewijs, van wat schadelijken invloed de godsdienst, ten minste de zoogenaamde Hiërarchie op de welvaart der volken is. Een soort van volksphilosophie heeft buitendien den weg tot het ongeloof reeds gebaand, 'twelk dan ook gemakshalve gereedelijk omhelsd wordt.

Doch veel vroegtijdiger en aan de jeugd reeds worden, ten onzent als elders, die onwaarheden in leer- en leesboeken en allerlei werkjes tot nuttig onderhoud als om strijd verkondigd. Hoe dit voor jaren reeds in ons land geschiedde, weet een ieder. We herinneren bijv. aan de *Geographische oefeningen; of Leerboek der Aardrijkskunde*, door P. J. Prinsen, 'twelk om des schrijvers bekende betrekking algemeen gebruikt werd. Men vergelijke zijne oordeelvellingen over de inwoners van Katholieke en van Protestantsche landen: de partijdigheid en oppervlakkigheid dingen er om den prijs. — In zendingtogten als *de Vereeniging* nu en dan mededeelt; in reisverhalen als *de Tijdspiegel* soms aanbiedt, gelijk dat van den Groninger predikant van Herwerden; in Losse bladen uit Dagboeken als van Dr. van Oosterzee; in geleerder werk als van Senden's reis naar het H. Land — hier meer, daar minder, maar overal en altoos moet men zich ergeren aan de onkunde en ligtvaardigheid, waarmede even hatelijke als ongegronde aantijgingen, ter aangeboden of gezochte gelegenheid, tegen de Katholieke Kerk worden uitgesproken. 't Volgende getuigenis over het Protestantsche Duitschland is goeddeels ook van toepassing voor hier. Een Katho-

liek schrijver beklaagde zich onlangs, hoe hij in zijne jeugd van de eerste klassen des gymnasiums af evengenoemd slag van geographiën en ethnographiën met algemeene geschiedenissen er bij - had moeten doorworstelen. Geen Katholiek land, zegt hij, geene Katholieke stad of regering, of hij zag ze beschimpt; Spanje en Italië, en in dit land Rome vooral, de hoofdstad der Katholieke wereld, ontvingen bijzonder hun deel. „En wie, vraagt hij, heeft niet zelf dergelijke dingen ondervonden? Men sla de eerste de beste Protestantsche geographie op, wat er bijv. over den Kerkelijken Staat onder de rubriek *Kultuur en beschaving*, *sociale en zedelijke toestand*, *finantiële verhoudingen*, enz. gezegd wordt. Dat komt nagenoeg hierop neêr: de physische en intellectuele kultuur staat er nog op den laagsten trap; het groot aantal monniken (in Rome alleen over de twee duizend) en feestdagen laten geen industriëlen noch anderen vooruitgang toe; het menigvuldig kerkbezoek begunstigt den lediggang en den stilstand des geestes, terwijl de vele kloosters met de aalmoezen die ze uitreiken de bedelarij bevorderen. - - - De monniken onder allerlei gedaanten vertoond, zijn eene staande figuur in die zoogenaamde landenbeschrijving, en het groot aantal kerken en feestdagen heeft den politieken en socialen ondergang van verzwakte Katholieke volken teweeggebragt. - - - Waar buitendien aan eene Katholieke stad of volk ook maar schijnbaar eenige zedelijke vlek kan aangewreven worden, of zich eene zoodanige op volstrekt niet in 't oog loopende wijze, maar geheel als in Protestantsche landen, voordoet — hoe zorgvuldig wordt er dan niet alles opgeteekend! Dat Munchen bijv. jaarlijks een aanmerkelijk getal onechte kinderen oplevert, wordt nooit overgeslagen;

doch [dat Beijeren voor een vierde Protestant, en] hoe het in Hamburg of de beide Meckelenburgen in bedoeld opzigt gesteld is, daar weet niemand iets van te vertellen. Die zoo dikwerf herhaalde bewering, dat, door elkaâr genomen, de Protestantsche landen rijker en welvarender, en daarom ook ordelijker zijn dan de Katholieke — wordt op honderderlei wijze heropgedischt; en bekend is het, dat men naar de opgave van eenige geographen, in het kanton Appenzell reeds aan de kleur van het groen onderscheiden kan, of eenige weide aan Katholieke of Protestantsche eigenaars toebehoort; want die der laatsten zijn (waarschijnlijk door nieuwlings ingerigte *drainage*, enz.) aan haar zachter groen te kennen. Hier heeft men dan inderdaad Katholieke en Protestantsche weiden [1])!"

Zoo plomp geformuleerd - merkt dezelfde schrijver nog aan - kan zeker die theorie niet meer schaden. Doch 't is er verre af, dat men ze altoos op die bespottelijke wijze laat hooren. In vollen ernst stelt men geloof en godsdienst voor als de vlugt van 's menschen geest belemmerend; pleegt men de Katholieke beschaving als thans afgeleefd te brandmerken, en het Protestantisme of wil men de moderne ongeloovige vorming (met onze heeren Groningers) voor de godsdienst der toekomst uit te roepen. Zulke voorstellingen, al nemen ze niet dadelijk alle stellig geloof weg, werken niettemin ten verderve, vooral bij de jeugd, die ze aanhoudend in leer- en leesboeken wedervindt en er in 't eind de godsdienst minder om gaat achten. En worden Katholieken onder de heerschappij dier voortgrijpende denkbeelden opgevoed, zonder degelijk tegengift: de noodlottige gevolgen zullen be-

---

[1]) Zie *der Katholik*, April 1857.

zwaarlijk uitblijven, als o. a. onverschilligheid in het godsdienstige, schuchterheid, lafhartigheid in 't belijden huns geloofs, een onverdraagzaam heulen met Protestantsche meeningen, eene onwaardige vereering voor al wat van die zijde komt, waarbij zij zich in 't eind verlagen zouden tot de vervulling toe van de grove, echter niet tot hen gerigte, profecij van den aartsvader des tegenwoordigen ongeloofs, Luther: *stercora nostra adorabunt.*

Reeds uit dit weinige wat we over de aan 't hoofd dezes genoemde literatuur herdachten, blijkt genoeg, hoe noodzakelijk het is, dat er ook op dit gebied van de zijde der Katholieken gearbeid, en aan de behoeften van 't lezend publiek voldaan worde. Gaarne toch verneemt het van vreemde landen, volken, zeden en natuurverschijnselen; niet de nieuwsgierigheid en zucht naar aangenaam onderhoud alleen, maar bij velen ook wordt er eene gepaste weet- of leergierigheid meê bevredigd. Wat schoone gelegenheid voor een geoefend schrijver om tevens die neigingen te veredelen, te verheffen, ja te heiligen, als hij zoodanige onderwerpen, in aangenamen, niet te strengen afschrikkenden vorm behandelend, er de hoogere godsdienstige waarheden in weet op te vangen, bevattelijk, behagelijk en beminnelijk voor te stellen, zonder altoos regtstreeks opzettelijk te willen leeren of weêrleggen. De bekoorlijke waarheid zal er te dieper door in gemoed en geest gaan; en wijl veler godsdienstig begrip en leven niet hoog genoeg is, om zich den stroeveren betoogtrant te getroosten, zullen zij toch waar het ongeloof zijne beweringen, door ze zoo plastiesch, zoo aanschouwelijk te maken, reeds deed indringen, een gelijk en geëigend tegengift aanbieden.

Maar heeft de ethnographie, de reisbeschrijving en wat

er meê zamenhangt voor den Katholiek niet eene bijzondere aantrekkelijkheid? Wij behooren tot de ééne Kerk die heel de wereld omvat, en de katholiciteit is een zeer bijzonder kenteeken van hare goddelijke bevestiging en geloofwaardigheid. Is 't niet verheffend - ook somwijlen zelfs voor den laauweren Katholiek - zich lidmaat te voelen eener zoo groote, over 't gansche wereldrond verbreide maatschappij; te zien, hoe hare heilrijke werking zich uitstrekt tot aan de grenzen der aarde; hoe zij overal zich gelijk en dezelfde is, en nog uit de verste verte zoo bekend, zoo eigen en vertrouwelijk, zoo moederlijk ons toespreekt, ons inneemt en bekoort. Die ontzaggelijke omvang is een kenteeken harer waarheid, maar grijpt den zinnelijken mensch mede daardoor magtig aan, dat zij zich ook uiterlijk en zigtbaar in zulk een majestueuse grootheid vertoont. Gewis het reizen heeft iets wat geest en hart verruimt, als men, den engen alledaagschen levenskring uitgetreden, zich in eene uitgebreider, nieuwe wereld vrijelijk beweegt. Doch wat is voor een Katholiek het schoonste en grootste? Ongetwijfeld zijne Kerk, en als hij vreemde landen doortrekt, heeft hij zijnen blik hoofdzakelijk op haar en hare heerlijkheid gerigt. Ja de majesteit der Kerk te aanschouwen, dat was over 't geheel het eerste en laatste doelwit van ontelbare verre reizen, sedert het begin der Christelijke jaartelling tot op den dag van heden ondernomen. Waarom anders gaat de geloovige te bedevaart naar Rome dan allereerst om over het graf van de vorsten der Apostelen Sint Pieters Dom te bewonderen, den heiligen Vader, het Opperhoofd der Kerk, te zien, en de plegtstatige, majestueuse feestelijkheden van 't heilig jaar te aanschouwen. Ziet men het Katholieke hart niet heengetrokken naar elders, en vaak

op verren afstand zelfs, om er al 't grootsche der Katholieke plegtigheden te kunnen genieten die het eigen vaderland, om wat reden dan ook, nimmer te aanschouwen geeft? Nu is het slechts aan betrekkelijk weinigen gegeven, hoezeer ook de togt bijv. naar 't H. Land door 't bekende liefdewerk verligt en weder veelvuldiger ondernomen wordt, door pelgrimsreis of bedevaart of anderzins aan hun vroom verlangen te voldoen: eenige vergoeding althans vinde menig Katholiek in de trouwe mededeeling van anderen, in de beschrijvingen van landen, volken, steden, waar medebroeders wonen; 't moge den levendigen indruk niet geven der aanschouwing met eigen oog, hij verlustigt zich toch in de kennis van de heerlijkheid en grootheid zijner, over heel de wereld verbreide, ééne eigen dierbare Moederkerk.

Ook vroegere tijden hebben die behoeften niet onopgemerkt gelaten, getuige de vele *Itineraria* of Reizen naar het heilige Land uit alle eeuwen der Christelijke tijdrekening, welke reeds vóór de uitvinding der boekdrukkunst in alle Christelijke landen verbreid waren. Al wie 't slechts eenigzins vermogt, teekende zijne bevindingen op, niet enkel omtrent het H. Land, maar over vele omliggende streken en al de plaatsen waarlangs de weg gevoerd had. Thietmar's aloude *Peregrinatio*, welke onlangs met vergelijking van verschillende HSS. en vele aanteekeningen uitgegeven is - levert er een schoon voorbeeld van. We gaan de talrijke reeds vroeg in omloop gebragte schriften over het wederontdekte Amerika voorbij, doch wijzen op de zending-berigten, door de Paters Jesuïeten ook ten deele met gezegd doel onder het volk verspreid, om het eene leerrijke, aangename en tegelijk stichtelijke lektuur in handen te stellen. Men denke aan de welbekende *Lettres*

édifiantes en aan *Stöcklein's Welt-Botten*, de twee aanzienlijkste verzamelingen van zending-berigten, alsmede aan de talrijke geschriften, over Paraguay, over de Chinesche en Japansche missiën in 't licht verschenen. Stöcklein leidt zijn werk, dat niet enkel voor de geschiedenis der zendingen, maar ook voor aard- en volksbeschrijving van veel belang is, met deze woorden in: „'t Is wel aan niemand onbekend, hoe alles wat uit vreemde landen naar Duitschland overgebragt wordt, veel meer onze nieuwsgierigheid prikkelt dan alle inheemsche zeldzaamheden; doch buiten kijf verdienen in dit geval de wereld- en reisbeschrijvingen de voorkeur, nademaal een nieuwsgierig lezer de gansche wereld, zonder eene enkele schrede te doen, te huis zittend, enkel met het lezen van dergelijke schriften doorwandelen, en zelf zich op die wijze een schier volledige kennis van den ganschen aardbol zonder gevaar, onkosten of moeiten verwerven kan" [1]). Dezelfde schrijver zegt mede uitdrukkelijk, dat hij met zijne in 't licht geving niet den vromen alleen, maar den nieuwsgierigen van alle standen, artsen, juristen, geneesheeren, kooplieden, enz. eene dienst hoopte te bewijzen.

Ook veelvuldige geschiedenissen van pelgrimagiën en bedevaarten, met schilderingen van verre beêvaarts-oorden met hunne omstreken en de wegen er heen, enz. kwamen vroeger in de behoeften te gemoet van diegenen welke bij stichting ook nuttig onderhoud zochten, en 't vulde voor een gedeelte de leemten aan, waarvoor thans eene geheel andere literatuur in de plaats is getreden. Hoe gretig dergelijke werken ook in Nederland gelezen werden, kan men o. a. daaruit opmaken, dat het zeer lijvig

---

[1]) S. Stöcklein, *Welt-Botten*. Augsburg und Grätz, 1726. Vorrede.

boekdeel van Pater Surius: *Den godtvruchtighen Pelgrim ofte Jerusalemsche Reyse* in dry boecken bedeylt waer in vele ghedenckweerdighe saken verhaelt wordē" - na weinig tijds in 1665 reeds een vierden druk beleefde.

Hiermede willen we echter volstrekt niet gezegd hebben, dat het goed of doenlijk zou zijn, den tak der literatuur waarover we spreken tot den vorigen stand terug te voeren. De kennis der natuurlijke geschiedenis is in 't algemeen veel verrijkt en voor meerderen toegankelijk geworden dan dit vroeger het geval was. Bijaldien wij Katholieken aan de onzen niets dan stichtelijke lektuur verschaffen, zullen onze vijanden ons voorkomen, en hunne giftige voortbrengselen bij hen invoeren. Niet om den eenvoudigen lezer alleen moet op dit gebied iets meer gedaan, maar ook en vooral om de meer beschaafden, die, Katholiek of onkatholiek, gemeenlijk zekere vooroordeelen tegen de Kerk uit volksbeschrijvingen, reisverhalen en dergelijke bronnen hebben opgedaan. Veel reeds ware het, als men hun zoodanige werken kon aanbieden, waarin men juist niet de grootheid der Kerk met liefde en vervoering deed uitkomen, maar zich eenvoudig van den gewonen laster tegen Katholieke volken en hunne instellingen onthouden had.

Zulk eene literatuur is zeker niet op eens in 't leven te roepen. Het meerendeel van hen die groote reizen ondernemen is Protestant of indifferentist. De Engelschen, dat tegen de Katholieke Kerk zoo bij uitstek onverdraagzame volk, reizen wel het allermeest. Zij vooral overladen de literaire markt van bijkans heel Europa met de beschrijvingen en verhalen hunner vele en verre togten; aan hen en de weinig minder onverdraagzame Noord-Amerikanen danken we grootendeels wat er tegen

de Katholieke volken gelasterd wordt, 'twelk immers uit hunne reisboeken in dagbladen, maandschriften, magazijnen, romans, verder in staathuishoudkundige werken, verhandelingen over maatschappelijke vragen, kultuurgeschiedenis, enz. over de wijde wereld is uitgegaan.

't Is daarom een dubbel aangenaam verschijnsel, dat er in de laatste jaren ook van Katholieke zijde meer en meer, en door sommigen op uitstekende wijze, aan die soort van literatuur gearbeid, en die arbeid ook door het publiek met graagte ontvangen wordt. Om hier enkele werken te noemen: uit Duitschland erlangden we in 1840 van Dr. Jos. Salzbacher zijne *Herinneringen uit mijne Pelgrimsreis naar Rome en Jerusalem in 't jaar* 1837; alsook in 1845: *Mijne reis naar Noord-Amerika in 't jaar* 1842, met statistieke aanteekeningen over den toestand der Katholieke Kerk tot op den jongsten tijd. Voor weinige jaren schonk Pastoor Schiferle ons zijne *Oostersche Brieven*, en zeer onlangs verscheen van A. Stolz zijn *Besuch bei Sem, Cham und Japhet*, waarin hij op zijne bekende manier menigen toerist heeft teregt gewezen. Zijn vorig werk en dat van Lorinser over Spanje bevinden zich in veler hand. De voorlang verschenen *Pélerinage à Jerusalem* etc. van P. de Géramb, en vooral het uitmuntend boek *Les saints Lieux* door Mgr. Mislin zijn wereldberoemd. Ook hebben de werken over Rome en Italië van Gerbet, Gaume, Hurter, Hettinger's Brieven over Parijs, den welverdienden bijval gevonden. De schriften van Pater Huc, als zijne *Reisherinneringen uit Tartarije, Thibet en China*, enz. hebben den lof ook van onkatholieke geleerden verworven. De *Annalen* door de Vergadering ter voortplanting des geloofs uitgegeven, worden bij vele duizenden verspreid, terwijl we zoo even

in Frankrijk *la Relation des Missions de Cayenne et de la Guyane française* aangekondigd zien als het eerste werk eener verzameling, welke ten doel heeft de vroegere uitgegeven *Lettres édifiantes* te vervolledigen. Het bevat de uitvoerige en hoogst belangrijke geschiedenis van de Missiën der Jesuïeten van 't jaar 1651 tot op onze dagen, en, schoon uit zijnen aard godsdienstig en apostoliesch, is 't voor de wetenschap, aardrijkskunde en natuurlijke historie van onmiskenbaar gewigt. — Ook in Engeland is in de Katholieke *Popular library*, waarvan Wiseman's *Fabiola* de schitterende kroon is, *a History of the Missions of Japan and Paraguay* gegeven, terwijl België ons den togt *Van Sebastopol naar Jerusalem en naar Malta*, door den Franschen Pater de Damas, deed toekomen.

En in Noord-Nederland! is daar den Katholiek eenig tegengift in die soort van literatuur aangeboden? We verheugen ons, op die vraag bevestigend te mogen antwoorden. 't Is waar, zoo we de vóór bijkans twintig jaren verschenen *Reis naar Rome* van Dr. Wap met lof vermeld hebben, en de bijdragen in dit maandschrift geplaatst, hier niet noemen mogen, is er verder weinig oorspronkelijks in dit vak zelf nog geleverd: niettemin zijn de onzen niet verstoken gebleven van heilzame geschriften waarin zij de gewone aantijgingen van onkatholieken althans zijdelings weêrlegd konden vinden. Het werk van P. de Géramb bijv. is voorlang vertaald. Bovengenoemde Jaarboeken of *Annalen*, even leerrijk als stichtelijk, worden sedert geruimen tijd ook hier te lande in 't Nederlandsch uitgegeven [1]) en veel gelezen. De *Godsdienstvriend* heeft gedurende eene lange reeks van jaren een aantal brieven

1) Ter boekdrukkerij van het Instituut voor Doofstommen te St. Michiels-Gestel.

van zendelingen met zeer belangrijke berigten uit verschillende wereldoorden aan zijne lezers geschonken, en de *Katholieke Nederlandsche Stemmen*, bij 't geen ze vroeger gaven, als *Eene reis naar de Antillen*, enz., deelen thans evengenoemden togt van Pater de Damas vertaald mede. Inzonderheid mogen we hier wijzen op de belangrijke werken, welke in de laatste jaren met onverdroten ijver in de *Uitspannings-lectuur* [1]) tegen uiterst billijken prijs geleverd worden. Daar heeft men o. a. van de bovengemelde boeken: *Het Drievoudig Rome* (*Les trois Romes*), Dagboeken eener reis door Italië, van den geleerden Mgr. Gaume; daar de *Oostersche Brieven* van Pastoor Schiferle, Verhaal zijner reis naar Palestina in het jaar 1851; daar de *Reisherinneringen uit Tartarije, Thibet en China*, Verhaal der Missie-reis van den Pater Lazarist Huc in de jaren 1844, 1845 en 1846 - altemaal werken van erkende waarde, met de kaarten en platte-gronden van 't oorspronkelijke er bij - in net uiterlijk weêrgegeven. We verwachten ook, dat *de Toeschouwer* [2]), gelijk het in zijn plan ligt en in de verschenen zeer leerrijke en onderhoudende nummers reeds geschied is, zal voortgaan met in dien geest als we boven aangaven, zonder juist verweer- of strijdschrift te worden, ook op het uitgestrekte veld van land- en volks-beschrijving en wat er meê zamenhangt, de eenvoudige waarheid in behagelijken vorm te helpen verbreiden.

Doch we moeten hier andermaal op een thans verschijnend *oorspronkelijk* werk de aandacht vestigen, dat, schoon wel niet regtstreeks tot de hier besproken litera-

---

1) Uitgever Josué Witz te Arnhem.

2) Maandschrift, sedert het begin dezes jaars uitkomende bij C. L. van Langenhuysen, te Amsterdam.

tuur behoorende, er niettemin zeer naauw meê verbonden is. We bedoelen het vroeger [1]) door ons reeds aanbevolen werk van Dr. Nuijens: *Het Katholicisme beschouwd in betrekking tot de beschaving van Europa; tot verdraagzaamheid en vrijheid; tot welvaren, verlichting en zedelijkheid.* Van dien veelomvattenden arbeid zijn reeds twee afdeelingen (nagenoeg 400 bl.) verschenen [2]); tevens heeft de schrijver, op verzoek der Katholieke Vereeniging *Regt voor allen*, in eene brochure [3]) een punt behandeld, later meer uitvoerig in eerstgenoemd werk uiteen te zetten en te konstateren: „op welke wijze men (namelijk) omspringt met de getuigenis van statistici, reizigers, geschiedkenners, enz., wanneer men katholieke natiën of katholieke toestanden een smet wil aanwrijven; wie men als „onwraakbare getuigen" *à charge* daartegen aanvoert en hoe men die *à décharge* verwijdert, eindelijk hoe men zelfs venijn weet te zuigen uit de onschuldigste uitdrukkingen van dezen of genen schrijver." Reeds de titel van 't onweêrlegbaar vlugschrift zegt ons het naauw verband van het daarin behandelde met ons tegenwoordig onderwerp. Het geeft voorloopig „*Iets over het veel besproken werk van Napoleon Roussel*: „De katholieke en protestantsche natiën beschouwd uit een drievoudig oogpunt van welvaren, verlichting en zedelijkheid." — Eene bijdrage ter waardering van de bestrijding, die, op historiesch gebied, aan de katholieke zaak zoo al ten deel valt." We hebben bij onze vroegere aanbeveling het werk des heeren Nuijens „een tijdig verweerschrift" genoemd: met het oog op de heillooze lasteringen, bepaaldelijk in allerlei

---

[1]) Zie *de Katholiek*, Dl. XXX, bl. 115—119.

[2]) Bij C. L. van Langenhuysen, te Amsterdam.

[3]) Ook bij van Langenhuysen, te Amsterdam.

volken-, aardrijks- en reisbeschrijvingen tegen de Katholieke Kerk gerigt, begroeten we het tegelijk als een welkom tegengift, 'twelk we vooral in handen wenschen van hen die meer aan de besmettelijke atmosfeer der Protestantsche en ongeloovige leugenfabriek zijn blootgesteld. Naar 'tgeen reeds het licht ziet te oordeelen, zal er, bij de voltooijing van dien moeijelijken arbeid, weinig van de valsche beschuldigingen, allerwege op dit ons vijandig literair gebied met drieste onbeschaamdheid gedaan, onwederlegd blijven: de kwade trouw onzer hateren zal zonneklaar uitkomen en voor goed, hopen wij, alle geloofwaardigheid aan hun boos geschrijf ontnemen.

Wijl het ook hier de aangerande eer der Katholieke Kerk geldt, noemen we het een bij uitstek verdienstelijk werk, haar naar de wijze des aanvals ook te verdedigen en te wreken. Schaart men zich thans bijzonder ook op dat terrein tegen haar ten strijde: wie zich geroepen voelt, hij mete zich met de aanranders: de overwinning kan in 't eind niet twijfelachtig wezen. Spaart de vijand moeite, kosten noch tijd: zal de handhaver van de aangeschonden glorie zijner Moeder zich niet evenzeer die getroosten? We vertrouwen dat al wie 't vermag deze en dergelijke in 't licht gevingen, welke, op wat wijze ook, meer regtstreeks of zijdelings, de verdediging der geliefde Moederkerk op 't oog hebben, als een gewenscht tegengift en hoogst heilrijken letterarbeid uit alle kracht bevorderen, zelf lezen en laten lezen zal. Het verlevendigd geloof aan goddelijke waarheid en gezag hersterke of herstichte wat het doodend ongeloof deed verzwakken of vergaan.

BRIEVEN

VAN

F. AAN ZIJN STUDIEVRIEND L.

OVER

ZEKERE KARAKTERISTIEKE PROTESTANTSCHE VOLKSLITERATUUR.

IIe Brief.

Om uwe nieuwsgierigheid niet langer op de proef te stellen, wil ik dadelijk mijne belofte vervullen en, zonder verdere vooraf-spraak, zooals men zegt met de deur in het huis vallen. De beide romans waarvan ik op de eerste plaats wilde spreken, zijn door verschillende auteurs bewerkt; maar staan toch in zoo naauw verband met elkaâr, dat de tweede slechts als eene voortzetting van den eersten moet beschouwd worden, 'twelk trouwens ook uit de titels genoegzaam kan blijken. De eerste voert ten opschrift: *Het Leesgezelschap van Diepenbeek*, en de tweede: *Wat er van Diepenbeek werd.* Is het waar wat ik ergens gelezen heb, dat men uit den titel het boek kan beoordeelen, dan mogen wij zeker uit een zoo origineel opschrift als *Het Leesgezelschap van Diepenbeek* is, reeds besluiten, dat wij hier met geen alledaagschen romanschrijver te doen hebben, en iets meer dan eene gewone liefdeshistorie zullen vinden. En inderdaad zoo is het.

De schrijver is de in de geleerde wereld zoo gunstig bekende, reeds voor eenige jaren overleden Groninger Professor P. van Limburg Brouwer. Die naam alleen waarborgt ons een degelijk literariesch produkt, en als wij uit het voorwoord vernemen, dat het des schrijvers zwanenzang is geweest, en, schoon geheel afgewerkt, eerst na zijnen dood is uitgegeven, wordt onze verwachting billijk nog hooger gestemd.

De auteur van *Wat er van Diepenbeek werd* hield zich in der tijd achter den pseudoniem van CHONIA verborgen; hetzij dat hij zoo kloek voor zijn gevoelen niet durfde uitkomen, of onder dien naam stoutmoediger dorst spreken, hetzij dat zedigheid! hem terughield, zijn naam naast dien van van Limburg Brouwer te stellen, waarvoor, zooals wij later zien zullen, wel reden bestond. Thans echter is, wat bij de eerste verschijning slechts weinigen wisten, voorlang aan ieder bekend, dat de vaak gelezen pseudoniem den predikant van Doetichem, Dominé Kinderman, bedekte.

Ik wil nu trachten, u een beknopt overzigt van den eersten roman te geven, waaruit gij spoedig zult zien, wat de schrijver beoogt en op welk terrein wij ons bevinden.

Diepenbeek wordt als een afgelegen Geldersch dorp geschetst, dat den invloed des vooruitgangs en der buitenwereld nog niet ondervonden heeft. Meer dan een halve eeuw was Dominé Hamer zaliger (*sic*?), een *rein Dordtsch* predikant en van leer *zuiver als glas*, de gemeente met stichting voorgegaan. Geen wonder dus dat men te Diepenbeek *nog volkomen predikte, catechiseerde en dacht* als ten tijde van Gomarus en Bogerman; en geen wonder ook dat men na 's mans dood bij de naaste buren in den ring moest informeren, hoe het eigenlijk bij de benoeming van een predikant toeging. Daar men echter niet op het denkbeeld kwam, dat een nieuwe Dominé nog eene andere dan de rein Dordtsche leer zou kunnen prediken, meende men alleen op het uiterlijk en vooral op de stem te moeten letten, en om hiertoe een goeden maatstaf te hebben, verwijderden zich een of twee kerkeraadsleden tot zoo verre op het kerkhof, als zij door de geopende deur den predikant nog verstaan konden, en zetten daar een stokje met zijn naam er op; en de proponent wiens stokje het verste stond, werd gekozen. Of de schrijver die originele keuze naar het leven gekopiëerd heeft, laat zich wel gissen, doch moeijelijk bepalen; dan zeer zeker is 't dat het een bittere persiflage op die gemeentekeuzen inhoudt en het hier *in casu* deerlijk tegenviel. De jonge Dominé toch, hoe krachtig van stem, preekte *te lief*, ja, *zoo lief, dat men niet wist waar het heen wilde.* Hij wist zoo niet te *hameren* als zijn voorganger of over *oordeel* en *hel* te spreken. Gelukkig

voor de regtzinnige Diepenbeekers dat een onverwachte dood hen binnen twee jaar van dien liefde-prediker kwam verlossen. Nu zou men beter uit de oogen zien. Nu wist men ook, dat er onderscheid in de leer bestond, en was dit nog te meer gewaar geworden, daar de zoon van den burgemeester, Willem de Lange, Utrechtsch student in de Theologie, door het oprigten van een leesgezelschap, ook al meer beschaving en vooruitgang in het dorp had aangebragt.

Hier begint nu eigenlijk de geschiedenis, en het geldt de keuze van een nieuwen Dominé, gelijk gij ziet.

Vooraf echter een woordje over het personeel. De eerste dien wij leeren kennen, is de bejaarde zeekapitein van Berkel, die met twee beminnelijke dochters, uit tweederlei huwelijk gesproten, op het oude kasteeltje Ammerstein te Diepenbeek woont. De jongste, Esperança, is gehuwd met den tot verdriet van het jonge vrouwtje thans op zee zwervenden luitenant Weening, en is, evenals haar vader, Protestant opgevoed, zonder zich veel over de eigenlijke leer te bekommeren. De oudste, Charlotte, daarentegen is een strenge Calviniste en even orthodox als de student de Lange. Dat dit een paar moet worden, *va sans dire*; een roman zonder liefdes-episode is toch als een concert zonder eerste viool. Behalve de nu bekenden hebben wij den burgemeester de Lange en vrouw, den chirurgijn, Peperkamp, type van een dorpsschoolmeester, en baas Hartman, timmerman en ouderling tevens, maar boven alles orthodox van het eerste water; ziedaar *les plus fortes têtes du lieu.* Later komen nog twee ouderlingen, Rietveld en van Empel, op het tooneel, om het personeel van het leesgezelschap te kompleteren. Alle deze personen van verschillend karakter zijn meesterlijk geschetst, en vooral de kapitein, die, als een gulhartige zeerob geteekend, zijne redenering allergeestigst met zeemanstermen doorspekt.

Ook mag ik den als tusschenpersoon met goed effekt ingevoerden achtbaren Dorpspastoor Labarius niet vergeten, die, wij moeten der waarheid hulde doen, op een minder belagchelijke wijze wordt voorgesteld, dan wij hier zouden verwachten. Dat er echter toch heel wat op af te dingen valt, spreekt van zelve; immers het was eene te goede gelegenheid, om niet op de staâg

aangewreven domheid onzer geestelijken en hunne gastronomie een enkelen zet te doen, die er dan ook, schoon wel een weinig gezocht en onhandig, in voorkomt. Want om een' pastoor te doen zeggen: *wie herinnert zich ook ieder oogenblik wat de Kerk leert!* is toch wat al te erg. Hij wordt als tafelvriend van den kapitein voorgesteld, bij wien hij ook op het middaguur veeltijds zijn *kloddertje* gaat gebruiken, onder beding echter van over geen godsdienstzaken te spreken, welke voorwaarde door hen stipt in acht genomen, en ten slotte door den kapitein zelven opgeheven wordt, alswanneer hij met eene fiksche retraite over het gezag der Kerk eindigt, waartegen niets ware in te brengen geweest, indien men hem niet over onfeilbare *Bisschoppen*, in plaats van over de onfeilbaarheid van den Paus, had laten spreken.

Het is de zomervakantie van 1847. Willem de Lange komt met nieuwen voorraad leesboeken van Utrecht. Nu heeft de schoolmeester — *Où diable le genie va-t-il se nicher!* — het lumineus idee gekregen, om, wijl de ouderlingen, behalve die leden van het leesgezelschap zijn, dood eenvoudige boeren waren, het leesgezelschap in een soort van synode te herscheppen, en hierdoor een waarborg tegen eene verkeerde keuze van den aanstaanden predikant te verkrijgen. Daar toch zou de zuivere Protestansche leer worden bepaald en vastgesteld, en dit de toetssteen worden, waaraan de orthodoxie van den nieuwen Dominé zou te keuren zijn; Willem de Theologant, vrome leerling van Dominé Hamer, en Peperkamp zelf zou de verdere leden kunnen voorlichten.

Die zaak van gewigt was met den burgemeester besproken, en die moest nu op zijn beurt den kapitein, bij wien het leesgezelschap gehouden werd, het geheim mededeelen, en tot dit plan zien over te halen.

Ik kan mij niet onthouden, vriend, u hier een paar tiraden uit dit geestig gesprek meê te deelen, 'twelk u tevens den toon en de strekking van 't geheele werk kan doen kennen.

Nadat de burgemeester uit de zorgelijke omstandigheden waarin de Kerk verkeerde, aanleiding genomen had om te zeggen, dat het wereldkundig genoeg was, hoe er velen in de Kerk waren, die niet goed Gereformeerd zijn, valt van Berkel uit:

Wat! niet goed gereformeerd in de gereformeerde kerk? Wat doen ze er dan in? — Daar hebt gij wel gelijk aan, mijn waarde kapitein; maar het is, helaas! nu reeds zoo ver gekomen, dat onze eigene predikanten grootendeels Arianen, Socinianen, Pelagianen, Remonstranten zijn, dat in een aantal geschriften de eenige ware en door God ingegevene leer verwrongen, vervalscht ja verloochend en bespot wordt, dat.... Welnu die predikanten dan, viel hier de kapitein in, gansch verontwaardigd en verbaasd over hetgeen hij hoorde, die predikanten moesten 'er dan in de eerste plaats uit. Insubordinatie moet in officieren nog strenger gestraft dan bij Janmaat. — Ja maar wie zal 'er hen uitzetten? De ouderlingen, die 'er voor zorgen moesten dat de leer onvervalscht en zonder menschelijke bijvoegselen aan de gemeente wierd voorgedragen, die ouderlingen zijn of onverschillig en nalatig, of ook al met dien zuurdeesem des ongeloofs doortrokken. — Hoe langer hoe mooijer, hervatte de kapitein weder, maar de gemeente dan? Ieder heeft toch regt van spreken. — Inderdaad, 'er wordt ook gesproken; --- Geloof mij als de gemeenten niet zoo flaauwhartig, zoo onverschillig, zoo lijdelijk waren, de ouderlingen zouden wel wat beter oppassen en de predikanten zich wel wachten aanstoot te geven. Het is een algemeene kwaal, kapitein, een invretende kanker, die het geheele ligchaam der Kerk heeft aangetast. — Wel, Burgemeester, dat ziet 'er gek uit. — Ja wel ziet het 'er gek uit, kapitein! — Maar is hier dan geen orde, geen disciplien? Wie is daar aansprakelijk voor? Wie heeft hier het commando? — Het bestuur der nederlandsche hervormde kerk is toevertrouwd aan de synode. — Welnu, de synode dan, kan die niet ordonneren, dat men, als het schip in nood is, de masten kapt, en met de gansche vleet over boord smijt? — Ja maar de synode zelve bestaat uit predikanten en daar, zoo als ik u reeds zeide, de meerderheid reeds lang bedorven is, begrijpt gij dat de synode ook grootendeels van dien zwijmelgeest bevangen is, en dat hare besluiten almede de kenmerken dragen van den verderfelijken geest der eeuw. — Ja, dan is 't verkeken. Maar, wat duivel, Burgemeester, hoe komt dat dan toch? Gods woord is immers Gods woord? Daar valt immers niet af, of toe te doen. Dat is nu van Christus' geboorte af zoo geweest. Hoe komt dan nu zoo in eens alles in de war? Dat zeg ik ook, kapitein, zeide moeder de Lange. " ---

Op dien toon gaat het voort en wordt den kapitein de noodzakelijkheid van het houden der bewuste kerkvergadering betoogd,

die, schoon hij betuigde van de theologie geen verstand te hebben. en het inderdaad weinig concluderende van Burgemeesters rede, dat die vergadering groot nut zoude hebben, niet goed vatte, met een „ja ja Burgemeester, ik ga vast op stootgaren liggen „ tegen dat gij met uw volkje bij mij aan boord komt „ - gulhartig toestemde.

Hoe het met die kerkvergaderingen afloopt, daar men het reeds op de eerste oneens is, en meester Peperkamp, ja de jonge de Lange zelf, hoe getrouw in de leer van Dominé Hamer, den hyperorthodoxen Hartman lang niet orthodox genoeg waren, en de kapitein in 't eind als een Sociniaan en wat erger is, wordt uitgemaakt, laat zich ligtelijk begrijpen.

Hier mogen de geestige verzen van Berchoux, waarmede hij een dergelijke verwarde vergadering persiffleert, hunne toepassing vinden: *Voilà donc*, zegt hij,

> Voila donc les effets de la sagesse humaine
> En de nombreux conseils toujours stérile et vaine!
> Dans les grands intérêts l'homme à l'homme opposé,
> Sous la toge du sage est un fou déguisé.
> Assemblez des Solons, des Lycurgues en foule,
> Pour être les soutiens d'un pouvoir qui s'écroule,
> Ne mettez point de borne à leur loquacité;
> Laissez à leur faconde un cours illimité;
> Ils ne soutiendront plus que l'erreur, l'injustice,
> Et feront sur leur tête écrouler l'édifice:
> Jamais un plan suivi d'un heureux résultat,
> N'est sorti du cerveau de cent hommes d'état [1])

Immers ook hier zijn de Solons en Lycurgen van Diepenbeek vergaderd, om een gezag dat in duigen stort te ondersteunen; maar ook hier zijn de belangen verdeeld en wordt de vrije loop aan tong en redenering gelaten, zoodat zij, in plaats van het gebouw der waarheid te schragen, het boven hun hoofd zien instorten en niet dan dwaling en ongeloof ondersteunen. Met regt besluit

---

[1]) La Danse ou Les Dieux de l'opéra, Chant IV.

de dichter in vervoering: Nooit werd een plan met goed gevolg bekroond dat in de hersens van honderd staatslieden werd uitgebroeid.

Ook bemerkt de kapitein, die man zoo geheel aan gezag gewend, niet zoo haast, dat men het juist over het gezag oneens is, ja alle gezag ten slotte op zij' schuift, of ook hij gaat alle leerstukken aan zijne eigene opvatting toetsen, en wordt ten laatste toen hij verneemt, hoe de formulieren van eenheid in de wereld zijn gekomen, geheel onhandelbaar.

Het verhandelde op die kerkvergaderingen zoude waarlijk de geestigste en bijtendste satiere die er uit te denken is op de Calviniste predestinatie-leer en de onhoudbaarheid der formulieren, ja op het gansche Protestantisme, en allergenoegelijkst ook te lezen zijn, indien het daarbij bleef; dan helaas! de groote waarheden, waarmede het Christendom waarlijk staat of valt, als de leerstukken der erfzonde, der H. Drieëenheid en der Godheid van Christus worden er ook niet gespaard, maar met dezelfde ligtzinnigheid behandeld en aan dezelfde bespotting prijs gegeven.

Als een staaltje ter beoordeeling kan het volgende over de erfzonde dienen. Men heeft op de eerste vergadering na veel discussie Hellenbroek tot leiddraad van het onderzoek gekozen, en is nu aan het negende hoofdstuk, over Adams val en de erfzonde, gekomen. De schoolmeester, die voorlas, was naauwlijks begonnen:

„*Raakt Adams zonde ons ook! Ja ze wordt ons toegerekend*, of de ouderling Rietveld, die al meer eens eene wonderlijke aanmerking had gemaakt, legde met de woorden: Dat 's raar! zijn pijp neder en schoof nader bij, steeds een bewijs dat de zaak hem belang inboezemde. En toen nu op de vraag *waarom* het antwoord luidde: *omdat Adam het hoofd des verbonds was, en daarin aangemerkt werd als representerende alle zijne nakomelingen*, toen ontsnapte den goeden man een ander woord, dat de verontwaardiging van Hartman en het medelijden van Peperkamp in de hoogste mate gaande maakte. Hij zei namelijk: Wat beliefje? — De meester, denkende dat hij het gelezene niet goed verstaan had, herhaalde de woorden wat harder. Maar de ouderling, die even goed nog eens *wat beliefje* had kunnen zeggen, vroeg nu, met de verbazing op het gelaat: Staat 'er dat wezenlijk: meester? — Wel mijn lieve man, antwoordde nu de meester,

zou een van de grondwaarheden van onzen gereformeerden godsdienst, ja van het geheele Christendom, mag men wel zeggen, niet in Hellenbroek staan? Immers, zij die leeren dat men niet zeggen mag dat de erfzonde in haar zelve genoegzaam zij, om 't gansche menschelijk geslacht te verdoemen of om tijdelijke en eeuwige straffen te verdienen; zij die dit leeren worden door de dordtsche Synode voor dwaalleeraars verklaard. — Kan zijn, antwoordde de ouderling, maar ik vind het toch, neem mij niet kwalijk, al heel wonderlijk, dat mij de zonden zouden worden toegerekend van iemand, die zoo vele duizende jaren dood is, en wien ik volstrekt geen commissie gegeven heb om voor mij te zondigen. — 't Is wel mogelijk dat gij het wonderlijk vindt, antwoordde de meester, maar ----

De kapitein alleen schudde het hoofd, en toen nu meester Peperkamp, weder voortlezende kwam aan de vraag: *Wie rekent ons de zonden toe?* en het antwoord: *God*, toen kon de goede man het niet langer houden, maar stond op, en riep niet minder hevig dan de vorige keer: dat is onmogelijk!

Dat zeg ik ook, kapitein, riep nu de chirurgijn uit, en natuurlijk voegde zich hier de ouderling Rietveld bij. De meester, van zulk eene *levée en masse* gansch ontsteld, zag elk hunner beurtelings aan zonder een woord te spreken. Baas Hartman daarentegen haalde zeer bedaard het boekje naar zich toe, en, de keerzijde van den tijtel geopend hebbende, waarop de woorden te lezen staan *Uitgegeven volgens kerken-orde*, hield hij die met een triomfant gezigt den kapitein voor, zonder er een woord bij te voegen. — Ja riep de kapitein, dat weet ik ook. Maar wie geeft die kerkorders? — Wel, die zijn vastgesteld door wijze en heilige mannen, die God daartoe verordineerd heeft, de leeraars en hoogleeraars bij voorbeeld, verzameld in de dordtsche Synode, vereenigd met vele wijze mannen ook uit andere landen. — En waren dat dan allen profeten? — Wel neen, maar.... En hoe had God hen verordineerd? — Wel kapitein.... Hier aarzelde baas Hartman, terwijl de kapitein, zijn voordeel vervolgende, 'er terstond op liet volgen: Ik begrijp het al: Hellenbroek heeft zijn boek gemaakt; zijn naam staat er voor. Daar behoeven wij dus niet naar te vragen. En Hellenbroek heeft nageschreven wat anderen vóór hem in hunne boeken geschreven hadden. Maar nu die anderen wie waren dat? " ---

Zal het noodig zijn, vriend, nog verder af te schrijven, of meerdere bewijzen voor de ligtzinnige en spotachtige behandeling

dier ernstige waarheden bij te brengen. Gewis neen; maar het wordt tijd den draad der geschiedenis weder op te vatten om u te doen zien, „dat het, vooral aangaande het geheim der H. Drieëenheid en de Godheid van Christus, bij geen discussiën in de kerkvergadering blijft, maar er nog krachtiger wapenen tegen die leerstukken worden aangewend. Te midden der steeds in hevigheid en verwarring toenemende vergaderingen op het kasteel, komt de groote dag der proefprediking. Twee kandidaten melden zich aan. Zekere Nathaniël van der Goot, van de Utrechtsche school, gepatrocineerd door een bejaard en deftig Utrechtsch Heer met name van Groenendaal, aan wien ook Willem de Lange verpligting heeft, daar hij door zijn toedoen een beurs ontving, en de Groninger proponent Hendrik Rusting. Men inviteert van Groenendaal en zijn protegé te dineren op het kasteel, en beleefdheidshalve wordt ook Rusting verzocht. Al dadelijk blijkt het, dat van der Goot even pedant, als Rusting geciviliseerd is, en niettegenstaande den schrik, welken de naam van Groninger inboezemde, is het Rusting die het meeste aan den kapitein en de dames, ja zelfs aan de Lange, die hem niet kende, bevalt. Hij wint het dus in den omgang; maar nu in de kerk? Van der Goot zal de morgen-, Rusting de middag-preek doen.

Van der Goot heeft voor tekst: *Laat ons menschen maken* [1]). Dat de verwachting, bij het hooren van dien tekst zoozeer gespannen, nog vermeerderde, toen het bleek, dat de predikant het enkel op het woordje *ons* gemunt had, en daaruit de H. Drieëenheid ging betoogen, behoeft niet herinnerd. Alles was dan ook aan 's mans mond gekluisterd.

In het eerste, meer historische gedeelte beweerde de prediker, dat de leer der Dordtsche Synode omtrent dit punt eene treffende gelijkenis had met de leer van Moses en de Rabbijnen, ja dat Adam en Eva, *risum teneatis!* reeds besef van die regtzinnige leer hebben gehad, en de oorsprong der Gereformeerde Godsdienst eigenlijk in het paradijs te zoeken is.

---

[1]) Lag dit ook in het plan des auteurs, dat hier die sublieme tekst zoo verminkt teruggegeven is? Men zou het haast denken; trouwens alles weet hij aan zijn doel dienstbaar te maken.

Kan het doller, maar is het ook meesterlijk berekend om die grondwaarheid des Christendoms in een bespottelijk daglicht te stellen? Dan hooren wij verder. In het tweede gedeelte wordt, in navolging van Luther, die immers ook de rede als een beest wilde verwurgd hebben, met de meeste heftigheid het onredelijke der rede betoogd, en NB.! (naar de latere ongeloovige theologie) *het gevoel* als de bron van alle godsdienst, zedelijkheid en waarheid opgegeven, en dit leerstuk diensvolgens a priori door *het gevoel* bewezen. Wat zegt ge er van, vriend? Ik voor mij zoude om dien *Genie-Streich* het beeld van den auteur met een krans, maar van..... distelen, kunnen versieren! Met hoeveel sluwheid is zijn plan berekend. Door den geesel der satiere wordt eerst het geloof aan dit fundamenteel leerstuk aan het wankelen gebragt en zoo de hoeksteen van het gebouw der geheele Christelijke Godsdienst ondermijnd, om het later bij den minsten stoot geheel te doen instorten. De schrijver begreep teregt, dat hij goed spel had met de orthodoxen, die van niets anders dan den bijbel en de leer der Dordtsche vaderen willen weten, om hun held zoo belagchelijk voor te stellen.

De uitkomst was, dat, behalve Hartman, wien die orthodoxe prediker niet orthodox genoeg voorkwam, de kapitein en de ouderlingen met de overige Diepenbeekers niets van die preek begrepen. Zelfs meester Peperkamp, die alles wat slechts den naam van orthodox droeg goedkeurde, wist er zich niet beter af te maken, dan met te zeggen, dat men niet behoefde te begrijpen maar te gevoelen.

Na den middag was de beurt aan Rusting. Zijn tekst was I Joh. II, 3, 5: „Hieraan kennen wij dat wij hem gekend hebben, zoo wij zijne geboden bewaren. Die daar zegt: ik ken hem, en die zijne geboden niet bewaart, is een leugenaar en in dien is de waarheid niet. Maar zoo wie zijn woord bewaart, in dien is waarlijk de liefde Gods volmaakt geworden. Hieraan kennen wij dat wij in hem zijn."

Wie zou, na zulk een tekst, zich niet op eene zeer verstaanbare en gemoedelijke preek over het onderhouden der geboden verwachten? Dit lag toch in de rede, maar..... niet in de bedoeling des auteurs.

Wel wordt de preek van Rusting als zeer verstaanbaar en gemakkelijk voorgesteld; wel ook wordt in het eerste gedeelte over het onderhouden der geboden gesproken en *ad captandam benevolentiam* alles onmerkbaar op eene vage en waterige en alles omvattende liefde te huis gebragt, maar om eindelijk in het tweede gedeelte den waren slag te slaan. Daar wordt betoogd, dat die de geboden niet onderhoudt een leugenaar is. En wie worden als dusdanig gekenschetst? Vele wijzen en godgeleerden, die zich hebben afgesloofd om Jesus te kennen. En wat wordt nu onder dat kennen begrepen? *Hic latet anguis!* „Of Christus geheel gelijk of slechts gelijkvormig is met het Opperwezen; hoe het goddelijke en menschelijke in Jesus vereenigd waren, en of hij één natuur, één wezen uitgemaakt heeft of twee." Hierover te oordeelen, dit te beslissen - wordt als liefdeloos, als vermetel bestempeld, en daartoe worden teksten als *oordeelt niet*, en *ziet gij den splinter* enz. bijgebragt. In de peroratie wordt weêr met nadruk op een alles omvattende liefde aangedrongen. „Een ieder aan zijne eigene overtuiging overlaten, niet oordeelen, maar liefhebben, dat is Christus kennen en zijne geboden onderhouden."

Is het duidelijk, vriend! wat hier bedoeld werd? Het is waar, Christus' Godheid wordt nog niet platweg geloochend; doch dit ware min gevaarlijk, dan zulk een twijfel over zijnen goddelijken persoon te verspreiden; en, *horresco referens*, dit was juist de bedoeling des schrijvers. In een geestig geschreven roman moest die twijfel als een verderfelijk zaad onder het volk uitgestrooid, om daar al vast wortel te schieten, ten einde later onverholen voor de gruwzame godslastering te kunnen uitkomen.

Ik geloof u voor mijn doel reeds genoeg te hebben gezegd, en zou hier van het *Leesgezelschap van Diepenbeck* kunnen afstappen, ware het niet, dat ik begreep, u te veel van het drama te hebben vermeld, om uwe nieuwsgierigheid onbevredigd te laten. Ook zal het verder verhaal niet geheel doelloos zijn, wijl er nog een allerondeugendste episode in voorkomt, met het kennelijk oogmerk er ingelascht, om na de *leer* ook de *zedelijke waarde* der orthodoxen een geduchten knak te geven.

Was de prediking van Rusting tot groote ergernis voor de regtgeloovigen, die hem als Groninger reeds mistrouwden, zij werd

door de meer rekkelijken, maar vooral door den kapitein en Esperança, die in Rusting den wellevenden man hadden leeren kennen, zeer toegejuicht. Zelfs de student de Lange, die het wel niet geheel met Rusting eens was, had toch zekere achting voor hem opgevat.

Nu volgt eene aardige episode over het besluit van 2 Januarij 1842. De Pastoor Labarius krijgt *op hooger order* last, de schoolboekjes *te onderzoeken*! en zit daar (*natuurlijk*!!) geweldig meê in 't naauw. Hij klaagt zijn nood aan zijn vriend den kapitein, die den waarlijk originelen inval krijgt van hem behulpzaam te zijn. Hij meldt hem namelijk in vertrouwen, wat soort van vergaderingen op het kasteel gehouden worden, en dat men, om de orthodoxe leer te onderzoeken, ook de schoolboekjes zal napluizen, en Peperkamp dus zonder moeite voor hem die zaak ook kon behandelen. De mededeeling van dit plan op die orthodoxe vergadering, en dat nazien, en het schrappingswerk der schoolboekjes worden zoo geestig behandeld, dat het mij inderdaad moeite kost, er u niets van af te schrijven. Dan ik vrees al te lang te zullen worden, we zetten het verhaal voort.

Er doet zich een derde kandidaat op, in den persoon van Jacobus Klos, neef van Peperkamp, den schoolmeester. De proefpreek heeft plaats, en tot tekst wordt genomen: Hooglied, III, vers. 9, 10. De geheele predikatie is eene allegorische toepassing over de liefdekoetsen, en eindigt met een hevigen uitval tegen de zondaars, die, in plaats van een liefdekoets, voor den Heere Jesus een drakenwoning en legerplaats des duivels zijn; terwijl de uitverkorenen ten slotte krachtig en liefderijk worden toegesproken. Klos had het bij de Diepenbeekers zoozeer getroffen, dat Peperkamp hem na de predikatie verklaarde, dat Diepenbeek niet meer vakant was, en hij met zijne vrouw reeds bepraatte, wat genoegelijke dagen zij met Klosje zouden beleven.

Dan wij moeten ons een oogenblik met den deftigen orthodoxen heer van Groenendaal bezighouden. Hoezeer het doel zijner komst te Diepenbeek, de introductie van van der Goot, als bereikt konde beschouwd worden, bleef hij er langer dan men had kunnen verwachten, en dat wel omdat..... hij een schuldige liefde voor de schalksche Mevr. Woening had opgevat. Om zijne herhaalde visieten op het kasteel te regtvaardigen, deed de huichelaar zich bij de

ligtgeloovige en niets kwaads vermoedende Charlotte voor, alsof hij met den weinigen godsdienstzin van hare ongelukkige zuster begaan was, en wist het zelf zoo ver te drijven, dat zij hem een tête à tête met haar bezorgde. Nu stelt de schrijver hem zoo geheel in de rol van den Tartuffe voor, dat Esperança, die onmiddellijk zijn doel begrijpt, hem ten slotte de welbekende verzen van Molière:

> L'amour qui nous attache aux beautés éternelles,
> N'étouffe pas en nous l'amour des temporelles.
> Le ciel defend de vrai certains contentemens,
> Mais on trouve avec lui des accommodemens....

naar het hoofd slingert. Het kritieke gesprek wordt hier gelukkig afgebroken, en Groenendaal moet hopeloos naar Utrecht vertrekken.

De vakantie van den student de Lange was inmiddels verstreken, en ook hij keert naar Utrecht terug, maar om spoedig met de droevige tijding weder te komen, dat hij zijne studiën zou moeten staken. Wat was er gebeurd? De heer van Groenendaal, reeds op de Lange gebeten, dat hij den proponent Rusting boven van der Goot zijne genegenheid had geschonken, en ook vermeenende, dat het aan den invloed van den burgemeester te wijten was, dat zijn protegé evenals Rusting slechts twee stemmen had bekomen, terwijl Jacobus Klos er drie op zich had vereenigd, was door eene valsche beschuldiging van zijnen zoon, mede Utrechtsch student, maar van de liederlijkste soort, en aan wien de Lange geld geleend had, in eene hevige woordenwisseling met hem geraakt, beschuldigde ten laatste den armen de Lange van Pelagianismus en wist door zijnen invloed hem zijne beurs te ontnemen.

Groot was de droefheid en verontwaardiging op het kasteel en in het huis van de Lange; wat te doen? Er werden vele plannen gemaakt, maar die even ras als onvoldoende werden verworpen. Moeder de Lange begreep teregt, dat die zaak alleen door bemiddeling zou te schikken zijn, en daar Esperança nu toevallig te Utrecht bij eene vriendin, Mevr. van Arkel, logeerde, nam zij de pen op, deelde Mevr. Weening het geheele geval mede, en verzocht haar al het mogelijke aan te wenden om den jongen de Lange te redden.

Esperança nam den man harer vriendin in den arm, en van Arkel vervoegde zich bij den begever van de beurs, doch werd door dezen aan den heer van Groenendaal *gerenvoyeerd*, en zoo bekwam van Groenendaal kennis van Esperança's verblijf te Utrecht, en werd hij zelf door van Arkel, die natuurlijk niets van het voorgevallene wist, uitgenoodigd, zijne vroegere bekende van Ammerstein bij hem een bezoek te brengen.

Van Groenendaal, in wien op het hooren van Esperança's naam de onedele hartstogten weêr waren ontvlamd, liet zich niet lang wachten. Hij trof Esperança alleen, daar de heer van Arkel uit was en Mevr. zich niet regt wel bevond. Ofschoon de onschuldige Esperança tegenover dien verleider, die Fariseër genoeg was om nog godsdienstijver te huichelen, als goed gewapend wordt geschilderd, zou zeker een romanschrijver van meer kiesch en zedelijk gevoel zijne heldin aan zulk een openbare vuurproef niet hebben blootgegeven. Gelukkig dat de komst van den heer des huizes spoedig een einde maakte aan de pijnlijke houding van het jonge vrouwtje, dat opstaande uitdrukkelijk verzocht, om harent wille niets voor de Lange, op wiens geval zij het gesprek had gewend, te doen, maar de zaak te onderzoeken en hem regt te laten wedervaren. De listige en andermaal teleur gestelde minnaar begreep nu, dat het in zijn belang was haar genoegen te geven, wilde hij hoop hebben van nog eenmaal zijne vuige oogmerken te bereiken.

De Lange werd dus weldra ontboden, kreeg de beurs terug, en daar van Groenendaal in het toen gehouden gesprek overtuigd werd, dat de burgemeester voor van der Goot gestemd had, en Rusting alleen door invloed van het kasteel, waar vooral Mevr. Weening hem de voorkeur gaf, twee stemmen had bekomen, meende de orthodoxe man niets beter te kunnen doen, dan zijn protegé van der Goot aan zijne onverbiddelijke schoone op te offeren, en wist hij het door zijn invloed bij eene nadere stemming zoo ver te brengen, dat twee die voor van der Goot gestemd hadden, zich bij Rusting voegden; die dus tot groote bevreemding en ergernis der regtzinnige Diepenbeekers beroepen werd.

Per transennam kunnen wij hier nog leeren, vriend, wat er van die beroepingen door die hoog opgevijzelde *vox populi, vox Dei* te denken is. De intrigue zal er, zooals hier getoond wordt, wel vrij

spel hebben en de keuze vaak beslissen. Hoe ook zou men voor zulk een hoogmoedig bedrijf, bij zooveel tweespalt en strijd, eene hoogere medewerking als van den H. Geest kunnen hopen of erlangen! — Maar —

Sans autre écart revenons au héros —

van Groenendaal, door die ongevraagde opoffering, waarvan hij zeker verwachtte dat men die hoog zou waarderen, stouter geworden, begreep nog eene poging bij Esperança te moeten wagen, en daar deze inmiddels weêr naar Ammerstein vertrokken was, nam hij het gewaagde besluit, zijnen hartstogt in een brief uit te drukken en dien als voorbode zijner komst aan Mevr. Weening af te zenden. Dan *O fatalité!* op dat oogenblik was op Ammerstein ook de moeder van Mevr. Weening gelogeerd en..... de noodlottige brief viel in hare handen. De inhoud bewees ten duidelijkste de gansche onschuld van Esperança, zoodat de moeder begreep, haar er niets van te moeten mededeelen, den brief voor zich te houden en de komst van van Groenendaal af te wachten, om dien ouden schijnheiligen huichelaar geheel te ontmaskeren.

Eene zoo welversneden pen als die van onzen van Limburg Brouwer is alleen in staat, de tragiesch-comische scène te schetsen, die er voorviel, toen van Groenendaal, bij Esperança denkende binnen te treden, eene verkeerde Mevrouw Weening voor zich zag, die hem den brief als *pièce de conviction* voorhield. De man was vernietigd en moest evenals de vos zonder staart der fabel afdruipen. Mevr. Weening verbood hem ooit meer met Esperança in eenige aanraking te komen, beloofde dan op zijne smeekingen het gansche geval wel geheim te willen houden, doch behield den brief, om, zoo hij ooit mogt willen schaden, dien tegen hem te doen getuigen en hem in het publiek ten toon te kunnen stellen.

Hier eindigt die episode, die, zooals gij duidelijk ziet, er geheel op aangelegd is, om ook de zedelijke waarde der quasi-strenge orthodoxen op het vreeselijkst te treffen; en behoef ik u nog te vragen, of dit ondeugend doel bereikt is? — Maar, want het wordt tijd, hier eindigt ook de roman met een laatste hoofdstuk, waarin de kapitein met Pastoor Labarius over het gezag der Kerk

spreekt, en meester Peperkamp hem als nieuws komt verhalen, dat zijn neef Jacobus Klos leeraar bij de afgescheidenen is geworden en naar Amerika wil; dat ook Hartman het zondig Sodoma, Diepenbeek, voor een beter werelddeel zal verlaten, en van Groenendaal een Groninger is geworden en vlijtig in *Waarheid en liefde* leest, waarover door den kapitein en de dames, die op dit gesprek aankomen, hartelijk wordt gelagchen.

Ziedaar dan, vriend! eene getrouwe analyse van het *Leesgezelschap van Diepenbeek* en daarmede mijne taak ten halve vervuld, en, zoo ik meen, u zeker reeds meer dan half overtuigd, dat het kwaad der onverholen loochening van de heiligste waarheden des geloofs en van Christus' Godheid in 't bijzonder, waarvan wij uitgingen, bij de Protestanten veel erger is dan gij meendet; en mogt u nog eenige twijfel overblijven, dan zal *Wat er van Diepenbeek werd* dien wel geheel doen verdwijnen.

En nu *vale*! Heb ik u met mijn geschrijf niet verveeld, dan hoop ik spoedig de pen weder op te vatten.

Inmiddels

T. T.
F.

SPROKKELINGEN.

TOENEMING DER FRANSCHE ZENDELINGEN. — De propagande onzer Katholieke zendelingen heeft dit jaar (1856), schreef voor eenigen tijd de *Gazette du Midi*, eene groote bedrijvigheid gehad. De verschillende Fransche huizen hebben sedert de maand Januarij minstens *twee honderd* zendelingen laten vertrekken. Het grootste gedeelte behoort tot het seminarie der Buitenlandsche Zendingen, tot de orde der Jesuïeten en de Lazaristen voor China, Turkije, Egypte en Syrië; tot de orde van Picpus en de Oblaten van Marseille voor Australië; tot het huis der Sulpicianen voor Canada. De Maistre zeide teregt, voegt het blad er aan toe, dat Frankrijk een natie is van soldaten en Missionarissen.

DE GROOTSTE VIJAND VAN HET PROTESTANTISME. — De schrijver der *Politieke beschouwingen* in *de Vereeniging* sluit die van Maart met eene waarschuwing aan zijne lezers tegen „zelfbedrog", en dat om de volgende redenen. „Wij hebben, zegt hij, in onzen tijd te doen met groote vijanden. In de eerste plaats *met een ruw ongeloof*. Het is niet de grootste vijand. Wij hebben te strijden *met listige verdraaijingen van het Woord Gods*. Het is grooter vijand. De grootste vijand, dien wij te bestrijden hebben is: *de schijn der vroomheid, waar het wezen ontbreekt.*"

EINDE VAN HET EEN EN DERTIGSTE DEEL.